

ISSN 2412-9321

DOI: <http://doi.org/10.32589/2412-9321.30.2025>

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
ЛІНГВІСТИЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

Серія
ІСТОРІЯ ❖ ЕКОНОМІКА ❖ ФІЛОСОФІЯ

2025
Випуск 30

Київ
Видавничий центр КНЛУ
2025

ISSN 2412-9321

DOI: <http://doi.org/10.32589/2412-9321.30.2025>

**Visnyk
of Kyiv National
Linguistic University**

**Visnik
Kiïvs'koho naciònal'noho
lìngvìstičnoho unìversitetu**

**Series History. Economics. Philosophy
Seriâ Istorîâ. Èkonomìka. Fìlosofiâ**

2025

Volume 30

**Kyiv
KNLU Publishing Center
2025**

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації № 8225, серія КВ від 17.12.2003 року
Перереєстрація згідно з рішенням № 1155 від 11.01.2024 (протокол № 13)
Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення.
Перереєстровано як науковий збірник. Ідентифікатор медіа R30-04326

Збірник наукових праць “Вісник КНЛУ. Серія “Історія. Економіка. Філософія” включено до переліку наукових фахових видань України у галузі “Історичні науки” (Додаток № 8 до наказу Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 року № 1328)

Збірник наукових праць “Вісник КНЛУ. Серія Історія. Економіка. Філософія” включено до категорії Б Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі “Історичні науки” (Додаток 3 до наказу Міністерства освіти і науки України від 23.08.2023 № 1035)

Друкується за рішенням вченої ради
Київського національного лінгвістичного університету
(протокол № 17 від 26.05.2025 р.).

Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія “Історія. Економіка. Філософія”. Вип. 30 / Гол. ред. В. М. Васильчук. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2025. 240 с.

Головний редактор:

Васильчук Володимир Миколайович – доктор історичних наук, професор, Київський національний лінгвістичний університет, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6753-4686>

Відповідальний редактор:

Гедін Максим Сергійович – кандидат історичних наук, доцент, Київський національний лінгвістичний університет, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5031-8207>

Технічний редактор:

Григоренко Олена Григорівна – фахівець I категорії з комп’ютерної обробки текстів редакційно-видавничого відділу Київського національного лінгвістичного університету, Україна

Члени редколегії:

Васильчук Геннадій Миколайович – доктор історичних наук, професор, Запорізький національний університет, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3327-1742>

Дацків Ігор Богданович – доктор історичних наук, професор, Західноукраїнський національний університет, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8359-3937>

Деревінський Василь Федорович – доктор історичних наук, професор, Київський національний університет будівництва і архітектури, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5967-2328>

Кан Ден Сік – доктор політичних наук, професор, Київський столичний університет ім. Бориса Грінченка, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2653-9683>

Кім Джи Хе – доктор наук корейської мови, доцент, Університет Мьонджі в м. Сеул, Республіка Корея; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5762-6555>

Кім Те Унг – доктор наук сучасної та новітньої історії Кореї та історичної освіти, професор, Сеульський університет, Республіка Корея; ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9265-3806>

Колесник Віктор Федорович – доктор історичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, член-кореспондент НАН України, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4696-0747>

Константинова Вікторія Миколаївна – доктор історичних наук, професор, Бердянський державний педагогічний університет, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1557-5213>

Костилєва Світлана Олександрівна – доктор історичних наук, професор, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0909-7887>

Кучабський Олександр – доктор габлітований, професор, Гданський університет, Республіка Польща; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1271-0782>

Ореховський Вадим Олександрович – доктор історичних наук, професор, Чернівецький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-економічного університету, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8037-3135>

Ресніт Олександр Петрович – доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України, член-кореспондент НАН України; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5141-7445>

Стронський Генріх Йосифович – доктор історичних наук, професор, Вармінсько-Мазурський університет в м. Ольштині, Республіка Польща; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2139-5318>

Ципко Вікторія Віталіївна – доктор педагогічних наук, професор, Національний транспортний університет, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7477-3829>

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних несуть автори публікацій.

Адреса редколегії:

Україна, 03150, Київ-150, вул. Велика Васильківська, 73,
Київський національний лінгвістичний університет

E-mail: history.philosophy@knlu.edu.ua Tel.: +380 (66) 349-48-30.

<http://visnyk-history.knlu.edu.ua>

© Видавничий центр КНЛУ, 2025

State Registration Certificate No. 8225 KB series of 17.12.2003

The edition is re-registered according to the decision № 1155 of 11.01.2024 (Minutes № 13) of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting.

It is re-registered as a scientific edition. Media identifier is R30-04326

Officially registered journal “Messenger of KNLU. Series History. Economics. Philosophy” is added to the Category B in the List of scientific professional publications of Ukraine, which are authorized to publish the results of doctoral and candidate's theses in History, specialty 032 according to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No 1035, 23 August, 2023

Registered scientific publication of Ukraine in the field of “Historical Sciences” (decision of the Presidium for the State Commission for Academic Degrees and Titles of Ukraine of 21.12/2015 № 1328)

Recommended for publication by the decision of
Kyiv National Linguistic University
Scientific Board of 26.15.2025

Visnyk of Kyiv National Linguistic University. Series “History. Economics. Philosophy” / Editor-in-Chief Volodymyr M. Vasylchuk. Kyiv: KNLU Publishing Center, 2025. Vol. 30. 240 p.

Editorial Board Members

Editor-in-Chief

Volodymyr M. Vasylchuk DrSc (Historical), Professor, Kyiv National Linguistic University, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6753-4686>

Executive Editors

Maksim S. Gedin PhD (Historical), Associate Professor, Kyiv National Linguistic University, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5031-8207>

Technical Editor

Olena Hryhorenko, Specialist (category I) in computer word processing of the editorial and publishing department of Kyiv National Linguistic University, Ukraine

Editorial Board

Hennadi M. Vasylchuk DrSc (Historical), Professor, Zaporizhzhia National University, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3327-1742>

Ihor B. Datskiv DrSc (Historical), Professor, West Ukrainian National University, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8359-3937>

Vasyl F. Derevynskyi DrSc (Historical), Professor, Kyiv National University of Construction and Architecture, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5967-2328>

Kan Den Sik DrSc (Political), Professor, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2653-9683>

Kim Jee Hye Ph.D. (in Korean Language Education), Assistant Professor, Myongji University, Seoul, Republic of Korea; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5762-6555>

Kim Tae Woong DrSc (Historical), Professor, Seoul University, Republic of Korea; ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9265-3806>

Viktor F. Kolesnyk DrSc (Historical), Professor, Ukraine of Taras Shevchenko National University, Corresponding Member of the Ukrainian Academy of Science; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4696-0747>

Victoria M. Konstantinova DrSc (Historical), Professor, Berdyansk State Pedagogical University, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1557-5213>

Svitlana O. Kostyleva DrSc (Historical), Professor, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0909-7887>

Aleksander Kuczabski PhD (Historical), Professor, Uniwersytetu Gdańskiego, Republic of Poland; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1271-0782>

Vadym O. Orehowskyi DrSc (Historical), Professor, Chernivtsi Trade and Economic Institute National Trade and Economic University, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8037-3135>

Oleksandr P. Reient DrSc (Historical), Professor, Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, Corresponding Member of the Ukrainian Academy of Science; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5141-7445>

Henryk Y. Stronski DrSc (Historical), Professor, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Republic of Poland; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2139-5318>

Viktoriia V. Tsympko DrSc (Pedagogical), Professor, National Transport University, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7477-3829>

Authors are responsible for the credibility of facts, quotations, names and other data.

Editorial board address

Kyiv National Linguistic University

Velyka Vasyl'kivs'ka Str., 73

03150, Kyiv-150 Ukraine

E-mail: history.philosophy@knlu.edu.ua Tel.: +380 (66) 349-48-30.

<http://visnyk-history.knlu.edu.ua>

© KNLU Publishing Center, 2025

ЗМІСТ

Візняк Я. Я.	Зовнішньополітична та економічна складова литовсько-українських відносин наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття	7
Васильчук В. М.	Філософія архітектурної спадщини Йогана-Готтфріда Шеделя (1680–1752 рр.)	18
Гедін М. С.	Викриття лицемірства слов’янофілів в історіософії Тараса Шевченка	32
Глівінська Ю. В.	Історичне підґрунтя виникнення кейнсіанства та його вплив на сучасні принципи державного регулювання економіки . . .	46
Ден Сік Кан	Історичні чинники зближення КНДР та росії як передумови участі північнокорейських військових у війні в Україні	57
Доділова К. Д., Полуда В. В., Ткаченко В. А.	Екологізація та сталий розвиток як один із векторів функціонування туризму та готельного господарства.	64
Дордука Є. А.	Туристична термінологія у викладанні англійської мови в українських закладах вищої освіти: історія і сучасність . . .	77
Зінченко В. А.	Туризм як фактор реалізації державної гуманітарної політики в українській історії	95
Івасишина Н. В.	Стратегічні напрямки розвитку менеджменту туризму в контексті трансформації системи безпеки та страхування. .	102
Карабін Б. В.	Топонімія міста Черкаси та його околиць у науковій спадщині українського краєзнавця М. Ф. Пономаренка	111
Кучерява Г. О.	Креативний туризм: можливості для історико-культурного та економічного розвитку регіонів.	121
Лебедєва І. М.	Туризм як фактор зближення між державами Центральної Азії, США, Європейським Союзом та Україною в новітній історії	132
Новікова Н. Л.	Цифрові детермінанти розвитку вищої освіти	149
Ореховський В. О.	“Подорожі за знаннями” вихідців з України до Західної Європи як засіб засвоєння нових освітніх і культурних практик (ХV–ХVІІ ст.)	157
Тарасюк М. В.	Генезис та еволюційні чинники концепції процесно-орієнтованого управління	166
Цупко В. В.	Дослідження природних катаклізмів як перешкоди розвитку туризму : історичний дискурс	180
Datskiv I. B., Polich M. I.	State-forming activities of Longin Tsegelsky during the years of national liberation struggles (1918–1921)	193
Kotova O. S.	Humanitarian mission of the modern ukrainian museum : historical, cultural and social aspect	199
Kuchai O. V.	Economic bases of tourism studies	209
Marinich V., Myklush M., Holub S.	Historical and legal drivers of space law.	218
Sisnerbakova N. O.	Dark tourism as one of the most popular destinations for thematic excursions	229
Вимоги до публікацій		238

CONTENT

<i>Vizniak Ya. Ya.</i>	Foreign policy and economic component of lithuanian-ukrainian relations at the end of the XX – beginning of the XXI century . .	7
<i>Vasylychuk V. M.</i>	The philosophy of the architectural heritage of Johann Gottfried Schedel (1680–1752).	18
<i>Gedin M. S.</i>	Exposing the hypocrisy slavophiles of the Taras Shevchenko historiosophy	32
<i>Hlivinska Y. V.</i>	Historical background of keynesianism and its influence on modern principles of state regulation of the economy	46
<i>Den Sik Kan</i>	Historical factors of rapprochement between DPRK and Russia as prerequisites for north korea’s military participation in the war in Ukraine.	57
<i>Dodilova K. D., Poluda V. V., Tkachenko V. A.</i>	Ecologization and sustainable development as one of the vectors of tourism and hotel industry functioning.	64
<i>Dorduka Ye. A.</i>	Tourist terminology in teaching english in ukrainian higher education institutions : history and modernity	77
<i>Zinchenko V. A.</i>	Tourism as a factor in the implementation of state humanitarian policy in ukrainian history.	95
<i>Ivasischina N. V.</i>	Strategic directions of development of tourism management in the context of transformation of the security system and insurance . .	102
<i>Karabyn B. V.</i>	Toponymy of the city of Cherkasy and its environs in the scientific heritage of Ukrainian local historian m. F. Ponomarenko.	111
<i>Kucheriava H. O.</i>	Creative tourism: opportunities for historical, cultural and economic development of the regions.	121
<i>Lebedieva I. M.</i>	Tourism as a factor of rapprochement between Central Asia, the USA, the European Union and Ukraine in recent history	132
<i>Novikova N. L.</i>	Digital determinants of higher education development	149
<i>Orehovsky V. O.</i>	“Journeys for knowledge” of examiners from Ukraine to of western europe as a means of learning new educational and cultural practices (XV–XVII centuries)	157
<i>Tarasiuk M. V.</i>	Genesis and evolutionary factors concepts of process-oriented management.	166
<i>Tsytko V. V.</i>	Study of natural disasters as an obstacle to tourism development: a historical discourse	180
<i>Datskiv I. B., Polich M. I.</i>	State-forming activities of Longin Tsegelsky during the years of national liberation struggles (1918–1921)	193
<i>Komova O. S.</i>	Humanitarian mission of the modern ukrainian museum: historical, cultural and social aspect	199
<i>Kuchai O. V.</i>	Economic bases of tourism studies	209
<i>Marinich V., Myklush M., Holub S.</i>	Historical and legal drivers of space law.	218
<i>Shcherbakova N. O.</i>	Dark tourism as one of the most popular destinations for thematic excursions	229
	Requirements for publications	238

Я. Я. ВІЗНЯК

Почесний консул Литовської Республіки в м. Тернопіль та Тернопільській області,
Західноукраїнський національний університет (Україна, Тернопіль)

e-mail: ya.viznyak@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9270-507X>

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ТА ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА ЛИТОВСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН НАПРИКІНЦІ XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Анотація

Метою дослідження є репрезентувати тенденції зовнішньополітичної та торговельно-економічних співпраці Литовської Республіки та України наприкінці XX – на початку XXI століття. Ключовим завданням дослідження є аналіз структури та розвитку торговельно-економічних відносин Литви з Україною. **Методологія** базується на загальнонаукових принципах історизму та об'єктивності, які реалізуються через методи історичного, системно-політичного, порівняльного і геополітичного аналізу, що в свою чергу дає змогу на основі подій та фактів виявити загальні закономірності та особливості формування і розвитку литовсько-українських взаємин в економічній сфері. Для розв'язання поставлених завдань застосовано теж спеціально-наукові методи дослідження: історико-генетичний, історико-типологічний, проблемно-хронологічний, а також методи систематизації, періодизації, аналізу й синтезу. **Наукова новизна.** висвітлено всебічну картину динаміки литовсько-українських взаємозв'язків у зовнішньополітичній та економічній сферах зазначеного періоду. Продемонстровано їхній розвиток у загальноєвропейському контексті із врахуванням геополітичних пріоритетів Литви та України. **Результати дослідження.** Зовнішньоторговельна співпраця є однією з основних складових зовнішньоекономічних відносин між обома державами, а саме за умов потужного розвитку процесів глобалізації, що зумовлює актуальність завдань, пов'язаних з пошуком нових джерел зміцнення конкурентоспроможності, а також компаньонів, у співробітництві з якими можна було б наблизити модернізацію та економічний розвиток. Визначено, що вагому роль у формуванні та координації міждержавних відносин відіграла Міжурядова українсько-литовська комісія з питань торговельно-економічної та науково-технічної співпраці. Підкреслюється, що позитивний приклад співпраці між Україною та Литвою може розглядатися як приклад використання минулого для зміцнення міждержавних відносин у Центрально-Східній Європі.

Ключові слова: Литовська Республіка, Україна, зовнішня політика, економічна співпраця, міжнародні відносини.

FOREIGN POLICY AND ECONOMIC COMPONENT OF LITHUANIAN-UKRAINIAN RELATIONS AT THE END OF THE XX – BEGINNING OF THE XXI CENTURY

Abstract

The purpose of the study is to present the trends in foreign policy and trade and economic at the end of the XX – beginning of the XXI centuries. The key task of the research is the analysis of the structure and development of trade and economic relations between Lithuania and Ukraine. **The methodology is based** on the general scientific principles of historicism and objectivity, which are implemented through the methods of historical, systemic-political, comparative and geopolitical analysis, which in turn allows us to identify, on the basis of events and facts, general patterns and features of the formation and development of Lithuanian-Ukrainian relations in the economic sphere. To solve the tasks set, special scientific research methods were also used: historical-genetic, historical-typological, problem-

chronological, as well as methods of systematization, periodization, analysis and synthesis. **Scientific novelty.** A comprehensive picture of the dynamics of Lithuanian-Ukrainian relations in the foreign policy and economic spheres of the specified period is highlighted. Their development in the pan-European context is demonstrated, taking into account the geopolitical priorities of Lithuania and Ukraine. **Research results.** Foreign trade cooperation is one of the main components of foreign economic relations between the two countries, namely, in the context of the rapid development of globalization processes, which determines the urgency of tasks related to the search for new sources of strengthening competitiveness, as well as partners in cooperation with whom it would be possible to bring modernization and economic development closer. It is determined that an important role in the formation and coordination of interstate relations was played by the Intergovernmental Ukrainian-Lithuanian Commission on Trade, Economic, Scientific and Technical Cooperation. It is emphasized that a positive example of cooperation between Ukraine and Lithuania can be seen as an example of using the past to strengthen interstate relations in Central and Eastern Europe.

Keywords: Republic of Lithuania, Ukraine, foreign policy, economic cooperation, international relations.

Вступ. Теперішній стан розвитку міжнародних економічних зв'язків між державами світу вимагає змін, спрямованих на створення об'єднань для подальшої ефективної співпраці. Зміцнення відносин у політичній, економічній, військовій, правовій, енергетичній, культурній та освітній сферах є важливим завданням у контексті нових форматів співпраці. Враховуючи історичні корені взаємин між Україною та Литовською Республікою, можна стверджувати, що процес розвитку відносин між цими країнами має значний потенціал. Одним із основних завдань є координація дій держав для ефективного реагування на виклики і загрози, які стосуються спільної безпеки.

Економічне співробітництво між обома державами приносить користь обом сторонам. В умовах війни з Росією співпраця розглядається здебільшого через політичний аспект. Для України торговельно-економічні відносини з Литвою мають значну цінність, особливо на фоні російської агресії, що вимагає геополітичних змін у сфері економічного співробітництва. Крім того, економічні зв'язки з Литвою не лише приносять економічні переваги, а й формують позитивний імідж України, підкреслюючи її надійність як партнера на міжнародній економічній арені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порушена проблема в історичній науці вивчена лише частково. Вона досі не отримала комплексного та системного висвітлення у вітчизняній історіографії. Зараз існують лише окремі публікації на цю тему. Серед дослідників цієї проблематики варто відзначити: М. Дорошка, Н. Шпакову Н. В. (Дорошко, 2008, с. 308), (Дорошко & Шпакова, 2010, с. 66) І. Туряниця у своїй публікації “Невикористані можливості українсько-литовського торгово економічного співробітництва” (Туряниця, 2018, с. 131–133), зазначає, що коло спільних українсько-литовських зацікавлень є досить широким, відтак створює перспективи багатоаспектної співпраці, в якій торгово-економічній сфері припадає фундаментальне місце. Почесний консул Литовської Республіки в м. Ужгород В. Гарапко у своїй статті розкриває наукові й експертні оцінки результатів здійснення Литвою євроінтеграційного курсу в економічному вимірі.

Науковці О. Пікулик та І. Балак своє дослідження присвячують економічній дипломатії в розвитку литовсько-українських міждержавних взаємин. Дослідники з'ясовують сутність, цілі та інструменти економічної дипломатії. Ними відзначено, що литовсько-українські зв'язки є прикладом багаторічної динамічної взаємодії. Підкреслено найважливіші сфери економічної співпраці між країнами (Пікулик & Балак, 2022). Певні аспекти окресленої нами проблематики вивчалися у роботах О. Бетлій (2016, с. 56), О. Лукачук (2020) та ін. Поміж зарубіжних авторів варто

відзначити працю Дайви Ульбінайте “Велика президентка маленької країни” (2022, с. 256) в якій йдеться про перетворення радянської системи на європейську демократію. Досягнення політичної, економічної та енергетичної самостійності, а також про литовсько-українські двосторонні відносини.

Метою дослідження є репрезентувати тенденції зовнішньополітичної та торговельно-економічних співпраці Литовської Республіки та України наприкінці XX – на початку XXI століття.

Ключовим **завданням** дослідження є аналіз структури та розвитку торговельно-економічних відносин Литви з Україною.

Методи та методологія проведеного дослідження. Основою дослідження є загальнонаукові принципи історизму та об’єктивності, що реалізуються через методи системно-політичного, історичного, порівняльного і геополітичного аналізу. Це дає можливість на основі подій та фактів виявити загальні закономірності та особливості формування і розвитку економічних відносин між Україною та Литвою. Для досягнення поставлених цілей також використовувалися спеціально-наукові методи: історико-типологічний, історико-генетичний, проблемно-хронологічний, а також методи систематизації, періодизації, аналізу та синтезу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна сфера завжди була і залишається важливим напрямом співпраці між державами. Литва та Україна входили до єдиного народногосподарського комплексу Радянського Союзу, розвиток якого визначався централізованим плануванням, розробленим для всіх республік. Після розпаду СРСР обидві країни почали шукати нові шляхи економічного розвитку. Литва, зокрема, почала орієнтуватися на європейські ринки для збуту своєї продукції, однак конкуренція з провідними західноєвропейськими компаніями була для неї великою трудношшю. У результаті литовське керівництво активно працювало над створенням нових торговельних зв’язків з партнерами на пострадянському просторі. Постепенно сформувалася система товарообміну Литви з Латвією, Естонією, Польщею, Україною та Білоруссю.

У листопаді 1990 року в Мінську відбулися консультації між представниками національно-демократичних сил, а також перемовини між депутатами опозиційних партій у Верховних Радах Білорусі (Білоруський народний фронт) та України (Народна Рада), а також депутатами демократичної більшості Верховних Рад Литви і Латвії. Обговорювалися реальні перспективи співпраці між державами Балто-Чорноморського регіону. Саме тоді з’явилася ідея започаткування проєктів, які могли б сприяти розвитку економічної співпраці (Візник, 2021, с. 31–34).

Зазначмо, що важливу роль у формуванні та координації міждержавних відносин відіграла Міжурядова українсько-литовська комісія з питань торговельно-економічної та науково-технічної співпраці. “Економізація” зовнішньої політики та ефективність торгово-економічного співробітництва, що були проголошені як важливі критерії успішності функціонування міжнародних відносин, стали і залишаються основним матеріальним стимулом для подальшого розвитку потенціалу обох держав у цій сфері.

Відтак в умовах складного балансування між політично нестабільним Сходом (постійний тиск з боку Москви, складнощі у двосторонніх зв’язках із Білоруссю і Польщею) та Заходом, Литва, як і Україна, зобов’язані були зберегти свою незалежність та національну ідентичність. Отже, це стало одним із основоположних чинників активізації литовсько-українського політичного діалогу. Литва висунула ідею моста між Північчю та Півднем, Заходом і Сходом. Вагоме місце у ній мала зайняти Україна, як один з найбільших на той час економічних партнерів Литовської Республіки (Туряниця, 2012, с. 41–42).

Сутність, розвиток і перебіг литовсько-українських взаємин на рівні урядів двох держав визначає значна кількість міжурядових угод. До таких доречно віднести: “Угоду між Урядом України та Урядом Литовської Республіки про взаємне працевлаштування громадян” (Угода, 1995) від 28.03.1995 р., “Угоду між Урядом України і Урядом Литовської Республіки про економічне, промислове та науково-технічне співробітництво” (Угода, 2005) від 9 грудня 2005 р., “Меморандум між Кабінетом Міністрів України та Урядом Литовської Республіки про співробітництво в енергетичній галузі” (Меморандум), а також варто згадати угоди про співробітництво у сфері пенсійного забезпечення, залізничного транспорту, взаємне працевлаштування громадян, попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків та низка інших.

Між двома країнами функціонує низка інституційних механізмів для координації співпраці в різних напрямках. Згідно з положеннями Декларації Президентів України та Литви від 28 березня 2002 року була створена Міжурядова рада зі співробітництва між Україною та Литвою, яка здійснює координацію розвитку міждержавних відносин. Для вирішення поточних питань і підготовки рекомендацій, а також для поглиблення контактів у сферах економіки, торгівлі та науки продовжують свою роботу Міжурядова Українсько-Литовська комісія з питань торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва, а також Українсько-Литовська комісія з питань європейської інтеграції. Це відповідало неофіційному плану українських дипломатів “потрапити до Європи через Балтію”, який активно популяризувала українська преса. Обидві держави щойно закладають власні економічні системи, відтак налагодження вигідного товарообміну є важливим чинником співпраці, підкріпленим ще в радянський період.

Аналогічної тактики у взаєминах з Україною дотримувався і экс-Президент Литовської Республіки Валдас Адамкус, він наголошував: “метою литовської політики є домогтися членства України в європейських альянсах і повністю залучити до економічного життя не лише Литви, а загалом усієї Європи” (Бондаренко, 2014). Зацікавленість українським питанням було актуальним і для президентки Далі Грибаускайте, яка прагнула розвивати і розширяти литовсько-українські взаємовідносини (Кравченко, 2018).

Періодична преса висвітлює розгорнуту картину українсько-литовської співпраці в галузі економіки, а також бачення Литовської Республіки як одного з найбільш вигідних координаторів господарського реформування соціально-економічного становища экс-радянської республіки до держави Євросоюзу. Серед основних складових цього процесу: “розробка проектів щодо транспортування енергетичних ресурсів, узгодження напрямів інвестиційної політики, співпраця у транспортній системі. Інформативними для підприємців є також статті, присвячені характеристиці діяльності підприємств з литовським капіталом, дочірніх компаній провідних концернів Литовської Республіки, аналізу рівня експорту та імпорту обох країн. Підняття цього питання в українській пресі пов’язано з тим, що Україна починає демонструвати власні промислові здобутки через взаємовідносини з Литвою європейським державам, проводячи собі в такий спосіб рекламну кампанію” (Žalys, 2003). Сьогодні головними промисловими групами Литви є: “MG Baltic”, “Achemos grupė”, (“Utenos trikotažas”, “Mineraliniai vandenys” “LNK”, etc.), “Žemaitijos pienas”. “Pieno žvaigždės”, “Sanitas”, “SBA”, “VMG” (Чорногор, 2017, с. 139–140).

Одночасно Литва прагне зміцнити стабільність свого економічного потенціалу серед країн ЄС у рамках Програми розширення на Схід, активно розвиваючи тісні зв’язки з Україною. Тому міждержавні відносини є взаємовигідними для обох сторін,

а їх популяризація в популярних виданнях сприяла формуванню образу Литовської Республіки серед українців як надійного партнера, зацікавленого в спільному вирішенні вигідних економічних питань.

Доречно зазначити, що торговельний аспект українсько-литовської співпраці було проаналізовано экс-Президентом України В. Ющенком як один з найбільш динамічних показників товарообороту України. В інтерв'ю кореспондентам “Голосу України” він окреслив його динаміку так: “У 2006 р. товарообіг між Литвою і Україною зріс на 38 %, порівняно з показником 2005 р., а у 2007 р. збільшився ще на 40 % і становив 729 млн. доларів, що було набагато більше ніж у 2004 р.” (Київ, 2007).

У 2008 р. “обіг товарами між Литвою та Україною склав 1156,4 млн. дол. США (що на 55,5% більше ніж у 2007 р.), наприклад експорт становив 432,3 млн. дол. США, а імпорт – 724,1 млн. дол. США” (Зарубінський, Чорний, 2008, № 8). Такі статистичні дані підтвердили інвестиційну привабливість України для литовської бізнес-еліти, а також статус Литви як одного з важливих інвесторів для української економіки (Ringailė Kuokštytė, Vytautas Kuokštis, 2014, p. 116–119).

Зазначмо, що значним кроком стало створення Українсько-Литовської ділової ради. Відтак започатковані стосунки між Конфедерацією промисловців Литви й Українським союзом промисловців та підприємців, що теж працюють над створенням вдалої платформи співпраці. Окрім того, розвивається співпраця з Промисловою палатою України.

Доречно зазначити, що в наші дні товарообіг України та Литовської Республіки значно зріс. Наприклад у 2019 р. на 34%, це найвищий показник динаміки зовнішньої торгівлі серед країн Європейського Союзу і нашої держави. Інвестиції Литви в економіку України добили 183 млн. доларів і виросли більш як на 20%. В Україні працює понад 50 компаній з литовським капіталом. Навіть під час пандемії, двостороння співпраця успішно розвивається (Візник, 2021, с. 33).

Як слушно зазначив президент Українського союзу промисловців і підприємців (УСПП) А. Кінах: “до таких результатів, безумовно, доклали зусиль Українсько-литовська та Литовсько-українська ділові ради, перед якими нині постало завдання – темпи зростання обсягів торгівлі, кооперації, інвестиційних надходжень розвитку нових промислових та економічних проєктів мають зберігатися та зростати. Відтак серед пріоритетних напрямів це сфери енергоефективності та енергозбереження, розвиток альтернативних видів енергії, впровадження екологічних європейських стандартів і норм, розвиток ІТ-технологій, промисловості тощо” (Українсько, 2020).

Україна та Литва розвивають взаємну торговельну та економічну співпрацю на основі рівності, взаємної вигоди та принципів міжнародного права. Важливими сферами спільних інтересів є “логістика, зелена енергетика, транспортна інфраструктура, біотехнології, захист довкілля, енергозбереження, інвестиційна співпраця тощо. Відтак завдяки потужній нормативно-правовій базі двосторонніх взаємин, литовсько-українські взаємовідносини розвиваються динамічно й Литовська Республіка є лідером поміж держав Європи за темпами двостороннього товарообігу з Україною” (Україна та Литва).

До прикладу “за даними обсягу торгівлі товарами з Україною, Литва у 2021 р. посіла 13 місце серед країн Європи, що являє 3,4 % від загального обсягу. Отже, вартість товарів і послуг, що Україна експортувала до Литовської Республіки у 2021 р. перевищила показник 2020 р. на 32 %” (Україна та Литва, 2021).

У складі експорту українських товарів до Литви основними є зернові культури, котли, машини, залізничні локомотиви, деревина та вироби з неї. Водночас,

аналізуючи структуру імпорту товарів з Литви до України, можна помітити значну частку нафти, нафтопродуктів і мінерального палива, що складає понад 49%. Україна також імпортує з Литви полімерні матеріали, пластмаси, добрива та засоби наземного транспорту, але в набагато менших обсягах (Посольство). Доречно зазначити, що в 2021 році відбулося значне зростання обсягів литовсько-української торгівлі послугами, що свідчить про поглиблення співпраці між двома країнами.

З огляду на це, нині ключовими галузями промисловості є електромоторна, радіоелектронна, кораблебудівна, нафтопереробна, харчова, сільськогосподарського машинобудування, гірнича, оптичне обладнання. Найбільшу частку валової промислової продукції дають харчова, легка, металообробна і машинобудівна галузі промисловості (Чорногор, 2017, с. 140).

Зазначмо, що сектор енергетики є важливою сферою українсько-литовського співробітництва. У рамках зустрічей Литовсько-Української міжурядової комісії з питань торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва “Литовська Республіка зобов’язалася підтримувати впровадження реформи в українському енергетичному секторі, виявила інтерес до ґрунтовної співпраці у сфері відновленої енергетики, обміні досвідом у галузі застосовування біоенергетики та найсучасніших технологій” (Ministry of the Economy, 2022).

Треба зазначити, що за результатами засідання Ради президентів Литовської Республіки та України під головуванням Гітанаса Науседи та Володимира Зеленського 27 листопада 2019 р. укладено ряд документів, котрі торкаються подальшого співробітництва обох держав: “Декларацію про розвиток стратегічного партнерства між Україною та Литовською Республікою на 2020–2024 роки, Декларацію про наміри щодо взаємного визнання електронної ідентифікації та довірчих послуг для електронних транзакцій між Міністерством цифрової трансформації України та Міністерством економіки та інновацій Литви та Декларації про наміри щодо співпраці у сфері кібербезпеки між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Литви” (Eriksonas, 2019).

Варто також відзначити розвиток українсько-литовського співробітництва на місцевому та регіональному рівнях. Наприклад, 4 листопада 2019 року на Львівщині перебувала бізнес-делегація з Литви. Литовська сторона також висловила готовність до співпраці в розвитку бізнесу. Учасники делегації взяли участь у бізнес-форумі “Литва-Україна: досвід Європейського Союзу для Львівської області”, де презентували інвестиційний потенціал Львівщини, можливості литовського бізнесу та перспективи спільних українсько-литовських проєктів. Також відбулася панельна дискусія “Литва – Львівська область: пошук нових можливостей для литовсько-українського бізнесу”. Делегація складалася з представників компаній різних сфер, зокрема енергетики, інформаційних технологій, логістики, консалтингу та інших. У рамках форуму Вільнюська та Львівська торгово-промислові палати підписали Меморандум про співробітництво (Департамент). Крім того, литовська бізнес-делегація також відвідала подібні форуми в Івано-Франківську та Тернополі.

27 листопада 2019 року між Вільнюською палатою торгівлі, промисловості та ремесел і Херсонською обласною державною адміністрацією було укладено угоду про співробітництво, спрямовану на зміцнення зв’язків між підприємствами. А саме відкриття регіону для туризму з Литви та просування сільськогосподарської продукції на литовський ринок (там само).

29 квітня 2022 р. коли проходив захід “Мости довіри: розширення можливостей муніципалітетів України та Європейського Союзу через розбудову муніципального

партнерства” (Пікулик, Балак, 2022, № 7), зорганізований Програмою “U-LEAD з Європи” відбулося укладення угоди щодо партнерства між Коростенською громадою Житомирщини та Укмерзьким районом Литви. Обидві сторони домовились про співробітництво та здійснення об’єднаних проєктів у економічній, енергетичній, туристичній, гуманітарній та культурній сферах (Пікулик & Балак, 2022).

Окрім того, треба зазначити, що нині сфера цифрових технологій являється однією з перспективних у литовсько-українській співпраці. Відтак Міністерство економіки та інновацій надає допомогу нашій державі в галузі цифровізації. Обладнання, що забезпечує необхідну інфраструктуру Internet, поставляється спільно з партнерами в ЄС. А Центр реєстрів уже передав Україні обладнання, необхідне для забезпечення безпеки даних. Також українсько-литовська програма обміну експертами може значно покращити кібербезпеку в обох державах (Ministry of the Economy).

Зазначмо, що значну підтримку та допомогу Україні надає Литовська Республіка після початку повномасштабного російського військового вторгнення в Україну. “У квітні 2022 р. під час візиту до Києва міністр економіки та інновацій Литви Аушріне Армонайте відмітила про бажання сприяти відновленню України та стати плацдармом для повернення її бізнесу на ринок Європейського Союзу, та взяла участь в обговоренні шляхів підтримки торгівлі між Литвою й Україною. Особливу допомогу зараз Литва надає українському бізнесу та українським громадянам. Литовські компанії залишили країну агресора і Білорусь як тільки почалась війна та припинили підтримувати економіку цих обох держав своїми податками. Через всілякі ініціативи литовський бізнес наділив Україні понад 50 мільйонів” (Пікулик & Балак, 2022).

Відтак бізнес і соціальні компаньйони в Литві обговорюють ймовірні інвестиції у відновлення інфраструктури України, а також вивчається найбільш прийнятна модель фінансування для забезпечення прозорого та продуктивного використання коштів. Окрім того, теж розробляється нова платформа та новий фінансовий інструмент Rebuilt Ukraine Facility, котрий в перспективі об’єднає всю підтримку України з боку Литви, міжнародних інституцій та інших держав-членів Євросоюзу (Ministry of the Economy, (2022)).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, можна констатувати, що вагому роль у формуванні та координації міждержавних відносин відіграла Міжурядова українсько-литовська комісія з питань торговельно-економічної та науково-технічної співпраці. “Економізація” зовнішньої політики та ефективність торгово-економічної залишаються основним матеріальним стимулом для подальшого розвитку потенціалу обох країн у цій сфері, який ще не використано повною мірою. Таким чином, після перемоги України економічні відносини з Литвою повинні вийти на новий рівень, зокрема через тісну економічну співпрацю та участь литовських партнерів у масштабних проєктах відновлення України.

ЛІТЕРАТУРА

- Бетлій, О. (2016). *Аудит зовнішньої політики: Україна-Литва. Дискусійна записка*. Київ: Інститут світової політики.
- Бондаренко, В. (2004, 18–24 грудня). Президент Литви Валдас Адамкус: “Україна – європейська держава”. *Дзеркало тижня*, 51 (526).
- Візняк, Я. (2021). Українсько-литовські взаємини (кінець XX – початок XXI ст.): економічний аспект. У *Labyrinths of Reality: Collection of scientific works: based on materials of the XIV International scientific and practical conference*, 9(14), 31–34.

- Власюк, Н. (2004, 30 червня). Литовский опыт поможет Украине в энергосбережении. *День, 111*.
- Гарапко, В. (2020). Євроінтеграційний курс Литви в економічному вимірі та сфері енергетичної безпеки в оцінках наукового та експертного середовища. *Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій, 5*, 4–20.
- Департамент міжнародної технічної допомоги та міжнародного співробітництва, Прес-служба ОДА.
https://old.loda.gov.ua/news?news_departments=7,24&id=48238
- Дорошко, М. С. (2008). *Країнознавство. Країни СНД і Балтії*. Книги – XXI.
- Дорошко, М. С. & Шпакова, Н. В. (2010). *Держави пострадянського простору у світовій політиці*. “Знання”.
- Зарубінський, О. & Чорний, В. (2008, 5–11 березня). Перспективи Балто-Чорноморського співробітництва. *Дзеркало тижня, 8*(536).
- Лукачук, О. (2007, 15 серпня). Київ хоче співробітничати з Вільнюсом в енергетиці і торгівлі. *Голос України, 144*(4144).
- Кравченко, В. (2009, 22–29 травня). Антикризовий президент. *Дзеркало тижня, 18* (746).
- Лукачук, О. (2020). Діяльність Надзвичайних та повноважних Послів Литовської Республіки в Україні у 1996–2020 рр.: “річпосполитський вектор”. *Синергія гравців у сфері реалізації культурної дипломатії в Україні, 178–186*.
- Лукачук, О. (2010). Українсько-литовські міждержавні взаємини: економічні проекти і форми співпраці (за матеріалами сучасних періодичних видань). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: “Історія”, 1*, 233–239.
- Меморандум між Кабінетом Міністрів України та Урядом Литовської Республіки про співробітництво в енергетичній галузі У Перелік чинних міжнародних угод між Україною і Литовською Республікою.
<http://www.mfa.gov.ua/lithuania/ua>
- Пікулик, О. Б. & Балак, І. О. (2022). Економічна дипломатія в розвитку українсько-литовських міждержавних відносин. *Ефективна економіка, 7*.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2022_7_19
- Посольство України у Литовській республіці. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Литовською Республікою.
<https://lithuania.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/3542-stan-torgovelyno-jekonomichnih-vidnosin/3546-trade-and-investment>
- Турияница, І. А. (2018). Невикористані можливості українсько-литовського торгово-економічного співробітництва. *International relations, part “Economic sciences”, 16*, 131–133.
- Турияница, І. А. (2012). Українсько-литовські відносини в умовах членства Литовської Республіки в ЄС та НАТО (2004–2008 рр.). *Грані, 4*(84), 24–28.
- Турияница, І. А. (2012). *Українсько-литовські взаємини у політичній та гуманітарній сферах (1991–2011 рр.)*: Дис... на здобуття наукового ступеня к. істор. наук. Спец. 07.00.01. історія України. ЛНУ ім. І. Франка. Львів.
- Угода між Урядом України і Урядом Литовської Республіки про економічне, промислове та науково-технічне співробітництво від 4 червня 2008 р.
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_061#Text
- Українсько-литовські економічні та партнерські стосунки розвиватимуться надалі (2020, 20 жовтня).

<http://www.ooru.org.ua/news/475.ukrainско-litovski-ekonomichni-ta-partnerski-stosunki-rozvivatimutsya-y-nadali.htm>

Україна та Литва поглиблюватимуть співпрацю в питаннях спільної реалізації проєктів з альтернативної енергетики та енергоефективності (2021, 19 березня). Пресслужба Укргідроенерго.

<https://bit.ly/3zmEpKd>

Україна та Литва нарощуватимуть співробітництво в інвестиційній сфері (2022, 13 липня). Міністерство економіки України.

<https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-ta-lytva-naroshchuvatymut-spivrobitnytstvo-v-investytsiinii-sferi>

Ульбінайте, Д. (2022). *Велика президентка маленької країни. Історія Далі Грибаускайте*. Наш формат.

Чорногор, Я. О. (2017). *Литва*. In: *Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа*. У А. І. Кудряченко (ред.) *Країни світу і Україна: енциклопедія* : в 5 т. (с.127–146). Видавництво “Фенікс”.

Eriksonas, L. (2019) “Lithuania external relations briefing: Lithuania is expanding its relations with Ukraine by paving the way for creating the strategic partnership” *China-CEE Institute*, 23(4).

<https://bit.ly/3RGFzXU>

Žalys, Leonas. (2003, 22 vasaris). Vakarai prausia Ukrainą. *Kauno Diena*.

Ministry of the Economy and Innovation of the Republic of Lithuania. Minister of Economy: “Lithuania and Ukraine are to discover new cooperation possibilities”.

<https://bit.ly/3v2jRUC>

Ministry of the Economy and Innovation of the Republic of Lithuania (2022), “Lithuania to host international conference on Ukraine’s reconstruction”, available at:

<https://eimin.lrv.lt/en/news/lithuania-to-host-international-conference-on-ukraines-reconstruction>

Ringailė Kuokšytė, Vytautas Kuokštis. (2014). *Lithuania’s economic diplomacy: export promotion and FDI attraction. Economic diplomacy of the Baltic states* / ed. by Andris Sprūds, Kārlis Bukovskis. Latvian Institute of International Affairs, Friedrich Ebert Stiftung, 116–119.

REFERENCES

Betlii, O. (2016). *Audyt zovnishnoi polityky: Ukraina-Lytva. Dyskusiina zapyska*. Instytut svitovoi polityky.

Bondarenko, V. (2004, 18–24 hrudnia). Prezydent Lytvy Valdas Adamkus: “Ukraina – yevropeiska derzhava”. *Dzerkalo tyzhnia*, 51(526).

Vizniak, Ya. (2021). Ukrainско-lytovski vzaiemyny (kinets KhKh – pochatok KhKhI st.): ekonomichniyi aspekt. U *Labyrinths of Reality: Collection of scientific works: based on materials of the KhIV International scientific and practical conference*, 9(14), 31–34.

Vlasiuk, N. (2004, 30 chervnia). Lytovskiy opyt pomozhet Ukrayne v enerhozberezheny. *Den*, 111.

Harapko, V. (2020). Yevrointehratsiinyi kurs Lytvy v ekonomichnomu vymiri ta sferi enerhetychnoi bezpeky v otsinkakh naukovo ho ta ekspertno ho seredovyshcha. *Ukrainskyi Shchorichnyk z Yevropeiskyykh Intehratsiinykh Studii*, 5, 4–20.

Departament mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy ta mizhnarodno ho spivrobitnytstva, Pres-sluzhba ODA.

https://old.loda.gov.ua/news?news_departments=7,24&id=48238

- Doroshko, M. S. (2008). *Krainoznavstvo. Krainy SND i Baltii*. Chernivtsi: Knyhy – XXI.
- Doroshko, M. S. & Shpakova, N. V. (2010). *Derzhavy postradianskoho prostoru u svitovii politytsi*. “Znannia”.
- Zarubinskyi, O. & Chorny, V. (2008, 5–11 bereznia). Perspektyvy Balto-Chornomorskoho spivrobitnytstva. *Dzerkalo tyzhnia*, 8 (536).
- Lukachuk, O. (2007, 15 serpnia). Kyiv khoche spivrobitnychaty z Vilniusom v enerhetytsi i torhivli. *Holos Ukrainy*, 144(4144).
- Kravchenko, V. (2009, 22–29 travnia). Antykryzovyi prezident. *Dzerkalo tyzhnia*, 18(746).
- Lukachuk, O. (2020). Diialnist Nadzvychainykh ta povnovazhnykh Posliv Lytovskoi Respubliky v Ukraini u 1996–2020 rr.: “richpospolytskyi vektor”. *Synerhiia hravtsiv u sferi realizatsii kulturnoi dyplomatii v Ukraini*, 178–186.
- Lukachuk, O. (2010). Ukrainsko-lytovski mizhderzhavni vzaiemyny: ekonomichni proekty i formy spivpratsi (za materialamy suchasnykh periodychnykh vydan). *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka. Serii: “Istoriia”*, 1, 233–239.
- Memorandum mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy ta Uriadom Lytovskoi Respubliky pro spivrobitnytstvo v enerhetychnii haluzi U *Perelik chynnykh mizhnarodnykh uhod mizh Ukrainoiu i Lytovskoiu Respublikoiu*.
<http://www.mfa.gov.ua/lithuania/ua>
- Pikulyk, O. B. & Balak, I. O. (2022). Ekonomichna dyplomatiia v rozvytku ukrainsko-lytovskykh mizhderzhavnykh vidnosyn. *Efektivna ekonomika*, 7.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2022_7_19
- Posolstvo Ukrainy u Lytovskii respubliks. Torhovelno-ekonomichne spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu ta Lytovskoiu Respublikoiu.
<https://lithuania.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/3542-stan-torgovelyno-jekonomichnih-vidnosin/3546-trade-and-investment>
- Turianytsia, I. A. (2018). Nevykorystani mozhlyvosti ukrainsko-lytovskoho torhovo ekonomichnoho spivrobitnytstva. *International relations, part “Economic sciences”*, 16, 131–133.
- Turianytsia, I. A. (2012). Ukrainsko-lytovski vidnosyny v umovakh chlenstva Lytovskoi Respubliky v YeS ta NATO (2004–2008 rr.). *Hrani*, 4(84), 24–28.
- Turianytsia, I. A. (2012). *Ukrainsko-lytovski vzaiemyny u politychnii ta humanitarnii sferakh (1991–2011 rr.)*: Dys... na zdobuttia naukovoho stupenia k. istor. nauk. Spets. 07.00.01. istoriia Ukrainy. LNU im. I. Franka. Lviv.
- Uhoda mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Lytovskoi Respubliky pro ekonomichne, promyslove ta nauково-tekhnicne spivrobitnytstvo vid 4 chervnia 2008 r.
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_061#Text
- Ukrainsko-lytovski ekonomichni ta partnerski stosunki rozvyvatymutsia nadali (2020, 20 zhovtnia).
<http://www.ooru.org.ua/news/475.ukrainsko-litovski-ekonomichni-ta-partnerski-stosunki-rozvivatymutsya-y-nadali.htm>
- Ukraina ta Lytva pohlybliuvatymut spivpratsiu v pytanniakh spilnoi realizatsii proektiv z alternatyvnoi enerhetyky ta enerhoefektyvnosti (2021, 19 bereznia). Pressluzhba Ukrhidroenerho.
<https://bit.ly/3zmEpKd>
- Ukraina ta Lytva naroshchuvatymut spivrobitnytstvo v investytsiinii sferi (2022, 13 lypnia). Ministerstvo ekonomiky Ukrainy.
<https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-ta-lytva-naroshchuvatymut-spivrobitnytstvo-v-investytsiinii-sferi>

- Ulbinaitė, D. (2022). *Velyka prezidentka malenkoi krainy. Istorija Dali Hrybauskaite*. Kyiv Nash format.
- Chornohor, Ya. O. (2017). *Lytva*. In: *Pivnichna Yevropa. Zakhidna Yevropa. Pivdenna Yevropa*. U A.I. Kudriachenko (red.) *Krainy svitu i Ukraina : entsyklopediia : v 5 t.* (s. 127–146). Vydavnytstvo “Feniks”.
- Eriksonas, L. (2019) “Lithuania external relations briefing: Lithuania is expanding its relations with Ukraine by paving the way for creating the strategic partnership” *China-CEE Institute*, 23(4).
<https://bit.ly/3RGFzXU>
- Žalys, Leonas. (2003, 22 vasaris). Vakarai prausia Ukrainą. *Kauno Diena*.
- Ministry of the Economy and Innovation of the Republic of Lithuania. Minister of Economy: “Lithuania and Ukraine are to discover new cooperation possibilities”.
<https://bit.ly/3v2jRUC>
- Ministry of the Economy and Innovation of the Republic of Lithuania (2022), “Lithuania to host international conference on Ukraine’s reconstruction”, available at:
<https://eimin.lrv.lt/en/news/lithuania-to-host-international-conference-on-ukraines-reconstruction>
- Ringailė Kuokštytė, Vytautas Kuokštis. (2014). *Lithuania’s economic diplomacy: export promotion and FDI attraction. Economic diplomacy of the Baltic states / ed. by Andris Sprūds, Kārlis Bukovskis*. Riga: Latvian Institute of International Affairs, Friedrich Ebert Stiftung, 116–119.

УДК 94+72-051(477)

DOI: <http://doi.org/10.32589/2412-9321.30.2025.331779>

В. М. ВАСИЛЬЧУК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри психології і туризму,

Київський національний лінгвістичний університет (Україна, Київ)

e-mail: vladimir_vasyl@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6753-4686>

ФІЛОСОФІЯ АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЙОГАНА-ГОТТФРІДА ШЕДЕЛЯ (1680–1752 рр.)

Анотація

Метою статті є комплексний та поліаспектний аналіз спадщини українського архітектора XVIII століття з північнонімецьким корінням Йогана-Готтфріда Шеделя та його внеску в розвиток української архітектури епохи Просвітництва. **Методологія** дослідження базується на принципах історизму та об'єктивності, а також системності та комплексності, науковості, а також на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних методів. При проведенні цього дослідження були застосовані загальноісторичні методи історіографічного, порівняльного, термінологічного аналізів. **Наукова новизна.** Визначається тим, що це одна з перших спроб комплексного аналізу історичної розвідки про видатних німецьких діячів. В дослідженні розглянуто особливості оцінки діяльності архітектурної творчості Йогана-Готтфріда Шеделя. Зазначено, що просопографічні дослідження допомагають комплексно та з більшою вірогідністю дослідити життя й діяльність цілих німецьких родин із позиції не лише біографічних фактів, а з урахуванням великого комплексу даних, таких, як соціальні зв'язки, уподобання, політичні погляди та ін. Зазначено, що просопографічні методи дослідження допомогли нам створити портрет німецького майстра Й.-Г.Шеделя. **Результати дослідження.** Отже, у зв'язку з поступовими інтеграційними процесами в Україні, які спрямовані в систему Європейської співдружності, вивчення історії українських німців, які проживали та проживають на території нашої держави, становить науковий та практичний інтерес. Крім цього, роль особистості в історії залишається актуальним напрямом розвитку історичної науки. Також, сьогодні є цінним історичні розвідки про видатних німецьких діячів, пам'ять про яких слід зберегти для майбутніх поколінь громадян України. Таким чином, історія кожного народу, який населяє Україну, є невід'ємною частиною нашої загальної державотворчої історії.

Ключові слова: Шедель, Й.-Г.Шедель, архітектура, українське бароко, дзвіниці, історичні пам'ятки.

THE PHILOSOPHY OF THE ARCHITECTURAL HERITAGE OF JOHANN GOTTFRIED SCHEDEL (1680–1752)

Abstract

The purpose of the article is a comprehensive and multidisciplinary analysis of the legacy of the eighteenth-century Ukrainian architect with North German roots, Johann Gottfried Schödel, and his contribution to the development of Ukrainian architecture of the Enlightenment. **The research methodology** is based on the principles of historicism and objectivity, as well as systematicity and complexity, scientificity, and the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical methods. In conducting this study, the author used general historical methods of historiographic, comparative, and terminological analysis. **Scientific novelty.** It is determined by the fact that this is one of the first attempts at a comprehensive analysis of historical research on prominent German figures. The study examines the peculiarities of assessing the architectural work of Johann Gottfried Schödel. It is noted that prosopographical research helps to comprehensively and with greater probability study the life and activities of entire German families from the standpoint of not only biographical facts, but also taking into account a large set of data, such as social ties, preferences, political views, etc. It is noted that prosopographical research methods helped us to create a portrait of the German master J. G. Schödel.

Research results. Thus, in connection with the gradual integration processes in Ukraine aimed at the European Community, the study of the history of Ukrainian Germans who lived and are living in our country is of scientific and practical interest. In addition, the role of the individual in history remains a relevant area of historical science. Historical research on prominent German figures is also valuable today, and their memory should be preserved for future generations of Ukrainian citizens. Thus, the history of every nation that inhabits Ukraine is an integral part of our common state history.

Keywords: Schedel, J.-G. Schedel, architecture, Ukrainian baroque, bell towers, historical monuments.

Вступ. Нині дуже актуальна думка німецького архітектора Ф. Мейзера що, українські архітектори дивляться на Захід, бо вірять, що, приєднавшись до Європи, суспільство можна реформувати краще та швидше. Україна – багатонаціональна держава. Там дуже різні архітектурні традиції: від візантійських елементів на сході і потужного польського впливу на заході. Це великий скарб! Мені залишається лише побажати, щоб українські архітектори це зрозуміли та оцінили, побачили у своїх традиціях ресурс для нових та сучасних проєктів (Тиравський, 2023).

В Україні для мирного співіснування етнічних етносів враховуються мовні, культурні та ментальні відмінності. Так, етнічні особливості не є бар'єром у співіснуванні між народами, а навпаки взаємодоповнювати один одного та збагачують культурні надбання України. Таким чином, створення демократичної, соціально толерантної, сучасної держави засноване на принципах поваги до всього мультинаціонального населення країни. Багатоетнічність народу України на початку XXI ст. стає важливим чинником соціальних, політичних процесів, що відбуваються в суспільстві. Курс політичної спрямованості, який взяла наша держава, є досить важливим, а тому вивчення історії етнічних груп є актуальним в Україні. Сучасні науковці досліджують питання соціального, економічного, політичного, культурного життя німецьких поселенців роблячи акцент на комплексному дослідженні всіх сфер життя та функціонування цього етносу. Сьогодні дослідження питання діалогу є важливим для розуміння соціально-економічних і культурних тенденцій XIX та XXI ст. в Україні.

Ось чому, історія архітектора німецького походження Й. Шеделя давно є предметом всебічного вивчення дослідників в Україні. Різні наукові публікації про відомого архітектора, написані на сучасному та історичному ономастичному матеріалі, не тільки містять аргументовані висновки і варті спостереження, але й ведуть до наукового обігу нових фактичних матеріалів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській і зарубіжній історіографії дослідження спадщини Йогана-Готтфріда Шеделя відбувалося без наукової систематизації. Так, біографічні матеріали, які стосуються цього митця містяться в 10-му томі Енциклопедія історії України (Смолій, 2013, с. 625), в публікації Л. Корж (1983), в дослідженні Січинського (1956), та Ю. Федоріва (1967).

Серед публікацій, в яких згадується архітектурний доробок Йогана-Готтфріда Шеделя виділимо публікацію Асеева Ю. (1976), яка стосується київських архітекторів XVIII ст., Білецького П.О. про українське мистецтво другої половини XVII-XVIII століть (1981), монографічне дослідження Кіндратюка Б. про традиції дзвонарської культури України (2012), а також публікацію Сіткарьової О. В. (2009). про формування архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври XVII–XX ст.

Серед публікацій останніх років відмічаємо лише фрагментарні згадки про життя, діяльність та спадщину Йогана-Готтфріда Шеделя в публікаціях періодичних видань (статті в газетах та на сторінках інтернет-видань). Зокрема, Лук'янчук, Г. (2017) та Терещук, Г. (2009) описували епоху в якій жив і творив митець, а науковець

Тиравський, В. (2023) в своїй публікації описав погляди німецького архітектора на відбудову зруйнованих церков в Україні після війни.

Основою джерельної бази пропонованої статті є документи, які містяться в фондах Центрального державного історичного архіву України в місті Києві. Зокрема, використовувалися матеріали справ фонду 128 – Києво-Печерська Свято-Успенська лавра, м. Київ, фонду 220 – Колекція документів, зібраних Київською археографічною комісією та фонду 59 – Колекція документів, зібраних Київською археографічною комісією.

В цілому, історіографічний аналіз публікацій свідчить про те, що з цієї проблеми до сьогодні відсутні узагальнюючі дослідження. Наявні напрацювання мають фрагментарний характер, стосуючись розглянутої теми лише в контексті загальних проблем. Тому актуальність пропонованої статті є беззаперечною.

Метою статті є комплексний та поліаспектний аналіз спадщини українського архітектора XVIII століття з північнونیмецьким корінням Йогана-Готтфріда Шеделя та його внеску в розвиток української архітектури епохи Просвітництва.

Завданнями пропонованої статті є: проаналізувати наявну джерельну базу дослідження та її українську та зарубіжну історіографію, визначити основні історичні віхи, явищ у житті представників родини Й-Г. Шеделя; проаналізувати архітектурні проєкти українського митця та визначити його внесок в розвиток української культури епохи Просвітництва.

Методи та методологія проведеного дослідження. Методологія дослідження базується на принципах історизму та об'єктивності, а також системності та комплексності, науковості, а також на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних методів. При проведенні цього дослідження були застосовані загальноісторичні методи історіографічного, порівняльного, термінологічного аналізів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історично склалося що, українська архітектура пронизана поліетнічною інтертекстуальністю та колоніальними травмами – і все ж вона залишається унікальною та повною несподіванок. Протягом всього часу свого розвитку українська архітектура утворювалась під впливом різних архітектурних течій – від та архітектури тих держав, у складі яких перебували ті чи інші землі України. Таким чином, на різних історичних етапах західна культура була визначальною, не лише в часи стародавньої Русі, але і пізніше в часи Литовської та Польської держави. І лише пізніше інкорпорація України до московської країни вела до вестернізації та модернізації Московії та до провінціалізації України.

Адже, особливе місце в європейській культурі XVII – XVIII ст. зайняла культура доби бароко (італ. *barocco* – дивний, вибагливий, химерний). В архітектурі стиль бароко успадкував форми італійського Відродження, проте, перевершив його за складністю і різноманіттям. Розвиваючись майже синхронно в кожній із європейських країн, бароко виявляє яскраву самобутність та унікальність усіх національних варіантів, у тому числі й українського. Цей стиль став предтечею унікального архітектурного феномену – козацького (українського або мазепинського) бароко який розквітнув у добу Просвітництва. Тут варто зазначити, що у всі історичні епохи України архітектори брали на себе відповідальність відтоді, як починали працювати над проєктом. Далі продовжували нести її навіть після смерті. Це обдаровані люди, чуйні настільки, що точно передбачали прийдешність.

Нині, цікаво подивитися сучасні електронні веб-сторінки вільної Інтернет – енциклопедії – Категорія: Персоналії: Гамбург (<https://uk.wikipedia.org/>). Там ми можемо бачити 364 уродженців м. Гамбурга, де є такі відомі особи: Ф. Мендельсон

(1809-1847) – композитор-романтик, Йоганнес Брамс (1833-1897) – композитор, Герман Гельмер (1849-1919) архітектор, Гельмут Шмідт (1918-2015) – Федеральний канцлер Німеччини, Ангела Меркель (1954) – Федеральний канцлер Німеччини та ін. Таким чином, Гамбург знає місто Німеччини видатних осіб. Отже, не дивно, що тут народився майбутній філософ архітектури Й. Шедель. Але, на жаль, мабуть колись німецьке прізвище Шедель з'явиться в Гамбурському довіднику особистостей?

Дослідники-філологи зазначають, що оригінальна етимологія прізвища Шедель (нім. Schädel) – череп (укр. мова). Також, синоніми слова schädel – haupt, ·kopf, ·rübe. (1 geisterhafter schädel – примарний череп; 2 schädel englisch – череп англійський; 3 schädel amazon – череп амазонки; 4 starchild schädel – череп крохмального черепа; 5 schädel kaufen – купити череп; 6 maya schädel – череп майя; 7 deutsche rechtschreibung Schädel – німецький правопис черепа; 8 Schädel Wörterbuch – словник черепа; 9 nmr schädel – ЯМР череп та ін.). Отже, етимологія черепом черпав. У багатьох мовах слово зі значенням “череп” етимологізувати досить важко. Нідерландське schedel містить вже забутий сенс “верхівка, верхівка” (пор. німецьке Scheitel “тем’я, верхівка; проділ”). Англійське skull було запозичено у скандинавів, а ті словом skalli позначали просто лису голову (пор. ісландське skalli “лисина”) (Cassier, 2021). Латинське calvaria, до речі, теж має “лису” семантику). Якщо заглянути далеко в історію, містику, космогонічні міфи, мистецтво, етимологія понять та сучасність знань – наводить на різні роздуми.

Показово, що майбутній архітектор та теоретик мистецтва Йоган-Готтфрід Шедель (Gottfried Johann Schädel) народився близько 1680 р. в м. Вандсбеку (нині це один з районів м. Гамбурга (Groß-Hamburg-Gesetz) від 26 січня 1937 р.) (Kummereincke, 2023).

Чим далша від нас епоха, тим важче нам зрозуміти життя й інтереси людей тих часів. Але кожна епоха залишає свідків, що красномовно розповідають нам про неї. Так, архітектор і скульптор А. Шлютер (Andreas Schlüter, 1664–1714) в 1694 р. працює в Пруссії, прикрашаючи її столицю Берлін і замиський комплекс королівських резиденцій Потсдам. В столиці добудовує розпочату раніше класицистичну за образом будівлю Цейхгаузу, – одну з кращих споруд столиці Німеччини, що відзначається композиційною чіткістю й пропорційністю фасадів. У 1698 р. А. Шлютер реконструював королівський палац в Берліні й запропонував розчистити перед ним площу на зразок королівських майданів французьких міст. 1706 р. збудував Арсенал на початку проспекту Унтер-ден-Лінден. Цим було закладено важливий елемент у розвитку архітектурного ансамблю проспекту (Єрошкіна, 2019, с.110; с.117).

Але, у 61 річному віці він залишає Берлін і їде до Московії. Знаково, що він бере з собою свого учня як майстра камихних, палатних і гіпсових робіт з Гамбурга Й. Шеделя. 1 травня 1713 р. був підписан договір з Я. Брюсом, для робіт у Санкт-Петербурзі в чині “директора будівництва” (Nachrichten aus Schlüters Leben, 1898, s. 15).

Дослідники біографії архітектора Й. Шеделя вказують, що, він володів секретами італійських будівельників та майстрів. Недаром у 1918 р. Ф. Ернст у праці “Київські архітектори XVIII віку” (1918 р.) вказував, що постать знаного архітектора Лаврської дзвіниці, архітектора – італійця Й. Шеделя довгий час була загадкою для киян (Ернст, 1918, с. 6–7).

Професор Київського державного інституту кінематографії та Київського художнього інституту С. Гіляров у своїй статті “Йоганн Готтфрід Шедель” в газеті “Нове українське слово” (1941 р.), висвітлює яскраві біографічні сторінки відомого

архітектора. Науковець вивчав процеси становлення видатних митців, досліджував ставлення художників до сучасного їм політичного устрою, розглядав формування їхніх творчих, суспільно-політичних, філософських та державницьких поглядів. С. Гіляров зробив вагомий внесок у вивчення спадщини відомих митців минулого. Також цьому, сприяв у 1731 р. Р. Заборовський архієпископ Київський, Галицький і всієї Малої Росії (митрополитом став іменуватися лише з 1743 р., коли імператриця Єлизавета Петрівна повернула Київській кафедрі статус митрополії). Він в 20-х роках XVIII ст. перебував у Петербурзі і побачив те, що там створив відомий майстер-будівельник. Він переконав майстра переїхати в Україну (Сундюков, 2007). Так, Р. Заборовський зробив офіційне запрошення до Києва німецькому майстру Й. Шеделю. Втім у подальшому це сприяло розвитку плідної праці і дружніх відносин між ними. Після цього Й. Шеделю вважали головним митрополичим архітектором і одним з найяскравіших авторів українського бароко.

Окрім того, будівельні роботи, що відбувалися в Києві за митрополита Р. Заборовського, за своїм об'ємом та значенням можна порівняти лише з добою гетьмана І. Мазепи. В більшості з них брав участь архітектор Й. Шедель, з яким Р. Заборовський тісно співпрацював упродовж всього періоду перебування на Київській митрополичій кафедрі. Історики вказують, що він добре розбирався в мистецтві, особливо сакральному, а також “дуже любив займатися будівництвом”. Цьому сприяла дружба з метром Й. Шеделем. Історичні джерела указують, що захоплення митрополита архітектурними проектами було широко відомим. Так, у 1739 р. імператриця А. Іванівна надіслала в подарунок Р. Заборовському готовальню, набір креслярських інструментів (*Лист імператриці Анни Іванівни архієпископу Київському Рафаїлу про дарування готовальні та проведення молебню біля мощей Св. Варвари (1739, 21 лютого), акр. 1–23в.*).

Владика помер 22 жовтня 1747 р. похований у митрополичому склепі на території Софійського собору (Федорів, 1967, с. 270). Тіло Рафаїла залишалося нетлінним і було відкрито для огляду до середини XIX ст., коли вхід у митрополичий склеп закрили чавунними плитами. Важливо, що втрачені останки архієпископа, було знайдено у травні 2022 р.

23 лютому 1731 р. Й. Шедель разом із родиною рушив до Києва. Разом з ним їхали син Антон, який з часом став архітектором, і донька Єлизавета. Він приїхав до Києва і уклав контракт на будівництво за три роки цегляної дзвіниці з архімандритом Києво-Печерської лаври Романом Копю з братією (*Копія контракту укладеного між архімандритом Києво-Печерської лаври Романом Копю з братією архітектором Йоганом Готфрідом Шеделем на будівництво за 3 роки цегляної дзвіниці за даним зразком (1731, 23 лютого), акр. 10*).

Розглядаючи історію архітектури то треба зауважити, що першими спорудами-хмарочосами України були не будинки а дзвіниці. Також, потрібно зауважити, що перші дзвіниці в Західній Європі відомі з середини VIII ст., в Україні – від XV ст. Але, перші відомі історичні дзвіниці були дерев'яними. У 1584 р. німецький купець й мандрівник Мартин Груневег, який відвідав Київ згадував, що: ми підійшли до монастиря, розташованого у прекрасному великому селі на горі над Дніпром. Біля брами в мурах під каплицею ми спішилися і повели коней за вуздечку. Просто над брамою піднімається вгору довгий провулок, уздовж якого по обидва боки ченці мають свої келії. І в кожного свій окремих будиночок і сад, все майстерно споруджено з дерева. Коли пройдеш цей провулок, опинишся на великому майдані, на якому зліва стоїть велика кам'яна церква Пречистої, так русини називають нашу дорогу Діву. Дзвінична вежа з дерева, на ній годинник, що в цій країні є дивом (Ісаєвич, 1981,

с.204-205). Також, видатний український архітектор В. Січинський в праці “Історія українського мистецтва” згадує про дзвіниці які намальовані на старих гравюрах Києва 1638 р. (Січинський, 1956, с. 101).

Мандрівник із Сирії Булос аль-Халябі Ібн аз-Заїм аль-Халябі, відомий під іменем Павло Халебський побував в Україні в 1654 та 1656 р. Він згадував, як ударили у великий дзвін, ми вийшли подивитися на нього й побачили дещо приголомшливе. Він набагато більший від дзвона Печерського монастиря (Халебський, 2009, с. 156). Але, стара дзвіниця згоріла під час великої пожежі на території монастиря 1697 р., під час якої було знищено також майже всі дерев’яні монастирські споруди.

Перші кроки відбудови дзвіниці починаються з початку XVIII ст. Так, у Центральному державному історичному архіві України, м. Києва є копія свідчення за підписом архімандрита Києво-Печерської лаври Іоаннікія Сенютовича, в Київську губернську канцелярію щодо надання гетьманом Іваном Мазепою у 1707 р. 4 000 рублів на зведення в Києво-Печерській лаврі цегляної дзвіниці (*Справа про асигнування грошових сум на будівництво лаврської дзвіниці та затвердження прав Києво-Печерської лаври на володіння Либідською та Новодницькою річковими переправами. Лист гетьмана Скоропадського Київському губернатору по цьому питанню (1720, 29 серпня – 1 грудня), акр.5).*

У 1707 р. розпочали нове будівництво і московський архітектор Д. Аксамитов встиг лише скласти фундамент і невдовзі помер. Знайти нового архітектора було важко, бо в цей час проводилися великі будівельні роботи в Петербурзі, тому в іншому місті архітектор міг бути призначений лише за наказом царя. У 1720 р. до Лаври було направлено архітектора Ф. Васильєва, якому запропонували попередньо намалювати “абрис”, щоб дзвіниця “имела в себе довольно высоту и ширину, крепость и красоту”. Коли архітектор Ф. Васильєв почав працювати він запропонував кілька готових “зразків” дзвіниці. Отже, один був затверджений духовним собором. В цьому році майстер склав кошторис, але він не був затверджений монастирем і Ф. Васильєва зробили крайнім і зупинили проект. Причина була проста не було грошей (Асєєв, 1976, с. 8–9). Так, через несправедливі звинувачення Ф. Васильєв на початку 1722 р. від’їжджає з лаври. Це привело до пошуків нового архітектора для будівництва дзвіниці.

В історії Києва так сталося, що будівельні роботи розпочали лише через десять років під наглядом майстра палатної і кам’яної справи – Й. Шеделя, який значно переробив попередній проект: прибрав один з ярусів і збільшив висоту дзвіниці до 96 м 52 см, завдяки чому вона на довгий час стала найвищою мурованою спорудою Східної Європи.

Невдовзі з 1731 р. по 1745 р. Й. Шедель працював над будівництвом дзвіниці Києво-Печерської Лаври у перехідному стилі від бароко до класицизму, однієї з краших веж Східної Європи XVIII ст. Якщо подивитися хронологію будівництва дзвіниці то це десятки років створення шедеву архітектури Європи. Майстер отримав у Москві ескіз дзвіниці, але він переробив його і створив фактично нову споруду за своїм проектом. Співставлення поверхових вимірів двох проектів, а також натурні обміри дзвіниці, які виконано під час реставраційних робіт у 1956–1961 рр., підтверджують, що вона будувалася за проектом Й. Шеделя (Білецький, 1981, с. 25).

25 травня 1731 р. відбулося закладання фундаменту дзвіниці, Й. Шедель пише, що “А за прибуттям моїм... зачинав оній дзвониці фундамент робити... у тому фундаменті зачате мою справу хвалило, що фундамент добрий і краще за нього зробити не можна” (*Про улаштування Лаврської Великої дзвіниці кам’яної і на годинник (1731-1759, акр.34).* Майстерність Й. Шедела була в тому, що він не

використав фундамент, який було закладено в 1707 р. архітектором Д. Аксамитовим. За його вказівкою був зроблений новий проект фундаменту. Також, Й. Шедель планував, що дзвіниця повинна була мати кам'яну баню з чотирма круглими вікнами (люкарнами) і закінчуватись шпилем. Пізніше він змінив кам'яну баню на залізну, а замість шпиля зробив шию з банею і хрестом. Згідно контракту, майстер думав побудувати дзвіницю за три роки, але з бюрократією монастиря це затягнулося на чотирнадцять років.

Сьогодні над усіма спорудами Києво-Печерської лаври височить Велика лаврська дзвіниця, яка поступово звужується вверху, з позолоченою банею. Ця архітектурна споруда являє собою восьмигранну чотириярусну вежу висотою 96,52 м. Діаметр основи дзвіниці складає 28 м, товщина стін в нижній частині – 8 м.

Отже, перший ярус будівлі великої лаврської дзвіниці висотою 12,44 м оформлений гладким рустом і має, окрім центрального входу, який веде до сходів, ще сім дверей до ізолюваних приміщень. Будівля має вісім входів, над трьома з яких вмонтовані барельєфи на камені XV ст., що були перенесені з Успенського собору. Стіни цього ярусу закінчуються тосканським антаблементом з розвиненим і виступаючим карнизом. В першому ярусі знаходився лаврський архів.

Дуже важливо те, що велика лаврська дзвіниця стала символом єдності та соборності України. Так, 22 серпня 2017 р., на першому ярусі Великої Лаврської дзвіниці відбулася знакова подія культурно-мистецького заходу “Україно, всі ми діти твої!”, присвячений 26-й річниці відновлення незалежності української держави. У межах заходу стало нагородження представниками Національного проекту “Книга рекордів України” Державної казначейської служби за впровадження Всеукраїнської акції “Вишивана моя Україна”. Крім цього, відбулося тут відкриття експозиції художніх творів вітчизняних митців та митців української діаспори з Австрії, Білорусі, Естонії, Латвії, Литви, Молдови, Польщі, Румунії, Словаччини, Хорватії, Чехії та ін. (Лук'янчук, 2017).

Також, другий ярус має 32 римсько-даричних колон, які розставлені групами по чотири між вісьмома вікнами. Зверху над ними навколо протягнуто масивний профільований антаблемент. Також, висота ярусу 16,15 м. У цьому місці розмістили лаврську бібліотеку, яка почала складатися, вірогідно, з перших років існування монастиря. З часом стародавні книги, рукописи було систематизоване (Корж, 1983, с. 9–10).

Третій ярус “іонічного чину” – дзвоний. Від нього й спостерігаємо суттєві відмінності від проекту Ф. Васильєва. Архітектору Й. Шеделю довелося відмовитись від ефектних скульптур на балюстрадах верхніх ярусів на користь більш економного і лаконічного варіанту. Заміна матеріалів на дешевші, порушення термінів робіт через незалежні від Й.Шеделя причини, нерівномірне просідання фундаменту, що спричинило деформацію конструкції, та інші випробування змусили архітектора переробляти первісний проект, у т.ч. відмовитись від одного верхнього поверху. Щоб запобігти перевантаженню й непередбачуваним наслідкам, на третій ярус було поставлено одразу запроектований меншим за діаметром п'ятий, який прикрашають колони з капітелями коринфського ордеру.

Сучасний четвертий ярус – висота 22,42 м. і він був він менший за третій. Також, ярус складається з восьми легких стоянів, що створюють восьмигранник. Як, що дивитися то, кожна грань була оформлена пучковими колонами коринфського ордену. Далі, над тричасним антаблементом четвертого ярусу з ліпленням по фризу здійснюється напівсферична баня висотою 13,69 м. Шия (барабан) дзвіниці має висоту 3,6 м, маківка – 5,24 м (там само, с. 11–12).

Також, сьогодні майже біля кожного храму височіють дзвіниці. Їх увінчують дзвони – великі та малі. Своїм співом сповіщають про урочисті чи сумні події. Отже, найбільше багатство монастиря – дзвони. З точки зору інструментознавства, дзвін визначається як музичний ударний інструмент. Його звучання вирізняється насиченим тембральним забарвленням, тому виокремити певний тон дещо складно. Висота звуку постійно змінюється. “Голос дзвонів означає голос Божої ласки, що людей до Бога кличе, – писав митрополит УГКЦ А. Шептицький. – Цей голос Божий – то так як відгомін Божої ласки, що кличе та запрошує християнина до кожного доброго діла та перестерігає перед кожним недобрим” (Терещук, 2009). Вчені – фізики вказують, що дзвін – це генератор енергії. Він випромінює велику кількість резонансних ультразвукових хвиль, які проникають у внутрішню структуру організму людини, поліпшують формулу крові й роботу судин. Вібрації, які народжує дзвін, очищують навколишній простір від хвороботворних мікробів (Блогер Оксана, 2018).

Отже, на дзвіниці 6 середніх дзвонів від 20 до 100 кілограмів, 7 маленьких від 10 до 20 кілограмів, і 3 великих – два з них по 3 тонни, а один – понад 5 з половиною тонн. 19 серпня 2014 р. на третій ярус був піднятий і встановлений 7-тонний дзвін “Всіх Святих”. Крім цього, поверхня дзвону прикрашена орнаментом. Крім того, на ньому зображено Успенський собор і вміщено текст, написаний церковнослов’янською в’яззю.

Науковці стверджують, що можна офіційно подивитися в Центральному державному історичному архіві України, м. Києва стародавні документи за 1746–1751 рр. – Екстракт (витяг) з книги витрат на будівництво Великої лаврської дзвіниці, який містить інформацію про лиття дзвонів, висоту дзвіниці з хрестом та окремі виміри за 1742 р., про видачу свідоцтва Йогану Готтфріду Шеделю у 1751 р. щодо благополучного завершення роботи в Лаврі та ін. (*Екстракт (витяг) з книги витрат на будівництво Великої лаврської дзвіниці, який містить інформацію про лиття дзвонів, висоту дзвіниці з хрестом та окремі виміри за 1742 р., про видачу свідоцтва Йогану Готтфріду Шеделю у 1751 р. щодо благополучного завершення роботи в Лаврі та ін. (1746–1751 рр.), арк. 1–2*). Отже, історія корисна тоді коли має своє підтвердження джерелами та унікальними стародавніми пам’ятками. Так, незалежно від форми джерел їм усім притаманні загальні властивості: віддзеркалення історичного буття через сприйняття сучасника чи людини наступних поколінь, а тому обмеженість в об’єктивному відтворенні подій; невичерпність умісту наявної в них відкритої або прихованої інформації; обмеженість за обсягами такої інформації внаслідок відбиття лише конкретного фрагмента історичної дійсності. Вчені під час дослідження писемних джерел завжди пам’ятають про інформаційну складову і велику цінність архітектурної історичної спадщини. Зауважимо, що на сучасному етапі вивчення історії дзвіниць, їх збереження та будівництво в державі зростає. Цьому сприяє активність засобів масової інформації, які багато уваги приділяють відродженню дзвонів і дзвіниць в Україні. Вивчення архітектури дзвіниць та їх збереження обумовлено ще тим, що в період повномасштабної війни розвивається внутрішній туризм в Україні. Отже, насамперед з розвитком релігійно-паломницького туризму, поселенням туристів у сім’ях священиків, відвідуванням церков, зацікавленням дзвонарством та ін. (Кіндратюк, 2012, с.133.).

У відповіді духовного собору на одне із прохань Й. Шеделя вказується дата завершення будівництва дзвіниці – 1 вересня 1745 р. У 1886 р., подаючи відомості в Москву про споруди монастиря, лавра пише: “Основана большая колокольня 1731 года мая 25 дня, а окончена в 1745 году по проекту, составленному архитектором Иоганном Готфридом Шеделем” (Асеев, 1976, с. 23–24). Таким чином, дата закінчення

будівництва дзвіниці, розміщена на фасаді, – 1744 р. – не відповідає дійсності, можливо, через затримку будівельних робіт, яку монастир хотів виправдати звинуваченням архітектора в неправильному закладанні фундаменту, від чого дзвіниця осіла і дала тріщини, а також тому, що він відійшов від первісного проекту. Коли у кладці будівлі утворились тріщини і розриви металевих зв'язків, у лаврі виникли сумніви щодо надійності конструкцій будівлі. Так, в червні 1741 р. Й. Шедель робить відписки архімандриту Тимофію Щербацькому та членам Духовного собору Києво-Печерської лаври з приводу критичних зауважень ченців, що оглянули в цілому зведену дзвіницю 31 травня 1741 р. (*Донесення Йогана Готтфріда Шеделя архімандриту Тимофію Щербацькому та членам Духовного собору Києво-Печерської лаври з приводу критичних зауважень ченців, що оглянули в цілому зведену дзвіницю (1741, 31 травня), арк. 34–34*). Й. Шедель досить чітко визначив сучасникам соціальне значення його витвору. Його пам'ятка належить культурі України, бо ні “в Русі, ні в Європі” такої не знайдеш. Таким чином, дзвіниця Й. Шеделя презентує належність України до Європейського культурного простору, як складової світової культури. Історія показує, що Дзвіниця, яка височіє біля Успенського собору, є висотною домінантою не лише Києво-Печерської лаври, а й усього Києва. Велика лаврська дзвіниця стала однією з найвеличніших споруд того часу.

Звинувачення, висунуті Й. Шеделю, виявилися неспроможними і робилися монастирем лише у тому, щоб виправдати себе та приховати справжні причини затримки будівництва дзвіниці. Отже, 1886 р., подаючи відомості в Москву про споруди монастиря, лавра пише: “Засновано велику лаврську дзвіницю 1731 травня 25 дня, а закінчено 1745 року за проектом архітектора Йоганна Готтфріда Шеделя” (*Справа про надсилання до академії мистецтв відомостей про архітектурні та історичні пам'ятки лаври (1886-1901), арк. 83*). Але, дата закінчення будівництва дзвіниці, розміщена на фасаді, 1744 р. і не відповідає дійсності можливо з-за затримки будівельних робіт.

Тепер дзвіницю називають “Шеделево диво”. XIX ст., після випробувань пожежами і землетрусами Велика лаврська дзвіниця була визнана надійним сховищем для архіву Києво-Печерського монастиря. Артилерійський обстріл Лаври під час наступу на Київ радянських військ у лютому 1918 р. та руйнування через вибух 1941 р. головної церкви обителі, коли на відстані близько 40-ка метрів від неї вистояла соборна дзвіниця, довели її міцність. І сьогодні, в умовах повномасштабної війни, під час повітряних тривог вона є одним з укриттів на території Національного заповідника “Києво-Печерська лавра”.

Зодчий Й. Шедель є автором кількох об'єктів на території лаври (ключня будинок намісника, прибудував притвор Троїцької надбрамної церкви, аркади на Ближніх і Далеких печерах, ганок-аркада надбрамної церкви Всіх святих та ін. Брав участь у розвитку Київського Братського Богоявленського монастиря, де під його керівництвом 1740 р. відновлено Богоявленський собор, 1732–1740 надбудовано другий поверх Старого академічного корпусу з конгрегаційною залом та Благовіщенською церквою (Смолій, 2013, с.625).

У 1746 р. було збудовано архітектором Й. Шеделем тріумфальну арку (браму). Головним поштовхом будівництва стала нагода відновлення православної Київської митрополії та повернення контролю над мастиками монастирів у 1743 р. Про це нагадує символічне зображення на фронтоні – митрополича митра над схрещеними пальмовими гілками. Брама Заборовського була парадним в'їздом до резиденції митрополита, яка належить комплексу будівель Софії Київської; до неї вела широка дорога від Золотих воріт. Нажаль від первісної брами зберігся тільки західний фасад.

Сучасна пам'ятка є лише частиною брами XVIII ст., яка являла собою кам'яну споруду прямокутної форми розміром 16,5х13,5 м. У середній частині брами був арковий проїзд завширшки близько 4 м, з боків його – кордегардії. Із західного і східного боків над проїздом височіли пишні барочні фронтони. XVIII ст. до Брами Заборовського з боку Золотих воріт вела вулиця, в перспективі якої за парадною брамою височів ансамбль Софіївського монастиря з палацом митрополита на першому плані. У XIX ст. в зв'язку з переплануванням території Києва Брама Заборовського опинилась у глухому провулку, а рівень землі перед нею підвищився майже на метр. 1822–1823 р. браму було замуровано, кордегардії розібрано, а на місці митрополичого двора посаджено сад (Діденко, 2017, с. 29). Від первісної споруди брами зберігся лише її західний архітектурно виділений вхід до будинку з фронтоном. Майстерність знаного архітектора Й. Шеделя і сьогодні вражає своєю монументальною красою. Так, стильова єдність архітектурних форм і всіх елементів декору свідчать про тонкий художній смак. В українській архітектурній спадщині Брама Заборовського є однією з найцінніших перлин Києва.

У серпні 1744 р. в Київ приїхала імператриця Єлизавета Петрівна. Вона вирішила заснувати літню резиденцію для монархів, Царський палац, де Андріївська церква в архітектурному ансамблі мала виконувати роль придворної. 9 вересня 1744 р. відбулася церемонія закладання церкви, під час якої імператриця разом митрополитом Р. Заборовським поклала у підвалини храму перші три цеглини. Були присутні О. Г. Розумовський та інші сановники і духовні особи. Також, Київський митрополит Р. Заборовський та митрополит Белгородський Антоній відслужили урочисту відправу (Сіткарьова, 2009, с.116–117).

Крім цього, існує припущення, що стало поштовхом до спорудження Києво-Печерською лаврою свого палацу. Історики та краєзнавці в своїх дослідженнях пишуть, що це офіційний візит імператриці Єлизавети. Так, в Києві не було жодного палацу для розміщення перших осіб держави. Отже, Єлизавета та її придворна свита близько 300 осіб розмістилися в будинку митрополита на території Києво-Печерської лаври. Після цього, імператриця захотіла мати власну резиденцію у Києві. Так, почалася унікальна історія будівництва Кловського палацу (сьогодні будівля Верховного суду України). Будівництво, що тривало з перервами у 1752–1756 рр. За договором автором проєкту став архітектор Петро Неєлов.

На думку дослідники-краєзнавців Кловський палац безперечно дуже близько стоїть до Меншиковського палацу (Оранієнбаум) або Великого палацу. Але, деякі деталі, наприклад рустовання пілястрів нижчого поверху та загальне оброблення середнього ризаліту виразно вказують руку Й. Шеделя. Також існує припущення київського краєзнавця М. Закревського “Літопис і опис Києва”, що автор проєкту Кловський палац – Й. Шедель. Цю думку підтримує у своєму путівнику “Київ” К. Шерцький (Асадчева, 2024). Але, цей факт не зафіксований в історичних джерелах. Так, Кловський палац це унікальна пам'ятка епохи української бароко XVIII ст., яка має ще велику кількість таємниць і містики.

Таким чином, архітектурна спадщина архітектора-філософа Й. Шеделя стала значним джерелом наукової інформації для таких історичних наук, як мистецтвознавство, історія архітектури і будівельна техніка, археологія, етнологія, історія української культури та ін. Також, це все вплинула на майбутнє містобудування, відкрила творчі напрямки, що сприяли формуванню прогресивних тенденцій в архітектурі. Саме тому сучасні дослідження історії німецьких майстрів а Україні мають різні аспекти де, у центрі знаходиться життя людини. Так, через їх життя і діяльність осмислюється історія України. На превеликий жаль, життя та

діяльність німецького аматора-будівельника Й. Шеделя ще не досить досліджено. Тому в наш час виникає ще більша суспільна потреба у вивченні історії видатних діячів та їхнього впливу на історичну пам'ять та спадщину України. Отже, пам'ятки історії, входячи в систему культурної спадщини, мають властивість зберігати та передавати різноманітну автентичну історико-культурну інформацію про минулі події та явища.

ЛІТЕРАТУРА

- Асадчева, Т. (2024, 24 квітня). Від історичної пам'ятки до Будівлі Правосуддя: чим цікавий Кловський палац.
<https://lukl.kyiv.ua/vid-istorychnoyi-pamyatky-do-budivli-pravosuddya/>
- Асеев, Ю. С. (1976). *Розповіді про архітектурні скарби*. Радянська школа.
- Білецький, П. О. (1981). *Українське мистецтво другої половини XVII–XVIII століть*. Мистецтво.
- Блогер Оксана, Г. (2018, 11 березня). Цікаво про дзвони.
<https://korali.info/temy/cikavo-pro-dzvoni.html>
- Діденко, Т.А. (укл.) (2017). *Свята Софія Київська. Інформаційна довідка*. Бібліотека ім. С. Олійника.
- Донесення Йогана Готтфріда Шеделя архімандриту Тимофію Щербацькому та членам Духовного собору Києво-Печерської лаври з приводу критичних зауважень ченців, що оглянули в цілому зведену дзвіницю (1741, 31 травня)*. Ф. 128. Києво-Печерська Свято-Успенська лавра, м. Київ. (Оп. 1, Спр. 27, Арк. 34–34). Центральний державний історичний архів України в місті Києві (ЦДІАК).
- Екстракт (витяг) з книги витрат на будівництво Великої лаврської дзвіниці, який містить інформацію про лиття дзвонів, висоту дзвіниці з хрестом та окремі виміри за 1742 р., про видачу свідоцтва Йогану Готтфріду Шеделю у 1751 р. щодо благополучного завершення роботи в Лаврі та ін. (1746–1751 рр.)*. Ф. 128. Києво-Печерська Свято-Успенська лавра, м. Київ. (Оп. 3, Спр. 1, Арк. 1–2). Центральний державний історичний архів України в місті Києві (ЦДІАК).
- Ернст, Ф. (1918). *Київські архітектури XVIII віку*. Друкарь.
- Єрошкіна, О. О. (2019). *Епоха класицизму : навч. посібник*. Вид. 2-ге, розшир. та допов. ХНУМГ ім. О. М. Бекетова.
- Ісаєвич, Я. Д. (1981). Мартин Груневег і його опис Києва. *Всесвіт*, 5, 204 – 211.
- Кіндратюк, Б. (2012). *Дзвонарська культура України: монографічне дослідження*. Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника.
- Копія контракту укладеного між архімандритом Києво-Печерської лаври Романом Копюю з братією архітектором Йоганом Готтфрідом Шеделем на будівництво за 3 роки цегляної дзвіниці за даним зразком (1731, 23 лютого)*. Ф.128. Києво-Печерська Свято-Успенська лавра, м. Київ (Оп. 1, Спр. 27, Арк. 10), Центральний державний історичний архів України в місті Києві (ЦДІАК).
- Корж, Л. (1983). *Лаврська дзвіниця*. Будівельник.
- Лист імператриці Анни Іванівни архієпископу Київському Рафаїлу про дарування готувальні та проведення молебню біля мощей Св. Варвари (1739, 21 лютого)*. Ф.220. Колекція документів, зібраних Київською археографічною комісією (Оп. 1, Спр. 337, Арк. 1–2 зв.), Центральний державний історичний архів України в місті Києві (ЦДІАК).
- Лук'янчук, Г. (2017, 22 серпня). Символ єдності та соборності. *Голос України*.
<https://www.golos.com.ua/article/292772>

- Про улаштування Лаврської Великої дзвіниці кам'яної і на годинник (1731-1759).* Ф.128. Києво-Печерська Свято-Успенська лавра, м. Київ (Оп. 1, Спр. 27, Арк. 34), Центральний державний історичний архів України в місті Києві (ЦДІАК).
- Сіткарьова, О. В. (2009). *Формування архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври XVII–XX ст. У Архітектурно-будівельна діяльність в Києві та Києво-Печерської лаврі в 1740–1760-х рр.* Ч. III., Т. 3. Хімджест.
- Січинський, В. (1956). *Історія українського мистецтва. Т.1. Архітектура.* Наук. т-во ім. Шевченка.
- Смолій, В. А. (гол. ред.). (2013). *Енциклопедія історії України : [у 10 т.].* Т. 10 : Т–Я. Наукова думка.
- Справа про асигнування грошових сум на будівництво лаврської дзвіниці та затвердження прав Києво-Печерської лаври на володіння Либідською та Новодницькою річковими переправами. Лист гетьмана Скоропадського Київському губернатору по цьому питанню (1720, 29 серпня – 1 грудня).* Ф.59. Колекція документів, зібраних Київською археографічною комісією (Оп. 1, Спр. 40, Арк. 5), Центральний державний історичний архів України в місті Києві (ЦДІАК).
- Справа про надсилання до академії мистецтв відомостей про архітектурні та історичні пам'ятки лаври (1886-1901).* Ф. 128. Києво-Печерська Свято-Успенська лавра, м. Київ. (Оп. 2, Спр. 334, Арк. 83). Центральний державний історичний архів України в місті Києві (ЦДІАК).
- Сундюков, І. (2007, 9 листопада). Німці в Києві. *День*, 193.
<https://day.kyiv.ua/article/panorama-dnya/nimtsi-v-kyievi>
- Терещук, Г. (2009, 29 червня). Церковні дзвони зіцлюють людину – майстер-дзвонар. *Радіо Свобода*.
<https://www.radiosvoboda.org/a/1764936.html>
- Тиравський, В. (2023, 22 листопада). Німецький архітектор розповів, як потрібно відновлювати зруйновані церкви в Україні після війни. *Foreign*.
<https://foreignukraines.com/2023/11/22/philipp-meuser-told-how-destroyed-churches-in-ukraine-should-be-restored-after-the-war/>
- Федорів, Ю. (1967). *Історія церкви в Україні*. Українська видавнича служба, Лондон.
- Халебський, П. (2009). *Україна – земля козаків: Подорожній щоденник*. Ярославів Вал.
- Cassirer, E. (2021). *The Philosophy of Symbolic Forms*. Routledge Taylor and Francis Group London and New York.
- Kummereincke S. (2023). *Geschichte Hamburgs. Von der Hammaburg zur HafenCity*. Ellert & Richter Verlag.
- Nachrichten aus Schlüters Leben. *Zentralblatt der Bauverwaltung*, 1898. S. 15

REFERENCES

- Asadcheva, T. (2024, 24 kvitnia). Vid istorychnoi pamiatky do Budivli Pravosuddia: chym tsikavyi Klovskiy palats.
<https://lukl.kyiv.ua/vid-istorychnoyi-pamyatky-do-budivli-pravosuddya/>
- Asieiev, Yu.S. (1976). *Rozpovidi pro arkhitekturni skarby*. Radianska shkola.
- Biletskyi, P.O. (1981). *Ukrainske mystetstvo druhoi polovyny XVII-XVIII stolit*. Mystetstvo.
- Bloher Oksana, H. (2018, 11 bereznia). Tsikavo pro dzvony
<https://korali.info/temy/cikavo-pro-dzvoni.html>
- Didenko, T.A. (ukl.) (2017). *Sviata Sofiia Kyivska. Informatsiina dovidka*. Biblioteka im. S. Oliinyka.

- Donesennia Yohana Gottfrida Shedelia arkhimandrytu Tymofiiu Shcherbatskomu ta chlenam Dukhovnoho soboru Kyievo-Pecherskoi lavry z pryvodu krytychnykh zauvazhen chentsiv, shcho ohlianuly v tsilomu zvedenu dzvinytsiu (1741, 31 travnia).* F. 128. Kyievo-Pecherska Cviato-Uspenska lavra, m. Kyiv. (Op. 1, Spr. 27, Ark. 34-34). Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v misti Kyievi (TsDIAK).
- Ekstrakt (vytiah) z knyhy vytrat na budivnytstvo Velykoi lavrskoi dzvinytsi, yakyi mistyt informatsiiu pro lyttia dzvoniv, vysotu dzvinytsi z khrestom ta okremi vymiry za 1742 r., pro vydachu svidotstva Yohanu Gottfridu Shedeliu u 1751 r. shchodo blahopoluchnoho zavershennia roboty v Lavri ta in. (1746–1751 rr.).* F. 128. Kyievo-Pecherska Cviato-Uspenska lavra, m. Kyiv. (Op. 3, Spr. 1, Ark. 1-2). Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v misti Kyievi (TsDIAK).
- Ernst, F. (1918). *Kyivski arkhitektury XVIII viku*. Drukar.
- Yeroshkina, O. O. (2019). *Epokha klasytsyzmu : navch. posibnyk. Vyd. 2-he, rozshyr. ta dopov.* KhNUMH im. O. M. Beketova.
- Isaievych, Ya. D. (1981). Martyn Hronevch i yoho opys Kyieva. *Vsesvit*, 5, 204 – 211.
- Kindratiuk, B. (2012). *Dzvonarska kultura Ukrainy: monohrafichne doslidzhennia*. Vyd-vo Prykarp. nats. un-tu im. Vasylia Stefanyka.
- Kopiiia kontraktu ukladenoho mizh arkhimandrytom Kyievo-Pecherskoi lavry Romanom Kopoiu z bratiiieiu arkhitektoom Yohanom Hotfridom Shedelem na budivnytstvo za 3 roky tsehlianoi dzvinytsi za danym zrazkom (1731, 23 liutoho).* F.128. Kyievo-Pecherska Cviato-Uspenska lavra, m. Kyiv (Op. 1, Spr. 27, Ark. 10), Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v misti Kyievi (TsDIAK).
- Korzh, L. (1983). *Lavrskia dzvinytsia*. Budivelnik.
- Lyst imperatrytsi Anny Ivanivny arkhiepyskopu Kyivskomu Rafailu pro daruvannia hotovalni ta provedennia molebni bilia moshchei Sv. Varvary (1739, 21 liutoho).* F.220. Kolektsiia dokumentiv, zibranykh Kyivskoiu arkheohrafichnoi komisiieiu (Op. 1, Spr. 337, Ark. 1-2 zv.), Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v misti Kyievi (TsDIAK).
- Lukianchuk, H. (2017, 22 serpnia). Symvol yednosti ta sobornosti. *Holos Ukrainy* <https://www.golos.com.ua/article/292772>
- Pro ulashtuvannia Lavrskoi Velykoi dzvinytsi kamianoi i na hodynyk (1731-1759).* F.128. Kyievo-Pecherska Cviato-Uspenska lavra, m. Kyiv (Op. 1, Spr. 27, Ark. 34), Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v misti Kyievi (TsDIAK).
- Sitkarova, O. V. (2009). *Formuvannia arkhitekturnoho ansamblu Kyievo-Pecherskoi lavry XVII–XX st. U Arkhitekturna-budivelna diialnist v Kyievi ta Kyievo-Pecherskoi lavri v 1740–1760-kh rr.* Ch. III., T. 3. Khimdzhest.
- Sichynskyi, V. (1956). *Istoriia ukrainskoho mystetstva. T.1. Arkhitektura*. Nauk. t-vo im. Shevchenka.
- Smolii, V. A. (hol. red.). (2013). *Entsyklopediia istorii Ukrainy : [u 10 t.]. T. 10 : T–Ya . Naukova dumka*.
- Sprava pro asyhnuvannia hroshovykh sum na budivnytstvo lavrskoi dzvinytsi ta zatverdzhennia prav Kyievo-Pecherskoi lavry na volodinnia Lybidskoiu ta Novodnytskoiu rikhkovymi perepravamy. Lyst hetmana Skoropadskoho Kyivskomu hubernatoru po tsomu pytanni (1720, 29 serpnia – 1 hrudnia).* F.59. Kolektsiia dokumentiv, zibranykh Kyivskoiu arkheohrafichnoi komisiieiu (Op. 1, Spr. 40, Ark. 5), Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v misti Kyievi (TsDIAK).
- Sprava pro nadsylannia do akademii mystetstv vidomostei pro arkhitekturni ta istorychni pamiatky lavry (1886-1901).* F. 128. Kyievo-Pecherska Cviato-Uspenska lavra,

- m. Kyiv. (Op. 2, Spr. 334, Ark. 83). Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v misti Kyievi (TsDIAK).
- Sundiukov, I. (2007, 9 lystopada). Nimtsi v Kyievi. Den, 193.
<https://day.kyiv.ua/article/panorama-dnya/nimtsi-v-kyievi>
- Tereshchuk, H. (2009, 29 chervnia). Tserkovni dzvony ztsiliuiut liudynu – maister-dzvonar. Radio Svoboda.
<https://www.radiosvoboda.org/a/1764936.html>
- Tyrvskyi, V. (2023, 22 lystopada). Nimetskyi arkhitektor rozpoviv, yak potribno vidnovliuvaty zruinovani tserkvy v Ukraini pislia viiny. *Foreign*.
<https://foreignukraines.com/2023/11/22/philipp-meuser-told-how-destroyed-churches-in-ukraine-should-be-restored-after-the-war/>
- Fedoriv, Yu. (1967). *Istoriia tserkvy v Ukraini*. Ukrainska vydavnycha sluzhba, London.
- Khalebskyi, P. (2009). *Ukraina – zemlia kozakiv: Podorozhnii shchodennyk*. Kyiv: Yaroslaviv Val.
- Cassirer, E. (2021). *The Philosophy of Symbolic Forms*. Routledge Taylor and Francis Group London and New York.
- Kummereincke S. (2023). *Geschichte Hamburgs. Von der Hammaburg zur HafenCity*. Ellert & Richter Verlag.
- Nachrichten aus Schlüters Leben. *Zentralblatt der Bauverwaltung*, 1898. S. 15

М. С. ГЕДІН

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри психології і туризму,

Київський національний лінгвістичний університет (Україна, Київ)

e-mail: maksym.hedin@knlu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5031-8207>

ВИКРИТТЯ ЛИЦЕМІРСТВА СЛОВ'ЯНОФІЛІВ В ІСТОРІОСОФІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Анотація

Метою дослідження є аналіз творчості Тараса Шевченка з погляду критики поетом слов'янофілів і висвітлення публіцистики Великого Кобзаря з питань національної ідентичності українського народу та його права на самобутній розвиток. **Методологія** ґрунтується на використанні мікроісторичного підходу. При цьому застосовується комплексний підхід до вивчення матеріалу дослідження з використанням таких методів, як: описовий, біографічний, інтертекстуальний, порівняльно-історичний, порівняльно-типологічний метод. Це дозволило найповніше розкрити коло проблем, пов'язаних із предметом дослідження. **Наукова новизна.** На основі аналізу творчого доробку Тараса Шевченка було встановлено, що однозначне віднесення поета до українофілів не є виправданим, хоч і слов'янофілом “московського” зразка він не був. Аналізуючи ставлення Кобзаря до російського слов'янофільства враховувалась сукупність параметрів даного феномена, породженого суспільно-політичними реаліями того часу. Натомість викриття лицемірства російських слов'янофілів у творчості Великого Кобзаря було свідченням того, слов'янська ідея була для нього лише ґрунтом для українського самоусвідомлення. **Результати дослідження.** Підкреслено, що, світоглядною основою поглядів Тараса Шевченка є ієрархічний підхід до розуміння сутності людини, що надало йому можливість осмислювати процес життєдіяльності української людини в контексті знеособленої та особистісної парадигми буття. В підсумку дослідження констатується, що Тарас Шевченко вказав шляхи будівництва сильної й незалежної української держави. Причини трагедій українського народу Великий Кобзар вбачав у братовбивчих війнах, невмінні пробачати й розкаюватися у власних гріхах, амбітності й схильності до зради, підступності окремих представників українського народу. Тарас Шевченко закликав українців до єдності, що мала перетворити Україну однією з наймогутніших держав у світі, а його творча спадщина відображає національний світогляд українців середини XIX століття.

Ключові слова: Тарас Шевченко, українська національна ідея, відродження української нації, славістика, слов'янофільство.

EXPOSING THE HYPOCRISY SLAVOPHILES OF THE TARAS SHEVCHENKO HISTORIOSOPHY

Abstract

The purpose of the study is to analyze the works of Taras Shevchenko in terms of the poet's criticism of Slavophiles and to highlight the Great Kobzar's journalism on the issues of national identity of the Ukrainian people and their right to original development. **The methodology is based** on the microhistorical approach. It applies an integrated approach to the study of the research material using such methods as: descriptive, biographical, intertextual, comparative-historical, comparative-typological method. This made it possible to fully reveal the range of problems related to the subject of the study. **Scientific novelty.** Based on the analysis of Taras Shevchenko's works, it was found that the unambiguous attribution of the poet to Ukrainophiles is not justified, although he was not a Slavophile of the “Moscow” model. In analyzing Kobzar's attitude to Russian Slavophilism, the author took into account a set of parameters of this phenomenon, generated by the socio-political realities of the time. Instead, the exposure of the hypocrisy of Russian Slavophiles in the Great Kobzar's works was evidence

that the Slavic idea was only a basis for Ukrainian self-awareness for him. **Conclusions.** It is emphasized that the worldview of Taras Shevchenko is based on a hierarchical approach to understanding the essence of man, which enabled him to comprehend the process of life of a Ukrainian person in the context of an impersonal and personal paradigm of being. The study concludes that Taras Shevchenko pointed out ways to build a strong and independent Ukrainian state. The Great Kobzar saw the causes of the tragedies of the Ukrainian people in fratricidal wars, the inability to forgive and repent of their own sins, ambition and a tendency to betray, and the cunning of some representatives of the Ukrainian people. Taras Shevchenko called on Ukrainians to unite, which was to make Ukraine one of the most powerful states in the world, and his creative heritage reflects the national outlook of Ukrainians in the XIX century.

Key words: Taras Shevchenko, Ukrainian national idea, revival of Ukrainian nation, Slavonic studies, Slavophiles studies.

Вступ. Кінець XVIII – початок XIX століття в більшості європейських країн відбувався такий важливий історико-соціальний феномен як становлення націй. Незважаючи на перебування у складі російської імперії і неможливість проголосити власну державність для України формування нації також було характерним явищем, хоч і мало особливості. Ці особливості пов'язані з тим, що в цей час в Україні в контексті розвитку самосвідомості українського національного відродження з'являлася українська ідея, спрямована на пізнання минулого з метою усвідомлення самостійності етносу.

Філософія української національної ідеї започатковувалась у Кирило-Мефодіївському товаристві – таємній політичній організації, серед діячів якої фігурував і видатний Тарас Григорович Шевченко. В основі поглядів учасників товариства лежала ідея духовного та політичного об'єднання слов'ян, яка слугувала підґрунтям для українського самоусвідомлення. На переконання Великого Кобзаря, проблема об'єднання слов'ян мала не лише культурну, а більше політичну площину, адже слов'янські народи мали об'єднатися у рівноправну федерацію для реалізації власного історичного шляху.

Тарас Шевченко завжди мав значний інтерес до української і всесвітньої історії, аналізував історичні джерела, збирав свідчення сучасників різних історичних подій. Українська національна ідея для Т.Шевченка починалася з любові до Батьківщини, а розвивалася у руслі страждань українського народу від постійної експлуатації і готовності народу до боротьби за національне визволення та розбудову власної демократичної держави. Все своє життя поет присвятив боротьбі за визволення українського народу від національних утисків і соціальної експлуатації, і саме на це спрямовував свою творчу енергію і талант. Ці ідеї йшли у розріз з розповсюдженою у той час концепцією слов'янофільства, яка ідеалізувала історію й суспільний лад московської держави допетровської доби, державний і національний централізм в російській імперії, і була направлена проти позитивного вирішення українського питання (Гедін, 2016, с. 16). Натомість, погляди Т.Шевченка ідеально вписувалися в концепцію Кирило-Мефодіївського товариства, адже торкалися осмислення сутності людини та світу і фактично обґрунтовували етичний ідеал. Все це прослідковується в тому числі і у фактичній критиці ідей слов'янофільства і викритті лицемірства російських слов'янофілів, що проходять крізь спадщину Кобзаря.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що історіографія слов'янофільства характеризується тим, що праці авторів відображають ідеологію тієї доби, в якій працюють учені. Наявні наукові праці зазначеного напрямку несуть у собі відбиток національної, політичної, конфесійної та класової приналежності, що звичайно породжує значну їхню суб'єктивність. Ця тенденція подекуди прослідковується і в новітній історіографічній думці з даного напрямку, оскільки

і сьогодні в оцінках слов'янофільства присутній плюралізм, який породжений національним, політичним або конфесійним фактором приналежності автора.

В українській історіографії ті чи інші аспекти взаємин Т. Шевченка зі слов'янофілами досліджували І. Франко (1980, 1981), Г. Вервес (1989), який присвятив свою публікацію вивченню Т. Шевченком польської культури. Світова історія у творчій спадщині Тараса Шевченка була предметом вивчення в статті В. Яременка (2007), а творчу спадщину Кобзаря у контексті славістики аналізувала І. Федорів (2014). Значення минулого українського народу у поетичній творчості Тараса Шевченка визначав у своїй статті В. Звольський (2006). Дослідниця Р. Харчук у своїй статті прийшла до висновку, що українське слов'янофільство, представником якого був Шевченко, формувалося на підставі праць Я. Коллара і П.-Й. Шафарика й розвивалося у контексті класичного російського слов'янофільства (2018).

В новітній українській науковій думці деякі аспекти нашого дослідження представлені у публікаціях дослідника Ю. Барабаша (2004), який аналізував історіо- й націософську парадигму в спадщині великого Кобзаря, а також І. Дзюби (1989, 2005, 2007), які були дісно новаторськими та цікавими, адже автор розглядав не тільки епізоди дискусій Т.Шевченка зі слов'янофілами, але і такі актуальні проблеми, як “католицизм і православ'я; захід і слов'янство”, “Україна і слов'янство”, “Чи тільки російське в російському слов'янофільстві?” та ін. В той же час, критика поглядів слов'янофілів в творчій спадщині Великого Кобзаря висвітлена в українській історіографії лише фрагментарно, і тому стала предметом дослідження пропонованої статті.

Мета статті – проаналізувати творчість Тараса Шевченка з погляду критики поетом російських слов'янофілів і висвітлити публіцистику Великого Кобзаря з питань національної ідентичності українського народу та його права на самобутній розвиток.

Для реалізації мети поставлені такі **завдання**: проаналізувати стан наукової розробки проблеми; визначити чинники, що вплинули на формування історичних поглядів Тараса Шевченка, показати Великого Кобзаря як критика російських слов'янофілів, які наголошували на бездержавності українців.

Методи та методологія проведення дослідження. Методологічна основа роботи ґрунтується на використанні мікроісторичного підходу. При цьому застосовується комплексний підхід до вивчення матеріалу дослідження з використанням таких методів, як: описовий, біографічний, інтертекстуальний, порівняльно-історичний, порівняльно-типологічний метод. Це дозволило найповніше розкрити коло проблем, пов'язаних із предметом дослідження. Застосовано комплексний, системний підхід, задля чого використано порівняльно-типологічний, контактено-генетичний, герменевтичний, культурно-історичний, міфологічний, біографічний, психоаналітичний методи. Враховано синхронний і діахронний аспекти аналізу обраного типологічного ряду (часові межі творчості порівнюваних письменників не збігаються або збігаються частково, що зумовило суспільнополітичні й естетичні відмінності між ними).

Виклад та обговорення основного матеріалу дослідження. За своїм темпераментом та культурою Т.Шевченко був етико-інтуїтивним інтровертом, цілковито відкидав будь яку асиміляцію і поневолення. В своїй творчості він по суті вказував шлях українського народу до перетворення на націю. Україна у поета завжди ототожнювалася з селом, на основі якого мали структуруватися суспільні відносини. Українська держава у творчості Т. Шевченка повинна була складатися з вільних осередків населення-хат, кожна з яких діятиме за своїм статутом. На відміну від російських народників і слов'янофілів, у Т.Шевченка був генетично закладений

надлишок інтерпретаційної свободи, завдяки чому поет і перетворювався на унікальний феномен духовно-культурної історії України (Сергеев, 2018, с. 192–193).

Суспільно-погляди Т. Шевченка розвивалися на основі різних джерел. Селянин-кріпак, який виріс у маєтку польського шляхтича, навчався у петербурзькій Академії мистецтв, згодом спілкувався з такими українофілами як Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, Я. Г. Кухаренко, А. Маркевичем, О. Бодянським, С. Бурачко, М. Костомаровим, В. Жуковським, М. Максимовичем та ін. Значно впливали на формування поглядів Т. Шевченка твори Бандиша-Каменського „Історія Русів” та ін., а також селянське походження поета, у специфіці якого криється унікальність, з якою поет виступив на арені тогочасних суспільних дискусій і був сприйнятий українофільською громадою.

Суспільно-політична ситуація в Україні в добу Т.Шевченка була дуже складною. Українські землі були економічно, соціально та культурно асимільовані росією і перетворювались у колоніальну околицю імперії. Імперська влада прагнула перетворити Україну на територію, яку можна безжально експлуатувати разом з проживаючим на ній населенням. Полонізованими і русифікованими були українські міста. Росіяни у українського народу забрали елітарну книжну мову, присвоїли собі історичний етнонім Русь і величезний український культурний спадок, починаючи ще з часів України-Русі (Крालюк, 2023).

Багатогранність спадщини Т.Шевченка і різкий контраст його появи та висловлених ним поглядів із тогочасною епохою, викликають схильність до поетизації та звеличення поета. Для України творчий доробок поета підкреслює національну ідентичність українського народу і є одним із засобів утвердження власної державності. У творчій спадщині Т. Шевченка відображалися духовність, державницький світогляд, життєва сила українців, ідея їх національного визволення і соціальної свободи. В той же час, українську землю Великий Кобзар визначав не просто як місце проживання народу, а для нього вона була невід'ємним складником української нації та культури. Саме генетичний код українця – самобутність мови і культури, історична суспільна пам'ять та мораль, формування цілісного підходу до державного ладу, на переконання Т.Шевченка, мав зберегти унікальність етносу в умовах експлуатаційної політики російської імперії (Рудакевич, 2014, с. 83).

Патріотичний світогляд Т. Шевченка йшов у розріз з розповсюдженою у той час концепцією слов'янофільства, яка зародилася взимку 1838–1839 рр., коли у літературних салонах стався обмін посланнями між О. С. Хомяковим („Про старе і нове”) та І. В. Киреевським („У відповідь О. С. Хомякову”). Слов'янофільство в той час ідеалізувало історію й суспільний лад московської держави допетровської доби, державний і національний централізм в російській імперії, було проти позитивного вирішення українського питання (Гедін, 2016, с. 16).

Рання, а подекуди і пізня творчість поета, просякнута нотками романтизму, оскільки в ній прослідковується інтерес до чогось незвичайного, таємничого, фантастичного, а також захоплення історичним минулим з елементами соціальної сатири. В подальшому всі ці риси відображалися в творах Т.Шевченка в реальному зображенні дійсності, гуманізмі, критиці експлуататорів українського народу, а також закликах до здобуття самостійності демократичної держави. Дійсно, на творчість Великого Кобзаря впливали німецький етнографічний та італійський революційний романтизм, чеська та словацька моделі державності з етнографічними особливостями та боротьба польського народу за відновлення державності ХІХ ст. Так, наприклад, історик і мовознавець П. Шафарик, виразно підтримував Україну й своїми поглядами впливав на позитивне ставлення до неї в усьому світі. Вчений

завжди наголошував, що слов'яни (українці) мають усвідомлювати надзвичайну цінність своєї батьківщини (Дзюба & Жулинський, 2003, с. 35).

Тарас Шевченко, будучи послідовним романтиком, також не виступав проти просвітництва. В основі його філософсько-ідейних поглядів було намагання показати реальність тогочасного буття, а також усвідомити сакральну та національну істини. Зокрема, це проявлялося в поезії Великого Кобзаря, коли йшлося про пошук істинного Бога, чистої душі та глибокого серця. Таким чином, поет послідовно відстоює нові романтичні світоглядні уявлення, які базувалися на експериментальному ставленні до природи та людини, що і відображалося в його “Кобзарі” (Бовсунівська, 2017, с. 210). Все це були образи, що генерували демократичні народні концепти та національну ідею.

Історичні погляди Тараса Шевченка, хоч і залишилися в тіні його поетичної спадщини, проте яскраво відображалися в його творчості. Історичний світогляд Великого Кобзаря формувався під впливом світового контексту визвольних рухів, однак на основі особистих спостережень тогочасних реалій життя українців, культурних традицій українського народу та усної народної творчості. Для Т.Шевченка було дуже важливо правдиво відображати різні історичні епохи, просувати ідею української державної незалежності та показувати ключову роль українського народу в цих процесах. Поет був впевнений у перемозі історичної справедливості в світі, вірив у те, що

*“...Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..”* (Шевченко, 2003, с. 257–258)

Також у творчості Т.Шевченка спостерігаємо оцінку діяльності різних державних діячів. Зокрема, поет позитивно оцінював діяльність гетьманів і козацьких отаманів, які відстоювали ідею самостійності і боротьби з татарами, поляками, росіянами – Костя Гордієнка, Петра Дорошенка, Петра Калнишевського, Семена Палія та Павла Полуботка:

*“За що ж боролись ми з ляхами?
За що ж ми різались з ордами?
За що скородили списами
Московські ребра?”* (там само, с. 254–256)

Лейтмотивом творчості Т.Шевченка завжди залишалася проблема української державності та гноблення з боку російської імперії. Поет пише: “Обідрана, сиротою Понад Дніпром плаче; Тяжко-важко сиротині, А ніхто не бачить... Тільки ворог, що сміється... Смійся, лютий враже! Та не дуже, бо все гине – Слава не поляже; Не поляже, а розкаже, Що діялось в світі, Чия правда, чия кривда І чиї ми діти” (“До Основ'яненка”) (Шевченко, 2015, с. 92). Причини такого стану дещо розкриваються Т. Шевченком в в поемі “Гайдамаки”: “Отаке-то було лихо По всій Україні! Гірше пекла... а за віщо, За що люде гинуть? Того ж батька, такі ж діти – Жити б та брататься. Ні, не вміли, не хотіли, Треба роз'єднатися! (виділення І. Б.)” (там само, с. 138).

Погоджуємося з твердженням науковців, що Т. Шевченко чітко розрізняв росіян і жорстокість російської імперії. Але за цими поглядами криється унікальність Т. Шевченка, який сформулював візію трьох орієнтирів українського майбутнього – Бог, Україна та Свобода.

Слов'янофіли в переважній більшості позитивно оцінили першу збірку поезій Т. Шевченка. В цілому, поет завжди позитивно ставився до конструктивної критики,

однак тим слов'янофілам, які наполягали на тому, щоб він писав російською мовою, Кобзар різко відповідав в поемі “Тайдамаки”:

*Спасибі за раду.
Теплий кожух, тільки шкода –
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите* (Шевченко, 2003, Т.1., с. 453)

Підтримка деяких слов'янофільських ідей вплинула на оцінку Т. Шевченком певних історичних подій і процесів. Так, у поемі “Єретик” поет вказує на організаторів міжусобиць – злі сусіди: “Запалили у сусіда Нову добру хату Злі сусіди.... Отак німота запалила Велику хату. І сім'ю, Сім'ю славян роз'єднала І тихо, тихо упустила Усобищ лютую змію...” (там само, с. 255). Прослідковується ототожнення з російськими керманичами, якщо враховувати їх німецьке коріння.

У вірші “Розрита могила” вустами матері-України оголошується присуд діям Богдана Хмельницького (Бойцун, 2017, с. 81). Ці звинувачення звучать і в словах козака-мерця: “Як запродав гетьман У ярмо християн, Нас послав поганяти. По своїй по землі Свою кров розлили І зарізали брата. Крові брата впились І отут полягли У могилі заклятій” (Шевченко, 2015, с. 357). Проводячи паралелі з біблійною легендою про Каїна та Авеля, Т.Шевченко констатує: “Доборолась Україна До самого краю. Гірше ляха свої діти Її розпинають” (“Послання і мертвим, і живим...”) (там само, с. 320).

Досить виразно Т.Шевченко критикував і українську національну еліту, деякі представники якої прагнули перш за все до збагачення, а не до боротьби за українську державність. Це виявлялося в тому, що вони співпрацювали з росіянами, зраджуючи українським національним інтересам: “Бували війни й військові свари: Галагани, і Киселі, і Кочубеї-Нагаї – Було добра того чимало. Минуло все, та не пропало, Остались шашелі: гризуть, Жеруть і тлять старого дуба... А од коріння тихо, любо Зелені парості ростуть. І виростуть; і без сокири Аж зареве та загуде, Розтрощить трон, порве порфіру, Роздавить вашого кумира, Людські шашелі. Няньки, Дядьки отечества чужого!” (там само, с. 638). Розбрат і відсутність єдності між українцями – це те, що мучило і не давало спокою Т.Шевченку, провокувало його душевні переживання. Шляхом вирішення цих трагедій поету бачилося християнське братерство: “А я тихо помолюся, Щоб усі слав'яни стали Добрими братами, І синами сонця правди...” (“Єретик”) (Шевченко, 2015, с. 257).

Зазначимо, що оцінюючи історичні події і постаті, Т.Шевченко завжди звертався до соціально-економічних проблем українського селянства, поєднуючи цю тему із національним питанням. Так, доведений до відчаю кріпак постає народним месником у поемі “Варнак”:

*“Одурів я, тяжко стало У вертепах жити.
Думав сам себе зарізати,
Щоб не нудить світом”* (Шевченко, 2015, с. 371).

В той же час, Т. Шевченко тут засуджує помсту, підкреслюючи, що вона не може принести задоволення і, тим паче, вирішити соціальні проблеми:

*“Од Бога все! А сам нічого Дурний не вдіє чоловік!
Я сам, як бачиш, марне, всує,
Я сам занівечив свій вік...”* (там само, с. 368).

Однак, для представників слов'янофільства твори Т.Шевченка виглядали занадто радикально. Возвеличення людських цінностей, викриття сексуальної експлуатації українських кріпаків, критика соціальної безправності – теми, які піднімалися

Кобзарем в багатьох його поемах “Причинна”, “Катерина”, “Марина”. Все це було підґрунтям поглядів Т.Шевченка на суспільство та політику, і виражалося в його протесті проти принципу фундаментальної нерівності між панівним класом і селянами (Волковський, 2017, с.156-157).

Критикуючи возвеличення слов'янофілами царизму, Т. Шевченко іронізує над імперським культом “цивілізації” і “просвітництва”. У якості прикладу, поет приводив Кавказ, де “цивілізація” і “просвітництво” Російської імперії протистоять первісній доброчесності горян. М. Драгоманов вбачав у цьому слов'янофільське заперечення “німецької мудрості” і потяг до розуміння “своєї правди”, “почвенництва”, філософії “питомого народного ґрунту”, яка протиставляє європейській модерній філософії “філософію народу” (2006-2007, с. 125–126). В той же час, письменник і філософ Євген Сверстюк, вивчаючи спадщину Кобзаря, зазначає: “...Шевченків аристократизм йшов високо над тодішніми цінностями. В поемі “Сон” не йдеться про те, щоб карикатурно показати і висміяти конкретного самодержця – мова про “країну, яка не може прийняти духу істинного, бо це ідольська країна” (Сверстюк, 2014, <http://1-12.org.ua/2014/03/27/3011>).

Хоча ідея знищення царів і панів прослідковується і “Книзі буття українського народу” і в творчості Т. Шевченка, повністю ототожнювати їх погляди не слід. Зокрема, у поета є багато критики лівобережної шляхти, яка беззастережно підтримувала інколи антиукраїнську і антинародну діяльність гетьманів (Волковський, 2017, с. 160). Крім того, Т. Шевченко ніколи особливо не акцентував увагу на федерації слов'янських народів. На противагу українському месіанізму кириломефодіївців, творча спадщина Великого Кобзаря підкреслює унікальність кожного з народів. Поет взагалі був противником месіанізму будь-якого народу і будь-якої релігії стосовно інших етнічних спільнот і віросповідань. В той же час, в національному питанні позиції Т.Шевченка та Кирило-Методіївського товариства були однаковими – позиціонування України як окремої нації та рівність і свобода в суспільстві (Волковський, 2017, с. 163).

Радянська історіографія завжди підкреслювала російськомовність певних текстів Т.Шевченка. Євген Сверстюк слушно наголошує, що радянські шевченкознавці пояснювали написання шевченкового щоденника російською мовою його близькістю до російської мови та культури (2014, <http://1-12.org.ua/2014/03/27/3011>). Насправді, шукаючи причини написання деяких творів Т.Шевченком російською мовою, треба враховувати як тогочасну суспільно-політичну ситуацію в імперії, так і тогочасну життєву біографію поета. Публіцист Сергій Грабовський підкреслює, що “дозвіл писати був отриманий тільки тоді, коли Шевченко добував останні роки солдатчини в Новопетровському укріпленні на Мангішлаку. І писати треба було виключно російською мовою під пильним наглядом офіцерів (2013, с. 5).

Другий фактор, який вплинув на написання Т. Шевченком деяких творів російською, полягав в тому, що в ті часи, більшість представників інтелігенції вели власні щоденники з метою подальшого їх опублікування у формі творів. Це мало вигляд щось на зразок сучасного блогу чи особистої сторінки в соцмережі. А оскільки тогочасна проза дозволялася лише російською мовою (бо цензура !!!), то Т.Шевченко просто був змушений ставити себе у відповідні рамки. До речі, це завжди йому душевно боліло, і відображалося в особистих листуваннях. Так, наприклад, у листі до Я. Кухаренка від 30 вересня 1842 року поет писав: “Переписав оце свою “Слепую” та й плачу над нею, який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюся кацапам черствим кацапським словом. Лихо, брате отамане, ей-богу, лихо... Що нам робить, отамане-брате? Прать против рожна чи закопаться заживо в

землю – не хочеться, дуже не хочеться мені дрюковать “Слепую”, але вже не маю над нею волі, та цур їй, а обридла вже вона мені” (Шевченко, 2003, Т.6., с. 20).

В особистому листуванні Т.Шевченко завжди акцентував увагу на спілкуванні українською мовою. Так, у листах до брата Миколи, Т.Шевченко наполягає на використанні у особистому листуванні виключно українською мовою (Шевченко, 2003, Т.6, с. 12), а в листі до Я. Кухаренка поет висловлює йому претензію за використання російських слів (там само, с. 30–31), також в листі до М. Максимовича, критикує журнал “Парус” його російськомовність.

Ще до свого заслання до Окремого Оренбурзького корпусу Т. Шевченко був особисто знайомий з деякими представниками слов'янофільства, а також читав їхні твори. Безпосередньо перебуваючи на засланні, поет зустрічався з М. Данилевським, листувався з О. Бодянським, перечитував статті журналу “Москвитянин”, де в той час в основному публікувалися виключно слов'янофіли. Продовжував зближення зі слов'янофілами Т. Шевченко і після заслання, чому сприяла лібералізація суспільного життя, що виявлялася в кін. 50-х -поч. 60-х років послабленням цензури, активною підготовкою до земельної реформи та амністією політв'язням. Слов'янофільська інтелігенція тоді радо вітала та вшановувала українського поета-мученика, який повернувся із заслання, що надзвичайно лестило Тарасові Шевченку.

Проте, Т.Шевченко чітко для себе поділяв слов'янофілів на дружніх і більш ворожих. Так, взаємини поета, наприклад, з П. Лукашевичем і Г. Галаганом не могли бути дружніми, оскільки Т. Шевченко справедливо вважав, що їхнє слов'янофільство ґрунтується на поміщицько-кріпосницькій експлуатації українського селянства. Поет це дуже вдало описав в таких творах як “Три літа” й “П. С.” (“Не жаль на злого, коло його”), в поемі “Княжна” та інших (Жур, 2003, с 110–111).

У 1858 р. Т. Шевченко багато спілкувався з різними представниками слов'янофільства – О. Кошельовим, О. Хомяковим, О. Афанасьєвим, М. Погодіним і С. Шевирьовим. В квітні 1858 р. дружина тогочасного віце-президента Академії мистецтв Федора Толстого Настасья дала черговий званий обід, на який також був запрошений Т. Шевченко, де поета вітали у тому числі представники слов'янофільської інтелігенції. В квітні 1858 р. поет позитивно відгукувався про професора Петербурзького університету, історика та правознавця Костянтина Кавеліна, про російських поетів братів Жемчужникових, особливо про Лева, який був прихильний як до України, так і до Т. Шевченка та його творчості (там само, с. 175).

Зважаючи на вищезазначений контекст, відмічаємо різність у відношенні і висловлюваннях щодо слов'янофілів Т. Шевченка в період його ранньої творчості і після повернення із заслання. Різниця дійсно була колосальною. В ранній період творчості поет взагалі не був близьким до кола російської інтелегенції, іноді навіть із призириством ставлячись до слов'янофілів. Однак, вже після повернення із заслання, Т.Шевченко здобував визнання в колах слов'янофільської еліти, яка приймала його як поета-страждальця в літературних салонах, слухаючи його вірші та демонструючи всебічну підтримку. У відповідь і Т.Шевченко змінює своє ставлення до слов'янофілів, сприймаючи їх тепер не як чужих і зверхніх *москалів*, а як російських інтелектуалів.

В той же час, для Т. Шевченка все одно пріоритетом залишалась його національна ідея, і тут уже ніяка прихильність до деяких слов'янофілів не могла стати на заваді його держарницьким ідеям. Зокрема, після відвідин в Абрамцеві під Москвою слов'янофільської родини С. Т. Аксакова, Т. Шевченко спочатку хвалебно вказував на їхню гостинність і підтримку ними України та її культури. Проте, через декілька місяців поет в розійшовся ідеологічних поглядах із Іваном Аксаковим сином Сергія Тимофєєвича Аксакова.

Ця історія була пов'язана спочатку з висловлюваннями Івана Аксакова щодо окремішності українського народу в контексті слов'янських народів. В 1858 р. в ряді публікацій він серед перелічених слов'янських народів, взагалі не згадав українців ні як окремих народ, ні в контексті Російської імперії. Це критично було сприйнято Т.Шевченком, і коли в листопаді 1858 р. І.Аксаков, як тодішній редактор газети "Парус", через М. Максимовича, запросив у Т. Шевченка віршів, які планувалося опублікувати у московському слов'янофільському журналі "Русская Беседа". Ця пропозиція стала предметом обговорення діячами Петербурзької громади, де П. Куліш виступив ініціатором поетової відмови в публікації своїх творів (Антонович, 1998, с. 36).

Іншою причиною неприязні Т.Шевченка до І.Аксакова стала публікація останнього у "Московских Ведомостях" за 30 жовтня 1858 р., де він виступив з підтримкою В. Черкаського, слов'янофіла-ліберала, публіциста, члена Головного комітету в селянській справі. В. Черкаський у вересні 1858 р. в одному із слов'янофільських журналів писав про необхідність надати дворянам право на тілесні покарання щодо підлеглих селян. Стаття викликала критику у російській ліберальній пресі, а В.Черкаський почав уточнювати свою позицію в подальших публікаціях.

Також неоднозначним було відношення Т.Шевченка до іншого відомого слов'янофіла Олексія Хомякова. У вересні 1857 року, повертаючись із заслання, Т.Шевченко познайомився з твором О. Хомякова "Кающаяся Россия", після чого згодом залишав у своєму щоденнику схвальні відгуки про цю поему (Шевченко, 2001, с. 174). А вже пізніше, перебуваючи в Петербурзі, Т. Шевченко вже критикує російський слов'янофільський консерватизм у сатиричному вірші "Умре муж велій в власняниці..." (Шевченко, 2003, т. 2, с. 246). Тут поет вже викриває лицемірство як російського письменника й історика Віктора Аскоченського, редактора й видавця журналу "Домашняя Беседа", який був консервативно-охоронного світогляду і прихильником духовних цінностей російської православної цивілізації, так і О. Хомякова, а також слов'янофільського журналу "Русская Беседа" (Ільницький & Гавриш, 2001, с.1550).

Дійсно, погляди Т.Шевченка на слов'янську народність, самобутність їхньої історичної і культурної спадщини були альтернативою слов'янофільському консерватизму та обмеженості. Великий Кобзар закликав слов'янські народи до активної боротьби за національні й соціальні права. Будучи близьким таким чином до ідей Товариства об'єднаних слов'ян, Т. Шевченко нещадно критикував слов'янофілів за їх обмеженість і нерозуміння труднощів життя закріпаченого народу. Так, в посланні "І мертвим, і живим..." поет можемо чітко прослідкувати тенденцію, коли Т. Шевченко з одного боку критикує як консерватизм слов'янофілів, так і фальсифікаторські концепції українських націоналістів про "єдиний потік" української культури і уявну класову "гармонію" всередині нації. Т. Шевченко вказував, що представники слов'янофільства підкреслюють єдність слов'янських літературних традицій, не розуміючи, що насправді всі ці традиції самобутні і унікальні, а основою їх є не національний принцип, а соціальна тематика. В той же час, поет враховував опозиційні настрої серед слов'янофілів, підтримував їхнє негативне ставлення до суспільного ладу часів Миколи I, прагнення розвивати освіту та зменшувати цензуру.

В контексті критики слов'янофільства слід розглядати ставлення Т. Шевченка до польських культурних традицій, спадщини та народу. Будучи сучасником польського повстання 1830 року, поет пізніше особисто спілкувався з такими діячами польського визвольного руху як Б. Залеський, З. Сераковський, Е. Желіговський та ін, а також був обізнаний з творами А. Міцкевича, Ю. Залеського, З. Красінського. В своїй творчості Т. Шевченко наголошував, що у українських селян не було причин

ворогувати з польським народом. Поет звинувачував саме польських шляхтичів і магнатів в тому, що вони прагнули до максимального збагачення, нещадно експлуатували українських селян, сіючи ворожнечу між українським і польським народами (Кирилюк, 1958, с. 56).

Закликаючи до єдності борців за демократичні права і свободи всіх слов'янських народів, Т. Шевченко фактично стояв на позиціях революційних демократів. Поет дійсно приятелював наприклад з В. Белінським, М. Добролюбовим, М. Чернишевським, які часто замовчували своє по суті вороже ставлення до України. Критикуючи цю частину слов'янофілів, Т. Шевченко завжди переживав за майбутню долю України та її народу, мріяв і викинув у національне і духовне прозріння українців, життя українців в рідних домівках. Великий Кобзар був фактично єдиним представником Кирило-Мефодіївського братства, який не змінював своїх суспільно-політичних поглядів. Постійна критика слов'янофілства, їхніх антиукраїнських ідей, просування тези про захист бідних верств населення, які протиставляються аристократії, просування “громади” як форми народної організації, суспільна рівність і спорідненість всіх людей.

За такі національні і соціальні погляди Т. Шевченку добряче діставалося від слов'янофілів. Зокрема, на сторінках слов'янофільських російських видань, представники цієї ідейної течії принижували як самих учасників національного відродження, так і їхню діяльність і творчість. Так, публікувалися негативні рецензії В. Белінського на поему “Гайдамаки”, а у кінці березня 1861 р. в слов'янофільському журналі “Домашня бесіда” була опублікована погромна рецензія священика Л. Крамаренка на виданий Т. Шевченком “Букварь южнорусский” і “Письмо”, а також різні провокативні публікації щодо самого поета. Всі ці опуси і принизливі закиди на адресу особистих якостей Т. Шевченка від слов'янофілів були направлені на руйнування авторитету Т. Шевченка серед його прихильників і читачів.

Деякі дослідники вказують, ніби Т. Шевченко ніде відкрито не заявляв про своє ставлення до української державності. Втім, це не зовсім так. Наприклад, критикуючи ідеї слов'янофілства, Т. Шевченко вірив у національне відродження та соціальне визволення України, наголошував на необхідності повалення самодержавно-поміщицької влади. Поет справедливо підкреслював, що тільки народна революція може визволити Україну з під гніту російської імперії. Разом з тим, поет звертав увагу на цінності християнства, завдяки яким, на його переконання, духовно відроджений українець буде здати змінити суспільний лад.

Поет завжди схвально відгукувався щодо біблійних пророків, які, як і Т. Шевченко, мріяли про ідеальне вільне суспільство, критикували всіх, хто стояв цьому на заваді. Т. Шевченко підкреслював, що майбутнє українського народу має бути заберпечене шляхом розуміння історичного покликання українців, здобуття національної державності з чіткими державними кордонами, поширення української мови, релігії, наявністю патріотичної національної еліти, яка реально вболіває за майбутнє України. Таким чином, Т. Шевченко ставав рупором ідей прогресивного українського суспільства, яке мріяло про свободу від імперії. Як зазначав свого часу І. Франко, Т. Шевченко вніс у середовище української інтелігенції, яка думала тоді перш за все про збереження історичного минулого, розуміння споконвічного народного прагнення до свободи і протесту проти всіх форм гноблення (1983, т. 39, с. 255).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, констатуємо, що викриваючи в своїй творчості лицемірство російських слов'янофілів, Т. Шевченко акцентував увагу на національній свідомості та боротьбі українського народу за власну свободу та за національну незалежність України. Так Великий Кобзар ставав

провідником української національної ідеї, яка полягала в перетворенні українського етносу в європейську націю, що має історичну перспективу. Хоча Тарас Шевченко і не був політиком, але на його ідеях сформувалась свідомість й світогляд української нації. Радую, що Тарас Шевченко в часи незалежності України нарешті позбувся образу поета-революціонера та став більш об'ємною та цікавою фігурою, ніж класик з шкільного підручника.

Повномасштабна війна росії з Україною остаточно переконала нас у різниці національних характерів, ментальності й поведінці українців та росіян, на яких так часто наголошував Тарас Шевченко. Крізь призму критики Великим Кобзарем ідей слов'янофільства можемо констатувати його осмислення історичних українсько-російських відносин у таких аспектах як різниця в культурі, менталітеті, побуті, екскурси в історію відносин козацько-гетьманської України з московською державою і петербурзькою імперією, образи сучасної Шевченкові України як колонії та росії як метрополії, пророкування краху царизму, розвінчання російсько-імперської пропаганди, викриття імперської російської православної церкви та “візантійщини” російського православ'я. Ці проблеми є особливо актуальними у зв'язку з нинішньою спробою росії загарбати Україну.

ЛІТЕРАТУРА

- Антонович, М. (1998). З історії громад на рубежі 1850–1860-х років. *Київська старовина*, 2, 36–37.
- Бовсунівська, Т. (2017). *Поетика Тараса Шевченка. Вибрані статті*. Видавничий Дім Бураго.
- Бойцун, І. (2017). Проблема розбрату в Україні у творчості Тараса Шевченка. У *Ключові аспекти розвитку сучасної науки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (с. 79–82). Друкарня “Друкарик”.
- Барабаш, Ю. (2004). *Тарас. Шевченко: імператив України. Історіо- й націософська парадигма*. Вид. дім “Києво-Могилянська академія”.
- Волковський, В. П. (2017). *Ідея суспільності: політична філософія в Україні XIX століття*. Академперіодика.
- Гедін, М. С. (2016). Зародження слов'янофільства в Російській Імперії та його вплив на українську історичну та суспільно-політичну думку середини XIX століття. *Гілея: науковий вісник*, 113, 15–19.
- Грабовський, С. (2013, 14 березня). Шевченкіана по-жандармському” на оренбурзькому телебаченні. *День*, (46), 4–5.
- Греченко, В. (2021, 9 березня) Тарас Шевченко як історик України <https://univd.edu.ua/uk/news/9098>
- Дзюба, І. (2005). *Тарас Шевченко*. Видавничий дім “Альтернативи”.
- Дзюба, І. (1989). *У всякого своя доля (епізод із стосунків Шевченка зі слов'янофілами)*. Літературно-критичний нарис. Радянський письменник.
- Дзюба, І. & Жулинський, М. (2003). *Переднє слово “На вічному шляху до Шевченка”: Тарас Шевченко. Зібрання творів: Т.1. Поезія 1837–1847*. Київ: Наукова думка, 2003.
- Драгоманов, М. П. (2006–2007). *Вибрані праці*. Т.1. Знання України.
- Єрмоленко, С., Мойсієнко, А. & Гнатюк Л. (2013). Мовотворчість Тараса Шевченка в слов'янській рецепції XIX–XXI ст. *Мовознавство*, 2–3, 100–112.
- Жур, П. В. (2003). *Труди і дні Кобзаря : [літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка]*. Дніпро, 2003.

- Звольський, В. (2006). Минуле українського народу та його значення у поетичній творчості Т. Шевченка. *Сучасність*, 3, 66–91.
- Ільницький, О. & Гавриш, Ю. (Ред. і упор.). (2001). Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка. Shevchenko Scientific Society, USA. Т. 2. New York.
- Ковальчук, А. (2014, 29 грудня). Суспільно-політичний ідеал у творчості Тараса Шевченка. *Ринок Бориспіль*, 457.
<https://borinfo.com.ua/boryspil-products-news-2014-12-457-1/>
- Кралюк, П. (2023, 9 березня). Антиімперський Тарас Шевченко. Його пророцтва боялися правителі імперії. *Радіо Свобода*.
<https://www.radiosvoboda.org/a/taras-shevchenko-rosiyska-imperiya/31139587.html>
- Лизанчук, В. (2013). Українська національна ідея у творах Тараса Шевченка. Освіта регіону. *Політологія, Психологія, Комунікації*, 4.
<https://social-science.uu.edu.ua/article/1177>
- Нахлік, Є. (2003). *Доля. Los. Судьба. Шевченко і польські та російські романтики*. Львів. від-ня Ін-ту літ. ім. Т. Г. Шевченка.
- Рудакевич, О. М. (2014). Тарас Шевченко про засади українського націєтворення. У *Тарас Шевченко і сучасна національна освіта* (с. 80–83).
- Сергеев, М. (2018). Філософський смисл поезії Т. Г. Шевченка у мас-медіа сучасного українського інформативного простору. *Вісник Львівського університету. Серія : Журналістика*, 44, 189–202.
- Сверстюк, Є. (2014, 5 березня). Дуже важливо, щоби поет розмовляв з народом тоді, коли народ його розуміє та чує. *Кобзар єднає*.
<http://1-12.org.ua/2014/03/27/3011>
- Харчук, Р. Б. (2018). Слов'янофілство Шевченка: джерела і контекст. *Шевченків світ*, 11, 55–64.
- Федорів, І. (2014). Творча спадщина Тараса Шевченка у контексті славістичних рефлексій. *Україна–Європа–Світ = Ukraine–Europe–World : міжнародний збірник наукових праць. Сер. Історія, міжнародні відносини*, 13, 63–76.
- Франко, І. Я. (1981). *Зібрання творів: У 50-ти т. Т.30. Літературно-критичні праці (1895–1897)*. Наукова думка.
- Франко, І. Я. (1983). *Зібрання творів: У 50-ти т. Т.39. Літературно-критичні праці (1911–1914)*. Наукова думка.
- Франко, І. (1981). *Рецензія на чеські переклади творів Тараса Шевченка*. У *Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 29. Літературно-критичні праці (1893–1895)* (с. 492–544). Наукова думка.
- Франко, І. (1981). *Тарас Шевченко*. У *Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 28. Літературно-критичні праці (1890–1892)* (с. 112–122). Наукова думка.
- Шевченко, Т. (2003). *Зібрання творів: у 6 т.: Т.1. Поезія 1837–1847* (М. Г. Жулинський, Ред.). Наукова думка.
- Шевченко, Т. (2003). *Зібрання творів: у 6 т.: Т.2. Поезія 1847–1861* (М. Г. Жулинський, Ред.). Наукова думка.
- Шевченко, Т. Г. (2003). *Зібрання творів: У 6 т.: Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. “Буквар южнорусский”. Записи народної творчості*. (М. Г. Жулинський, Ред.). Наукова думка, 2001.
- Шевченко, Т. (2003). *Повне зібрання творів: у 12 т.: Т.6. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю* (М. Г. Жулинський, Ред.). Наукова думка.
- Шевченко, Т. (2015). *Кобзар. Повна ілюстрована збірка*. Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”.

REFERENCES

- Antonovych, M. (1998). Z istorii hromad na rubezhi 1850–1860-kh rokiv. *Kyivska starovyna*, 2, 36–37.
- Bovsunivska, T. (2017). *Poetyka Tarasa Shevchenka. Vybrani staty*. Vydavnychi Dim Buraho.
- Boitsun, I. (2017). Problema rozbratu v Ukraini u tvorchosti Tarasa Shevchenka. U *Kliuchovi aspekty rozvytku suchasnoi nauky: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (s. 79–82). Drukarnia “Drukaryk”.
- Barabash, Yu. (2004). *Taras. Shevchenko: imperativ Ukrainy. Istorio- y natsiosofska paradyhma*. Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”.
- Volkovskiy, V. P. (2017). *Ideia suspilnosti: politychna filosofii v Ukraini XX stolittia*. Akademperiodyka.
- Hedin, M. S. (2016). Zarodzhennia slovianofilstva v Rosiiskyi Imperii ta yoho vplyv na ukrainsku istorychnu ta suspilno-politychnu dumku seredy XX stolittia. *Hileia: naukovyi visnyk*, 113, 15–19.
- Hrabovskiy, S. (2013, 14 bereznia). Shevchenkiana po-zhandarmskomu” na orenburzkomu telebachenni. *Den*, (46), 4–5.
- Hrehenko, V. (2021, 9 bereznia) Taras Shevchenko yak istoryk Ukrainy <https://univd.edu.ua/uk/news/9098>
- Dziuba, I. (2005). *Taras Shevchenko*. Vydavnychi dim “Alternatyvy”.
- Dziuba, I. (1989). *Usviakhoho svoia dolia (epizod iz stosunkiv Shevchenka zi slovianofilamy)*. Literaturno-krytychni narys. Radianskyi pysmennyk.
- Dziuba, I. & Zhulynskiy, M. (2003). *Perednie slovo “Na vichnomu shliakhu do Shevchenka”: Taras Shevchenko. Zibrannia tvoriv: T.1. Poezii 1837–1847*. Naukova dumka, 2003.
- Drahomanov, M.P. (2006-2007). *Vybrani pratsi. T.1. Znannia Ukrainy*.
- Yermolenko, S., Moisiienko, A. & Hnatiuk L. (2013). Movotvorchist Tarasa Shevchenka v slovianskii retseptsii XX–XXI st. *Movoznavstvo*, 2–3, 100–112.
- Zhur, P. V. (2003). *Trudy i dni Kobzaria : [litopys zhyttia i tvorchosti T. H. Shevchenka]*. Dnipro, 2003.
- Zvolskyi, V. (2006). Mynule ukrainskoho narodu ta yoho znachennia u poetychnii tvorchosti T. Shevchenka. *Suchasnist*, 3, 66–91.
- Illytskyi, O. & Havrysh, Yu. (Red. i upor.). (2001). *Konkordantsiia poetychnykh tvoriv Tarasa Shevchenka*. Shevchenko Scientific Society, USA. T. 2. New York.
- Kovalchuk, A. (2014, 29 hrudnia). Suspilno-politychni ideal u tvorchosti Tarasa Shevchenka. *Rynok Boryspil*, 457. <https://borinfo.com.ua/boryspil-products-news-2014-12-457-1/>
- Kraliuk, P. (2023, 9 bereznia). Antyimperskyi Taras Shevchenko. Yoho prorotstv boialysia pravyteli imperii. *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/taras-shevchenko-rosiyska-imperiya/31139587.html>
- Lyzanchuk, V. (2013). Ukrainska natsionalna ideia u tvorakh Tarasa Shevchenka. *Osvita rehionu. Politolohiia, Psykholohiia, Komunikatsii*, 4. <https://social-science.uu.edu.ua/article/1177>
- Nakhlik, Ye. (2003). *Dolia. Los. Sudba. Shevchenko i polski ta rosiiski romantyki*. Lviv. vid-nia In-tu lit. im. T. H. Shevchenka.
- Rudakevych, O.M. (2014). Taras Shevchenko pro zasady ukrainskoho natsiietvorennia. U *Taras Shevchenko i suchasna natsionalna osvita* (s. 80–83).

- Serheiev, M. (2018). Filosofskyi smysl poezii T. H. Shevchenka u mas-media suchasnoho ukrainskoho informatyvnoho prostoru. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia : Zhurnalistyka*, 44, 189–202.
- Sverstiuk, Ye. (2014, 5 bereznia). Duzhe vazhlyvo, shchoby poet rozmovliav z narodom todi, kdy narod yoho rozumiie ta chuie. *Kobzar yednaie*.
<http://1-12.org.ua/2014/03/27/3011>
- Kharchuk, R. B. (2018). Slovianofilstvo Shevchenka: dzherela i kontekst. *Shevchenkiv svit*, 11, 55–64.
- Fedoriv, I. (2014). Tvorchyia spadshchyna Tarasa Shevchenka u konteksti slavistychnykh refleksii. *Ukraina–Ievropa–Svit = Ukraine–Europe–World : mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Ser. Istoriia, mizhnarodni vidnosyny*, 13, 63–76.
- Fpanko, I. Ya. (1981). *Zibpannia tvoriv: U 50-ty t. T.30*. Litepatupno-kpytychni ppatsi (1895–1897). Naukova dumka.
- Fpanko, I. Ya. (1983). *Zibpannia tvoriv: U 50-ty t. T.39*. Litepatupno-kpytychni ppatsi (1911–1914). Naukova dumka.
- Franko, I. (1981). *Reitsenziia na cheski pereklady tvoriv Tarasa Shevchenka. U Ivan Franko. Zibrannia tvoriv u 50-ty tomakh. T. 29*. Literaturno-krytychni pratsi (1893–1895) (s. 492–544). Naukova dumka.
- Franko, I. (1981). Taras Shevchenko. U *Ivan Franko. Zibrannia tvoriv u 50-ty tomakh. T. 28*. Literaturno-krytychni pratsi (1890–1892) (s. 112–122). Naukova dumka.
- Shevchenko, T. (2003). *Zibrannia tvoriv: u 6 t.: T.1. Poeziia 1837–1847* (M. H. Zhulynskyi, Red.). Kyiv: Naukova dumka.
- Shevchenko, T. (2003). *Zibrannia tvoriv: u 6 t.: T.2. Poeziia 1847–1861* (M. H. Zhulynskyi, Red.). Naukova dumka.
- Shevchenko, T. H. (2003). *Zibrannia tvoriv: U 6 t.: T. 5 : Shchodennyk. Avtobiohrafiiia. Statti. Arkheolohichni notatky. “Bukvar yuzhnorusskyi”. Zapysy narodnoi tvorchosti*. (M. H. Zhulynskyi, Red.). Naukova dumka, 2001.
- Shevchenko, T. (2003). *Povne zibrannia tvoriv: u 12 t.: T.6. Darchi ta vlasnytski napysy. Dokumenty, skladeni T. Shevchenkom abo za yoho uchastiu* (M. H. Zhulynskyi, Red.). Naukova dumka.
- Shevchenko, T. (2015). *Kobzar. Povna iliustrovana zbirka*. Knyzhkovyi Klub “Klub Simeinoho Dozvillia”.

УДК 94+330](045)

DOI: <http://doi.org/10.32589/2412-9321.30.2025.331785>

Ю. В. ГЛІВІНСЬКА

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і маркетингу

Київський національний лінгвістичний університет (Україна, Київ)

e-mail: gyv0503@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2957-0296>

ІСТОРИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ВИНИКНЕННЯ КЕЙНСІАНСТВА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СУЧАСНІ ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Анотація

Метою дослідження є визначення історичних передумов появи кейнсіанської економічної теорії, а також визначення її впливу на сучасні концепції державного регулювання економіки, які впроваджуються в сучасному глобалізованому світі. **Методологія.** У процесі дослідження було поєднано кілька методів аналізу для глибокого розуміння еволюції кейнсіанської економічної теорії та її впливу на сучасну економічну практику, таких як: історичний метод з урахуванням основних етапів її формування та змін, порівняльний, кейс-метод – вивчення конкретних економічних криз, таких як Велика депресія, фінансова криза 2008 року та пандемія COVID-19, для аналізу застосування кейнсіанських принципів в реальних умовах і оцінки їх ефективності в боротьбі з економічними проблемами та метод моделювання для використання економічних моделей для симулювання впливу кейнсіанських заходів на економіку, таких як фінансові стимули, монетарна політика та інші методи управління економікою. **Наукова новизна.** Проаналізовано кейнсіанську економічну теорію в історичному та сучасному контекстах, вивчено погляди критиків кейнсіанської теорії, дано оцінку її адаптації до нових економічних умов та до практичного застосування в управлінні економікою в умовах глобалізації та криз. **Результати дослідження.** Доведено, що в умовах сьогодення, коли існують глобальні економічні кризи, економічна нерівність та військові конфлікти, стає актуальним дослідження кейнсіанських підходів, зокрема фінансові та монетарні стимули, що стають основою для економічної політики країн з подолання наслідків глобальних криз. Наголошується, що кейнсіанство має серйозні переваги в умовах економічної нестабільності та в ситуаціях, коли ринки не можуть ефективно відновити рівновагу самостійно. Визначено, що положення кейнсіанства щодо активного втручання держави в економіку, використання фінансової та монетарної політики для стабілізації попиту, боротьби з безробіттям і інфляцією, застосовуються урядами та центральними банками в усьому світі.

Ключові слова: історичні аспекти, кейнсіанська економічна теорія, класична дихотомія, фінансові ринки, теорія інвестицій, заробітна плата, фінансова та монетарна політика, безробіття, попит, пропозиція.

HISTORICAL BACKGROUND OF KEYNESIANISM AND ITS INFLUENCE ON MODERN PRINCIPLES OF STATE REGULATION OF THE ECONOMY

Abstract

The purpose of the study is to identify the historical background of Keynesian economic theory and to determine its impact on modern concepts of state regulation of the economy implemented in the modern globalized world. **Methodology.** The study combines several methods of analysis to gain a deeper understanding of the evolution of Keynesian economic theory and its impact on modern economic practice, such as: the historical method, taking into account the main stages of its formation

and changes, the comparative method, the case method – studying specific economic crises, such as the Great Depression, the 2008 financial crisis and the COVID-19 pandemic, to analyse the application of Keynesian principles in real life and assess their effectiveness in combating economic problems, and the modelling method to use economic models. **Scientific novelty.** The article analyzes the Keynesian economic theory in historical and modern contexts, examines the views of critics of Keynesian theory, assesses its adaptation to new economic conditions and practical application in economic management in the context of globalization and crises. **Research results.** It is proved that in today's environment, when there are global economic crises, economic inequality and military conflicts, the study of Keynesian approaches, in particular fiscal and monetary incentives, which become the basis for economic policies of countries to overcome the consequences of global crises, becomes relevant. It is emphasized that Keynesianism has serious advantages in conditions of economic instability and in situations where markets cannot effectively rebalance on their own. It is determined that the provisions of Keynesianism regarding active government intervention in the economy, the use of fiscal and monetary policy to stabilize demand, fight unemployment and inflation are used by governments and central banks around the world.

Key words: historical aspects, Keynesian economic theory, classical dichotomy, financial markets, investment theory, wages, fiscal and monetary policy, unemployment, demand, supply.

Вступ. Сьогодні світ опинився на порозі серйозної рецесії, оскільки глобальна економіка демонструє сповільнення темпів зростання. Протягом 2020–2021 років пандемія завдала значних збитків, призупинивши діяльність багатьох галузей, таких як авіаперевезення, туризм, готельно-ресторанний сектор тощо. У 2022 році, через російсько-українську війну, виникли серйозні зміни в світовій логістиці та на ринку продовольства через блокаду українських портів та припинення авіасполучення. Крім того, війна суттєво вплинула на ринки, де традиційно домінувала росія, зокрема на ринки газу, нафти та рідкісноземельних металів, внаслідок санкцій та обмежень. Сповільнення зростання спостерігається також в економіках двох найбільших країн світу – США та Китаю, що може посилитися через економічне протистояння на тлі війни в Україні та ситуації з Тайванем. Сучасні макроекономісти пояснюють ці процеси так званою “стагнацією зростання”, поглибленою поточними кризами.

Однак ці негативні прогнози вказують на те, що монетарна політика на даному етапі може не бути ефективною, а натомість настав час для застосування фінансової політики. Особливо важливим це є для перспектив відновлення України після перемоги. Україна потребує відновлення інфраструктури, зокрема ремонту доріг та мостів, перебудови енергетичних мереж та модернізації основних галузей. В цьому контексті експансивна кейнсіанська фінансова політика (яка включає зниження податків, трансфертні платежі та збільшення державних витрат на інфраструктурні проекти) може стати дієвим інструментом для покращення економіки як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретична спадщина Дж. Кейнса у сфері розвитку економіки привернула значну увагу дослідників як в Україні, так і за її межами, зважаючи на актуальність інструментів економічного регулювання. Зокрема, основні положення кейнсіанства були описані в навчальному посібнику В. М. Фещенка (2012); концепція промислового розвитку у економічній доктрині Дж. Кейнса була описана у публікації В. В. Видобора (2020),); розвиток кейнсіанства в контексті відродження лібералізму аналізував Г. О. Шамборовський (2013). У роботі вчених М. В. Руденко & Н. С. Жижко (2008) розкрито основні принципи Дж. Кейнса щодо державного регулювання економіки, обговорено контраргументи опонентів кейнсіанства, а також наведено приклади застосування кейнсіанської економічної теорії у практиці управління розвитком економіки окремих країн.

В новітній історіографії виділимо публікації Г. Я. Стеблій & Н. В. Тувакова (2019), в якій кейнсіанство вивчалось як конструкція фінансова кредитної системи, а також

дослідження Т. С. Івашків & Т. О.Перцович (2023), які досліджували становлення та основні ідеї *нової кейнсіанської економіки*.

Серед іноземних джерел наша стаття спирається на власне публікації Keynes, J. (1936; 1964), а також дослідження таких зарубіжних вчених як Lucas, R. (1976) та Smiley, G. (2004).

В той же час, в сучасній історіографії немає окремих публікацій, присвячених еволюції кейнсіанської економічної теорії від її виникнення до сучасних інтерпретацій, що підкреслює беззаперечну актуальність пропонованої статті.

Метою статті є визначення історичних передумов появи кейнсіанської економічної теорії, а також визначення її впливу на сучасні концепції державного регулювання економіки, які впроваджуються в сучасному глобалізованому світі.

Для досягнення мети передбачено розв'язати такі **завдання**: розглянути історичні передумови виникнення кейнсіанства; проаналізувати основні ідеї кейнсіанської економічної теорії; дослідити відмінність ортодоксальних кейнсіанських поглядів від неокласичного підходу; визначення наукових і практичних перспектив кейнсіанства в сучасній економічній ситуації.

Методи та методологія проведення дослідження. Методологічною основою дослідження обрані принципи системності (простежити внутрішні і зовнішні зв'язки), об'єктивності (можливість критично осмислити окремі упереджені положення), історизму (дозволяє досліджувати еволюцію кейнсіанських ідей, починаючи з їх виникнення в умовах Великої депресії 1930-х років до їх розвитку в сучасній економіці). Для їх реалізації використані історичний, порівняльний і системний методи. Дослідницький інструментарій включає сукупність загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Із загальнонаукових методів найбільш вживані – дедуктивний, індуктивний, аналізу і синтезу, моделювання.

Виклад та обговорення основного матеріалу дослідження. Міжвоєнний період є важливою і цікавою епохою, особливо 1920-ті роки, які стали періодом стрімкого економічного зростання. В цей час активно почав впроваджуватися автомобіль, що негативно вплинуло на пасажирські залізничні перевезення. Попит на вантажівки та легкові автомобілі сприяв будівництву нових доріг, здатних витримати будь-які погодні умови, для полегшення їхнього пересування. Швидке розширення електричних мереж дозволило з'явитися новим побутовим приладам, а також новим типам освітлення та опалення для домівок і підприємств. Впровадження радіо та розширення телефонного зв'язку допомогло зменшити ізоляцію сільських територій. Розваги, як-от подорожі, кіно та професійний спорт, стали важливою частиною бізнесу. В цей період відбулися значні інновації в організації бізнесу та технології виробництва (Smiley, 2004, p. 14).

Економіку США 1920-х років багато дослідників характеризують як період з низькими податками, мінімальним втручанням уряду, великими державними бюджетами та президентом, який втратив популярність серед американців. Велику депресію і оптимізм 1920-х можна вважати застереженням для майбутніх економічних злетів. У 1920-х роках Америка дотримувалася політики *laissez-faire*, що вільно перекладається як “залишити в спокої”. Це означало економічну систему, яку часто називають “вільним ринком” або “капіталізмом”, що включає такі принципи: повага до приватної власності, свобода підприємництва, вільні ринки без державного контролю над цінами та мінімальне втручання уряду, який виступав у ролі “нічного сторожа”, відповідаючи за правопорядок і захист від зовнішніх агресій (Brady, 2021, p. 5).

Економічна система *laissez-faire* стимулює розвиток, адже вона забезпечує найбільший потенціал для створення багатства. Ця політика заохочує інновації

та виробництво товарів, яких люди хочуть і можуть собі дозволити. Проте саме ця політика призвела до Великої депресії – найгіршої економічної кризи в історії США, яка започаткувала кардинальні зміни в ролі уряду. Велика депресія тривала з 1929 по 1941 рік і стала найдовшим і найбільш руйнівним економічним спадом у Сполучених Штатах. Криза почалася після краху фондового ринку 1929 року, коли економічне зростання 1920-х років припинилося. Серія фінансових криз, зокрема крах фондового ринку і банківські паніки 1930-х, привели до значного скорочення економіки. Пік кризи настав у 1933 році, коли комерційні банки зазнали краху. Відновлення економіки супроводжувалося широкими реформами фінансової системи, хоча на короткий час це перервавсь подвійною рецесією в 1937 році (там само, р. 5–6).

Наприкінці 1930-х років класична економічна теорія зазнала значних змін, завдяки економісту, філософу Джону Мейнарду Кейнсу, котрий сформував практику сучасної макроекономіки та економічної політики урядів.

Кейнсіанські ідеї в загальній теорії почали формуватися під впливом критики Великої депресії. Кейнс стверджував, що вихід з кризи полягає у стимулюванні економіки за допомогою двох аспектів: зниження відсоткових ставок і державних витрат на інфраструктуру. Щодо першого фактору, то інвестиції, що здійснюються урядом, збільшують дохід, який потім призводить до збільшення витрат на інфраструктуру та загальних витрат в економіці. Отже, відсоткову ставку слід знизити на першому етапі.

Крім того, головний висновок кейнсіанської економіки вказує на те, що жоден сильний механізм не рухається до точки оптимального обсягу виробництва і повної зайнятості. Всупереч класичній дихотомії, яка стверджує, що в економіці не існує вимушеного безробіття, Кейнс запропонував що у випадку нормального стану національної економіки без будь-якого втручання чи коригування, рівень повної зайнятості не буде досягнуто. Таким чином, ця гіпотеза суперечила класичному підходу, який припускав загальну тенденцію до оптимального рівня економіки.

Кейнс намагався відокремити свої основні теорії від класичних економістів Рікардо, Маршалла, Еджуорта та Пігу. Він протистояв їхнім ідеям у своїй праці “Загальні теорії”. Його центральним постулатом класичного погляду був відомий закон Сея, який стверджував, що “пропозиція створює свій власний попит”. Цей закон коротко припускає, що якщо люди мають власні інтереси і бажають максимізувати свою корисність економічними зусиллями, то весь їхній дохід буде витрачено на купівлю речей, які будуть вироблені ринком.

Крім того, Кейнс підкреслював що закон Сея, який ґрунтувався на припущенні, що пропозиція створює власний попит, є абсолютно несуттєвим у складних економічних системах, які постійно розвиваються. Кейнс стверджував, що люди заощаджують частину свого доходу через невизначеність економіки. Як стверджує Кейнс, що класична економічна теорія має схильність до створення економічної системи з двома суттєвими недоліками. По-перше, вона не може забезпечити постійної повної зайнятості для всіх, хто хоче і має кваліфікацію, щоб працювати. По-друге, існує довільний і нерівномірний розподіл доходів і багатства, що часто призводить до того, що умови життя стають непридатними для життя бідних верств населення та нижчого середнього класу.

Більше того, Кейнс, у своїй праці, намагався пояснити, чому пропозиція не створює власний попит навіть на досконало конкурентному ринку з гнучкою заробітною платою. Він запропонував теорію, яка пояснює детермінанти заощаджень, споживання, інвестицій та виробництва, яка була сформована на основі взаємодії

сукупного попиту та сукупної пропозиції, що визначала їх оптимальний рівень, а саме виробництва та зайнятості в національній економіці (Keynes, 1964, p. 103).

Окрім закону Сея, Кейнс критикуючи підхід до попиту та пропозиції Маршала, пояснив функцію свого сукупного попиту та сукупної пропозиції, щоб з'ясувати точку перетину, де вони конкретно вказують на ефективний попит. Оптимальний рівень ефективного попиту конкретно показує рівноважний рівень сукупної зайнятості та випуску продукції. Крім того, він підтверджує наймання тієї кількості працівників, яка необхідна для виробництва обсягу продукції, що купується.

Варто зазначити, що однією з найважливіших особливостей теорії Кейнса є визначення рівня заробітної плати та споживання. Згідно з Кейнсом, проблема визначення заробітної плати має певні суперечливі аспекти. По-перше, Кейнс стверджував, що саме номінальна, а не реальна заробітна плата встановлюється під час переговорів між роботодавцями та працівниками. По-друге, зменшення номінальної заробітної плати неможливо через наявність регулюючих заходів, трудових договорів. Враховуючи ці два фактори, Кейнс відокремив себе від класичної дихотомії.

Кейнс стверджував, що зниження рівня номінальної заробітної плати більше, ніж середні ціни, призведе до зменшення сукупного споживчого попиту. Таким чином, очікуваним результатом цього процесу буде скорочення продажів і доходів, а також очікуваних прибутків. Крім того, заплановані інвестиції будуть більш ризикованими через зменшення очікуваних прибутків. Загалом, Кейнс чітко вказав на важливість коригування рівня номінальної заробітної плати залежно від зміни середнього рівня цін (там само, p. 115).

В розрізі цих відмінностей між Кейнсом і класичною дихотомією кейнсіанські недоліки, суперечності та непослідовності ґрунтуються на трьох основних підходах: критика Лукаса, новий кейнсіанський підхід і теорія витрат малого меню та гетеродоксальні припущення.

1. Внесок Лукаса в динамічні основи економічної теорії в контексті критики кейнсіанської економіки, підкреслює, що економісти значною мірою зосереджені на проблемі того, як люди формують очікування щодо свого майбутнього. Отже, очікування відіграють важливу роль у національній економіці, оскільки вони впливають на всі види поведінки. Поряд з тим, варто сказати, що очікування залежать від кількох детермінант, одна з них є дуже важливою для Лукаса: це формування політики, яку проводить уряд. Коли політики коригують наслідки будь-яких політичних змін, вони повинні знати, як на них реагують очікування людей. Тому Lucas (1976) стверджує, що традиційні методи оцінки політики не враховують належним чином вплив політики на очікування. Цей аргумент на користь традиційної оцінки політики називається *критика Лукаса*.

Згідно з Лукасом (1976), основна потреба в прогнозуванні ефекту політичного експерименту є модель, яка складається з “глибинних параметрів”, таких як преференції, технологія та ресурсні обмеження, які визначають поведінку індивідумів.

2. *Новий кейнсіанський підхід і теорія витрат малого меню*. Важливість цього підходу полягає в тому, що він намагається забезпечити мікроекономічні основи для традиційної кейнсіанської економіки. Новий кейнсіанський підхід базується на двох основних припущеннях. Перше припущення стверджує, що домогосподарства та фірми мають раціональні очікування. Друге припущення передбачає, що існує недосконала конкуренція в встановленні цін і заробітної плати, що допомагає пояснити, чому ціни і заробітна плата стають “липкими”. Це означає, що обидва фактори не можуть бути миттєво пристосовані до несподіваних змін, що виникли в

економічних умовах. Більше того, нова кейнсіанська школа стверджує, що липкість заробітної плати та цін вказують на те, що економіка може не досягти рівня повної зайнятості.

Тому цей підхід передбачає, що національна економіка повинна бути стабілізована урядом або стабілізуватися урядом або центральним банком разом з використанням змішаної політики, що може призвести до більш ефективного макроекономічного результату на відміну від політики вільного ринку.

Наприклад, однією з важливих теорій, запропонованих новим кейнсіанським підходом є теорія витрат малого меню, який був розроблений Манківом (1985) для того, щоб пояснити зв'язок між витратами малого меню та великими бізнес-циклами в рамках макроекономічної моделі монополії. Під витратами меню розуміються невеликі витрати, які необхідно сплатити, щоб скоригувати номінальні ціни. Згідно з Манківом (1985), фірми мають коригувати ціни у відповідь на макроекономічні зміни, це в свою чергу призведе до того, що покупці будуть купувати більше товару.

1. Гетеродоксальні припущення. Класична дихотомія передбачає, що безробіття слід розглядати як результат обмежень на виробництво та вільну торгівлю, що спричинені державним втручанням, тарифами та квотами. Більше того, поява надвиробництва неможлива, оскільки “кожна пропозиція породжує свій попит” на завершальному етапі кожної трансакції. Кейнс відкидає вільну ринкову економіку і пояснює, як може виникнути надвиробництво та безробіття. Згідно з Кейнсом, існує розрив між виробничими можливостями і споживанням, оскільки все, що виробляється не може бути повністю спожито за певний період часу. Цей розрив може бути заповнений через виробництво, або, інакше кажучи, через інвестиції. Але поряд з цим варто відмітити, що ця прогалина не може бути заповненою, якщо цього нема в планах фірми. Тому Кейнс пропонує шляхи подолання цієї проблеми за допомогою державного втручання через споживання та шлях інвестицій. В кінці кожної трансакції уряд повинен був би збільшити свої витрати, а потім взяти під контроль інвестиційні витрати.

В ортодоксальній кейнсіанській економіці домінує невизначеність. Кейнс розвивав свої погляди спираючись на невизначеність. Він стверджував, що невизначеність залежить від браку інформації. Тому невизначеність може мати різну інтенсивність. Оскільки підприємства не можуть точно знати або оцінити можливі результати, всі їхні дії характеризуються невизначеністю. Не має повної та чіткої інформації про те, які макроекономічні зміни очікуються, як зміниться навколишнє середовище та які будуть наслідки. Ці два поняття – невизначеність та очікування, складають інфраструктуру ортодоксального кейнсіанського підходу.

1. Кейнсіанська теорія ефективного попиту, розглянута у праці “Загальна теорія” надає важливі підказки щодо невизначених очікувань на рівні фірми. Макроекономічна модель, запропонована Кейнсом, загалом складається з теорій визначення сукупного попиту, в той час як пропозиція розглядається незадовільно, іншими словами, вона є вертикальною в моделі. Саме очікування підприємців щодо попиту та пропозиції визначають обсяги виробництва, а отже, і ефективний попит на робочу силу. Крім того, саме перетин між сумою очікувань фірми щодо обсягу продажу та її очікуваним обсягом виробництва визначають рішення фірми щодо обсягів виробництва та кількості працівників (Keynes, 1936, p. 67).

Економіка Кейнса – це теорія раціонального вибору в умовах невизначеності. Явища невизначеності та очікування також відіграють вирішальну роль як для теорії інвестицій та теорії фінансових ринків у кейнсіанській економіці. По-перше, це

можна почати з теорії переваги ліквідності на фінансових ринках. Згідно з теорією переваги ліквідності на фінансових ринках Кейнса, гнучкий рух цін на фінансових ринках, що охоплює як внутрішні, так і національні та міжнародні.

Згідно з основними поглядами, розвиток фінансового ринку прискорюється спекулятивними рухами. Теорія фінансового ринку, розроблена Кейнсом, наголошує на первинній функції фінансових ринків, згідно з якою їх головною метою є забезпечення ліквідності, а не ефективності. У ситуації, коли економічне майбутнє є невизначеним, ціни на фінансових ринках мають тенденцію бути стабільними доти, доки учасники ринку приймають конвенції.

Кейнс використав концепцію справжньої невизначеності щодо майбутнього для інвестиційної теорії. На відміну від класичної теорії раціональних очікувань майбутні доходи, на які можна було б розраховувати, не є передбачуваними, якщо майбутнє є невизначеним.

2. У ортодоксальному кейнсіанському підході підприємці визнають, що майбутній попит неможливо передбачити, хоча інвестиційні витрати залежать від очікувань. Це означає, що справжня невизначеність домінує над інвестиційними витратами (там само, р. 98).

Після краху фондового ринку Джон Мейнард Кейнс, дійшов висновку, що капіталізм вільного ринку має суттєві недоліки і потребує перегляду для того, щоб працювати ефективніше та конкурувати з іншими системами, такими як комунізм. Кейнс почав виступати за державне втручання для боротьби з безробіттям та для боротьби з економічною рецесією, стверджуючи, що збільшення державних витрат необхідне для зменшення безробіття, навіть якщо це призводить до бюджетного дефіциту. Він розробив нову економічну теорію, що відмовлялася від принципів вільного ринку, яка мала замінити стару модель (Руденко & Жижко, 2008, с. 164).

Варто відмітити, що основний принцип кейнсіанської економічної школи полягав в тому, що державне втручання здатне забезпечити стабільність економіки, оскільки ринок не може самостійно саморегулюватися. В свою чергу, це підкреслює необхідність активної державної політики, спрямованої на досягнення повної зайнятості та підтримання стабільності цін. Кейнс зазначав, що зниження загального попиту в економіці, яке не відновлюється швидко, може призвести до тривалих періодів високого рівня безробіття.

У кейнсіанській теорії виділяють три основні принципи (рис. 1.)

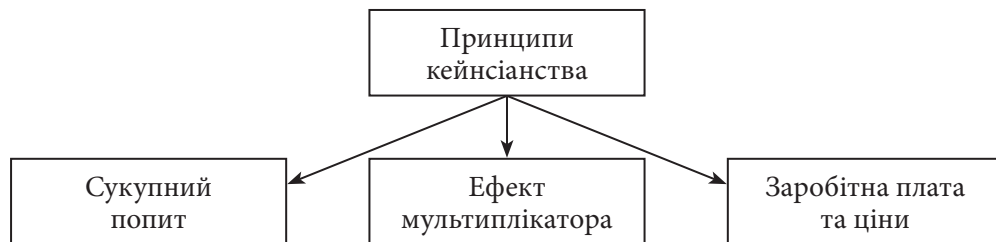

Рис. 1 Основні принципи кейнсіанства

3. Сукупний попит формується під впливом різноманітних економічних рішень, як державних, так і приватних. Згідно з теорією “ефективного попиту”, національний дохід безпосередньо залежить від витрат. Коли доходи суспільства зростають, споживчі витрати також збільшуються, але цей процес не є пропорційним. Зі зростанням доходу люди схильні більше заощаджувати, ніж витратити. Цю

тенденцію Кейнс назвав “основним психологічним законом”. Відповідно до цього закону, зростання витрат відстає від зростання доходів, і різниця між ними визначає граничну схильність до споживання. Це означає, що частина коштів при зростанні доходів не повертається в економічний оборот, що знижує сукупний попит. Також важливу роль у процесах економіки відіграють очікування підприємців щодо майбутнього попиту і економічної ситуації, що впливає на їх інвестиційні рішення (Keynes, 1936, p. 114).

4. Заробітна плата та ціни не реагують на зміни попиту та пропозиції достатньо швидко, що може призвести до дефіциту або надлишку робочої сили.

5. Кейнсіанська теорія стверджувала, що ціни мають певну жорсткість, і тому зміни в будь-якому з компонентів витрат – споживанні, інвестиціях або державних витратах – призводять до зміни обсягу виробництва. Наприклад, якщо збільшуються державні витрати, а інші компоненти витрат залишаються незмінними, це спричиняє зростання виробництва. Кейнсіанські моделі економіки також включають ефект мультиплікатора: зміна витрат на певну суму веде до більшої зміни виробництва. Якщо фіскальний мультиплікатор перевищує одиницю, то збільшення державних витрат на один долар призводить до зростання виробництва на більше ніж один долар (Видобора, 2020, с. 9).

Щодо стабілізації економіки, Джон Мейнард Кейнс підкреслював, що на основі цих трьох принципів неможливо сформулювати конкретні політичні рекомендації. Відмінність кейнсіанців від інших економістів полягає в їхній підтримці активної політики, спрямованої на зменшення коливань економічного циклу, яку вони вважають однією з основних економічних проблем. Кейнс підтримував фіскальну політику, що протидіяла циклічним коливанням економіки. Він вважав, що уряди повинні вирішувати економічні проблеми в короткостроковій перспективі, замість того щоб чекати, поки ринкові сили відновлять ситуацію в довгостроковому плані. Проте це не означає, що кейнсіанці підтримують постійне коригування політики для досягнення повної зайнятості. Вони вважають, що уряди не мають достатніх знань для точного налаштування економіки на кожен конкретний момент.

Кейнсіанська економічна теорія, сформульована Джоном Мейнардом Кейнсом у першій половині XX століття, мала значний вплив на економічну думку та політику не лише в минулому, але й у сучасному світі. Основні положення кейнсіанства зокрема стосуються активного втручання держави в економіку для стабілізації попиту та забезпечення повної зайнятості (Шамборовський, 2013, с. 37). Хоча сучасні економісти часто розглядають кейнсіанство поряд з іншими економічними теоріями, його принципи все ще мають великий вплив на економічні стратегії, політику та реформи, а саме:

1. Державне втручання в економіку

Кейнс стверджував, що в умовах економічних спадів ринки не здатні самостійно відновитися, і необхідне активне втручання держави через фіскальну та монетарну політику. У сучасному світі це принцип залишається актуальним під час глобальних економічних криз, як це було під час фінансової кризи 2008 року, а також під час пандемії COVID-19. Урядові заходи на кшталт економічних стимулів (наприклад, фінансова допомога бізнесам і громадянам) використовуються для підтримки економічної активності, збереження робочих місць і запобігання глибокій рецесії.

2. Фіскальна політика

Кейнс наполягав на важливості використання державних витрат для стимулювання попиту в економіці, особливо коли приватні інвестиції недостатні. Відновлення після Великої рецесії в США, Європі та інших регіонах світу, включало збільшення

державних витрат на інфраструктуру та соціальні програми, щоб прискорити економічне зростання. В умовах глобальної рецесії уряди активно використовували бюджетний дефіцит для фінансування таких заходів, підтверджуючи важливість кейнсіанських принципів у практиці.

3. Монетарна політика

Монетарна політика, що включає зниження процентних ставок та кількісне пом'якшення (quantitative easing), є важливим інструментом у сучасних кейнсіанських підходах. Вони дозволяють стимулювати економіку через збільшення грошової маси та полегшення кредитних умов для бізнесу та споживачів. Ці методи активно використовувалися центральними банками, зокрема Федеральною резервною системою США та Європейським центральним банком після глобальної фінансової кризи 2008 року та під час пандемії COVID-19.

4. Боротьба з безробіттям

Кейнсіанці вважали, що рівень безробіття може залишатися високим через недостатній попит в економіці, навіть за умови, що ринок праці функціонує правильно. Тому однією з важливих цілей економічної політики має бути створення умов для повної зайнятості. Сучасні держави часто використовують кейнсіанські принципи для підтримки зайнятості через субсидії для підприємств, соціальні програми та ініціативи для створення нових робочих місць.

5. Соціальні програми та добробут

Принципи кейнсіанства також сприяли розвитку соціальних програм, таких як страхування від безробіття, пенсії, охорона здоров'я. Кейнс підкреслював, що у разі економічної рецесії без державної підтримки соціальні стандарти можуть значно погіршитися, що спричинить додаткові соціальні проблеми. У сучасному світі в багатьох країнах економічна політика включає активні соціальні програми, що забезпечують базовий рівень добробуту для населення.

6. Інфляція

Кейнс наголошував на важливості контролю за рівнем інфляції та її впливом на економічну стабільність. В сучасному світі інфляція, на відміну від дефляції, може бути використана як інструмент для стимулювання економічної активності, якщо вона не досягає рівня, що викликає руйнівні наслідки для економіки.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Кейнсіанська економічна теорія з'явилася як відповідь на глобальні економічні кризи 1920-1930-х років, зокрема, на Велику депресію. Вона акцентувала на необхідності активного державного втручання в економічні процеси для забезпечення стабільності та повної зайнятості, оскільки, на думку Кейнса, ринки не завжди здатні самостійно відновлювати економічний баланс. Ця теорія стала основою для формулювання політики фіскального стимулювання та розвитку інфраструктури.

Незважаючи на численні критики кейнсіанських теорій, вони продовжують мати вплив на сучасну економічну політику, особливо у кризові періоди. Підходи, запропоновані Кейнсом, щодо активного втручання держави в економіку, використання фіскальної та монетарної політики для стабілізації попиту, боротьби з безробіттям і інфляцією, стали основними інструментами, що застосовуються урядами та центральними банками в усьому світі.

ЛІТЕРАТУРА

Видобора, В. В. (2020). Концепція промислового розвитку у економічній доктрині Дж. Кейнса. *Причорноморські економічні студії*, 59-1, 7–12.

- Івашків, Т.С. & Перцович, Т.О. (2023). *Становлення та основні ідеї. Інфраструктура ринку*, 71.
<http://www.market-infr.od.ua>
- Резнікова, Н. В., Панченко, В. Г. & Іващенко, О. А. (2021). Від ревізії економічної теорії до ревізії економічної політики: пастки нового макроекономічного консенсусу. *Економіка України*, 3 (712), 19–40.
- Руденко, М.В. & Жижко, Н.С. (2008) Джон Мейнард Кейнс та його “загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей”. *Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського*, 1 (48), Ч. 1, 163–166.
- Стеблій, Г. Я. & Тувакова, Н.В. (2019). Кейнсіанство і монетаризм як теоретико-методологічні конструкції фінансово-кредитної системи. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики* : зб. наук. пр., 2, 412–418.
- Тарасевич, В. М., & Петруня, Ю. Є. (2013). *Історія економічних вчень: підручник*. “Центр учбової літератури”.
- Фещенко, В. М. (2012). *Сучасні економічні теорії: навчальний посібник*. КНЕУ.
- Шамборовський, Г.О. (2013). Розвиток кейнсіанства та відродження лібералізму в ХХ ст. *Інвестиції: практика та досвід*, 16, 36–39.
- Brady, R. (2021). The Struggle of the Laissez-Faire Economy at the End of Republican Dynasties (Economic Editorial). *BCS Chronicle*.
<https://www.bcschronicle.com/the-struggle-of-the-laissez-faire-economy-at-theend-of-republican-dynasties>
- Keynes, J. (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money. *New York, Harcourt, Brace, reprinted as The Collected Writings of John Maynard Keynes*, 7 (1973), London, Macmillan.
- Keynes, J. (1964). *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. A Harvest Book.
- Lucas, R. (1976). Econometric Policy Evaluation: A Critique. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 1(1), 19–46.
- Mankiw, G. (1985). Small Menu Costs and Large Business Cycles: A Macroeconomic Model of Monopoly. *Quarterly Journal of Economics*, 100(2), 529–537.
- Smiley, G. (2004). US Economy in the 1920s.
<http://eh.net/encyclopedia/the-u-s-economy-in-the-1920s/>

REFERENCES

- Vydobora, V. V. (2020). Kontsepsiia promyslovoho rozvytku u ekonomichnii doktryni Dzh. Keinsa. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 59-1, 7–12.
- Ivashkiv, T.S. & Pertsovykh, T.O. (2023). Stanovlennia ta osnovni idei. *Infrastruktura rynku*, 71.
<http://www.market-infr.od.ua>
- Reznikova, N. V., Panchenko, V. H. & Ivashchenko, O. A. (2021). Vid revizii ekonomichnoi teorii do revizii ekonomichnoi polityky: pastky novoho makroekonomichnoho konsensusu. *Ekonomika Ukrainy*, 3 (712), 19-40.
- Rudenko, M.V. & Zhyzhko, N.S. (2008) Dzhon Meinard Keins ta yoho “zahalna teoriia zainiatosti, vidсотka ta hroshei”. *Visnyk KDPU imeni Mykhaila Ostrohradskoho*, 1 (48), Ch. 1, 163–166.
- Steblii, H. Ya. & Tuvakova, N.V. (2019). Keinsianstvo i monetaryzm yak teoretyko-metodolohichni konstruksii finansovo-kredytnoi systemy. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky* : zb. nauk. pr., 2, 412–418.

- Tarasevych, V. M., & Petrunia, Yu. Ye. (2013). *Istoriia ekonomichnykh vchen: pidruchnyk*. "Tsentr uchbovoi literatury".
- Feshchenko, V. M. (2012). *Suchasni ekonomichni teorii: navchalnyi posibnyk*. KNEU.
- Shamborovskyi, H.O. (2013). Rozvytok keinsianstva ta vidrozhennia liberalizmu v XX st. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 16, 36–39.
- Brady, R. (2021). The Struggle of the Laissez-Faire Economy at the End of Republican Dynasties (Economic Editorial). *BCS Chronicle*.
<https://www.bcschronicle.com/the-struggle-of-the-laissez-faire-economy-at-theend-of-republican-dynasties>
- Keynes, J. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. New York, Harcourt, Brace, reprinted as *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, 7 (1973), London, Macmillan.
- Keynes, J. (1964). *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. A Harvest Book.
- Lucas, R. (1976). Econometric Policy Evaluation: A Critique. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 1(1), 19–46.
- Mankiw, G. (1985). Small Menu Costs and Large Business Cycles: A Macroeconomic Model of Monopoly. *Quarterly Journal of Economics*, 100(2), 529–537.
- Smiley, G. (2004). US Economy in the 1920s.
<http://eh.net/encyclopedia/the-u-s-economy-in-the-1920s/>

ДЕН СІК КАН

доктор політичних наук, професор кафедри східної культури та літератури,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка (Україна, Київ)

e-mail: d.kan@kubg.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2191-4210>

ІСТОРИЧНІ ЧИННИКИ ЗБЛИЖЕННЯ КНДР ТА РОСІЇ ЯК ПЕРЕДУМОВИ УЧАСТІ ПІВНІЧНОКОРЕЙСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ У ВІЙНІ В УКРАЇНІ

Анотація

Метою статті є аналіз історичних чинників політичного та економічного зближення двох диктаторських режимів КНДР та росії, які призвели не лише до ізоляції і санкцій міжнародної спільноти, але і реалізувалися у прямій участі північнокорейських військових на боці росії у війні в Україні. **Методологія** статті спирається на використання системного методологічного підходу. Також застосовані елементи історичного, порівняльного та юридичного методологічних підходів. Юридичний методологічний підхід застосовано при аналізі законів та нормативно – правової бази з вказаної проблематики. Серед інших наукових методів було застосовано: системний аналіз, синтез, класифікацію та типологізацію, екстраполяцію по відношенню до інституційних форм, метод інформаційного моніторингу, збору статистичного матеріалу з проблематики та ін. **Наукова новизна.** На основі аналізу доступних джерел, були визначені причини, які призвели до активізації співробітництва режимів КНДР та росії не лише в напрямі обміну досвідом в сфері розвитку військових технологій та науково-технічних розробок, але і стимулювали до прямої участі військових КНДР на боці росії у війні з Україною. **Результати дослідження.** Визначено, що ключовим історичним чинником політичного та економічного зближення КНДР та росії став провал Ханойського саміту 2019 року, після якого Північна Корея згідно “плану Б” обрала агресивну наступальну стратегію проти Південної Кореї, а також почала реалізовувати стратегію різкого зближення з росією та стратегію зміцнення ракетно-ядерних сил. Підкреслюється, що наслідки такого зближення, а особливо пряма участь північнокорейських військових на боці росії у війні в Україні актуалізують загрозу свободі та демократії з боку диктаторських режимів, загрозу загострення ситуації не лише на Корейському півострові, а й у всьому світі, що є також загрозою виникнення третьої світової війни.

Ключові слова: антипівденна стратегія Північної Кореї, загострення ситуації в Північно-Східній Азії, система сумісного користування, північнокорейська ракетно-ядерна загроза.

HISTORICAL FACTORS OF RAPPROCHEMENT BETWEEN DPRK AND RUSSIA AS PREREQUISITES FOR NORTH KOREA'S MILITARY PARTICIPATION IN THE WAR IN UKRAINE

Abstract

The purpose of the article is to analyze the historical factors of the political and economic rapprochement between the two dictatorial regimes of the DPRK and Russia, which led not only to isolation and sanctions by the international community, but also to the direct participation of the North Korean military on the side of Russia in the war in Ukraine. **The methodology of the article** is based on a systematic methodological approach. Elements of the historical, comparative and legal methodological approaches are also applied. The legal methodological approach was used in analyzing the laws and regulatory framework on this issue. Among other scientific methods, the following were used: system analysis, synthesis, classification and typologization, extrapolation in relation to institutional forms, the method of information monitoring, collection of statistical material on the issue, etc. **Scientific novelty.**

Based on the analysis of available sources, the author identified the reasons that led to the intensification of cooperation between the DPRK and Russian regimes not only in the exchange of experience in the development of military technologies and scientific and technical developments, but also stimulated the direct participation of the DPRK military on the side of Russia in the war with Ukraine. **Conclusions.** It is determined that the key historical factor in the political and economic rapprochement between the DPRK and Russia was the failure of the Hanoi Summit in 2019, after which North Korea, according to “Plan B”, chose an aggressive offensive strategy against South Korea, and began to implement a strategy of sharp rapprochement with Russia and a strategy of strengthening its nuclear missile forces. It is emphasized that the consequences of such rapprochement, and especially the direct participation of the North Korean military on the side of Russia in the war in Ukraine, actualize the threat to freedom and democracy from dictatorial regimes, the threat of aggravation of the situation not only on the Korean Peninsula but also in the whole world, which is also a threat of a third world war.

Key words: North Korea’s anti-South strategy, escalation in Northeast Asia, shared use system, North Korean nuclear and missile threat.

Вступ. Сучасна неспровокована страшна війна росії проти України поставила під загрозу всю систему глобальної безпеки в світі. КНДР використовує війну в Україні як можливість для тісного військового, технічного та політичного співробітництва з росією і зміцнення власної економіки. Ще внаслідок провалу Ханойського саміту 2019 року Північна Корея згідно “плану Б” обрала агресивну наступальну стратегію проти Південної Кореї, обрала стратегію різкого зближення з Росією та стратегію зміцнення ракетно-ядерних сил.

Проблема загострюється тим, що Пхеньян постійно нарощує ракетно-ядерну зброю. Так тільки за 2022–2023 рр. Північна Корея провела більш ніж 70 випробувань ракет різного класу, а в листопаді 2023 року запустила розвідувальний супутник Землі (국정원, 2023). Взагалі, все що стосується політики КНДР пов’язане з історичними і сучасними політичними чинниками розробки і розповсюдження ядерної зброї (Кан, 2023, с. 70–71).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв’язку з новизною досліджуваної проблематики тема історичних чинників політичного та економічного зближення двох диктаторських режимів КНДР та росії, які реалізувалися у прямій участі північнокорейських військових на боці росії у війні в Україні ще не знайшла аналітичного відображення в науковій літературі.

Серед актуальних розвідок виділимо публікації в мережі інтернет Ростислава Хотіна (2024), історико-аналітичну публікацію “Від В’єтнаму до Ірану. Як північнокорейці воювали за інші країни” (2024), публікацію Людмили Жерновської (2025, 14 січня), інтернет-публікація на сайті голосу америки, де опубліковані обговорення західними аналітиками проблеми направлення військ КНДР (Війська КНДР у Росії. Що це означає для світу, 2024, 31 жовтня).

Вказані дослідження відображають лише загальні погляди на сучасну проблему, тому аналіз історичних чинників політичного та економічного зближення двох диктаторських режимів КНДР та росії, які призвели до участі північнокорейських військових на боці росії у війні в Україні є актуальною науковою проблемою.

Метою статті є аналіз історичних чинників політичного та економічного зближення двох диктаторських режимів КНДР та росії, які призвели не лише до ізоляції і санкцій міжнародної спільноти, але і реалізувалися у прямій участі північнокорейських військових на боці росії у війні в Україні.

Реалізація зазначеної мети передбачає вирішення наступних **завдань** теми: вивчення історичних передумов активного зближення режимів КНДР та росії; визначити недоліки ізоляціоністської та санкційної політики щодо обох режимів; визначити напрями залучення до війни в Україні північнокорейських військових.

Методи та методологія проведення дослідження. Методологія статті спирається на використання системного методологічного підходу. Також застосовані елементи історичного, порівняльного та юридичного методологічних підходів. Системний аналіз проблематики військово-політичного співробітництва та загального розширення діалогу в інших сферах дозволяє скласти точне уявлення щодо стратегічних пріоритетів й специфіки налагодження комунікації КНДР та Росії у напрямку міждержавного співробітництва. Юридичний методологічний підхід застосовано при аналізі законів та нормативно-правової бази з вказаної проблематики. Також автор проаналізував рішення РНБО та укази Президента України, що безпосередньо стосувалися аспектів національної безпеки, стратегічних пріоритетів у контексті активізації військово-політичного співробітництва КНДР та Росії. Розробка матеріалу стосувалася безпосередньо як політичних, так і суто військових аспектів інтеграції та подальшої модернізації. Серед теоретичних наукових методів у аналітичній роботі та при аналізі наявної інформації було застосовано: системний аналіз, синтез, класифікацію та типологізацію, екстраполяцію по відношенню до інституційних форм тощо. Серед практично-прикладних наукових методів у статті використано метод інформаційного моніторингу, збору статистичного матеріалу з проблематики та ін. Також в дослідженні використано метод критичного аналізу наукових та офіційних джерел.

Виклад та обговорення основного матеріалу дослідження. Міждержавні відносини Росії та КНДР мають досить складну історію. 12 жовтня 1948 року СРСР першим встановив дипломатичні відносини з КНДР. Північна Корея офіційно визнала Російську Федерацію як правонаступника колишнього СРСР.

9 лютого 2000 року в Пхеньяні був укладений новий міждержавний договір про дружбу, добросусідство та співробітництво. Цей договір замінив застарілий документ 1961 року, за яким СРСР та КНДР були військовими союзниками. Нарешті в червні 2024 року був підписаний новий договір про “неосяжну допомогу”. Згідно цього договору Пхеньян почав постачати зброю та військових Росії для участі у війні з Україною.

Після короткострокового адаптаційного тренування близько 12 000 північнокорейських військових приймають участь у російсько-українській війні. Це вже стало фактом. Розгортання військ Північної Кореї для участі у війні РФ – Україна є результатом розрахунків Путіна, який страждає від нестачі військ, і Кім Чен Ина, який відчайдушно потребує різноманітної економічної та військової підтримки з боку Росії, а також міцних відносин між Північною Кореєю і Росією. Це є результатом всеосяжного договору між КНДР і РФ, укладеного в червні 2024 року. Таким чином участь північнокорейських військових означає, що договір про стратегічне партнерство вступив у фазу практичного виконання. Північна Корея з початку масштабного вторгнення Росії в Україну вже відправила в Росію більш ніж 20 000 контейнерів зброї та близько 8 млн. снарядів, у тому числі і балістичних ракет KN-23. Сьогодні вже північнокорейські військові несуть значні втрати, про що свідчать допити військовополонених. Кім Чен Ин каже, що участь північнокорейських військових – це допомога захисту території Росії, але де б не діяли північнокорейські війська в Росії, це дії, які ігнорують Статут ООН і міжнародні норми, що забороняють агресивну війну. Навіть якщо ввести війська в Курську область, де присутні українські військові, то це суперечить спецоперації, оголошеній самою Росією, а якщо їх ввести в район Донбасу або інші райони України, то це також суперечить ст.4 Корейсько-Російського договору, який передбачає військову підтримку один одного у разі вторгнення.

Як і очікувалося, Північна Корея після провалу Ханойського саміту 2019 року, згідно “плану Б”, застосовує дуже наступальну, агресивну стратегію проти Південної Кореї. Кім Чен Ин у січні 2024 року визначив міжкорейські відносини, як відносини між двома ворогуючими країнами. Тобто він вважає Південну Корею першою ворожою країною.

Антипівденна стратегія Північної Кореї була проголошена такою, яка поєднує “мирні методи та некритичні методи”. У січні 2024 року у своєму виступі у Верховній народній асамблеї Кім Чен Ин доручив “стерти все, що пов’язано з концепцією етнічної приналежності і примирення та мирного об’єднання Кореї” і буде розглядати Республіку Корея як ворожу країну. Тому вони демонстративно підірвали дві дороги, які з’єднують Північ та Південь (경의선, 동해선).

Звичайно ці всі акції були прелюдією різкого зближення з Росією, про що свідчать численні візити з обох сторін.

Наслідки такої політики Північної Кореї – це загострення ситуації на Корейському півострові та в Північно-Східній Азії. Війна Росії в Україні показала, що сучасна війна різко відрізняється від тієї війни, яка була в 1950-53 роках. Протиракетна та протиядерна система викликає і посилює тривогу і сумніви у південнокорейців. Тому все частіше серед південнокорейців звучать голоси щодо протистояння ядерній загрозі Північної Кореї. Кім Чен Ин ще у 2022 році на пленарному засіданні 8-го з’їзду ТПК, наголошуючи на необхідності зміцнення ядерних сил, проголосив стратегію розвитку оборони на наступні роки – розширення ядерної зброї у геометричній прогресії.

Південнокорейці закликають: або треба мати власну ядерну зброю, або треба створити ефективну систему сумісного користування нею між РК та США. Звичайно, виникає питання: який тип ядерної зброї ми прагнемо сумісно використовувати? Технічно РК готова до створення власної ядерної зброї, але це без сумнівів не схвалюватиме союзник РК – США. Тому що, по-перше, це не відповідає ядерній світовій стратегії, а по-друге, послабить позиції США в регіоні Північно-Східної Азії, по-третє, це може викликати ланцюгову реакцію створення іншими державами ядерної зброї. По-четверте, це може викликати негативну реакцію світової спільноти, що в свою чергу може призвести до зниження іміджу Республіки Корея.

Тому, швидше за все, Південна Корея буде шукати шлях створення “систему м’якого спільного використання ядерної зброї” сумісно з США, щоб протистояти ядерній загрозі Північної Кореї.

Багато південнокорейців вважають, що повинні побудувати систему сумісного користування ядерною зброєю “по-корейськи”, тобто в корейському стилі, який відповідав би реальній ситуації Корейського півострова. Це означає, що корейська система сумісного користування ядерною зброєю повинна відповідати наступним трьом принципам і стандартам:

По-перше, завдяки створенню системи сумісного користування ядерною зброєю між Республікою Корея та США, надійність розширеного стримування, що забезпечується США, повинна бути відчутно зміцнена. З цією метою в майбутній системі суспільного користування ядерною зброєю, Південна Корея та США повинні обмінюватися оперативною, ефективною ядерною інформацією.

По-друге, модель сумісного ядерного використання, яка відповідає реальності Корейського півострова, це жорсткий тип сумісного користування ядерною зброєю. Наприклад, “базовий тип” – розміщення тактичної ядерної зброї США на території Республіки Корея, або “тип оренди”, який передбачає розміщення ядерної зброї США на транспортних засобах доставки на базах військово-морських і повітряних сил

Південної Кореї. Це дозволить РК поступово розширювати свій ядерний потенціал, не викликаючи прямих провокацій або проблем безпеки з боку Північної Кореї чи сусідніх країн.

По-третє, створення системи спільного користування ядерною зброєю з США має суттєво допомогти зміцнити безпеку автономію та обороноздатність Південної Кореї. У цьому відношенні повинні визначити різні способи, які можуть збільшити ядерний потенціал і вибрати впровадження активної дискусії на високому рівні між РК та США для їх просування.

Таким чином вперше РК та США відпрацьовують сценарії ядерної війни на Корейському півострові.

Перший заступник радника з національної безпеки РК, Кім Те Хе заявив, що РК і США домовилися про розробку керівних принципів планування та реалізації сумісної ядерної стратегії в 2024 році. Він вважає, що реалізація нової стратегії сумісного користування ядерною зброєю дозволить “надійно стримувати ракетно-ядерну загрозу Північної Кореї, союзники зможуть вжити негайних переважних і рішучих заходів реагування у разі ядерної атаки Північної Кореї. Уже в серпні 2024 року на лініях навчання “Щит свободи Ульчи” вірогідно вперше в історії Корейського півострова були використані сценарії застосування американської ядерної зброї сумісно з Південною Кореєю.

З іншого боку, підґрунтям того, що Північна Корея та Росія зробили неправильний вибір співпраці в агресивній війні, можна вважати постійне занепокоєння Кім Чен Ина. Незважаючи на оголошений у 2021 році 5-річний план національного економічного розвитку, економічна ситуація Північної Кореї суттєво не покращилася. Зрозуміло, що КНДР не може відновити свою міцність, яка була значно пошкоджена через ситуацію з Covid-19 і велику повінь, яка сталася поблизу р. Амноккан (압록강) в серпні, і також оцінюється, як така, що завдала значних збитків Північній Кореї. Крім того, не відновився товарообіг з Китаєм, який становив більше 90% зовнішньої торгівлі Північної Кореї. Кім Чен Ин стикається з багатьма викликами, включаючи зростання невдоволення жителів Північної Кореї, ослаблення лояльності серед молодого покоління, через зміни поколінь і те, що повне перекриття зовнішньої інформації стало практично неможливим з урахуванням того, що сьогодні північнокорейці користуються 6 млн. смартфонів. Кім Чен Ин потребував Росії як партнера для економічної підтримки та прориву у військовій потужності, включаючи ядерний потенціал, щоб подолати це, і це можна розглядати навіть як результат відправки військових на війну в Україні на боці Росії.

Однак, відправка військ до Росії також несе значні ризики для Північної Кореї. По-перше, шляхом перегляду конституції, Північна Корея оголосила, що Республіка Корея є “абсолютно ворожою державою” та психологічно-демонстративно знищила автомобільні та залізничні ділянки ліній Кьонхі та Донхе. Кім Чен Ину і керівництву Північної Кореї буде важко належним чином пояснити людям, чому вони повинні відправити свої дорогоцінні війська за кордон на гибель, особливо в той час коли напруження відносин між ними підвищується. Крім того, залишається сумнівним, чи передасть Росія економічну підтримку та ядерні технології, технології, які стосуються міжконтинентальних балістичних ракет та атомних підводних човнів, яких так відчайдушно хоче Північна Корея. На додаток до цього, швидше за все, після розгортання військ на українському фронті в майбутньому потрібно буде надати більше зброї та військових. Пхеньян шляхом введення військ до Росії намагається подолати логічні пастки теорії “ворожих відносин між двома країнами”, а саме: 1) сумніви в значущості існування вождя, 2) невдоволення посиленням ідеологічного

контролю і 3) той факт, що сліди попереднього покоління стираються. Можливо, Кім Чен Ин намагався подолати такі проблеми, які шкодять його власній легітимності, але відправка військ може фактично посилити ці проблеми. Враховуючи це, Південна Корея повинна активно наголошувати на несправедливості відправки Північною Кореєю військ до Росії у співпраці із США, країнами-членами НАТО та міжнародним співтовариством. Також закликати Північну Корею та Росію утриматися від погіршення поточної ситуації та відмовитися від подальшого розгортання північнокорейських військ і наголошувати, що якщо будуть знайдені докази військового втручання Північної Кореї, то Південна Корея та міжнародне співтовариство не матимуть іншого вибору, окрім як тиснути за розширення підтримки України. Крім того, ми також повинні дати зрозуміти, що наша підтримка України відображає наш досвід страждань від несправедливих вторгнень у минулому, нашу відплату за об'єднану допомогу міжнародної спільноти під час Корейської війни та дух розширення захисту свободи та демократії. Надсилаючи війська до Росії та посилюючи ворожнечу між Північчю та Півднем, північнокорейський режим показав, що він боїться змін у свідомості північнокорейського народу. Зараз настав час більше зосередитися на спілкуванні з мешканцями Північної Кореї та зусиллях зі стимулювання змін у Північній Кореї на основі "Доктрини об'єднання 15 серпня".

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином наслідки такої політики Північної Кореї, а особливо пряма участь військових на боці агресора Росії у війні в Україні ще раз доводить загрозу свободі та демократії з боку диктаторських режимів, загрозу загострення ситуації не лише на Корейському півострові, а й у всьому світі, що є також загрозою виникнення третьої світової війни. Що в свою чергу викликає:

1) Різкий зріст гонки озброєння в регіоні Північно-Східної Азії до 6-7% ВВП країни (РК, Японія, Китай, КНДР, Тайвань).

2) Отримання деяких новітніх технологій: ракетно-ядерних технологій, технологій підводних човнів, технологій запуску ракет із підводних човнів, запуску розвідувальних супутників Землі.

3) Здобуття досвіду ведення сучасної війни військами Північної Кореї.

4) Наказ Кім Чен Ина про різке збільшення та удосконалення безпілотних систем на основі досвіду війни в Україні.

5) Зміна тактики, структури розвитку озброєння.

6) Різке збільшення бюджету безпеки країн ПСА до 6-7%.

7) Можливість змін політики РК відносно постачання летального озброєння до України.

8) Можливість появи ядерної зброї у Південній Кореї, швидше за все американської ядерної зброї та розробка тактики сумісного використання ядерної зброї. Тому сьогодні доречним буде використання денуклеаризації всього Корейського півострова, а не тільки Північної Кореї.

ЛІТЕРАТУРА

Від В'єтнаму до Ірану. Як північнокорейці воювали за інші країни (2024, 25 жовтня).

<https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cd9nd4p0qnvo>

Війська КНДР у Росії. Що це означає для світу, обговорюють західні аналітики (2024, 31 жовтня).

<https://www.holosameryky.com/a/viyska-kndr-v-rosiyi-dumky-analitykiv-csis/7844570.html>

- Жерновська, Л. (2025, 14 січня). Війська КНДР на війні: експерт розкритикував позицію Сеула. *УНІАН*.
<https://www.unian.ua/war/viyska-kndr-na-viyni-ekspert-rozkritikovav-poziciyu-seula-12882978.html>
- Кан Ден Сік (2023). Ракетно-ядерна проблема Північної Кореї як ключовий фактор дестабілізації Північно-Східної Азії. *Вісник КНЛУ. Серія "Історія, економіка, філологія"*, 28, 66–72.
- Хотін, Р. (2024, 2 листопада). "Не такий страшний чорт, як його малюють". Все що треба знати про війська КНДР на війні в Україні. *Радіо свобода*.
<https://www.radiosvoboda.org/a/pivnichna-koreya-viyska-ukrayina-viyna/33183589.html>
- 국정원 (2023). 러시아 북한의 위성 설계 도와 데이터 분석 제공한 정황. *조선일보*.
- Dr. Cha Doo Hion (2024). 북한의 러시아 파병과 한반도 통일 환경. 차두현 박사.
- Blog the peaceful unification. Advisory council. Issue briefing. October 2024.
- 송기연. (2024). 년 하반기 한반도 정세 진단과 전망. 국가 안보 전략 연구원. 평화 + 통일
Peace + Unification Monthly, 9–10.

REFERENCES

- Vid Vietnamu do Iranu. Yak pivnichnokoreitsi voiuvaly za inshi krainy" (2024, 25 zhovtnia).
<https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cd9nd4p0qnvo>
- Viiska KNDR u Rosii. Shcho tse oznachaie dlia svitu, obhovoriuiut zakhidni analityky (2024, 31 zhovtnia).
<https://www.holosameryky.com/a/viyska-kndr-v-rosiyi-dumky-analitikiv-csis/7844570.html>
- Zhernovska, L. (2025, 14 sichnia). Viiska KNDR na viini: ekspert rozkrytykuvav pozytsiiu Seula. *UNIAN*.
<https://www.unian.ua/war/viyska-kndr-na-viyni-ekspert-rozkritikovav-poziciyu-seula-12882978.html>
- Kan Den Sik (2023). Raketno-yaderna problema Pivnichnoi Korei yak kliuchovyi faktor destabilizatsii Pivnichno-Skhidnoi Azii. *Visnyk KNLU. Seriiia "Istoriia, ekonomika, filolohiia"*, 28, 66-72.
- Khotin, R. (2024, 2 lystopada). "Ne takyi strashnyi chort, yak yoho maliuiut". Vse shcho treba znaty pro viiska KNDR na viini v Ukraini. *Radio svoboda*.
<https://www.radiosvoboda.org/a/pivnichna-koreya-viyska-ukrayina-viyna/33183589.html>
- 국정원 (2023). 러시아 북한의 위성 설계 도와 데이터 분석 제공한 정황. *조선일보*.
- Dr. Cha Doo Hion (2024). 북한의 러시아 파병과 한반도 통일 환경. 차두현 박사.
- Blog the peaceful unification. Advisory council. Issue briefing. October 2024.
- 송기연. (2024). 년 하반기 한반도 정세 진단과 전망. 국가 안보 전략 연구원. 평화 + 통일
Peace + Unification Monthly, 9–10.

УДК 502/504+338.48](045)

DOI: <http://doi.org/10.32589/2412-9321.30.2025.331790>

К. Д. ДОДІЛОВА

кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму

Національний транспортний університет (Україна, Київ)

e-mail: didenko.kate@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-6520-4463>

В. В. ПОЛУДА

кандидат педагогічних наук, доцент

Київський фаховий коледж туризму та готельного господарства

(Україна, Київ)

e-mail: poludavv@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0194-9472>

В. А. ТКАЧЕНКО

кандидат технічних наук, доцент

Національний транспортний університет (Україна, Київ)

e-mail: tva-ntu@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5147-0772>

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЯК ОДИН ІЗ ВЕКТОРІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Анотація

Метою статті є дослідження екологічного впливу туризму та готельного господарства на туристичні дестинації, місцеві громади та оточуюче природне середовище. Зменшення негативного впливу відрозвитку туристичної сфери та сфери гостинності можливе лише за умов сталого розвитку, який передбачає раціональне використання природних ресурсів, що поєднується з підтримкою соціокультурної автентичності туристичних дестинацій та місцевих спільнот, забезпечуючи сталий розвиток економічних процесів і враховуючи інтереси всіх зацікавлених сторін. **Методи та методологія проведення дослідження.** Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні методів наукового пізнання таких як аналіз, синтез, системний метод, метод порівняння та аналогії. **Наукова новизна.** В даній статті розкриті особливості впливу всіх взаємодіючих сторін туристичної сфери та сфери гостинності: туристів, організаторів відпочинку, готелів, персоналу туристичних та готельних підприємств, круїзних компаній тощо на оточуюче середовище, а також проаналізовані підходи щодо мінімізації цих впливів. **Результати дослідження.** Попри активне впровадження концепції сталого розвитку, її реалізація стикається з низкою значних перешкод. Зокрема, серед основних проблем можна виокремити інерційність мислення, недостатній рівень обізнаності, а також орієнтацію керівництва держав, громадян та бізнесу на короткострокові цілі, що нерідко суперечить задекларованим політичним намірам. У багатьох країнах стратегічні підходи до розвитку недостатньо спрямовані на збереження природного капіталу. Державна політика у сфері сталого розвитку часто характеризується непослідовністю, що значною мірою знижує її ефективність. Крім того, впровадження екологічно чистих технологій потребує значних фінансових ресурсів, оскільки вони залишаються дороговартісними для широкого застосування. Використання екологічних практик та технологій, що досліджені в даній статті може бути підґрунтям для забезпечення сталого розвитку туризму та готельної сфери туристичних дестинацій.

Ключові слова. Сталий розвиток туризму та готельного господарства; туристична дестинація, екологічні практики, екологічний менеджмент, екологічна сертифікація.

ECOLOGIZATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT AS ONE OF THE VECTORS OF TOURISM AND HOTEL INDUSTRY FUNCTIONING

Abstract

The purpose of the article is to study the environmental impact of tourism and hospitality on tourist destinations, local communities and the environment. Reducing the negative impact of the development of the tourism and hospitality sector is possible only under conditions of sustainable development, which involves the rational use of natural resources, combined with the maintenance of the socio-cultural authenticity of tourist destinations and local communities, ensuring the sustainable development of economic processes and taking into account the interests of all stakeholders. **Research methods and methodology.** The research methodology is based on the application of methods of scientific knowledge such as analysis, synthesis, systematic method, method of comparison and analogy. **Scientific novelty.** This article reveals the peculiarities of the impact of all interacting parties of the tourism and hospitality sector: tourists, recreation organizers, hotels, staff of tourism and hotel enterprises, cruise companies, etc. on the environment, and also analyzes approaches to minimizing these impacts. **The results of the study.** Despite the active introduction of the concept of sustainable development, its implementation faces a number of significant obstacles. In particular, the main problems include inertia in thinking, insufficient awareness, and the focus of government, citizens, and businesses on short-term goals, which often contradicts declared political intentions. In many countries, strategic approaches to development are not sufficiently focused on preserving natural capital. State policy in the field of sustainable development is often characterized by inconsistency, which significantly reduces its effectiveness. In addition, the introduction of environmentally friendly technologies requires significant financial resources, as they remain expensive for widespread use. Of the use of environmental practices and technologies investigated in this article can serve as a basis for ensuring the sustainable development of tourism and the hotel industry in tourist destinations.

Key words: Sustainable development of tourism and hospitality; tourist destination, environmental practices, environmental management, environmental certification.

Вступ. Туризм та готельне господарства – важливі складові світової економіки, які зазнали значного падіння через пандемію COVID-2019 в світі, через війну в Україні, але в наш час відбувається відновлення їх позицій як в світі, так і на регіональному ринку України. В той же час це зростання чинить значний вплив на оточуюче середовище. За дослідженнями O'Connor and Assaker 2021 пандемія COVID-19 ще раз показала на скільки може бути негативний вплив від туризму, готельного бізнесу та сфери послуг на довкілля. Так згідно досліджень, у Європі та Азії, через скорочення авіарейсів знизилися викиди CO₂ майже на 17%. Зменшення кількості туристів за дослідженнями (Maria A. Quintbs, Ana I. Martinez-Senra, Adela Garcia-Pintos (2023), позитивно вплинуло на заповідні території, дало змогу для відновлення дикої природи, покращення якості води, відновлення пляжів, та зменшення забруднення в цілому. Для забезпечення національних інтересів України у сфері сталого розвитку економіки, громадянського суспільства та держави, досягнення високого рівня та якості життя громадян, дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина в нашій країні було підтримано проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1 глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року. Вони адаптовані під умови України та стосуються всіх сфер життєдіяльності українського суспільства, тому туризм та готельне господарства як складові сфери послуг не є виключенням. Таким чином, дослідження присвячене розгляду актуальної концепції екологізації та сталого розвитку туризму та готельного господарства як складових сфери послуг. Актуальність дослідження полягає в тому, що туризм та готельне господарства є важливими частинами сфери послуг та світової економіки в цілому, а останніми роками відбувається їх інтенсивний розвиток, який може призвести до руйнування місцевого середовища. Для вирішення цього питання

готельне господарство та сфера туризму знаходяться на шляху до екологізації, розробки та впровадження низки методів і програм для екологічно сталого управління. Важливу роль в екологізації відіграє еко-сертифікація, яка оцінює діяльність сфери гостинності та туризму за суворими екологічними правилами та критеріями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сталого розвитку туризму та готельного господарства, а також застосування в цих сферах екологічних технологій досліджуються в багатьох працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, серед яких А.О. Давидова, А.В. Маселков, Миронов Ю.Б., Г.В. Довгаль, М.П. Мальська, M. Honey, Anjali Xess, Harshita Bhargave & Praveen Kumar (2021), Segarra-Oña M, Peiró-Signes Á, Verma R, Miret-Pastor L (2012) та інші.

Метою статті є дослідження екологічного впливу туризму та готельного господарства на туристичні дестинації, місцеві громади та оточуюче природне середовище.

Для досягнення мети передбачено розв'язати такі **завдання**: проаналізувати екологічні ініціативи в туризмі та готельному господарстві у світі та в Україні; визначити наслідки впровадження цих ініціатив; оцінити умови і можливості зменшення негативного впливу від розвитку туристичної сфери та сфери гостинності можливе лише за умов сталого розвитку.

Методи та методологія проведення дослідження. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні методів наукового пізнання таких як аналіз, синтез, системний метод, метод порівняння та аналогії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сталий розвиток туризму та сфери гостинності – це розвиток, який забезпечує оптимальне використання природних ресурсів, підтримує соціокультурні особливості туристичної дестинації та громад, які там проживають, і забезпечує життєздатність довгострокових економічних процесів з точки зору вигоди для всіх зацікавлених сторін. Сталий розвиток означає сприятливий загальний баланс екологічних, соціокультурних та економічних впливів туризму та готельного господарства, а також позитивний вплив туристів на навколишнє середовище. Сталий туризм – це не просто тренд – це пріоритет і необхідність для всіх гравців туристичного та готельного ринків.

UNWTO визначає сталий розвиток туризму як “Туризм, який повністю враховує його поточні та майбутні економічні, соціальні та екологічні наслідки, задовольняючи потреби відвідувачів, індустрії, навколишнього середовища та приймаючих громад” (UNWTO). На рисунку 1 представлена загальна ідея сталого розвитку туризму та сфери гостинності, що передбачає баланс трьох елементів для забезпечення позитивного впливу на місцеве населення, туристів і представників сфери послуг.

На сучасному етапі розвитку сфери послуг невід’ємними складовими якої є туризм та готельне господарство, слід застосовувати концепції сталості, екологічності та дружного ставлення до довкілля. Наразі існує низка досліджень та ініціатив щодо екологічних практик в індустрії гостинності та туризмі, які потребують досконалого вивчення та оцінки. Багато дослідників вивчають поведінку менеджерів сфери гостинності з точки зору їхнього лідерства у впровадженні зелених практик у своєму бізнесі, ставленні до навколишнього середовища та ставленні їхніх клієнтів до зеленого менеджменту, спрямованого на захист навколишнього середовища. В ряді наукових робіт проводиться аналіз значимості корпоративної соціальної відповідальності (Levy SE & Park S (2011) та добровільного застосування екологічних інструментів в туризмі та готельному господарстві на кшталт екомаркування та екологічного менеджменту. (Duglio et al. 2017; Gössling and Buckley 2016, Caverro-Rubio & Amorós-Martínez 2020; Chan and Wong 2006,), а також аналізується їх подальший вплив на економічні показники діяльності складових сфери послуг. Крім

того досліджуються фактори та умови які є бар'єрами для використання тих чи інших екологічних стратегій (Maria A. Quint6s, Ana I. Martinez-Senra, Adela Garcia-Pintos (2023), Anjali Xess, Harshita Bhargave & Praveen Kumar (2021).

Екологічна складова:	Соціальна складова:	Економічна складова:
• охорона природної спадщини • ефективне управління ресурсами • екологічний транспорт • промоція екотуризму	• позитивний вплив на громаду • збереження культурної спадщини • доступність • міська культура відпочинку	• збільшення надходження до бюджету від туризму • гідна робота та можливості кар'єрного росту • підтримка місцевих підприємців • конкурентоспроможність • довгостроковість іміджева історія

Рис.1. Складові сталого розвитку туризму та сфери гостинності

У туристичному секторі використання природного середовища через природні ресурси є навіть більш важливим, ніж в інших сферах людської діяльності. Готелі є основним споживачем енергії та води в туристичній галузі і мають дуже негативний вплив на навколишнє середовище, оскільки вони споживають велику кількість енергії та ресурсів у своїй повсякденній діяльності, що є необхідним для підтримки сервісу на високому рівні. Проте, сьогодні багато споживачів віддають перевагу “зеленому” споживанню і вважають його ефективним способом захисту навколишнього середовища. Згідно з опитуванням, проведеним мережею Hilton у 2018 році, третина гостей вивчає екологічні та соціальні аспекти готелів перед бронюванням. Серед гостей віком до 25 років цей показник сягає 44%.

На сьогоднішній день термін “*еко-готель*” використовується для визначення готелів, які вживають заходів для покращення стану довкілля та мінімізації впливу готелю на навколишнє середовище. Згідно з даними Green Lodging News, у 2020 році в світі нараховувалось понад 4700 готелів більш ніж в 60 країнах світу, їх структура представлена на рисунку 2.

На сьогоднішній день основними умовами віднесення готелів до екологічних є:

- для прибирання готельних номерів і будівель слід використовувати лише нетоксичні засоби для чищення та миючі засоби.;
- економне використання води;
- рециркуляція використаної води;
- використання 100% натуральні бавовняні простиралл, рушників і матраців;
- створення середовища для гостей, що не палять;
- енергоощадне освітлення;
- використання натуральних продуктів, вирощені в місцевих умовах;
- створення системи циркуляції свіжого повітря;
- створення зон із значною кількістю живих рослин;
- використання відновлюваних джерел енергії;
- наявність системи природного кондиціонування і вентиляції повітря (без використання кондиціонерів);

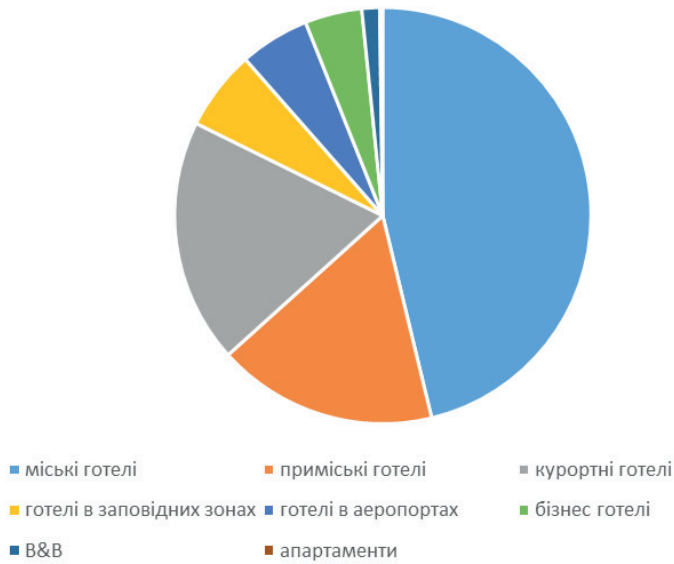

Рис. 2. Структура екологічних готелів світу

Крім готелів, які як зазначалось є великими споживачами природних ресурсів, значний вплив на оточуюче середовище чинять різні складові туристичної сфери та види туризму, розглянемо їх більш детально.

Не можливо уявити туризм без використання транспорту. Як вже відмічалось вище зниження кількості авіарейсів під час пандемії COVID-19 сприяло зменшенню викидів CO₂ на 17%. У 2022 році в Німеччині був проведений соціальний експеримент, у зв'язку з великою кількістю біженців з України, з червня по серпень включно, було введено місячний проїзний на всі види громадського транспорту крім швидкісних потягів класу IC, який коштував 9 євро на місяць. В порівнянні один проїзд по Берліну коштує 3 євро.

Такою можливістю скористувалися не тільки біженці, але й 52 мільйони людей, що складає понад 60% населення Німеччини, при цьому 15% з них раніше подорожували виключно на приватних автомобілях, через таку ініціативу вдалося запобігти 1,8 млн тон викидів вуглекислого газу. За даними Асоціації німецьких транспортних компаній, 350 000 будинків виробляють приблизно стільки ж шкідливих викидів за три місяці. Також це дало змогу скоротити затори, кількість автомобілів на дорогах. Проте, залізничний транспорт Німеччини не зміг впоратися з такою кількістю пасажиропотоку, і туристів, які планують свою подорож Дойче баном, значно збільшилися затримки поїздів, майже на третину. А за даними Мюнхенського інституту економіки, це відобразилося негативно на економічних показниках, які є неспівставними з екологічним ефектом (скорочення вихлопів на 4-5%), тому з січня 2023 року такий проїзний став коштувати 49 євро, а з січня 2025 – 58 євро. Проте ініціативу Німеччини перехопила Іспанія, як одна з провідних туристичних країн світу, де було введенні пільгові проїзні для туристів, а також Люксембург, де з 2020 року весь громадський транспорт, крім потягів дальнього прямування є безкоштовним.

Ще одна важлива складова туристичного ринку світу – круїзний туризм. В результаті стрімкого зростання круїзні лайнери, їхні пасажери та організації, що надають супутні послуги, спричиняють негативний вплив на навколишнє середовище.

За даними газети The Guardian, великий круїзний лайнер викидає в атмосферу еквівалентно 83 000 автомобілів вуглекислого газу, 421 000 автомобілів оксидів азоту, 1 мільйону автомобілів дрібнодисперсних твердих частинок і 376 мільйонам автомобілів двигунів внутрішнього згоряння двоокису сірки. Основними наслідками є руйнування водних систем, забруднення, погіршення якості повітря і, як наслідок, зміна клімату, що представлено на рисунку 3.

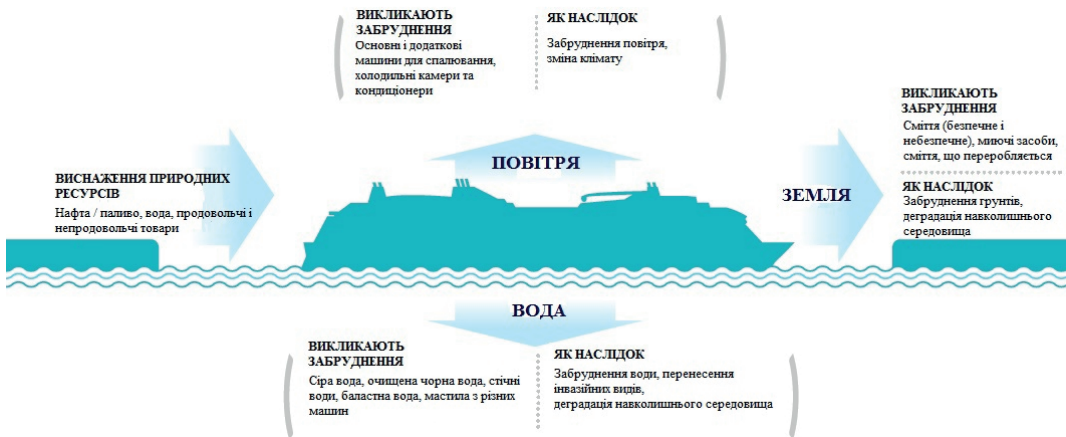

Рис. 3. Вплив круїзів на оточуюче середовище

Шумове забруднення також може виникати внаслідок великої кількості пасажирів, які сідають на судно та висаджуються з нього. Окрім впливу на місцеві громади, шум від двигунів, гвинтів, генераторів і підшипників круїзних лайнерів може призвести до того, що морські види, такі як кити, випадково зіткнуться з кораблями або будуть витіснені зі свого природного середовища проживання.

Самі круїзні судна – не єдина причина впливу на навколишнє середовище; висадка туристів в дестинації також може мати негативний вплив: небагато природних пам'яток можуть прийняти одночасно 2 000 відвідувачів, не кажучи вже про 5 000. Деградація відбувається, коли кількість відвідувачів перевищує здатність до регенерації. Цей вплив посилюється, якщо пасажирів круїзних лайнерів не отримують належних інструкцій щодо відповідальної поведінки, характерних для їхнього місця перебування. Важливо зазначити, що берегові екскурсії не обмежуються діяльністю на суші, але часто включають водні види діяльності, такі як сноркелінг, дайвінг і морські прогулянки. Вплив цих видів діяльності на навколишнє середовище може бути серйозним, якщо вони не організовані належним чином.

Коралові рифи є особливо чутливим середовищем для круїзної індустрії. Це пов'язано з тим, що круїзні маршрути часто пролягають через основні райони формування коралових рифів у світі. Кораблі можуть пошкоджувати коралові рифи, затягуючи свої якорі, якірні ланцюги. Особливо це стосується невеликих круїзних лайнерів, які плавають на мілководді, де морське життя може бути захоплюючим для туристів. Кораблі можуть скидати стічні або трюмні води або випадково скидати інші види відходів при проходженні через райони коралових рифів. Нарешті, найбільш помітною і потенційною шкодою для коралових рифів від круїзного туризму є діяльність на суші, де туристи взаємодіють з рифами. Сотні і тисячі туристів стікаються в райони рифів у пошуках коралових рифів. Туристи знищують корали, наступаючи на них, ламаючи їх або забираючи їх додому як сувеніри.

Іншим негативним наслідком туристичної діяльності в прибережних районах є руйнування екосистем через годування риби. Також сонцезахисні засоби, якими користуються туристи, навіть за умови належної обробки, можуть містити хімічні речовини, шкідливі для водних організмів, і згубно впливати на коралові рифи, оскільки ультрафіолетові фільтри впливають на сонячне світло під поверхнею води, спричиняючи подальші екологічні порушення, такі як знебарвлення коралів.

Проте, круїзні компанії вживають заходів для управління стічними водами, утилізації відходів та мінімізації використання хімічних речовин. Окрім цього, важливими напрямками їхньої діяльності є збереження навколишнього середовища та впровадження принципів сталого туризму, спрямованих на зменшення екологічного впливу круїзної індустрії. Оскільки компанія Royal Caribbean International є одним із провідних операторів круїзного ринку та володіє найбільшими у світі круїзними лайнерами, особливу увагу слід приділяти екологічним технологіям і стійким альтернативам, що впроваджуються на її судах. З огляду на сучасні екологічні виклики, зокрема необхідність зменшення викидів парникових газів, підвищення енергоефективності, удосконалення систем утилізації відходів і стічних вод, компанія активно впроваджує інноваційні технологічні рішення, спрямовані на мінімізацію негативного впливу на довкілля та розвиток принципів сталого туризму. Компанія впроваджує інноваційні технічні рішення для оптимізації конструкції круїзних суден, що сприяє підвищенню їхньої енергоефективності та мінімізації екологічного впливу. Зокрема, корпус лайнера **Quantum of the Seas**, одного з найефективніших у своєму класі, був розроблений з урахуванням принципів зменшення опору руху у воді, що сприяє зниженню витрат пального.

Компанія Royal Caribbean активно впроваджує інноваційні технології, спрямовані на підвищення енергоефективності та зменшення екологічного впливу своїх круїзних лайнерів. Зокрема, модернізація конструкцій корпусів суден сприяє оптимізації їхньої гідродинаміки, що дозволяє зменшити опір під час руху, знижуючи споживання пального та рівень викидів парникових газів. Яскравим прикладом є лайнер **Quantum of the Seas**, корпус якого спроектовано з урахуванням мінімізації водного опору, що сприяє зменшенню енергоспоживання. Крім того, особливості конструкції запобігають налипанню інвазивних морських організмів, що знижує ризик перенесення чужорідних видів між екосистемами. У межах стратегії енергозбереження компанія здійснила заміну освітлювального обладнання на судах, впровадивши світлодіодні та флуоресцентні лампи, які характеризуються нижчим споживанням електроенергії та зменшеним тепловиділенням. Це, своєю чергою, сприяє зниженню енергетичних витрат на охолодження приміщень. З метою мінімізації екологічного впливу на атмосферу і водні ресурси компанія також запровадила високоефективні системи кондиціонування повітря, оснащені автоматизованими термостатами. На лайнерах застосовується інноваційна система карток-ключів, що активує роботу кондиціонерів лише у присутності пасажирів у каюті, водночас замикаючи двері балконів для зменшення втрат енергії. Лайнер *Quantum of the Seas* оснащений спеціально розробленим навісом, що забезпечує природне охолодження прилеглої території без додаткового використання енергоресурсів, а також збирає дощову воду для подальшого використання. Крім того, унікальні склопакети зі спектральним покриттям обмежують проникнення інфрачервоного випромінювання, зменшуючи нагрівання внутрішніх приміщень та скорочуючи споживання електроенергії для кондиціонування. Щодо політики поводження з відходами, компанія JW Marriott впроваджує принципи сталого розвитку та екологічного менеджменту. Наприклад, на борту лайнера *Symphony of the Seas* повністю відмовилися від використання пластикових трубочок, паличок для змішування напоїв і шпажок, замінивши їх екологічно сертифікованими аналогами, зокрема паперовими соломинками, що

надаються виключно на запит пасажирів. Очікується, що така практика буде поступово поширюватися на інші круїзні судна компанії. Таким чином, Royal Caribbean International та її дочірній бренд Royal Caribbean Cruises реалізують комплекс заходів, спрямованих на підвищення екологічної відповідальності круїзної індустрії. Основний акцент робиться на підвищенні енергоефективності, запровадженні екологічно безпечних матеріалів і технологій, а також на зменшенні негативного впливу на морські екосистеми та клімат.

Всі сучасні круїзні компанії активно інтегрують екологічні протоколи, що відповідають міжнародному стандарту ISO 14001 щодо систем екологічного менеджменту. Впровадження таких стандартів сприяє не лише оптимізації управління екологічними ризиками, а й забезпечує додаткові комерційні переваги, зокрема зниження витрат, пов'язаних зі споживанням ресурсів та утилізацією відходів. Додатково у штат круїзних суден обов'язково включаються екологічні інспектори, які контролюють дотримання екологічних стандартів та виконання екологічних зобов'язань компанії під час рейсів. Вони здійснюють моніторинг екологічного впливу судна, координують ініціативи щодо сталого розвитку, забезпечують ефективну комунікацію з екіпажем та пасажирями з питань екологічної безпеки та проводять навчання для персоналу щодо екологічно відповідальних практик. Таким чином, інтеграція екологічних протоколів у систему управління круїзних компаній сприяє не лише охороні довкілля, а й зміцненню їх конкурентоспроможності, підвищенню довіри з боку споживачів і партнерів.

Поведінка туристів може також мати негативний соціальний та екологічний вплив на дестинацію як безпосередньо, так і опосередковано. Перевантаження території туристами, може спричиняти затори на дорогах (що сприяє підвищенню рівня забрудненості повітря) і пішохідних маршрутах. В результаті страждає місцева громада. Пристосування місцевої інфраструктури до потреб туристів може зменшити затори на дорогах і пов'язані з ними незручності, але надання пріоритету туристам також може завдати шкоди жителям дестинації.

І це лише декілька прикладів негативного впливу складових сфери туризму та гостинності на оточуюче середовище.

Отже, сьогодні, для забезпечення Цілей сталого розвитку проголошених ООН та відповідного Указу Президента України від 30.09.2019 року "Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року" потрібно говорити про відповідальність як з точки зору туристів, так і з боку організаторів відпочинку. Мандрівники повинні враховувати власний вплив на дестинацію і брати на себе відповідальність за всі аспекти своєї подорожі, від готелів і транспорту до вибору туристичного агента і придбання сувенірів. З точки зору поведінки туристів, це в першу чергу повинні бути такі складові:

1. Перед поїздкою: розробка, планування маршруту і по можливості вибір найбільш сталого способу приїзду в пункт призначення. Бронювати по можливості хостели, готелі чи інші засоби розміщення, які підтримують і впроваджують зелені технології та сталі практики. Наприклад, на сервісі бронювання Booking такі заклади мають позначку Travel Sustainable.

2. При приїзді в туристичний центр, або заклад розміщення: заощаджувати воду та електроенергію, для прикладу- вимикання крану під час чищення зубів або миття посуду. Якщо готель неоснащений автоматичними системами керування енергією, то виходячи з номеру потрібно обов'язково вимикати світло. Також не варто щоразу змінювати рушники, халати та постільну білизну якщо вони не забруднилися, навіть якщо в закладі розміщення це передбачено. Не потрібно вимагати зайве прибирання, всі ці послуги призводять до збільшення використання води та енергії в рази.

З боку туристів відповідальне ставлення до туристичних дестинацій, є важливим і повинно сприяти відповідним ініціативам та заходам з боку відповідних органів, організацій, представників туристичного та готельного бізнесу. Пропонуємо розглянути відповідні кроки, які робляться, або повинні робитися з цього боку.

Авторитетне видання National Geographic Adventure сформуло рейтинг із 50 провідних еко-готелів світу. Відібрані об'єкти вирізняються високим рівнем сервісу, інтеграцією у природне та культурне середовище регіону, а також надають широкі можливості для розвитку пригодницького туризму. До списку увійшли екологічно орієнтовані готелі, розташовані в різних природних зонах, зокрема в гірській місцевості, на островах, у тропічних лісах, пустелях і саванах.

Одним із найпоказовіших прикладів впровадження ресурсозберігаючих та екологічно орієнтованих технологій є готель JW Marriott у Сінгапурі, який вирізняється інноваційними архітектурними рішеннями. Його територія площею 3 гектари накрита конструкцією у формі океанської хвилі, що виконує кілька важливих екологічних функцій. Спеціально розраховані кути нахилу алюмінієвого каркаса навісу сприяють природній циркуляції повітря, знижуючи температуру навколишнього середовища на 1–2°C без застосування систем кондиціонування. Додатково ця структура виконує функцію збору дощової води та є платформою для сонячних панелей, які генерують електроенергію для освітлення будівлі. Ще одним важливим елементом екологічної інфраструктури готелю є використання спектрального скла, що обмежує проникнення інфрачервоного випромінювання, зменшуючи теплове навантаження на приміщення без перешкод для природного освітлення. Такі інженерні рішення дозволяють забезпечувати ефективне охолодження внутрішніх просторів без додаткових енергетичних витрат (Environmental Management for Hotels).

Впровадження екологічного вектору розвитку туризму та сфери гостинності в Україні є відносно новим явищем, яке наразі перебуває на стадії активного формування. За останні роки в країні з'явилося близько десяти нових еко-готелів, зосереджених переважно в Західній Україні, а також у Черкаській і Полтавській областях. Основним стримувальним фактором для розширення мережі готельних закладів екологічного спрямування залишається фінансовий аспект, оскільки будівництво таких об'єктів вимагає значних інвестицій. Експерти зазначають, що кошторис екологічного готелю може бути щонайменше вдвічі вищим за витрати на будівництво традиційного готельного комплексу. У країнах Західної Європи функціонують спеціалізовані фонди, які сприяють розвитку екологічного готельного бізнесу шляхом надання пільгових кредитів або часткового фінансування необхідного обладнання. В Україні подібні механізми фінансової підтримки відсутні, що безпосередньо впливає на цінову політику еко-готелів: вартість проживання в таких закладах є, в середньому, на 30% вищою, ніж у традиційних готелях. Прийняття Закону України “Про основні засади державної екологічної політики України на період до 2025 року”, Указ Президента України Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року визначило стратегічний курс країни на екологізацію всіх секторів економіки, включно з готельною індустрією та туризмом.

Одним із сертифікованих екологічних готелів є готель “Ковчег”, розташований на вершині гори Магура (Чернівецька область) на висоті 1313 м. У готелі вся енергія отримується з відновлюваних джерел, зокрема використовуються сонячні панелі, а також котел на дровах і дизельний генератор. Водопостачання забезпечується за рахунок джерельної води з природного підземного джерела, а система опалення поєднує водяний та повітряний обігрів. Будівля зведена з натурального дерева у вигляді перевернутого човна, а всі дерев'яні поверхні всередині та ззовні вкриті

натуральним бджолиним воском, що є більш екологічною альтернативою традиційним алкідним лакам. Каналізаційна система готелю є автономною: стічні води очищуються у септичній системі з полями фільтрації, які конструктивно відокремлені від ґрунтових вод. Біологічний розпад відходів забезпечується висококонцентрованим ефективним ензимним препаратом, що прискорює процеси їх розкладання та мінімізує негативний вплив на довкілля (Environmental Management for Hotels).

В Україні діяльність цієї програми здійснюється під егідою відповідної громадської організації. Першим готелем, що пройшов екологічну сертифікацію в рамках “Green Key”, став Radisson Blu Hotel у місті Києві. До запровадження цієї міжнародної ініціативи в Україні вже відбулися значні зрушення у сфері екологічної сертифікації готельних підприємств, зокрема в межах реалізації національної системи добровільного екологічного маркування товарів і послуг відповідно до ДСТУ ISO 14024:2018. Готелі, що відповідають встановленим екологічним критеріям, отримують сертифікат екологічної відповідності, що є важливим кроком на шляху до сталого розвитку готельної сфери в Україні. До 2022 року 12 українських мережевих готелів Radisson та Reikartz отримали еко-сертифікат. Крім мережевих готелів є ще низка інших GM Eco Bubble Hotel, “Бунгало”, Красна Поляна, Гірський готель “Ковчег”, “Вище Неба”, які активно впроваджують екологічні практики. (Доділова & Полуда, 2023)

Україна володіє значним потенціалом для розвитку екологічного готельного та ресторанного бізнесу. У порівнянні з іншими країнами, вона має низку конкурентних переваг, які сприяють формуванню стійкої інфраструктури у сфері еко-туризму та готельно-ресторанного господарства. До основних чинників, що визначають перспективність України в цьому напрямі, належать:

- Значний рекреаційний потенціал – різноманітність природних ресурсів і територій, придатних для розвитку еко туризму, включно з унікальними природними ландшафтами, заповідними зонами та курортними регіонами.
- Розвиток екологічно сертифікованого будівельного виробництва, що забезпечує доступ до екологічно чистих матеріалів для спорудження готельних і ресторанних комплексів.
- Формування кадрового потенціалу – наявність значної кількості навчальних закладів, які готують спеціалістів у сфері готельного бізнесу та екологічного менеджменту.
- Розвиток наукових досліджень – існування наукових та науково-дослідних установ, що займаються розробкою і впровадженням екологічних технологій, включаючи енерго- та водозберігаючі системи.
- Розширений спектр додаткових послуг, що сприяє формуванню привабливих умов для розвитку екологічного туризму та підвищенню конкурентоспроможності готельно-ресторанного бізнесу.

Враховуючи ці фактори, Україна має значний потенціал для розвитку еко-готельно-ресторанного бізнесу. Однак реалізація цього потенціалу потребує подальших інвестицій, розвитку відповідної нормативно-правової бази, удосконалення механізмів державної підтримки та розширення екологічної сертифікації підприємств галузі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Суспільство дедалі більше орієнтується на екологічну відповідальність, усвідомлюючи вплив купівельної поведінки, яка тісно пов'язана з екологічними викликами. З огляду на це, зростає кількість споживачів, які, враховуючи екологічні аспекти, надають перевагу екологічно чистим товарам, навіть готові сплачувати за них вищу ціну. У відповідь на цю тенденцію у сфері готельного бізнесу та туризму спостерігається

зростання впровадження екологічно чистих технологій та попиту на них (екотелі, використання більш екологічного транспорту та застосування екологічно чистих технологій на транспорті, зростання попиту на екологічні види туризму). Багато клієнтів, усвідомлюючи негативний вплив складових туристичної сфери та сфери гостинності віддають перевагу закладам та організаціям, які впроваджують екологічно відповідальні практики. Попри активне впровадження концепції сталого розвитку, її реалізація стикається з низкою значних перешкод. Зокрема, серед основних проблем можна виокремити інерційність мислення, недостатній рівень обізнаності, а також орієнтацію керівництва держав, громадян та бізнесу на короткострокові цілі, що нерідко суперечить задекларованим політичним намірам. У багатьох країнах стратегічні підходи до розвитку недостатньо спрямовані на збереження природного капіталу. Державна політика у сфері сталого розвитку часто характеризується непослідовністю, що значною мірою знижує її ефективність. Крім того, впровадження екологічно чистих технологій потребує значних фінансових ресурсів, оскільки вони залишаються дороговартісними для широкого застосування. Проте незважаючи на перепони сталий розвиток туризму і готельного господарства повинні бути пріоритетним напрямком як на рівні окремої туристичної дестинації, так і на рівні країни.

ЛІТЕРАТУРА

- Доділова, К. & Полуда, В. (2023) Стан та перспективи впровадження екологічних готелів та ініціатив у готельне господарство України та світу. In V. Tsytko (Ed.), *International tourism as a socio-cultural and economic phenomenon* (p. 122–160). The University of Technology in Katowice Press.
<http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/9f5644386a7a70ae96a83c8515def694.pdf>
- Офіційний сайт UNWTO <https://www.unwto.org/>
- Anjali Xess, Harshita Bhargave & Praveen Kumar (2021) A study on influence of eco-friendly technologies in hospitality industry. *Journal of Physics: Conference Series* 1950 (2021) 012024 IOP Publishing
 DOI: [10.1088/1742-6596/1950/1/012024](https://doi.org/10.1088/1742-6596/1950/1/012024)
- Batstic, M. & Gojcic, S. (2012). Measurement scale for eco-component of hotel service quality. *International Journal of Hospitality Management*, 32(3), 1012–1020
- Boiral, O. & Paille, P. (2012). Organizational citizenship behavior for the environment: measurement and validation. *Journal of Business Ethics*, 109(4), 431–445.
- Duglio S, Ivanov SH, Magliano F. & Ivanova MG (2017) Motivation, costs and benefits of the adoption of the European ecolabel in the tourism sector: an exploratory study of Italian accommodation establishments. *Izv J Varna Univ Econ*, 61(1), 83–95.
- Environmental management for hotels
<https://sustainablehospitalityalliance.org/resource/environmental-management-for-hotels/>
- Ernst & Young, (2008). Hospitality going green. Global Hospitality Insights. *A publication for the hospitality industry*.
<https://rss.hsnyndicate.com/file/152003657.pdf>
- GREAT Green Deal Accomplishes GSTC Recognized Certification Status.
<https://www.gstccouncil.org/ggd-recognition-certification/>
- Green Globe Certification
<https://greenglobe.com/green-globe-certification/>
- Hotels and lodging properties (GS-33)
<https://www.greenseal.org/green-seal-standards/gs-33>

- Kostić, M. et al. (2019). Eco-hotels as an example of environmental responsibility and innovation in savings in the hotel industry. *Hotel and Tourism Management*, 7(2), 47–56
- Levy SE & Park S (2011) An analysis of CSR activities in the lodging industry. *J Hosp Tour Manag* 18(1), 147–154.
DOI:[10.1375/jhtm.18.1.147](https://doi.org/10.1375/jhtm.18.1.147)
- Maria A. Quintós, Ana I. Martinez-Senra & Adela Garcia-Pintos (2023). Is the hotel industry really committed to the environment? Answering using the business models framework. *Service Business* 17, 395–428.
<https://doi.org/10.1007/s11628-023-00522-2>
- Mohd Sadiq , Mohd Adil & Justin Paul (2022) Eco-friendly hotel stay and environmental attitude: A value-attitude-behaviour perspective. *International Journal of Hospitality Management*, 100.
<https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2021.103094>
- O'Connor, P. & Assaker, G (2021) COVID-19's effects on future pro-environmental traveler behavior: an empirical examination using norm activation, economic sacrifices, and risk perception theories. *J Sustain Tour* 30(1), 89–107.
<https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1879821>
- Our Programme. Green Key – Available
<https://www.greenkey.global/our-programme>
- Segarra-Oña M, Peiró-Signes Á. & Verma R, Miret-Pastor L (2012) Does environmental certification help the economic performance of hotels? Evidence from the Spanish hotel industry. *Cornell Hosp Q* 53(3), 242–256.
<https://ecommons.cornell.edu/server/api/core/bitstreams/e9eac27e-93db-4076-a8de-fa9792eff837/content>
- Sumedha, N.(2014) Hotel Industry and Environmental Issues // Environmental Issues and Social Exclusion.
https://www.academia.edu/23948851/_Hotel_Industry_and_Environmental_Issues
- Sustainable Hospitality: Eco-Friendly Industry Trends and Tips for Hotels (2023, february) By *trivago business blog* 15.
https://sustainablehospitalityalliance.org/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjws-S-BhD2ARIsALssG0boiJNBoamUGDoYHyQWNdu0Dunxh1sI7OePsf8e3AmGxTKwmykBavQaAjBpEALw_wcB

REFERENCES

- Dodilova, K. & Poluda, V. (2023) Stan ta perspektyvy vprovadzhennia ekolohichnykh hotelei ta initsiatyv u hotelne hospodarstvo Ukrainy ta svitu. In V. Tsytko (Ed.), *International tourism as a socio-cultural and economic phenomenon* (p. 122–160). The University of Technology in Katowice Press.
<http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/9f5644386a7a70ae96a83c8515def694.pdf>
- Ofitsiynyi sait UNWTO <https://www.unwto.org/>
- Anjali Xess, Harshita Bhargave & Praveen Kumar (2021) A study on influence of eco-friendly technologies in hospitality industry. *Journal of Physics: Conference Series* 1950 (2021) 012024 IOP Publishing
DOI:[10.1088/1742-6596/1950/1/012024](https://doi.org/10.1088/1742-6596/1950/1/012024)
- Batstic, M. & Gojcic, S. (2012). Measurement scale for eco-component of hotel service quality. *International Journal of Hospitality Management*, 32(3), 1012–1020
- Boiral, O. & Paille, P. (2012). Organizational citizenship behavior for the environment: measurement and validation. *Journal of Business Ethics*, 109(4), 431–445.

- Duglio S, Ivanov SH, Magliano F. & Ivanova MG (2017) Motivation, costs and benefits of the adoption of the European ecolabel in the tourism sector: an exploratory study of Italian accommodation establishments. *Izv J Varna Univ Econ*, 61(1), 83–95.
- Environmental management for hotels
<https://sustainablehospitalityalliance.org/resource/environmental-management-for-hotels/>
- Ernst & Young, (2008). Hospitality going green. Global Hospitality Insights. *A publication for the hospitality industry*.
<https://rss.hsyndicate.com/file/152003657.pdf>
- GREAT Green Deal Accomplishes GSTC Recognized Certification Status.
<https://www.gstccouncil.org/ggd-recognition-certification/>
- Green Globe Certification
<https://greenglobe.com/green-globe-certification/>
- Hotels and lodging properties (GS-33)
<https://www.greenseal.org/green-seal-standards/gs-33>
- Kostić, M. et al. (2019). Eco-hotels as an example of environmental responsibility and innovation in savings in the hotel industry. *Hotel and Tourism Management*, 7(2), 47–56
- Levy SE & Park S (2011) An analysis of CSR activities in the lodging industry. *J Hosp Tour Manag* 18(1), 147–154.
DOI:[10.1375/jhtm.18.1.147](https://doi.org/10.1375/jhtm.18.1.147)
- Maria A. Quintós, Ana I. Martínez-Senra & Adela García-Pintos (2023). Is the hotel industry really committed to the environment? Answering using the business models framework. *Service Business* 17, 395–428.
<https://doi.org/10.1007/s11628-023-00522-2>
- Mohd Sadiq , Mohd Adil & Justin Paul (2022) Eco-friendly hotel stay and environmental attitude: A value-attitude-behaviour perspective. *International Journal of Hospitality Management*, 100.
<https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2021.103094>
- O'Connor, P. & Assaker, G (2021) COVID-19's effects on future pro-environmental traveler behavior: an empirical examination using norm activation, economic sacrifices, and risk perception theories. *J Sustain Tour* 30(1), 89–107.
<https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1879821>
- Our Programme. Green Key – Available
<https://www.greenkey.global/our-programme>
- Segarra-Oña M, Peiró-Signes Á. & Verma R, Miret-Pastor L (2012) Does environmental certification help the economic performance of hotels? Evidence from the Spanish hotel industry. *Cornell Hosp Q* 53(3), 242–256.
<https://ecommons.cornell.edu/server/api/core/bitstreams/e9eac27e-93db-4076-a8de-fa9792eff837/content>
- Sumedha, N.(2014) Hotel Industry and Environmental Issues // Environmental Issues and Social Exclusion.
https://www.academia.edu/23948851/_Hotel_Industry_and_Environmental_Issues
- Sustainable Hospitality: Eco-Friendly Industry Trends and Tips for Hotels (2023, february) *By trivago business blog* 15.
https://sustainablehospitalityalliance.org/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjws-S-BhD2ARIsALssG0boiJNBoamUGDoYHyQWNdu0Dunxh1sI7OePsf8e3AmGxTKwmykBavQaAjBpEALw_wcB

Є. А. ДОРДУКА

викладач кафедри іноземних мов,

Київський національний лінгвістичний університет (Україна, Київ)

e-mail: yelyzaveta.dorduka@knlu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-6252-1632>

ТУРИСТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ : ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Анотація

Метою дослідження є аналіз ефективності використання туристичної термінології як інструменту вивчення англійської мови, зокрема в контексті навчання студентів різних рівнів в Україні. У статті розглядається значення туристичної лексики для розвитку мовних компетенцій, її роль у мотивації студентів, а також можливості інтеграції цієї тематики в навчальні програми. **Методологія** дослідження базується на використанні аналізу наукових праць та емпіричних досліджень, а також інтеграції сучасних педагогічних підходів до вивчення іноземних мов українськими студентами. Використовуються методи аналізу, синтезу, порівняння та дослідження реальних прикладів використання туристичної лексики в класі. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що вона розкриває нові підходи до системного аналізу туристичної термінології як потужний інструмент для розвитку англійської мови, зокрема в аспекті її інтеграції в навчальні програми для студентів різних рівнів. Розглядається вплив використання туристичних тем на розвиток мовних навичок і міжкультурної компетенції студентів. Окрім того, дослідження акцентує увагу на можливості використання туристичної лексики як засобу формування комунікативної компетентності у студентів в умовах автентичного мовного середовища. **Результати дослідження** підтверджують, що туристична лексика сприяє підвищенню мотивації до вивчення мови, дозволяє студентам практично застосовувати знання в реальних ситуаціях, таких як подорожі або обслуговування туристів. В статті також виствітлено, що туристична термінологія є ефективним засобом для розвитку навичок читання, слухання, говоріння та письма, що забезпечує всебічне засвоєння англійської мови. З'ясовано, що систематичне використання туристичної термінології в навчальному процесі сприяє не лише засвоєнню спеціалізованої лексики, але й розвитку критичного мислення та навичок міжкультурної комунікації.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, туристична лексика, англійська туристична термінологія, метод мовних подорожей, інтерактивні вправи, культурна спадщина.

TOURIST TERMINOLOGY IN TEACHING ENGLISH IN UKRAINIAN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS : HISTORY AND MODERNITY

Abstract

The aim of the publication is to analyse the effectiveness of using tourist terminology as a tool for learning English, in particular in the context of teaching students of different levels in Ukraine. The article discusses the importance of tourist vocabulary for the development of language competences, its role in motivating students, as well as the possibilities of integrating this topic into curricula. **The research methodology** is based on the analysis of scientific works and empirical studies, as well as the integration of modern pedagogical approaches to foreign language learning by Ukrainian students. The methods used are analysis, synthesis, comparison and research of real-life examples of using tourist vocabulary in the classroom. **The scientific significance** of the work lies in the fact that it reveals new approaches to the systematic analysis of tourist terminology as a powerful tool for the development of English, in particular

in terms of its integration into the curriculum for students of different levels. The impact of using tourism topics on the development of students' language skills and intercultural competence is considered. The study also focuses on the possibility of using tourist vocabulary as a means of developing students' communicative competence in an authentic language environment. **The results of the research** confirm that tourist vocabulary helps to increase motivation to learn the language, allows students to practically apply knowledge in real situations, such as travelling or serving tourists. The article also highlights that tourist terminology is an effective tool for developing reading, listening, speaking and writing skills, which ensures comprehensive acquisition of English. The systematic use of tourism terminology in the educational process has been found to contribute not only to the acquisition of specialised vocabulary, but also to the development of critical thinking and intercultural communication skills.

Keywords: higher education institution, tourist vocabulary, English tourist terminology, language travel method, interactive exercises, cultural heritage.

Вступ. Вивчення іноземних мов є однією з основних складових сучасної освіти України. У вищих навчальних закладах України англійська мова є першою іноземною мовою навчання. Київський національний лінгвістичний університет (КНЛУ) є провідним освітнім і науково-методичним центром, що забезпечує підготовку фахівців у сфері філології та суміжних галузей. Однією з таких галузей є туризм, для якого у КНЛУ створено секцію туризму на базі кафедри історії України, країнознавства і туризмознавства, заснованої у 1987 р. Окрім КНЛУ спеціальність ІЗ Туризм та рекреація представлена в багатьох закладах вищої освіти України, що сприяє підготовці конкурентоспроможних фахівців для туристичної індустрії.

Важливою складовою підготовки майбутніх фахівців з туризму є англійська мова, адже вона необхідна для ефективної комунікації з іноземними туристами, співпраці з міжнародними компаніями та розширення кар'єрних можливостей здобувачів. У своїй монографії "Туристична термінологія: семантика і функціонування" кандидат філологічних наук, доцент Прима В. наголошує, що серед різних підходів до навчання англійської мови, особливо популярним є використання тематичних вокабулярів для розвитку мовних навичок (2018). Однією з таких тем є туристична лексика, яка дозволяє студентам не тільки покращити свою мову, але й активно долучити знання до реальних ситуацій. Оскільки туристичний сектор є одним із найбільш динамічних і глобальних, здобуття навичок, пов'язаних із цією тематикою, є корисним для студентів на різних етапах навчання.

Туристична термінологія включає широкий спектр слів і виразів, що використовуються у процесі подорожей, бронювання, відпочинку, а також в культурних і міжкультурних взаємодіях. У своїй монографії "Лексико-фразеологічні інновації англійської мови сфери спорту та туризму (з англо-українським словником)" професор кафедри практичної психології та педагогіки факультету психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності Литвин А. підкреслює, що вивчення туристичної лексики має низку переваг для студентів, оскільки вона є практичною, легко запам'ятовується і часто супроводжується емоційно забарвленими контекстами, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу. Крім того, туристична лексика дає можливість створити інтерактивне, зацікавлене середовище для студентів, дозволяючи вивчати мову через елементи реального життя, такі як діалоги в ресторанах, готелях або на транспорті (2018).

Сучасний підхід до викладання мов передбачає не тільки навчання граматики і лексики, але й розвиток міжкультурної компетенції, що є важливим аспектом вивчення іноземних мов. У колективній монографії "Modern education, training and upbringing" є частині 6.21 "Використання професійно орієнтованих текстів на заняттях з англійської мови для студентів спеціальності "Туризм" (розробка

програми дисципліни “Іноземна мова у ситуаціях професійного спілкування”) науковці Петрушова Н. та Кравченко В. акцентують увагу, що туристична тематика може виступати як зв’язуючий елемент, що дозволяє розширити кругозір студентів і допомогти їм краще орієнтуватися в міжнародному середовищі (2021, с. 519–526). Вона дає можливість не лише покращити мовні навички, але й підвищити мотивацію для подальшого вивчення мови через захоплюючі заняття та реальні ситуації.

Таким чином, сучасні науковці акцентували важливість інтеграції туристичної термінології в навчання англійської мови. Це сприяє не лише покращенню мовних навичок студентів, а й розвитку їхньої міжкультурної компетенції, що є необхідним в умовах глобалізації та міжнародної співпраці. Залучення туристичної тематики до навчання допомагає створювати практичні ситуації, які дозволяють студентам краще орієнтуватися в реальному житті, розширюючи їхні кар’єрні можливості і підвищуючи мотивацію для подальшого вивчення мови.

На сьогоднішній день туристична лексика застосовується не тільки в курсах для початківців, але й для студентів середнього і високого рівня. У процесі навчання використовуються різні науково-методичні матеріали, що включають діалоги, аудіо та відео-уроки, вправи і ситуаційні ігри, які дозволяють практично відпрацьовувати отримані знання. Актуальність впровадження штучного інтелекту (ШІ) у навчання англійської мови в цьому контексті полягає у можливості створення адаптивних інструментів, що сприяють більш ефективному засвоєнню туристичної лексики завдяки інтерактивним платформам, персоналізованим завданням та використанню автентичних матеріалів. Такі заняття дають студентам не лише теоретичні знання, а й практичні навички, необхідні для майбутньої роботи в сфері туризму.

Оскільки використання туристичної лексики в навчанні мови має значний потенціал для покращення навичок і підвищення мотивації студентів, метою цієї статті є системний аналіз ефективності цієї методики. Розглядаються основні переваги використання туристичної лексики, методи інтеграції цієї тематики в навчальні програми, а також практичні підходи до навчання студентів різних рівнів.

Актуальність дослідження теми полягає в кількох важливих аспектах: туристична лексика є актуальною для студентів, оскільки вона безпосередньо пов’язана з реальними ситуаціями, що зустрічаються під час подорожей і обслуговування туристів; знання цієї лексики дозволяє студентам розвивати мовні навички, що можуть бути застосовані у повсякденному житті та професійній діяльності.

Використання туристичної термінології дозволяє студентам не лише опанувати мовні вирази, але й розширити культурний кругозір, ознайомлюючи їх з традиціями та особливостями різних країн.

Інтеграція туристичної тематики в навчальний процес робить навчання англійської мови більш цікавим і захоплюючим, що сприяє підвищенню мотивації студентів.

Туристична лексика може бути адаптована до різних рівнів знань англійської мови, що забезпечує ефективне навчання студентів незалежно від їхнього рівня підготовки. Особливістю туристичної лексики є її інтернаціональність, адже значна частина термінів і виразів використовується у спілкуванні туристів з усього світу, що робить її універсальним засобом комунікації в міжкультурному середовищі. Такий підхід дозволяє студентам засвоювати лексику, яка буде однаково зрозумілою для англомовних носіїв та представників інших країн, сприяючи успішному налагодженню комунікації.

Вивчення туристичної термінології сприяє розвитку практичних навичок, таких як читання, слухання, говоріння та письмо, що є важливими для всебічного засвоєння англійської мови.

Метою дослідження є аналіз ефективності використання туристичної термінології як інструменту вивчення англійської мови, зокрема в контексті навчання студентів різних рівнів в Україні.

У статті розкриваються поставлені наступні **завдання**: визначення переваг використання туристичної лексики в навчальному процесі, адаптація лексики для різних рівнів знань, створення навчальних матеріалів, впровадження ІІІ у навчання англійської мови студентів із використанням туристичної лексики, що передбачає створення персоналізованих завдань, використання інтерактивних платформ та автентичних матеріалів, а також аналіз ефективності таких підходів, і аналіз результатів та ефективності використання цієї тематики у навчанні.

Методологія цього дослідження базується на аналізі наукових праць і досліджень з використання туристичної лексики в навчанні англійської мови. Використано **методи** аналізу, синтезу та порівняння, що дозволяють порівняти різні підходи до використання туристичної термінології в навчальному процесі. Емпіричні дані також були зібрані на основі практичних прикладів та спостережень за заняттями, які проводяться із застосуванням туристичної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У даній статті було розглянуто використання тематичних лексик, зокрема туристичної, у процесі навчання іноземних мов має великий інтерес серед викладачів і особливо вчених філологів. Публікації іноземних науковців відіграють важливу роль у вивченні туристичної термінології, зокрема у контексті її застосування у викладанні англійської мови у вищих навчальних закладах України: Бюлер К., Гаймз Д., Дадлі-Еванс Т, Енніс М., Мінодора С., Нунан Д., Петрі Дж., Стейнтон Г., Хесус Г. Лаборда, Хомський Н. та ін.

Отже, професор мовознавства Віденського університету Бюлер К. у своїй праці “Theory of Language: The Representational Function of Language” (1990) зосереджувався на теорії мови та її функціях у комунікації. Бюлер досліджував, як мова функціонує як засіб передачі значення та як вона виконує різні функції в комунікаційному процесі виділивши три основні функції мови: репрезентативну, апелятивну та емотивну. В його теорії мовного акту також був виражений глибокий вплив на концепції, які згодом були розвинуті іншими вченими в галузі лінгвістики та філософії мови, зокрема його ідеї були прийняті і розвинуті в таких наукових традиціях, як прагматика та семантика. Таким чином, дослідження Бюлера не лише описують теоретичні підходи до функцій мови, але й надають важливі інструменти для розуміння взаємодії мови з соціальними і культурними аспектами.

Питанням аналізу різних підходів до викладання англійської мови для спеціальних цілей, що може включати використання спеціалізованої лексики, такої як туристична, для розвитку всіх мовних компетенцій: читання, слухання, говоріння і письма займався професор Бірмінгемського університету Дадлі-Еванс Т. У своєму дослідженні науковець окреслює, що для ефективного засвоєння туристичної лексики необхідно використовувати різноманітні інтерактивні методи, такі як ігри, рольові вправи та симуляції подорожей, що стимулюють цікавість і залучають студентів до активної роботи (1998).

У свою чергу, у 2006 р. професор лінгвістики та антропології Пенсильванського університету Гаймз Д. у науковій статті “On communicative competence” зосереджує увагу на інтеграції реальних ситуацій у навчальний процес, що має безпосереднє відношення до використання туристичної термінології. У своєму дослідженні автор аналізує концепцію комунікативної компетенції, що включає здатність використовувати мову в реальних ситуаціях, що може бути пов’язано з інтеграцією реальних сценаріїв, включаючи туристичні, у навчальний процес. Він стверджує,

що важливо створювати умови для студентів, в яких вони могли б ефективно застосовувати нові мовні знання в реальних ситуаціях, таких як подорожі чи туристична діяльність. Його роботи підтверджують важливість використання тематик, які пов'язані з реальними контекстами для стимулювання інтересу і практичного засвоєння мови (Гаймз, 2006, с. 269-293).

Використання сучасних технологій в освіті, особливо в навчанні іноземних мов для студентів, які готуються до професійної діяльності в туризмі та інших специфічних сферах, стало надзвичайно популярним з появою веб-сайтів, онлайн-платформ та інших цифрових інструментів у період 2000-х та в 2010-х р.р. Ці технології дозволяють створювати інтерактивні навчальні середовища, що забезпечують доступ до реальних ресурсів і дозволяють студентам активно взаємодіяти з матеріалом, удосконалюючи практичні навички через онлайн-завдання, відео, віртуальні ігри та платформи для спільної роботи. Так Хесус Г. Лаборда (2009, с.258-270) доктор педагогічних наук іспанського університету Алькали, який спеціалізується на навчальних технологіях і методах викладання мов, зокрема в контексті освіти для специфічних цілей, досліджував використання веб-квестів як інструмента для покращення навичок усного спілкування англійською мовою у контексті навчання туризму. Вчений зосереджувався на тому, як веб-квести можуть бути використані в навчанні англійської мови як іноземної для студентів, які навчаються за напрямом туризм. Зокрема, як інтерактивні завдання можуть сприяти розвитку комунікативних навичок, зокрема через діалоги, рольові ігри та інші активності, що вимагають мовної взаємодії. Також, він наголошував на важливості інтеграції технологій, зокрема Інтернет-ресурсів, у процес навчання іноземним мовам. Дослідження також показало, що використання веб-квестів сприяє збільшенню мотивації студентів, оскільки вони дозволяють застосовувати мову в реальних контекстах, наближених до професійної діяльності у сфері туризму (там само).

Продовжуючи розгляд сучасних підходів до навчання іноземних мов у контексті професійної діяльності, не можна не згадати про важливий внесок у розвиток теорії мовного навчання, який зробив відомий американський лінгвіст, професор Массачусетського технологічного інституту Хомський Н. У своїй лінгвістичній науковій роботі, в рамках когнітивної науки та теоретичної лінгвістики, “Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use” (2011), вчений наголошує на важливості використання реальних контекстів для розвитку мовних компетенцій студентів, що тісно пов'язано з темою туристичної лексики. Автор пропонує, що для ефективного навчання важливо, щоб студенти не лише розуміли мовні структури, але й могли застосовувати їх у контекстах, зокрема в туристичних ситуаціях, що допомагає підвищити мотивацію та мовну практичність (Хомський, 2011).

Після 2010-х р.р. бізнес-англійська в галузі туризму набрала популярності завдяки зростаючій глобалізації туристичних послуг, необхідності ефективної комунікації з міжнародними клієнтами та партнерами, а також розвитку цифрових технологій, що значно розширили можливості для ведення бізнесу на міжнародному рівні. 2013 р. доктор філософії румунського університету імені Костянтина Бранчуші Мінодора С. у своїй науковій роботі “New Approaches to Teaching Business English for Tourism Student” (2013) досліджувала нові методи викладання бізнес-англійської мови для студентів, які навчаються в галузі туризму. Зокрема, науковець акцентувала увагу на важливості адаптації традиційних методів навчання для студентів цієї специфічної галузі, беручи до уваги їхні потреби та особливості. Науковець пропонувала застосування інтерактивних методів, які дозволяють студентам не тільки отримувати теоретичні знання, але й активно практикувати мову в реальних ситуаціях, таких як

написання бізнес-листів, ведення переговорів, обговорення туристичних послуг, що безпосередньо пов'язані з їх майбутньою професією. Метою дослідження було знайти ефективні стратегії викладання, які допоможуть студентам не лише покращити мовні навички, а й сформувані практичні знання, необхідні для роботи в індустрії туризму.

Зважаючи на важливість адаптації методів навчання до специфічних потреб студентів у галузі туризму, варто звернути увагу на підхід, що орієнтується на індивідуальні характеристики та вимоги здобувачів. Один із провідних фахівців у галузі викладання англійської мови як іноземної доктор філософії в галузі прикладної лінгвістики з британського університету Квінсленда Нунан Д. наголошує на важливості аналізу потреб студентів та відповідної адаптації навчальних програм, щоб забезпечити їхню максимальну ефективність. Автор підкреслює, що ефективне викладання можливе лише тоді, коли навчальні матеріали та методи навчання відповідають рівню підготовки, цілям та інтересам студентів. Основні аспекти цього підходу: аналіз потреб студентів, індивідуальний підхід, гнучкість навчальних матеріалів, орієнтованість на результати, залучення студентів до створення навчального процесу (Нунан, 2016).

У зв'язку зі зростаючим попитом на англійськомовних професіоналів у сфері туризму та гостинності, виникає питання дослідження впливу впровадження викладання мови на розвиток комунікативної компетенції студентів у галузі туристичної англійської мови. Доктор філософії Букінгемширського нового університету Стейнтон Г. у своїй роботі "TEFL tourism: The tourist who teaches" (2018) досліджувала тему TEFL туризму (туризм, пов'язаний з викладанням англійської мови як іноземної). TEFL туризм поєднує в собі аспекти викладання та туризму, створюючи унікальний досвід для учасників, що дозволяє не лише отримувати нові знання, але й практично застосовувати їх у реальних життєвих ситуаціях. Цей феномен поширений в різних країнах світу, особливо в тих, де англійська мова є не основною, що зумовлює особливу значущість розвитку комунікативної компетенції серед місцевого населення. Багато учасників розглядають TEFL туризм як можливість здобути досвід та розвивати навички, що значно підвищує їхні професійні перспективи, зокрема в міжнародному контексті. Крім того, така діяльність дозволяє їм познайомитися з новими культурами, традиціями та мовами, що робить процес навчання більш інтерактивним та багатограним. Водночас, викладачі англійської мови в рамках TEFL туризму сприяють підвищенню рівня освіченості серед місцевого населення та активно підтримують навчальні програми, орієнтуючи їх на практичне застосування мови. Це розбіжність у підходах до викладання між Західними країнами та країнами з розвиненим TEFL туризмом, такими як Таїланд, де навчання часто є більш гнучким, акцентуючи увагу на реальних мовних ситуаціях. TEFL туризм, як складне та багатогранне явище, потребує уважного ставлення до різних аспектів, зокрема застосування спеціалізованої термінології, яка може бути ефективним інструментом у викладанні англійської мови. Оскільки туристична термінологія має важливий зв'язок з реальним життям учнів, її використання допомагає створити контекстуальний зв'язок між навчальними матеріалами та практичними завданнями.

У зв'язку з цими тенденціями, дослідження Ennis, M. & Petrie, G. також висвітлюють значення викладання англійської мови для туризму. Обидва дослідники, маючи ступінь доктора філософії працюючи в Нортумбрійському університеті, підкреслювали важливість зв'язку між академічними дослідженнями та реальними викликами в сфері туризму, що дозволяє створювати більш ефективні програми навчання. У своїй книзі "Teaching English for Tourism: Bridging Research and Praxis" (2020) вони досліджували теоретичні концепції, методологічні підходи та практичні

методи викладання, які є важливими для розвитку комунікативних навичок серед студентів та професіоналів туризму. Окрім того, вони звертали увагу на вплив технологій, потребу в культурному розумінні та підтримку розвитку письма (Ennis & Petrie, 2020, p. 783–784).

Такі дослідження проводяться у Німеччині, де активно розвиваються програми з викладання англійської мови в туристичному контексті, зокрема в університетах, таких як Європейський університет Віадрина та Регенсбурзький університет. У грудні 2023 р. в цих університетах були відкриті Українські центри, що свідчить про активну міжнародну співпрацю та можливості для досліджень у туристичній галузі.

Зокрема, у жовтні 2024 р. в Регенсбурзькому університеті було відкрито Міждисциплінарний центр українських студій Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD) “Denkraum Ukraine” у партнерстві з Українським Вільним Університетом. Цей центр спрямований на підтримку та розвиток досліджень, пов’язаних з Україною, зокрема в аспектах культури, історії та соціальних наук. Він надає можливості для науковців та студентів з Німеччини та України для спільних досліджень, обміну досвідом та організації конференцій.

Так можна зазначити, що дослідження в галузі використання туристичної термінології в навчанні іноземних мов значно розширюють горизонти викладання та сприяють інтеграції реальних ситуацій у навчальний процес. Внесок іноземних науковців допомагає формулювати нові підходи до викладання у вищих навчальних закладах України, враховуючи сучасні технології та інтерактивні методи, що сприяють розвитку комунікативних компетенцій студентів. Використання спеціалізованої лексики, зокрема туристичної, в контексті вивчення англійської мови дозволяє з’єднати теоретичні знання з практичними навичками, що має велике значення для підготовки фахівців у сфері туризму. Тому ці дослідження активно застосовуються викладачами у вищих навчальних закладах України, зокрема на спеціальності 242 “Туризм і рекреація”, де результати цих наукових робіт інтегруються у викладання, що сприяє модернізації навчальних програм та підвищенню якості підготовки студентів.

На основі цих досліджень можна стверджувати, що туристична тематика має величезний потенціал у навчанні англійської мови, оскільки вона забезпечує студентам не лише теоретичні знання, а й практичний досвід, який можна застосовувати в реальних умовах.

Виклад та обговорення основного матеріалу дослідження. Вивчення іноземної мови через туристичну термінологію дає студентам можливість використовувати слова та вирази, які безпосередньо пов’язані з реальними життєвими ситуаціями. Туристична лексика охоплює широкий спектр тем, таких як подорожі, готелі, транспорт, їжа та культурні об’єкти, що дозволяє студентам не лише вчитися, а й активно використовувати англійську мову в ситуаціях, з якими вони можуть зіткнутися під час подорожей або спілкування з іноземцями. Такий підхід робить навчання більш практичним і мотивує студентів до вивчення мови.

Крім того, туристична термінологія є легкою для запам’ятовування завдяки її близькості до повсякденних ситуацій. Студенти можуть бачити, як ці слова і вирази застосовуються в реальному житті, що покращує їхнє розуміння і допомагає швидко освоювати новий лексичний матеріал. Зв’язок між термінами та реальними подіями або потребами сприяє природному засвоєнню мови, що важливо для тих, хто прагне до практичного використання мови у різних контекстах.

Ще одна перевага туристичної лексики полягає в її універсальності та міжнародності. Туризм є однією з найбільш глобальних сфер діяльності, і тому

лексика, що стосується подорожей, є загальною в багатьох країнах. Студенти, що вивчають англійську мову через туристичні терміни, отримують шанс краще орієнтуватися в міжнародному середовищі, знижуючи мовний бар'єр і полегшуючи комунікацію з людьми різних національностей.

Базуючись на теоретичних засадах, викладених британським науковцем Нунаном Д. у його дослідженні “Practical English Language Teaching”, розглянемо більш детально основні аспекти ефективного викладання.

Аналіз потреб студентів: перед початком навчання викладач має з'ясувати, для чого студентам потрібна англійська мова, які навички вони хочуть розвинути, і в яких ситуаціях вони планують її використовувати.

Отже, туристи потребують лексики для бронювання готелів, купівлі квитків, спілкування в аеропортах чи ресторанах, а бізнесмени – формул для ділових переговорів. У підручнику “English for Tourism and Hospitality: Professional English” представлено вправи, які допомагають студентам освоїти відповідну лексику. Так, розділ “Booking a Hotel Room” (р. 23–25) містить діалоги та завдання на практику фраз для бронювання номерів у готелі, а розділ “At the Airport” (р. 45–47) зосереджений на лексичних конструкціях, необхідних для спілкування в аеропортах (McKeown, 2016, р. 23–25; р. 45–47).

Індивідуальний підхід: у роботі підкреслюється, що кожен студент має власний стиль навчання та темп засвоєння матеріалу. Дослідник Nunan, D. (2016) рекомендує викладачам адаптувати свої уроки таким чином, щоб враховувати ці індивідуальні відмінності.

Гнучкість навчальних матеріалів: навчальні програми повинні бути достатньо гнучкими, щоб відповідати як загальним цілям курсу, так і конкретним потребам кожної групи або студента. Відповідно, якщо більшість студентів прагне вдосконалити розмовну англійську, викладач може використовувати завдання з підручника “New Language Leader Intermediate”, де представлено вправи для розвитку навичок говоріння в реальних ситуаціях, таких як участь у дискусіях, дебатах або підготовка презентацій (Cotton, Falvey & Kent, 2016, р. 74–75).

Орієнтованість на результати: викладання англійської мови має бути спрямованим на досягнення конкретних результатів, які можна виміряти. До них належать здатність вільно спілкуватися на туристичні теми, розуміння автентичних текстів або складання письмових заяв, що розглядається в підручнику “English for Tourism and Hospitality”. У цьому підручнику подано вправи для розвитку практичних навичок, таких як бронювання готелів, складання маршрутів та написання відгуків на туристичних сайтах (Walker, & Harding, 2020, р. 45–52).

Залучення студентів до створення навчального процесу: Дослідник Nunan, D заохочує викладачів залучати студентів до обговорення їхніх навчальних цілей і підбору матеріалів. Це сприяє підвищенню мотивації студентів і створенню комфортного навчального середовища (Nunan, 2016).

2. Туристична лексика як частина навчальної програми.

Лексика, пов'язана з туристичною сферою, відіграє значну роль у навчальних програмах з іноземних мов, оскільки її використання сприяє розвитку практичних умінь, які відповідають запитам сучасного світу. Вивчення мовних конструкцій, пов'язаних з туризмом, дозволяє студентам не тільки вивчати граматику і лексику, а й розвивати міжкультурну компетенцію. Це особливо важливо в умовах глобалізації, коли багато людей подорожують, працюють або спілкуються за межами своєї країни. У цьому контексті туристична лексика допомагає студентам адаптуватися до різноманітних ситуацій у міжкультурних комунікаціях.

Інтеграція туристичної тематики в навчальні програми також покращує мотивацію студентів, оскільки це дозволяє їм краще усвідомити практичне значення іноземної мови. Лексика, яка безпосередньо застосовується в повсякденному житті, стає більш зрозумілою і корисною для студентів, що підвищує їхню зацікавленість у навчанні. Тури, поїздки, планування подорожей – все це створює образ реального використання мови, а не просто абстрактного процесу. Так, у підручнику “English for Tourism” представлені вправи, які охоплюють теми планування подорожей, бронювання готелів та спілкування з туристами, що дозволяє студентам практикувати мову в контекстах, близьких до реального життя (Johnson, 2019, p. 45–78).

Туристична термінологія також є важливою частиною багатьох освітніх стандартів і сертифікованих програм. Таким чином, у підручнику “The Official Cambridge Guide to IELTS” містяться розділи, присвячені туристичній лексиці, зокрема вправи на читання текстів про популярні туристичні напрямки, бронювання готелів, а також написання есе, пов’язаних із подорожами. Ці завдання дозволяють студентам практикувати мовні навички в реальних ситуаціях, що є актуальним для іспитів IELTS (Cullen, French, & Jakeman, 2016, c. 157–164).

3. Адаптація під мовний рівень студентів.

Підбір туристичної лексики відповідно до рівня знань студентів є ключовим елементом навчального процесу. Для початківців слід використовувати прості слова і вирази, які відповідають основним життєвим ситуаціям, таким як замовлення квитка, пошук готелю чи вибір страв у ресторані. Використання карток з малюнками або відеоматеріалів також допомагає створити асоціації між лексикою та реальними об’єктами або подіями, що полегшує засвоєння нових слів (Walker & Harding, 2020, p. 56–57).

Для студентів середнього рівня доцільно використовувати більш складні структури та вирази, серед яких фразові дієслова, складніші форми часів, а також лексичні одиниці, що стосуються специфічних аспектів туризму, зокрема екскурсій, місцевих традицій або технічних термінів, пов’язаних із бронюванням через онлайн-системи, купівлею квитків, типами номерів у готелях тощо. Це дозволяє глибше проникнути в тему і розвивати навички комунікації в більш складних ситуаціях (Wyatt, 2016).

Для просунутих студентів можна пропонувати тексти та ситуації, що вимагають використання більш специфічної термінології. Це можуть бути тематичні бесіди про міжнародний туризм, подорожі по незвичних маршрутах або навіть планування власних турів для груп туристів. Така адаптація дозволяє студентам на практиці застосовувати здобуті знання та розвивати вміння використовувати мову в професійних або академічних контекстах (Dubicka & Keefe, 2017).

4. Розробка навчальних матеріалів.

Створення навчальних матеріалів із врахуванням туристичної лексики займає важливе місце в організації освітнього процесу. Підручники та робочі зошити мають бути орієнтовані на різні рівні знань студентів, що дозволяє їм поетапно опановувати нову інформацію. Для початківців доцільно створювати завдання, які включають базові фрази для подорожей, вивчення назв основних туристичних об’єктів та дій. Завдання, які включають фото або картинки, значно полегшують засвоєння нового матеріалу, тому такі ресурси є незамінними в роботі з молодшими студентами.

Онлайн матеріали можуть бути ефективним інструментом для закріплення туристичної лексики. Відеоуроки, що містять діалоги в готелі чи на автовокзалі, допомагають студентам звикнути до реальних мовних ситуацій. Прослуховування аудіозаписів з відповідною лексикою дозволяє тренувати навички слухання, а також дає змогу зосередитись на вимові та інтонації, що є важливими аспектами комунікації.

Інтерактивні матеріали, такі як мобільні додатки або онлайн-платформи для практики англійської мови, також мають важливе значення у розвитку мовних навичок. Завдяки таким ресурсам студенти можуть практикуватися в реальному часі, виконуючи різноманітні вправи з використанням туристичної лексики. Це дозволяє зробити процес навчання більш динамічним та цікавим. Серед корисних ресурсів варто відзначити мобільний додаток Memrise: English for Travel та онлайн-платформу BBC Learning English – English at the Airport, які пропонують інтерактивні вправи з туристичною лексикою. Студенти можуть виконувати завдання на бронювання готелів, спілкування в аеропортах або ресторанах, а також практикувати діалоги з носіями мови через віртуальні симуляції.

5. Практичні приклади: використання туристичних текстів, діалогів і вправ для розвитку різних мовних компетенцій.

Практичні приклади туристичних текстів, представлені в підручниках, мають важливе значення для розвитку мовних компетенцій студентів. Студенти можуть читати тексти, що описують популярні туристичні місця, планування подорожей або відгуки туристів. Ці тексти допомагають не лише засвоювати нову лексику, але й покращують навички розуміння прочитаного.

Одним із таких ресурсів є електронний підручник “Англійська мова для туристичної індустрії. Частина 1”, створений українськими авторами Хоменко О. та Сотниковим А. (2024), викладачами Київського національного лінгвістичного університету. Розробка таких підручників є надзвичайно актуальною, оскільки вони відповідають потребам сучасної освіти і сприяють ефективному викладанню туристичної термінології в англійській мові. Створення навчальних матеріалів, орієнтованих на специфіку українських студентів, дозволяє глибше врахувати культурні та професійні особливості, що значно покращує процес навчання в галузі туризму (Хоменко & Сотников, 2024).

Практичні завдання допомагають студентам бачити реальні результати свого навчання, оскільки вони використовують мовні навички не тільки в теорії, а й на практиці. Це сприяє підвищенню мотивації до навчання, оскільки студенти відчують значущість отриманих знань і їхній вплив на реальний світ. Крім того, завдання, які стосуються туристичної тематики, мають розважальний елемент, що додає динаміки в уроки і робить їх більш цікавими (Хоменко & Сотников, 2024, с. 52–53).

Діалоги на туристичні теми є ще одним важливим інструментом. Вони допомагають студентам зрозуміти, як використовувати туристичну лексику у повсякденному спілкуванні. Студенти можуть рольово перевтілюватися в туристів, працівників готелів або гідів, що не лише дозволяє розвивати мовні навички, але й готує студентів до реальних життєвих ситуацій, з якими вони можуть зіткнутися під час подорожей. Сценарії взаємодії, такі як спілкування між туристами та готельними працівниками або розмови між мандрівниками, допомагають засвоїти фрази, необхідні для бронювання номерів, купівлі квитків, оренди транспорту та запитів про місцеві пам'ятки. Це дозволяє студентам практикувати реальні мовні навички у безпечному середовищі класу (там само, с. 145).

Інтеграція туристичної лексики в навчальний процес через практичні завдання є важливою методикою, яка допомагає підвищити рівень мотивації студентів. Практичні завдання стимулюють студентів до активного застосування нових знань у реальних ситуаціях, що робить навчання більш значущим і релевантним для них. Одне з таких завдань передбачає створення туристичних маршрутів, у яких студенти використовують відповідну лексику для опису пам'яток, ресторанів, готелів і транспортних засобів. Це завдання дає змогу студентам не лише практикувати

лексику, але й досліджувати різні аспекти туристичної індустрії, що зацікавлює їх у навчальному процесі (там само, с. 75).

Інтерактивні підходи до навчання відіграють важливу роль у процесі вивчення іноземної мови, оскільки вони активно залучають студентів до мовної діяльності, що робить навчання більш ефективним і цікавим. Одним із таких підходів є використання інтерактивних вправ, які дозволяють студентам не лише активно взаємодіяти з матеріалом, а й реалізувати свої мовні навички на практиці. Завдання на співвіднесення термінів і зображень, заповнення пропусків у текстах із туристичною лексикою сприяють активному засвоєнню та використанню нових слів.

Метод “мовних подорожей” є одним з інноваційних підходів у навчанні іноземних мов, який суттєво покращує мовні навички студентів. Цей метод передбачає симуляцію реальних подорожей, де студенти стикаються з типовими ситуаціями, що можуть виникати під час подорожей, і навчаються їх вирішувати на іноземній мові. У межах такого підходу студенти можуть “відвідувати” різні міста чи країни, виконуючи завдання, пов’язані з бронюванням житла, пошуком маршрутів або спілкуванням із місцевими жителями (Learn English Teens by British Council, 2025).

Симуляція подорожей дозволяє студентам отримати практичний досвід використання туристичної лексики в реальних контекстах. Завдяки такій методиці студенти не лише вчать нові слова, а й відчують, як правильно застосовувати їх у різних мовних ситуаціях, що підвищує рівень їхньої мовної впевненості. Крім того, симуляції подорожей можуть бути організовані в класі за допомогою карт, інтернет-ресурсів або спеціальних програм, що створюють атмосферу “реальної подорожі” і дозволяють студентам поринути в мовне середовище.

Під час таких вправ студенти не лише вивчають туристичну термінологію, але й одночасно розвивають навички міжкультурної комунікації. Вони вчаться взаємодіяти з людьми з різних культур, дізнаються більше про традиції та особливості інших країн, що є додатковим плюсом при вивченні іноземної мови.

6. Ефективність використання туристичних тем у навчанні англійської мови.

Залучення студентів через подорожі є потужним методом для підвищення мотивації до вивчення англійської мови. Туристичні теми є особливо привабливими для молодих людей, оскільки вони можуть асоціюватися з бажанням подорожувати, пізнавати нові країни та культури. Вивчення англійської мови через туристичні аспекти допомагає студентам зв’язати навчання з їхніми інтересами та особистими цілями. Подорожі стають не тільки предметом вивчення, але й мотивують студентів активно засвоювати нову лексику, адже кожен студент може уявити себе в реальних умовах, використовуючи мову для вирішення завдань.

Використання інформації про популярні туристичні напрямки, відомі пам’ятки, ресторани та культурні заходи в навчальних матеріалах робить уроки не лише пізнавальними, а й захоплюючими. Студенти можуть обговорювати свої мрії про подорожі, планувати уявні поїздки або створювати туристичні маршрути, що дозволяє використовувати мовні навички в творчій та мотиваційній діяльності.

Залучення через подорожі також дозволяє студентам краще зрозуміти, що вивчення мови – це не лише граматики та лексики, а й можливість жити в багатокультурному світі, спілкуватися з людьми з різних країн і розширювати горизонти. Цей підхід підвищує зацікавленість студентів і робить вивчення мови більш реальним і практичним.

7. Розширення культурного світогляду: як туристична термінологія знайомить студентів з різними культурами та традиціями.

Вивчення туристичної лексики допомагає студентам не лише оволодіти мовою, а й значно розширює їхній культурний кругозір. Туризм як сфера діяльності тісно

пов'язаний з культурними традиціями та звичаями різних країн, що дає студентам можливість ознайомитися з різноманіттям культурних аспектів. Використання туристичної лексики під час навчання дозволяє студентам вивчати не тільки нові слова, але й традиції, кухню, свята, архітектуру та інші елементи культурної спадщини різних країн.

Крім того, при вивченні термінів, що стосуються культурних аспектів туризму, студенти можуть дізнаватися про історичні пам'ятки, природні чудеса та специфіку обслуговування туристів у різних країнах. Це сприяє розвитку міжкультурної компетентності, що є важливою складовою вивчення іноземної мови. Вони не лише вивчають лексику, але й занурюються в історію і традиції країн, що їх цікавлять.

Таким чином, туристична термінологія стає не лише засобом комунікації, а й каналом для культурного пізнання. Розширення культурного кругозору є важливим аспектом навчання, який допомагає студентам краще розуміти і сприймати інші народи та їхні звичаї, а також допомагає використовувати мову для міжкультурного спілкування.

8. Огляд досліджень і відгуків студентів про використання туристичної тематики у навчанні іноземної мови.

Важливо підсумувати результати використання туристичної термінології в навчанні англійської мови, враховуючи дослідження, побажання студентів, а також відгуки стейкхолдерів, включаючи викладачів, роботодавців та практиків у туристичній галузі. Проведені опитування серед випускників показали, що інтеграція туристичної лексики має значний вплив на рівень підготовленості студентів до реальних комунікаційних ситуацій у міжнародному середовищі.

Таким чином, роботодавці завжди відзначають покращення мовних навичок випускників, зокрема здатності швидко адаптуватися до специфічних вимог туристичної індустрії.

Відгуки студентів зазвичай підтверджують високу ефективність використання туристичних тем у навчанні. Більшість студентів вважають, що такі завдання роблять процес вивчення мови більш захоплюючим і практичним, оскільки дозволяють їм спілкуватися на теми, які є близькими і актуальними для повсякденного життя. Вони також зазначають, що навчання через подорожі допомагає не лише вивчити нові слова, а й покращити навички міжкультурного спілкування, оскільки студенти отримують знання про інші країни, їхню культуру та традиції (ЗВІТ про результати акредитаційної експертизи освітньої програми, 2022).

Вибірково порівнюючи відгуки студентів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів різних вищих навчальних закладів України можна відзначити певні відмінності. Студенти бакалаврського рівня частіше наголошують на важливості практичного застосування туристичної лексики у реальних ситуаціях, підкреслюючи, що це допомагає їм швидше засвоїти матеріал та підвищити мотивацію до навчання. Вони зацікавлені в розвитку комунікаційних навичок для повсякденного використання мови. Натомість магістранти акцентують увагу на розвитку більш глибоких і спеціалізованих навичок, таких як здатність вести професійну комунікацію у сфері туризму, що може бути корисним для їх майбутньої кар'єри. Вони також зазначають, що туристична лексика сприяє розвитку аналітичного мислення та здатності до адаптації в різних міжнародних контекстах.

Таким чином, використання туристичної лексики є перспективним як для випускників бакалаврських програм, які здобувають базові навички для комунікації в міжнародному середовищі, так і для магістрів, які можуть застосовувати ці знання на більш високому рівні, зокрема в професійних і спеціалізованих ситуаціях (Опитування випускників, здобувачів і роботодавців КНЛУ, 2023).

Оцінка ефективності цього підходу також підтверджується високими результатами тестів та іспитів, де студенти, які вивчали туристичну лексику, показали кращі результати порівняно з тими, хто навчався за традиційною методикою. Вони не лише краще розуміють матеріал, але й використовують нову лексику більш впевнено і природно в реальних ситуаціях. Це дозволяє зробити висновок, що методика інтеграції туристичної тематики в навчальний процес є ефективною і повинна застосовуватися для покращення якості навчання англійської мови.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Використання туристичної лексики у навчанні англійської мови доводить свою ефективність завдяки її актуальності та практичності. Зв'язок цієї лексики з реальними ситуаціями дозволяє студентам швидше та краще засвоювати нові слова і вирази. Вивчення термінології, що стосується подорожей, розширює знання студентів і дає їм впевненість у повсякденному спілкуванні на міжнародному рівні. Перспективи подальшого дослідження з цієї теми можуть включати вивчення специфічних туристичних термінів, що відрізняються у різних англійськомовних країнах.

Інтеграція туристичної термінології в навчальні програми є важливим кроком для розвитку мовних навичок студентів. Це не лише забезпечує практичні знання, але й сприяє формуванню міжкультурної компетенції. У майбутньому варто дослідити, як адаптувати туристичну тематику для різних дисциплін та рівнів навчання, зокрема на основі новітніх педагогічних технологій.

Адаптація туристичної лексики залежно від рівня знань студентів є ключовою для ефективного навчання. Для початківців термінологія має бути простою і доступною, тоді як для більш досвідчених студентів можна використовувати складні мовні конструкції. Перспективи дослідження цієї теми можуть включати розробку різнорівневих курсів, що враховують індивідуальні потреби кожної групи студентів.

Розробка спеціалізованих навчальних матеріалів для вивчення туристичної лексики є важливим етапом у забезпеченні високої якості навчання. Створення підручників, посібників, науково-методичних матеріалів, сприяє поглибленню знань студентів, роблячи процес навчання більш цікавим та інтерактивним. Важливу роль у цьому процесі відіграють іноземні матеріали, такі як підручники та посібники, що використовуються для розширення словникового запасу та ознайомлення з культурними аспектами різних країн. Інтеграція іноземних сайтів та онлайн-ресурсів з використанням ШІ, таких як туристичні платформи або відео-уроки, дозволяє студентам отримувати автентичні матеріали, що наближають навчання до реальних ситуацій. Ці ресурси допомагають не тільки збагачувати лексику, але й розвивати навички критичного мислення, оскільки студенти можуть порівнювати різні підходи до використання термінів у реальному житті. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на аналіз ефективності різних типів матеріалів у навчанні іноземних мов та оцінку впливу використання іноземних ресурсів на мотивацію і якість мовної підготовки студентів.

Практичні приклади, такі як туристичні тексти, діалоги і вправи, є невід'ємною частиною процесу навчання. Вони дозволяють студентам застосовувати теоретичні знання в реальних мовних ситуаціях, покращуючи їх мовні компетенції. У майбутньому варто провести дослідження щодо оптимальних типів вправ для розвитку кожної з мовних навичок.

Інтерактивні вправи, ігри та симуляції стають важливим інструментом у вивченні туристичної лексики. Вони сприяють активному залученню студентів і допомагають краще запам'ятовувати нові слова та вирази через практичне застосування. Перспективами подальших досліджень є розробка нових інтерактивних методів навчання, які інтегрують сучасні технології та ігрові елементи в навчальний процес.

Метод симуляції подорожей як спосіб покращення мовних навичок є ефективним, оскільки дозволяє студентам застосовувати знання англійської мови в реальних умовах. Перспективи дослідження включають створення курсів або програм, які б виключали активні методи симуляції подорожей, а також дослідження їх впливу на рівень мовної компетенції студентів (McKeown, 2016).

Використання реальних ситуацій, таких як бронювання готелів або замовлення їжі в ресторані, купівля квитків є важливим для кращого засвоєння туристичної лексики. Цей підхід допомагає студентам опанувати мову, яка необхідна в повсякденному житті. Подальші дослідження можуть зосередитися на вивченні, які реальні ситуації є найбільш ефективними для навчання на різних рівнях знань (Cotton, Falvey & Kent, 2016, p. 74–84).

Інтеграція теоретичних знань з нормативних дисциплін у процес вивчення туристичної термінології англійською мовою з використанням автентичних американських підручників дозволяє студентам не тільки освоїти професійну лексику, а й розуміти її застосування в контексті конкретних дисциплін.

В університетах України на першому курсі студенти мають можливість ознайомитися з термінами, що стосуються розвитку туризму та основ туристичної діяльності завдяки дисциплінам, таким як “Основи рекреації” та “Історія світового і вітчизняного туризму”. Вправи з використанням термінів “sustainable tourism” (стійкий туризм) або “heritage tourism” (туризм на основі спадщини) сприяють глибшому розумінню цих понять у контексті міжнародного та національного туризму (Goeldner & Ritchie, 2018, p. 210; p. 185).

Продовжуючи навчання, на другому курсі студенти вивчають дисципліни, такі як “Географія туризму” та “Організація екскурсійної діяльності”. В цих курсах термінологія, пов’язана з “tourist destinations” (туристичні дестинації) та “tourism itineraries” (туристичні маршрути), є важливою для розвитку професійних компетенцій. Вправи допомагають студентам поглибити знання щодо географічного розподілу туристичних потоків та організації подорожей (Miossec, 2017, p. 102; p. 118).

На третьому курсі, продовжуючи загальне вивчення туризму, студенти вивчають дисципліни, такі як “Економіка туризму” та “Організація готельного господарства”, що вимагають володіння термінами, пов’язаними з економічними аспектами туризму, такими як “tourism revenue” (дохід від туризму) та “hospitality management” (управління гостинністю). Вправи дозволяють студентам застосовувати ці терміни в реальних економічних ситуаціях (Stynes, 2020, p. 56, p. 155).

Завершуючи навчання на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти, в рамках дисциплін “Менеджмент у туризмі” та “Туристичний брендинг” на четвертому курсі важливо застосовувати лексичні одиниці, пов’язані з “destination marketing” (маркетинг дестинацій) та “branding strategies” (стратегії брендування). Вправи сприяють розвитку стратегічного мислення при розробці та впровадженні брендів для туристичних дестинацій (Fletcher et al., 2016, p. 278; p. 295).

На магістратурі дисципліни, такі як “Туризмологія” та “Аналіз і оцінка туристично-рекреаційного потенціалу України”, включають терміни, які вимагають поглибленого розуміння специфіки туристичного ринку, такі як “tourism impact assessment” (оцінка впливу туризму) та “regional tourism development” (розвиток регіонального туризму). Підручник містить вправи, що допомагають студентам оцінювати потенціал і розвиток туристичних напрямків (Bieger, Laesser & Beritelli, 2021, p. 189; p. 243).

Тематичні уроки про подорожі можуть значно підвищити інтерес студентів до вивчення англійської мови. Вони допомагають зробити навчання не лише корисним, але й цікавим. Перспективи дослідження в цьому напрямі включають вивчення

методик залучення студентів через практичні завдання та проведення тематичних заходів, пов'язаних з подорожами.

Туристична термінологія є потужним інструментом для розширення культурного кругозору студентів, а її вивчення сприяє кращому розумінню інших народів. З огляду на сучасні тенденції розвитку вищої освіти, що перебуває в процесі глибинних змін через реформи, більшість вищих навчальних закладів України вже мають спеціальність 242 Туризм і рекреація. У цьому контексті провідними навчальними закладами є Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Львівський національний університет імені Івана Франка та Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Ці університети активно інтегрують туристичну термінологію в навчальні програми, що дозволяє студентам глибше оволодіти мовою та підвищити їх міжкультурну компетенцію.

Практичні завдання є важливим компонентом у навчанні англійської мови за допомогою туристичної лексики, оскільки вони дають студентам можливість застосовувати знання на практиці. Подальші дослідження можуть зосередитися на визначенні найбільш ефективних типів завдань для кожного рівня навчання, а також на вивченні їх впливу на мотивацію студентів.

Результати використання туристичної лексики в навчанні демонструють її високу ефективність. Студенти не тільки швидше освоюють нову лексику, але й краще розуміють реальні ситуації, де ця лексика може бути застосована. Перспективи подальшого дослідження включають вивчення довгострокового впливу такої методики на мовні навички студентів і її застосування в інших дисциплінах.

ЛІТЕРАТУРА

- Київський національний лінгвістичний університет. (2022). *Звіт про результати акредитаційної експертизи освітньої програми 242 “Туризм”*. Отримано з <https://surl.li/fdyqes>
- Київський національний лінгвістичний університет. (2023). *Опитування випускників, здобувачів і роботодавців КНЛУ*. Отримано з <https://surl.li/wludzu>
- Литвин, А. А. (2018). *Лексико-фразеологічні інновації англійської мови сфери спорту та туризму (з англо-українським словником)*. Ліга-Прес.
- Петрушова, Н. & Кравченко, В. (2021). Використання професійно орієнтованих текстів на заняттях з англійської мови для студентів спеціальності “Туризм”. У А. Abdullayev & І. Rebar (Eds.), *Modern education, training and upbringing* (pp. 519–526). Primedia eLaunch. <https://doi.org/10.46299/ISG.2021.MONO.PED.I>
- Прима, В. В. (2018). *Туристична термінологія: Семантика і функціонування*. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет.
- Український Вільний Університет. (н.д.). *У Регенсбурзі у партнерстві з УВУ відкрито Центр українських студій Denkraum Ukraine*. Отримано з <https://ufu-muenchen.de/u-regenzburzi-u-partnerstvi-z-uvu-vidkryto-czentr-ukrayinskyh-studij-denkraum-ukraine/>
- Хоменко О. В. & Сотников А. В. Англійська мова для туристичної індустрії. Частина 1 : підручник (електронне навчальне видання) для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, спеціальність 242 “Туризм і Рекреація” (англійською мовою). Видав. центр КНЛУ.

- BBC Learning English. (n.d.). *English at the airport*. Retrieved January 27, 2025, from <https://www.bbc.co.uk/learningenglish>
- Bieger, T., Laesser, C., & Beritelli, P. (2021). *Tourism management: An introduction*. Springer.
- Bühler, K. (1990). *Theory of language: The representational function of language* (D. F. Goodwin, Trans.). John Benjamins Publishing Company.
- Busuu. (n.d.). *Learn languages online*. Retrieved January 27, 2025, from <https://www.busuu.com>
- Chomsky, N. (2011). *Knowledge of language: Its nature, origin and use*. Cambridge University Press.
- Cotton, D., Falvey, D., & Kent, S. (2016). *New language leader intermediate*. Pearson Education.
- Cullen, P., French, A., & Jakeman, V. (2016). *The official Cambridge guide to IELTS for academic & general training*. Cambridge University Press.
- Dubicka, I., & O'Keeffe, M. (2017). *English for international tourism* (3rd ed.). Pearson Education.
- Dudley-Evans, T., & St. John, M. J. (1998). *English language development for special purposes: An interdisciplinary approach*. Cambridge University Press.
- Elllo.org. (n.d.). *English listening lesson library online*. Retrieved January 27, 2025, from <https://elllo.org>
- Ennis, M., & Petrie, G. (2020). *Teaching English for tourism—Bridging research and praxis*. *Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*, 8(3), 783–784.
- Fletcher, J., Fyall, A., Gilbert, D., & Wanhill, S. (2016). *Tourism management*. Pearson Education.
- Goeldner, C. R., & Ritchie, J. R. B. (2018). *Tourism: Principles, practices, philosophies* (13th ed.). Wiley.
- Hymes, D. (2006). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics: Selected readings* (pp. 269–293). Penguin.
- Johnson, L. R. (2019). *Teaching English through tourism: Enhancing language skills through thematic vocabulary*. Cambridge University Press.
- Laborda, J. G. (2009). Using web-quests for oral communication in English as a foreign language for tourism studies. *Educational Technology & Society*, 12(1), 258–270.
- Learn English Teens by British Council. (n.d.). *Learn English teens*. Retrieved January 27, 2025, from <https://learnenglishteens.britishcouncil.org>
- McKeown, J. (2016). *English for tourism and hospitality: Professional English*. Oxford University Press.
- Memrise. (n.d.). *English for travel*. Retrieved January 27, 2025, from <https://www.memrise.com/learn-english>
- Miossec, R. (2017). *Tourism geography*. Routledge.
- Nunan, D. (2016). *Practical English language teaching*. McGraw-Hill.
- Quizlet. (n.d.). *Tourism learning modules*. Retrieved January 27, 2025, from <https://quizlet.com/search?query=Tourism&type=sets&useOriginal=>
- Stynes, D. J. (2020). *Tourism economics*. Michigan State University.
- Walker, R., & Harding, K. (2020). *English for tourism and hospitality*. Oxford University Press.
- Wyatt, R. (2016). *Check your English vocabulary for travel & tourism*. Bloomsbury Publishing.

REFERENCES

- Kyivskyi natsionalnyi linhvistychnyi universytet. (2022). *Zvit pro rezultaty akredytatsiinoi ekspertyzы osvıtnoi prohramy 242 «Turyzm»*. Otrymano z <https://surl.li/fdyqes>
- Kyivskyi natsionalnyi linhvistychnyi universytet. (2023). *Opytuvannia vypusknikiv, zdobuvachiv i robotodavtsiv KNLU*. Otrymano z <https://surl.li/wludzu>
- Lytvyn, A. A. (2018). *Leksyko-frazeologichni innovatsii anhliiskoi movy sfery sportu ta turyzmu (z anhlo-ukrainskym slovnykom)*. Lviv: Liha-Pres.
- Petrushova, N. & Kravchenko, V. (2021). Vykorystannia profesiino oriientovanykh tekstiv na zaniattiakh z anhliiskoi movy dlia studentiv spetsialnosti «Turyzm». U A. Abdullayev & I. Rebar (Eds.), *Modern education, training and upbringing* (pp. 519–526). Boston: Primedia eLaunch. <https://doi.org/10.46299/ISG.2021.MONO.PED.I>
- Pryma, V. V. (2018). *Turystychna terminolohiia: Semantyka i funktsionuvannia*. Kyiv: Kyivskyi natsionalnyi torhovelno-ekonomichnyi universytet
- Ukrainskyi Vilnyi Universytet. (n.d.). U *Rehensburzi u partnerstvi z UVU vidkryto Tsentru ukrainskykh studii Denkraum Ukraine*. Otrymano z <https://ufu-muenchen.de/u-regenzburzi-u-partnerstvi-z-uvu-vidkryto-czentr-ukrayinskyh-studij-denkraum-ukraine/>
- Khomenko O. V. & Sotnykov A. V. *Anhliiska mova dlia turystychnoi industrii*. Chastyna 1 : pidruchnyk (elektronne navchalne vydannia) dlia zdobuvachiv pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity, spetsialnist 242 «Turyzm i Rekreatsiia» (anhliiskoio movoio). Kyiv: Vydav. tsentr KNLU.
- BBC Learning English. (n.d.). *English at the airport*. Retrieved January 27, 2025, from <https://www.bbc.co.uk/learningenglish>
- Bieger, T., Laesser, C., & Beritelli, P. (2021). *Tourism management: An introduction*. Springer.
- Bühler, K. (1990). *Theory of language: The representational function of language* (D. F. Goodwin, Trans.). John Benjamins Publishing Company.
- Busuu. (n.d.). *Learn languages online*. Retrieved January 27, 2025, from <https://www.busuu.com>
- Chomsky, N. (2011). *Knowledge of language: Its nature, origin and use*. Cambridge University Press.
- Cotton, D., Falvey, D., & Kent, S. (2016). *New language leader intermediate*. Pearson Education.
- Cullen, P., French, A., & Jakeman, V. (2016). *The official Cambridge guide to IELTS for academic & general training*. Cambridge University Press.
- Dubicka, I., & O’Keeffe, M. (2017). *English for international tourism* (3rd ed.). Pearson Education.
- Dudley-Evans, T., & St. John, M. J. (1998). *English language development for special purposes: An interdisciplinary approach*. Cambridge University Press.
- Elllo.org. (n.d.). *English listening lesson library online*. Retrieved January 27, 2025, from <https://elllo.org>
- Ennis, M., & Petrie, G. (2020). *Teaching English for tourism—Bridging research and praxis*. *Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*, 8(3), 783–784.
- Fletcher, J., Fyall, A., Gilbert, D., & Wanhill, S. (2016). *Tourism management*. Pearson Education.

- Goeldner, C. R., & Ritchie, J. R. B. (2018). *Tourism: Principles, practices, philosophies* (13th ed.). Wiley.
- Hymes, D. (2006). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics: Selected readings* (pp. 269–293). Penguin.
- Johnson, L. R. (2019). *Teaching English through tourism: Enhancing language skills through thematic vocabulary*. Cambridge University Press.
- Laborda, J. G. (2009). Using web-quests for oral communication in English as a foreign language for tourism studies. *Educational Technology & Society*, 12(1), 258-270.
- Learn English Teens by British Council. (n.d.). *Learn English teens*. Retrieved January 27, 2025, from <https://learnenglishteens.britishcouncil.org>
- McKeown, J. (2016). *English for tourism and hospitality: Professional English*. Oxford University Press.
- Memrise. (n.d.). *English for travel*. Retrieved January 27, 2025, from <https://www.memrise.com/learn-english>
- Miossec, R. (2017). *Tourism geography*. Routledge.
- Nunan, D. (2016). *Practical English language teaching*. McGraw-Hill.
- Quizlet. (n.d.). *Tourism learning modules*. Retrieved January 27, 2025, from <https://quizlet.com/search?query=Tourism&type=sets&useOriginal=>
- Stynes, D. J. (2020). *Tourism economics*. Michigan State University.
- Walker, R., & Harding, K. (2020). *English for tourism and hospitality*. Oxford University Press.
- Wyatt, R. (2016). *Check your English vocabulary for travel & tourism*. Bloomsbury Publishing.

УДК 94:338.48

DOI: <http://doi.org/10.32589/2412-9321.30.2025.331800>

В. А. ЗІНЧЕНКО

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри психології і туризму,

Київський національний лінгвістичний університет (Україна, Київ)

e-mail: zinchenko.sputnik@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6987-5532>

ТУРИЗМ ЯК ФАКТОР РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ

Анотація

Метою статті є дослідження туризму крізь призму загальної концепції державної гуманітарної політики. **Методологічною базою** у даному дослідженні є порівняльний та аналітичний методи, принцип історизму та наукового об'єктивізму. В якості основи для виявлення результатів порівняльного методу дослідження – був використаний аналіз діяльності європейських туристичних організацій. В цілому, в одній статті використані статистичний, порівняльний, системний прийоми аналізу. **Наукова новизна.** Визначено роль туризму в системі державної гуманітарної політики. Вперше на науковому рівні проаналізовано роль та значення туризму в пропагандистських та контрпропагандистських цілях авторитарної державної гуманітарної політики. Свідомо залучений матеріал кандидатської дисертації “Молодіжний туризм в Україні у 70-80х роках ХХ століття”, дає підстави зробити висновок, що аналіз пропагандистських та контрпропагандистських методів “супутниківського” туризму є продовженням наукового вивчення заявлених тем в дисертаційному дослідженні. **Результати дослідження** підкреслюють важливу складову туризму в системі гуманітарної політики країн. Дослідження сприяє всебічному розумінню суті Радянського Союзу та країн імперії. Важливо, що вивчення зазначених питань здійснюється в часовому розрізі, звертає увагу на історико-діалектичну динаміку. Воно розкриває багатогранність туризму, його вплив на процеси розвитку суспільств і народів, носить потенціал порівняльного характеру. В умовах агресивної політики Росії проти України, яка вибрала в своєму розвитку шлях Євроінтеграції та демократії, вивчення зазначеної в статті проблематики має стратегічне значення для практики наукових досліджень гуманітарного політикуму держав, особливо на пострадянському просторі. Отримані результати дослідження дають зрозуміти, як в умовах тоталітарних режимів може використовуватись туризм в політичних цілях, як засіб пропаганди і контрпропаганди.

Ключові слова: туризм, пропаганда, демонстрація, ідеологія.

TOURISM AS A FACTOR IN THE IMPLEMENTATION OF STATE HUMANITARIAN POLICY IN UKRAINIAN HISTORY

Abstract

The purpose of the article is to study tourism through the prism of the general concept of state humanitarian policy. **The methodological basis** for this study is the comparative and analytical methods, the principle of historicism and scientific objectivity. The analysis of the activities of European tourism organizations was used as the basis for identifying the results of the comparative research method. In general, the article uses statistical, comparative, systematic methods of analysis. **Scientific novelty.** The role of tourism in the system of state humanitarian policy is determined. For the first time at the scientific level, the role and significance of tourism in the propagandistic and counter-propagandistic objectives of an authoritarian state's humanitarian policy have been analyzed. The deliberate inclusion of material from the PhD dissertation “*Youth Tourism in Ukraine in the 1970s–1980s*” provides grounds to conclude that the analysis of propagandistic and counter-propagandistic methods of “Sputnyk”-style tourism represents a continuation of the academic exploration of the themes declared in the dissertation research. **Conclusions** emphasize the significant component of tourism in the system of humanitarian policy of

countries. The study contributes to a comprehensive understanding of the essence of the Soviet Union and the countries of the empire. It is important that the study of these issues is conducted in a temporal dimension, emphasizing the historical-dialectical dynamics. This approach reveals the multifaceted nature of tourism and its impact on the development processes of societies and nations, possessing comparative potential. In the context of Russia's aggressive policy against Ukraine, which has chosen the path of European integration and democracy in its development, the study of the issues addressed in this article holds strategic significance for the practice of scientific research in the field of state humanitarian policy, particularly within the post-Soviet space. The results of the study provide insight into how tourism can be used for political purposes under totalitarian regimes—as a tool of propaganda and counter-propaganda.

Key words: tourism, propaganda, demonstration, ideology.

Вступ. Тема “Туризм як фактор реалізації державної гуманітарної політики в українській історії” в усі часи була актуальною, а в період трансформації України до європейських принципів, є надзвичайно важливою. Туризм будь-якої країни, в будь-який період її існування представляв собою дзеркальне відображення морально-етичного стану суспільства, його вміння відпочивати та споживати екскурсійну складову туризму. В історичному розрізі вивчення даного питання, ми можемо бачити що туризм може бути заполітизованим та може бути поза політикою. Особливо заполітизованим він був в Радянському Союзі, і зокрема в Українській Радянській Соціалістичній Республіці як його складовій (Сокол, 1998).

Туризм в Радянському Союзі набув особливого розвитку після закінчення другої світової війни. Починаючи з 60-х років XX ст. він ефективно використовувався для пропаганди радянського способу життя, соціалістичних та комуністичних ідеалів. При цьому, він виконував внутрішню та зовнішню функцію.

З точки зору внутрішньої функції, він забезпечував сприйняття українцями історії та краєзнавства своєї країни через призму комуністичної ідеології. З точки зору зовнішньої функції, він виконував функцію пропаганди радянського способу життя, як найкращого, який може бути у світі. І лише після проголошення України незалежною державою, туризм для українців стає поза-політичним. Українці отримали практичну можливість сприймати свою країну в реалістичній історичній площині без політичних окреслень. Доступним став міжнародний туризм, без обмежень його споглядання та правил перебування на закордонних туристичних маршрутах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для підготовки даного дослідження були використані ряд наукових джерел та архівні матеріали туристичної фірми “Супутник”. В числі наукових видань є монографія Зінченко В. А. “Молодіжний туризм в Українській РСР у 70–80-х XX ст.” (2002), що вийшла у виданні Інституту історії України НАН України. Відповідальний редактор – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України Віктор Даниленко.

Важливе значення має видання “Історія туризму в Україні: навчальний посібник” за авторством Федорченко, Дьорової (2002), а також навчально-методичний посібник “Організація туризму в Україні і за рубежом: навч.-метод. посібник” (Федорченко, Любимцев & Бабаріцька, 1994).

При вивченні теми даного дослідження представляли інтерес видання Грибанова С. В. про створення та розвиток системи туристсько-екскурсійних закладів в Україні в 20-х роках 20 ст. (2012); Євдокименка В. К. щодо регіональної політики розвитку туризму (1996); Поповича С. І. про соціально-економічні передумови розвитку туризму в Україні в 60-х – першій половині 80-х років (1997); Піскової Є. М. і Федорової Л. Д. про музейництво як один з факторів становлення туризму в Україні (2001); Сокол Т. Г. щодо структури туристичної галузі СРСР у 70–80-х рр. XX ст. (1998);

Тронька П. Т. про історико-культурні цінності та сучасність (1988); Федорченка, Любимцева & Бабарицької (1994) з аналізом сучасного стану туристичної галузі та рівня кваліфікації працівників.

Неперевершеним дослідженням залишається “Філософія і культурологія туризму” під редакцією академіка Академії наук України Пазенка Віктора Сергійовича (Пазенок, ред., н.д.).

Проаналізовано також чимало матеріалів науково-теоретичних і практичних конференцій, зокрема “Туризм і завдання національно-культурного відродження України” та “Туризм на порозі ХХІ століття: освіта, культура, екологія” (Проблеми розвитку туризму в Україні, 1994).

Метою статті є дослідження туризму крізь призму загальної концепції державної гуманітарної політики.

Для реалізації мети було поставлено **завдання** проаналізувати практику туристичної діяльності в Україні в 70–80-х рр. ХХ ст.. Практичним **завданням** став аналіз використання туризму в пропагандистських та контрпропагандистських цілях.

Методи та методологія проведення дослідження. Методологічною базою у даному дослідженні є матеріали із історії діяльності системи туристичних бюро “Супутник”, зокрема в період існування Союзу Радянських Соціалістичних Республік (70-80 рр. ХХ ст.). Було використано порівняльний та аналітичний методи, проаналізовано архівні матеріали туристичної фірми Супутник. Використані архівні матеріали Київського, Київського міського та Житомирського обласного архіву. Методологічною базою у даному дослідженні є статистичний, порівняльний, системний прийоми аналізу, економічне моделювання за статистичними даними останніх років, аналіз та синтез оптимальних теоретичних даних, індукція та дедукція зібраної інформації. За допомогою емпіричного та теоретичного загальнонаукового методу дослідження, логічно приходимо до висновку, що одним із найбільш ефективних способів сприйняття ідентичності – є туризм. Через його неформальні прояви пересічна людина бачить ідентичність у всіх її гранях.

Виклад та обговорення основного матеріалу дослідження. Туризм у свій час активно використовувався для пропаганди радянського способу життя (Зінченко, 2002). Він був віком в Європу, в тому числі для українців, проживаючих в складі Радянського Союзу, і при цьому використовувався для реалізації державних цілей і завдань.

Мої висновки і узагальнення – це власний багаторічний досвід і власні спостереження. Приймаючи участь у розбудові українського туризму, міжнародного туризму з Європою, в тому числі ще за радянської влади, я не міг не помічати підвищену “зацікавленість” до нього зі сторони державних структур, в тому числі спецслужб (Зінченко, 2002).

Основними тенденціями такої уваги, на мій погляд, були:

- пропаганда через туризм радянського способу життя. Іноземним туристам, що відвідували Україну в тому числі, намагалися показати, так звані, переваги соціалістичного устрою життя – вигадану картину і досить часто віддалену від дійсності;

- чіткий інструктаж радянських туристів про те, яким чином вони мають поводитися за кордоном, що відвідувати, з ким спілкуватися, що говорити, як відповідати на запитання (якщо такі будуть виникати під час подорожі) від громадян Європи або від журналістів; країни перебування;

- оформлення в числі туристичних груп, що виїжджали за кордон, так званих, пропагандистів, які фактично виконували функції позаштатних працівників спецслужб (Зінченко, 2002, 2003).

Не викликає сумніву, що подібні завдання реалізовувалися і в інших напрямках зовнішньоекономічної та культурної діяльності радянських структур (професійні делегації, виставки, фестивалі, концерти і т.д. і т.п.).

Проте саме туризм завжди залишався найбільш неформальним каналом зв'язків між країнами, і тому завзято притягував до себе далеко нетуристичних працівників для реалізації своїх цілей і задач (Зінченко, 2002а; Устименко, 2001).

За радянських часів в Радянському Союзі існували всього три системи туристичних організацій, які мали фактичну монополію на туризм: “Центральна Рада з туризму та екскурсій”, “Інтурист” і Бюро Міжнародного Молодіжного Туризму “Супутник”, як українська республіканська система молодіжного туризму. Якщо перша більше опікувалася внутрішнім туризмом, то дві останні реалізовували завдання міжнародних туристичних обмінів і, звичайно, були в полі зору спецслужб і провладних структур (Зінченко, 2003).

Найвищі за своїми кількісними показниками обсяги молодіжного туристичного обміну “Супутника” в УРСР припадали на 1979–1990 рр., коли щорічно в середньому обслуговувалося понад 1 млн радянських і зарубіжних туристів, а відрахування до бюджету склали понад 2 млн крб. Наприклад, у 1980 р. туристичний обмін по лінії БММТ “Супутник” України склав понад 1 млн чол., що на 95 тис. чол. було більше, ніж передбачалося планом. У тому числі, було надано послуг 647,1 тис. радянським і 124,5 тис. іноземним туристам, направлено за кордон 22,6 тис. чол. Найвищі річні показники за весь час діяльності українського республіканського БММТ “Супутник” були досягнуті в 1987 р., коли туристичний обмін склав 1 млн 394,8 тис. чол., що складало, згідно з планом, 123,4% річного завдання (Зінченко, 2003).

У підсумку, сума наданих послуг українським республіканським “Супутником” радянським й іноземним туристам у 1987 р. склала 53,8 млн крб., що на 10,9 млн крб. перевищувало досягнутий рівень минулого року (майже четверта частина усіх доходів від туристичної діяльності загальносоюзної системи “Супутник”). Відрахування до бюджету у цьому році склали 3,2 млн крб., що перевищувало план на 74,9%. Всього ж за 15 років (1973–1987) українським республіканським БММТ “Супутник” було надано послуг для 14 млн 115 тис. радянських та іноземних туристів, а сума наданих послуг склала 394 млн 427 тис. крб. Проте, середньорічні темпи зростання кількості туристів, які обслуговувалися “Супутником” в 80-ті рр., були в 6 разів меншими, ніж у попередні 70-ті (Зінченко, 2004).

Основна частина міжнародних туристичних зв'язків “Супутника”, згідно з планом, припадала на туристичні бюро молодіжних організацій соціалістичних країн (Половин, 1994).

Для досягнення більшої економічної ефективності провідні структури орієнтували БММТ “Супутник” на розробку колективних багатосторонніх форм туристичного співробітництва з країнами соцтабору (Зінченко, 2002b).

На початку 70-х рр. ХХ ст. у зв'язку з потеплінням у політичних стосунках між СРСР і США, міжнародний туризм в Радянському Союзі набув ще більшого значення (Сокол, 1998).

Партнерами “Супутника” були як просоціалістичні організації, так і організації товариств дружби з СРСР у капіталістичних країнах. Це створювало сприятливе підґрунтя для молодіжних обмінів (Зінченко, 2002b; Проблеми розвитку туризму в Україні, 1994).

Організація прийому іноземних туристів в Україні, як і в Радянському Союзі, була чітко продуманою в системі БММТ “Супутник”, жорстко контролювалася

комсомольськими органами (Федорченко & Дьорова, 2002; Федорченко, Любимцев, & Бабарицька, 1994).

Агентство преси “Новини” випускало тематичні збірки з відповідями на типові питання іноземних туристів (Федорченко, Любимцев, & Бабарицька, 1994).

Матеріали звітів регулярно подавалися до “Першого відділу” – структури КДБ, що контролювала іноземний туризм (Київський національний лінгвістичний університет, 2023).

Із вищенаведеного аналітичного матеріалу вище на прикладі діяльності “Супутника” прослідковується вплив владних структур і спецслужб на ідеологічну складову туризму (Зінченко, 2004; Тронько, 1988).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Матеріал даної статті знайшов свою практичну апробацію на міжнародній конференції “Радянська та російська підривна діяльність проти Європи”, яка проходила в Празі 18 листопада 2024 року під патронатом Парламенту Чехії та Українського інституту в Празі. В умовах агресивної політики Росії проти України, вибраний в своєму розвитку шлях Євроінтеграції та основ демократії, вивчення зазначеної в статті проблематики має стратегічне значення для практики наукових досліджень гуманітарного політикуму держав, особливе на пострадянському просторі. Отримані результати дослідження дають зрозуміти, як в умовах тоталітарних режимів може використовуватися туризм в політичних цілях, як засіб пропаганди та контрпропаганди.

Необхідність подібних досліджень очевидна. Вона необхідна, щоб робити правильні висновки з минулої історії, знання і об’єктивне осмислення якої – буде гарантом недопущення подібних фактів в майбутньому розвитку держав і суспільних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

- Грибанова, С. (2012). Екскурсії як метод підвищення культурно-професійного рівня учителів в Україні на початку ХХ століття. *Краєзнавство*, 3, 103–106.
- Євдокименко, В. К. (1996). *Регіональна політика розвитку туризму*. Прут.
- Зінченко, В. А. (2002). Із історії вітчизняного молодіжного туризму в Україні. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України: Спецвипуск до IV з’їзду профспілок України. Наук. практ.*, 36(5), 200–209.
- Зінченко, В. А. (2002). *Міжнародний молодіжний туризм в Україні (70–80-ті роки ХХ ст.)*. Інститут історії України НАН України.
- Зінченко, В. А. (2004). *Молодіжний туризм в Українській РСР у 70–80-х рр. ХХ ст. (на основі діяльності “Супутника”)*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Зінченко, В. А. (2003). Проблеми внутрішнього молодіжного туризму в Україні у 70–80-ті рр. ХХ ст. (На прикладі діяльності БММТ “Супутник” ЦК ЛКСМУ). *Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірник наукових праць*, 20(1), 58–78.
- Зінченко, В.А. (2023). Основні тенденції розвитку туризму в Україні з найдавніших часів до кінця 80-х років ХХ століття. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія*, 28, 40–59.
- Зінченко, В.А. (2023). Основні тенденції розвитку туризму в Україні з найдавніших часів до кінця 80-х років ХХ століття. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія*, 28, 40–59.
- Зінченко, В. & Кирчата, Д. (2024). Українці в Чехії : реальний досвід та практика. У *Закордонне українство: від дослідження історії до прогнозу розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (с. 42–44). ТОВ “Геопринт”.

- Піскова, Е. М. & Федорова, Л. Д. (2001). Музейна справа в Україні: історія, традиції, проблеми сучасного розвитку. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*, 17, 3–9.
- Половин, С. І. (1994). *Розвиток туристсько-краєзнавства в Україні (60-і – перша половина 80-х рр. XX ст.)*. Київський національний університет ім. Т. Шевченка.
- Попович, С. І. (1997). Соціально-економічні передумови розвитку туризму в Україні та розширення його інфраструктури в 60-х – першій половині 80-х рр. (на прикладі системи профспілкового туризму). *З історії вітчизняного туризму: Зб. наук. статей*. Типографія ФПУ.
- Сокол, Т. Г. (1998). Характеристика структури туристичної галузі СРСР в 70–80-х рр. XX ст. *Туристично-краєзнавчі дослідження: Матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конференції “Туризм в Україні: економіка та культура” (Світязь, 9–10 вересня 1998 р.)*, 1, 230–250. Укр. НДІ туризму, МКФ “Трейдінг”.
- Тронько, П. Т. (1988). *Історико-культурні цінності та сучасність*. Наук. думка.
- Устименко, Л. М. (2001). *Реалізація культурно-просвітнього потенціалу туризму в організації дозвілля молоді*. дис... канд. пед. наук: 13.00.06. Київський національний університет культури і мистецтв.
- Федорченко, В. К. & Дьорова, Т. А. (2002). *Історія туризму в Україні: Навч. посібник*. Вища школа.
- Федорченко, В. К. Любимцев, О. О. & Бабарицька, В. К. (1994). *Організація туризму в Україні і за рубежом: навч.-метод. посібник*. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка; КІТЕП.

REFERENCES

- Hrybanova, S. (2012). Ekskursii yak metod pidvyshchennia kulturno-profesiinoho rivnia uchyteliv v Ukraini na pochatku KhKh stolittia. *Kraieznavstvo*, 3, 103–106.
- Yevdokymenko, V. K. (1996). *Rehionalna polityka rozvytku turyzmu*. Prut.
- Zinchenko, V. A. (2002). *From the history of national youth tourism in Ukraine*. Bulletin of the Academy of Labor and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukraine: Special issue for the IV Congress of Trade Unions of Ukraine. *Scientific and Practical Journal*, 36(5), 200–209.
- Zinchenko, V. A. (2002). *International youth tourism in Ukraine (1970s–1980s)*. Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine.
- Zinchenko, V. A. (2004). *Youth tourism in the Ukrainian SSR in the 1970s–1980s (based on the activities of “Suputnyk”)*. Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine.
- Zinchenko, V. A. (2003). *Problems of domestic youth tourism in Ukraine in the 1970s–1980s (Based on the activities of BMMT “Suputnyk” of the Central Committee of LKSMU)*. *History of Ukraine: Little-known names, events, facts: Collection of scientific works*, 20(1), 58–78.
- Zinchenko, V. A. (2023). Osnovni tendentsii rozvytku turyzmu v Ukraini z naidavnishykh chasiv do kintsia 80-kh rokiv XX stolittia. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo lnhvistychnoho universytetu. Serii: Istorii, ekonomika, filosofia*, 28, 40–59.
- Zinchenko, V. & Kyrchata, D. (2024). Ukraintsi v Chekhii : realnyi dosvid ta praktyka. U Zakordonne ukrainstvo: vid doslidzhennia istorii do prohnozu rozvytku: materialy mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (s. 42–44). TOV “Heoprynt”.

- Piskova, E. M. & Fedorova, L. D. (2001). Muzeina sprava v Ukraini: istoriia, tradytsii, problemy suchasnoho rozvytku. *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty*, 17, 3–9.
- Polovyn, S. I. (1994). *Development of tourist and local history studies in Ukraine (1960s – first half of the 1980s)*. Taras Shevchenko National University of Kyiv.
- Popovych, S. I. (1997). Sotsialno-ekonomichni peredumovy rozvytku turyzmu v Ukraini ta rozshyrennia yoho infrastruktury v 60-kh – pershii polovyni 80-kh rr. (na prykladi systemy profspilkovoho turyzmu). *Z istorii vitchyznianoho turyzmu: Zb. nauk. statei. Typohrafiia FPU*.
- Sokol, T. H. (1998). *Characteristics of the structure of the tourism sector in the USSR in the 1970s–1980s*. In *Tourist and Local History Research: Materials of the 3rd All-Ukrainian Scientific and Practical Conference “Tourism in Ukraine: Economy and Culture”* (Svitiaz, September 9–10, 1998), 1, 230–250. Ukrainian Research Institute of Tourism; MCF “Trading”.
- Tronko, P. T. (1988). *Historical and cultural values and modernity*. Naukova Dumka.
- Ustymenko, L. M. (2001). *Realizatsiia kulturno-prosvitnoho potentsialu turyzmu v orhanizatsii dozvillia molodi*. dys... kand. ped. nauk: 13.00.06. Kyivskyi natsionalnyi universytet kultury i mystetstv.
- Fedorchenko, V. K. & Diorova, T. A. (2002). *History of tourism in Ukraine: Textbook*. Vyshcha Shkola.
- Fedorchenko, V. K. Lyubimtsev, O. O. & Babarytska, V. K. (1994). *Organization of tourism in Ukraine and abroad: educational-methodical manual*. Taras Shevchenko National University of Kyiv; KITEP.

Н. В. ІВАСИШИНА

кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму
Національний транспортний університет (Україна, Київ)

e-mail: : ivasishina_n@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6273-7919>

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ МЕНЕДЖМЕНТУ ТУРИЗМУ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ ТА СТРАХУВАННЯ

Анотація

Метою статті є аналіз сучасних тенденцій та напрямів розвитку туристичного менеджменту в умовах конкурентного середовища, а також визначення ефективності стратегій, що можуть допомогти туристичним підприємствам залишатися конкурентноспроможними в нинішніх умовах війни і глобальних потрясінь. **Методологія** ґрунтується на принципах системності й науковості. Використано такі методи, як метод порівняння, метод аналізу та синтезу інформації, а також метод теоретичного узагальнення. **Наукова новизна.** В науковому дослідженні увага зосереджена на стратегічних напрямках розвитку менеджменту, аналізі факторів впливу та прогнозуванні перспектив його розвитку, дослідженні особливості сучасного стану безпеки туризму в Україні. Проаналізовано основні тенденції розвитку страхування туризму у взаємозв'язку із розвитком туризму як галузі. Наведено основні чинники зменшення фінансової ефективності страхових послуг у сфері туризму, пов'язані із комплексним характером страхових послуг, акумуляцією та концентрацією ризиків. Визначено як пріоритетний напрям розвитку страхування зовнішнього туризму. **Результати дослідження.** Починаючи з 2014 року, туристична сфера України зазнала суттєвих змін під впливом політичної нестабільності, економічної кризи, пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення. Водночас, поряд із інтенсивним розвитком і територіальною експансією туристичної діяльності, щораз актуальнішими стають проблеми безпеки гостинності в туризмі – соціально-економічні, політико-правові, воєнно-політичні, екологічні, соціокультурні тощо. Але дивлячись зі сторони безпеки, то доволі інтенсивний розвиток туризму і гостинності в нашій країні та в світі в останні роки відбувається на фоні посилення міжнародного тероризму, військових конфліктів та загальне погіршення кримінальної обстановки. Саме це зумовило трансформацію підходів до організації та безпеки дозвілля.

Ключові слова: менеджмент туризму, конкурентне середовище, перспективи розвитку, система безпеки, страхування в туризмі.

STRATEGIC DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF TOURISM MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF TRANSFORMATION OF THE SECURITY SYSTEM AND INSURANCE

Abstract

The purpose of the article is to analyze current trends and directions of development of tourism management in a competitive environment, and also to determine the effectiveness of strategies that can help tourism enterprises remain competitive in the current conditions of war and global turmoil. **The methodology** is based on the principles of systematicity and scientificity. The following methods were used: the method of comparison, the method of analysis and synthesis of information, as well as the method of theoretical generalization. **Scientific novelty.** The scientific study focuses on the strategic directions of management development, analysis of the factors of influence and forecasting the prospects for its development, and

examines the features of the current state of tourism security in Ukraine. The main trends in the development of tourism insurance in relation to the development of tourism as an industry are analyzed. The main factors of reducing the financial efficiency of insurance services in the field of tourism related to the complex nature of insurance services, accumulation and concentration of risks are presented. The following is identified as a priority area for the development of foreign tourism insurance. **Research results.** Since 2014, Ukraine's tourism industry has undergone significant changes due to political instability, economic crisis, the COVID-19 pandemic, and full-scale invasion. At the same time, along with the intensive development and territorial expansion of tourism activities, the problems of hospitality security in tourism – socio-economic, political and legal, military and political, environmental, socio-cultural, etc. – are becoming increasingly relevant. But looking at the security side, the rather intensive development of tourism and hospitality in our country and in the world in recent years has been taking place against the backdrop of increased international terrorism, military conflicts, and a general deterioration in the criminal situation. This has led to the transformation of approaches to the organization and security of leisure activities.

Key words: tourism management, competitive environment, development prospects, security system, insurance in tourism.

Вступ. У сучасних умовах розвитку глобального туристичного ринку дедалі більшого значення набуває вивчення регіональних особливостей організації туристичної діяльності. Туризм виступає не лише потужним чинником соціально-економічного розвитку, а й важливим інструментом формування позитивного іміджу територій, сприяє міжкультурному обміну та привабливості регіонів.

Сучасні виклики вимагають диференційованого підходу до управління туристичними ресурсами на всіх рівнях. Все це значною мірою залежить від раціонального використання природного, історико-культурного та рекреаційного потенціалу, а також від рівня розвитку суміжних сфер – транспорту, сфери послуг, готельно-ресторанного господарства, інформаційно-комунікаційних технологій. Гідне місце тут займає і людський капітал – підготовка фахівців, здатних реагувати на нові запити туристичного ринку.

У цьому контексті підкреслимо наявність ефективної інституційної підтримки та співпраці між органами місцевого самоврядування, бізнесом та громадськістю. Успішні приклади туристичних кластерів і стратегічного планування розвитку територій свідчать про необхідність комплексного підходу до організації туристичної діяльності. Важливо також враховувати новітні тенденції – зростання інтересу до екологічного, сільського, гастрономічного та інших видів туризму, які мають значний потенціал саме на регіональному рівні.

Туризм як галузь національної економіки є однією з найдинамічніших і багатофункціональних сфер, яка відіграє важливу роль у розвитку територій, формуванні міжнародного іміджу країни та збереженні культурної спадщини. В умовах пошуку нових драйверів економічного зростання, регіональний туризм постає як стратегічно важливий напрям для державної політики.

Туристична діяльність як одна з провідних галузей світової економіки дедалі більше розглядається не лише як форма дозвілля, а як комплексне соціально-економічне явище, що формує просторову структуру господарства, стимулює розвиток інфраструктури, сприяє зайнятості населення та створенню умов для сталого розвитку територій. На регіональному рівні організація туристичної діяльності набуває особливої ваги, оскільки саме тут реалізуються конкретні заходи з розвитку туристичної галузі, враховується місцева специфіка, визначаються пріоритети та стратегічні напрями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській історіографії різні аспекти розвитку менеджменту туризму в контексті трансформацій в новітній історії розглядалися в працях таких вчених: Богиня Д. П. (2017), Бідняк М. Н. (2017), Близнюк С. В. (2018), Житник О. Є. (2019), Ілляшенко С. М. & Шепелєв В. Д. (2020).

Сучасний стан вирішення проблем безпеки шляхом страхування подорожуючих набув відображення також і в працях вітчизняних науковців, зокрема: Голод А. П. (2017), Козачук М.А.(2013), Козинця В.М.(2006), Живко З. Б.(2019).

Мета статті – на основі аналізу наявних джерел розглянути сучасні тенденції розвитку туристичного бізнесу в умовах конкурентного середовища, проаналізувати стратегії, які допоможуть туристичним підприємствам отримати конкурентні переваги, вивчити особливості безпеки та інновації в безпеці у нинішніх умовах.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язати такі **завдання**: охарактеризувати теоретичні засади організації туристичної діяльності; проаналізувати стан туристичної галузі в регіонах України; ідентифікувати ключові виклики та проблеми функціонування туристичної системи; розглянути роль інновацій, інформаційних систем та безпеки; окреслити стратегічні напрями підвищення конкурентоспроможності; дослідити значення страхування у сфері туризму.

Методи та методологія проведеного дослідження. У роботі використано такі методи, як абстрактно-логічний, системно-аналітичний, порівняльний аналіз, структурно-функціональний, індуктивно-дедуктивний. Теоретична і методологічна основа дослідження базується на фундаментальних положеннях економічної теорії з вивчення проблемних сторін стратегії розвитку менеджменту туристичної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Організація та ведення туристичного бізнесу, яке б сприяло гармонійному розвитку громад та забезпеченню доходів для бюджетів на різних рівнях є важливим завданням. Вчений Бідняк (2017) виділяє такі організаційні рівні управління туристичною діяльністю:

- **національний** – визначення стратегій, законодавча база;
- **регіональний** – реалізація політики розвитку туризму в межах територіальної громади чи області;
- **місцевий/локальний** – безпосереднє надання послуг, інфраструктура, маркетинг.

Особливе значення має наявність **туристичних кластерів**, які об'єднують суб'єктів господарювання, освітніх закладів, органів влади навколо спільного бренду чи дестинації.

Відсутність єдиного координуючого центру на державному рівні ускладнює узгодження регіональних ініціатив. Туризм часто відходить на другий план серед пріоритетів місцевих адміністрацій, поступаючись транспортній, енергетичній чи соціальній політиці.

Функціональна розмитість повноважень між державними структурами, недосконале законодавче поле та обмежена участь представників бізнесу у формуванні політики – це лише частина системних перепон.

Незважаючи на значний туристичний потенціал, галузь в Україні продовжує стикатися з низкою системних проблем, які суттєво гальмують її розвиток. Вони мають як внутрішній, так і зовнішній характер, і потребують комплексного міжсекторального вирішення (Продіус, 2020, с. 5)

На регіональному рівні спостерігається фрагментарність туристичної політики. Більшість територіальних громад не мають чітко визначених стратегій розвитку туризму, а ті, що існують, часто не підкріплені бюджетним фінансуванням чи аналітичним супроводом.

Продіус О. І. (2020) акцентує увагу на тому, що в умовах підвищеної невизначеності стратегічне управління має формуватися на основі системного аналізу ризиків, змін у поведінці споживачів та економічного середовища. Водночас в Україні домінує короткострокове планування, що не враховує перспективних змін.

Під туристичною діяльністю розуміється система дій, спрямованих на надання туристичних послуг, створення туристичного продукту, просування та реалізацію турів споживачам. На регіональному рівні вона охоплює не лише підприємницьку діяльність, а й управлінські функції.

Серед основних **викликів для стратегічного управління** у сфері туризму:

- швидкоплинність змін на ринку (COVID-19, війна, зміна валют);
- нестабільність попиту;
- зростаюча роль соціальних мереж і вплив блогерів;
- зміна мотивації туристів (від “побачити” до “відчути”);
- потреба в екологічному, етичному та інклюзивному туризмі.

Продіус О. І. (2020) зазначає, що ключова роль менеджменту – **не лише реагувати, а й передбачати зміни**, формувати внутрішню стійкість бізнесу та здатність до адаптації.

Згідно з Богинею Д. П. (2017), туристичний бізнес базується на взаємодії економічних, соціальних та інституційних механізмів, що забезпечують реалізацію турпродукту відповідно до попиту та особливостей території.

Оцінити успішність реалізації стратегії можна за допомогою кількісних і якісних показників:

- приріст кількості туристів;
- збільшення середнього чеку;
- зростання повторних візитів;
- зменшення витрат на залучення одного клієнта;
- покращення оцінок/рейтингів/відгуків;
- зростання впізнаваності бренду дестинації.

Шепелєв, В. Д. (2020) підкреслює, що головним критерієм успішної стратегії є **стійке зростання частки ринку** за умов постійної зміни середовища.

Конкурентоспроможність туристичних підприємств і територій – це ключова умова їхнього виживання та зростання в умовах динамічного і насиченого ринку. Забезпечення стійких конкурентних переваг вимагає стратегічного підходу до управління, гнучкості у прийнятті рішень, інноваційної активності та орієнтації на клієнта.

Під конкурентоспроможністю у сфері туризму розуміється здатність підприємства або регіону **ефективно функціонувати в умовах ринкової конкуренції**, залучати та утримувати туристів, пропонуючи їм привабливі, якісні та безпечні продукти/послуги.

Основні чинники конкурентоспроможності:

- якість та унікальність туристичного продукту;
- цінова доступність;
- рівень обслуговування;
- інноваційність послуг;
- імідж регіону або компанії;
- ефективність комунікаційної політики.

Конкурентоспроможність має **інтегральний характер** і формується на перетині багатьох сфер – управління, маркетингу, кадрової політики, технологій, інвестицій (Шепелєв, 2020).

Брак єдиної інформаційної платформи, відсутність координації між регіонами та низький рівень діджиталізації спричиняють слабку впізнаваність українських туристичних дестинацій. Це ускладнює просування регіонального турпродукту, зменшує рівень довіри споживачів і створює нечесну конкуренцію.

Житник О. Є. (2019) зазначає, що сучасний турист орієнтується на онлайн-сервіси, відгуки, рейтинг платформи. Відсутність зручних ресурсів, електронних карт, бронювання, мультимовної підтримки – один з головних бар'єрів до входу на міжнародні ринки.

Туристична галузь у XXI столітті розвивається під впливом технологічних змін, цифрової революції та зростаючої потреби в безпеці – як на глобальному рівні, так і в локальних DESTINATIONAХ. Інноваційність і безпечність туристичних послуг дедалі частіше визначають конкурентні переваги територій та підприємств.

Інновації в туризмі включають:

- **нові туристичні продукти** (автентичні формати, тематичні маршрути);
- **сервісні інновації** (персоналізація, мобільні додатки, онлайн-супровід);
- **технологічні рішення** (VR/AR-екскурсії, смарт-гід, QR-коди в музеях);
- **організаційні моделі** (туристичні кластери, публічно-приватне партнерство);
- **маркетингові інновації** (нейромаркетинг, таргетинг, storytelling).

Як зазначають Ілляшенко С. М. та Шипуліна Ю. С. (2007), інновації мають бути не лише модною тенденцією, а відповіддю на реальні потреби туриста та умов ринку, зокрема у сфері адаптації до ризиків, непередбачуваності подій та сезонності.

Це також передбачає вміння адаптуватися до змін у ринкових умовах і потребах споживачів.

Найперспективніші напрями цифровізації:

- онлайн-платформи бронювання локальних послуг (готелі, тури, харчування);
- смарт-навігація в містах і природних зонах;
- мобільні застосунки з інтерактивними маршрутами;
- системи онлайн-відгуків, рейтингів та лояльності;
- автоматизовані CRM-системи для турфірм;
- використання big data для прогнозування попиту.

В умовах війни українські платформи як **Visit Ukraine**, **ProZorro.travel** або регіональні туристичні офіси стали не лише промоційними, а й інформаційно-безпековими центрами для внутрішніх переселенців і туристів.

Близнюк С. В. (2018) наголошує на необхідності планування туристичної діяльності в регіонах з урахуванням національної стратегії та локальних особливостей: природного потенціалу, ресурсного забезпечення, демографічної ситуації.

Стратегія підвищення конкурентоспроможності повинна відповідати зовнішнім умовам, ресурсному потенціалу підприємства та його місії. Етапи формування стратегії включають:

1. **Аналіз ринкової ситуації** (споживачі, конкуренти, тренди);
2. **Оцінка внутрішнього потенціалу** (ресурси, сильні/слабкі сторони);
3. **Формулювання стратегічних цілей;**
4. **Розробка заходів і механізмів реалізації;**
5. **Моніторинг та корекція стратегії.**

У туризмі важливо враховувати **сезонність, географічну специфіку, поведінкові особливості цільових аудиторій**, а також фактори **глобальної нестабільності**, які можуть змінити правила гри на ринку (Прокопенко, 2017).

SWOT-аналіз туристичної сфери регіонів України представлений в табл. 1.

Попри виклики, саме **внутрішній туризм** став опорою галузі в останні роки. Туристи дедалі більше звертають увагу на безпеку, близькість DESTINATIONAХ, екологічність та індивідуальність пропозицій. Як свідчить дослідження Близнюка С. В. (2018), основними потребами внутрішніх туристів є:

- короткотривалі поїздки (2–5 днів);

- зручні транспортні маршрути;
- доступне житло;
- емоційна привабливість подорожі.

Це формує запит на **регіональні ініціативи** у форматі “маркетингу вражень”, розвиток **екотуризму, агротуризму та малих культурних ініціатив**.

Таблиця 1

SWOT-аналіз туристичної сфери регіонів України

Сильні сторони	Слабкі сторони
Багатий природний і культурний потенціал	Недостатній рівень розвитку інфраструктури
Розмаїття DESTINACIЙ	Відсутність єдиного туристичного бренду
Активність громадських ініціатив	Слабка координація на рівні ОМС
Підвищений інтерес до внутрішнього туризму	Брак інвестицій у промоцію
Можливості	Загрози
Інтеграція у європейський туристичний простір	Військові дії та нестабільність
Розвиток зеленого туризму	Міграція кадрів та професіоналів
Діджиталізація послуг	Зношеність об’єктів інфраструктури
Участь у міжнародних проєктах	Зниження платоспроможності населення

У багатьох туристичних регіонах спостерігається **перевантаження природних ресурсів**, що спричиняє зростання навантаження на екосистеми. Відсутність систем поведінки з відходами, порушення норм забудови, несанкціонований туризм в природоохоронних зонах – ці проблеми несуть загрозу сталості туризму. Ілляшенко С. М. (2007) підкреслює, що сучасні туристичні продукти мають формуватись з урахуванням екологічних стандартів, з

Регіональний ринок туристичних послуг України є **високофрагментованим**. Спостерігається істотна різниця в рівні розвитку інфраструктури, якості сервісу, просуванні DESTINACIЙ, що пов’язано з відсутністю координації політики на регіональному рівні.

Найбільш розвинені туристичні регіони:

- **Львівська область** – туристичний бренд, розвинута міська інфраструктура, гастрономічні тури;
- **Івано-Франківська та Закарпатська області** – рекреаційні курорти, етнотуризм;
- **Одеська область** – морський туризм, фестивалі;
- **Київ** – діловий, культурний, науковий туризм.

Менш розвинені регіони:

- північні та східні області (Чернігівська, Сумська, Полтавська, Харківська) через недостатній рівень туристичного маркетингу та інвестицій;
- території, прилеглі до зони бойових дій (Херсонська, Миколаївська, Донецька, Луганська області) практично втратили туристичну активність (Герасименко, 2016)

Регіональний туризм напряму залежить від наявності:

- якісної дорожньої мережі;
- залізничного та авіасполучення;
- зручних пунктів розміщення (готелі, хостели, агросадиби);
- навігаційних рішень, туристичних інформаційних центрів.

Проте, за даними Держтуризмкурорту, лише 35–40% територіальних громад мають розроблені **туристичні стратегії** або програми. Часто відсутня комунікація між ОМС, підприємцями й освітніми установами, що гальмує створення якісного туристичного продукту.

Через низьку конкурентоспроможність заробітних плат та масову міграцію професіоналів за кордон, регіональні туристичні підприємства стикаються з дефіцитом кадрів – гідів, менеджерів, адміністраторів, фахівців з цифрового маркетингу. Освітня підготовка у сфері туризму також потребує оновлення та більшої практичної орієнтації.

Живко З. Б. (2019) наголошує, що необхідне тісніше співробітництво між ВНЗ, місцевими органами влади та бізнесом у питаннях підготовки, стажування та перепідготовки кадрів. Туризм в Україні вкрай чутливий до соціально-політичних катаклізмів. Повномасштабна війна, пандемія COVID-19, інфляційні процеси, енергетичні кризи – все це критично впливає на мобільність населення, інвестиційну активність та рівень споживчого попиту.

Голод А. П. (2017) підкреслює, що проблема безпеки туристичних систем має вирішальне значення. Йдеться не лише про фізичну безпеку туристів, а й про інфраструктурну, інформаційну, санітарно-гігієнічну, техногенну складові. Наразі більшість регіонів не мають адаптованих протоколів реагування на надзвичайні ситуації у сфері туризму.

Починаючи з 2014 року, туристична сфера України зазнала суттєвих змін під впливом політичної нестабільності, економічної кризи, пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення. Попри виклики, галузь продовжує демонструвати стійкість і адаптаційний потенціал. Зростає роль **внутрішнього туризму**, що став основним сегментом ринку в умовах обмеження закордонних подорожей.

За оцінками аналітиків (Живко З. Б. та ін., 2019), основними драйверами залишаються:

- культурно-історичний туризм (Львів, Київ, Кам'янець-Подільський),
- гірськолижний (Карпати),
- лікувально-оздоровчий (Закарпаття, Хмельник, Миргород),
- подієвий (фестивалі в Одесі, Вінниці, Ужгороді).

Однак темпи відновлення галузі нерівномірні та суттєво відрізняються в залежності від регіону.

Козинець В.М. (2006) підкреслює, що підготовка персоналу до кризових ситуацій – обов'язковий компонент туристичного менеджменту. Туристичні підприємства повинні мати **плани дій у надзвичайних обставинах**, навчати працівників, створювати пам'ятки для клієнтів.

З 2022 року туристичне страхування в Україні зазнало значної трансформації:

- з'явилися **продукти, що покривають воєнні ризики**, евакуацію, травми, пов'язані з обстрілами;
- **туроператори у безпечних регіонах** запровадили обов'язкове страхування внутрішніх мандрівок;
- у співпраці з волонтерськими структурами створено **пошуково-рятувальні алгоритми** в горах, на воді, у туристичних місцях.

Живко З. Б. (2019) підкреслює, що забезпечення економічної безпеки підприємства неможливе без системи захисту майнових та фінансових ризиків, що включає страхування об'єктів інфраструктури, транспорту, відповідальності перед клієнтами.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, у сучасних умовах споживачі все більше звертають увагу на екологічність, безпеку та етичність

бізнес-практик. Українські туристичні фірми доволі часто на основі власного досвіду самі розробляють методику та програми страхування туристів або удосконалюють вже існуючі. Саме від туристичної фірми буде залежати якість надання послуг у страховій сфері, особливо це стосується програм медичного страхування, які відбуваються частіше за все по програмах “стандарт” і найкращими та більш популярними серед них будуть пропонуватися програми в яких буде найбільше опцій. Проблеми, які є на туристичному українському ринку, можна вирішити за допомогою сучасних технологічних інновацій та розробкою власних програм при співпраці туристичної фірми та страхової компанії.

ЛІТЕРАТУРА

- Бідняк, М. Н. (2017). *Організаційні засади управління туристичною діяльністю підприємства*. А.С.К.
- Близнюк, С. В. (2018) *Діяльність туристичного підприємства*. Вид. 2-ге, випр. і допов. Видавництво “Політехніка”.
- Богиня, Д. П. (2017). *Основи туристичного бізнесу* : зб. наук. пр. Інститут економіки НАН України.
- Голод, А. П. (2017). *Безпека регіональних туристичних систем: теорія, методологія та проблеми гарантування: монографія*. Львівський державний університет фізичної культури.
- Герасименко, В. Г. (2016). *Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку: монографія*. Астропринт.
- Житник, О. Є. (2019). Плюси впровадження інформаційних систем: результати. *Маркетинг в Україні*, 5, 12–16.
- Живко, З. Б. (ред.). *Організація та управління системою економічної безпеки підприємства: навч.-метод. посіб.* Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А.
- Ілляшенко, С. М. & Шипуліна, Ю. С. (2007). *Товарна інноваційна політика : підручник*. Університетська книга.
- Козинець, В. М. (2006). *Безпека життєдіяльності у сфері туризму: навчальний посібник*. Кондор.
- Козачук, М. А. (2013) Проблема безпеки туристичної діяльності в контексті Глобального етичного кодексу туризму. У *Сучасні тенденції розвитку та вдосконалення туристської діяльності в Україні в контексті концептуальних положень Глобального етичного кодексу туризму*: матеріали XII Аспірантських читань (с. 31–34). КУТЕП.
- Продіус, О.І. (2020). Стратегічне управління в умовах підвищеної невизначеності. У *Матеріали II Міжнародної науково–практичної конференції “Сучасний менеджмент економічних систем в координатах парадигми сталого розвитку”* (с. 4–9). Середняк Т. К.
- Прокопенко, О. В. (2017). *Управління конкурентоспроможністю підприємств*. ІНЖЕК.
- Шепелев, В. Д. (2020) *Конкурентоспроможність підприємств: механізми забезпечення та стратегії підвищення*. КНЕУ.

REFERENCES

- Bidniak, M. N. (2017). *Orhanizatsiini zasady upravlinnia turystychnoiu diialnistiu pidpriemstva*. A.S.K.

- Blyzniuk, S. V. (2018). *Diialnist turystychnoho pidpriemstva. Vyd. 2-he, vypr. i dopov.* Vydavnytstvo "Politekhnik".
- Bohynia, D. P. (2017). *Osnovy turystychnoho biznesu : zb. nauk. pr.* Instytut ekonomiky NAN Ukrainy.
- Holod, A. P. (2017). *Bezpeka rehionalnykh turystychnykh system: teoriia, metodolohiia ta problemy harantuvannia: monohrafiia.* Lvivskiy derzhavnyi universytet fizychnoi kultury.
- Herasymenko, V. H. (2016). *Rynky turystychnykh posluh: stan i tendentsii rozvytku: monohrafiia.* Astroprynt.
- Zhytnyk, O. Ye. (2019). Plusy vprovadzhennia informatsiinykh system: rezultaty. *Marketynh v Ukraini*, 5, 12–16.
- Zhyvko, Z. B. (red.). *Orhanizatsiia ta upravlinnia systemoiu ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva: navch.-metod. posib.* Vydavets Chabanenko Yu. A.
- Illiashenko, S. M. & Shypulina, Yu. S. (2007). *Tovarna innovatsiina polityka : pidruchnyk.* Universytetska knyha.
- Kozynets, V.M. (2006). *Bezpeka zhyttiediialnosti u sferi turyzmu: navchalnyi posibnyk.* Kondor.
- Kozachuk, M.A. (2013) Problema bezpeky turystychnoi diialnosti v konteksti Hlobalnoho etychnoho kodeksu turyzmu. U *Suchasni tendentsii rozvytku ta vdoskonalennia turystskoï diialnosti v Ukraïni v konteksti kontseptualnykh polozhen Hlobalnoho etychnoho kodeksu turyzmu: materialy XII Aspirantskykh chytan* (s. 31–34). KUTEP.
- Prodius, O.I. (2020). Stratehichne upravlinnia v umovakh pidvyshchenoi nevyznachenosti. U *Materialy II Mizhnarodnoi naukovo– praktychnoi konferentsii "Suchasnyi menedzhment ekonomichnykh system v koordynatakh paradyhmy staloho rozvytku"* (s. 4–9). Seredniak T. K.
- Prokopenko, O. V. (2017). *Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv.* INZhEK.
- Shepeliev, V. D. (2020). *Konkurentospromozhnist pidpriemstv: mekhanizmy zabezpechennia ta stratehii pidvyshchennia.* KNEU.

Б. В. КАРАБІН

доктор філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія,
вихователь ГПД КЗ “Іркліївський ліцей” (Україна)

e-mail: karabindana26@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2738-8677>

ТОПОНІМІЯ МІСТА ЧЕРКАСИ ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКОГО КРАЄЗНАВЦЯ М. Ф. ПОНОМАРЕНКА

Анотація

Мета статті полягає в дослідженні наукового доробку відомого українського краєзнавця Михайла Федоровича Пономаренка з актуальних питань топоніміки м. Черкаси та його околиць. **Методологічна основа дослідження.** У процесі дослідження застосовано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, а також біографічний і хронологічний методи. **Наукова новизна.** У даній статті вперше охарактеризовано підходи М. Пономаренка до вивчення топонімів як джерела для реконструкції історичних, соціально-економічних, міграційних та етнокультурних процесів. Приділено увагу науковій спадщині дослідника, зокрема його статтям “Про назву міста Черкаси” (1988) та “Черкаси: таємниця топоніма” (1991). У цих працях М. Пономаренко детально дослідив походження топонімів, історичні контексти їх формування та трансформації, а також особливості функціонування географічних назв протягом століть. **Результати дослідження.** З’ясовано, що М. Пономаренко критично переосмислив усталені гіпотези щодо етимології топонімів, спираючись на історичні документи, археологічні знахідки та лінгвістичний аналіз. Стаття містить основні гіпотези М. Пономаренка щодо походження цих топонімів, їх зв’язку з етнографічними групами, історичними подіями, антропонімами та природними особливостями місцевості. Розглянуто топонімічні дослідження краєзнавця щодо назв населених пунктів та географічних об’єктів Черкащини. Зокрема, автор аналізує його дослідження мікрорайонів Черкас (“Митниця”, “Дахнівка”), сіл (Бузуків, Геронимівка, Хацьки, Худяки, Дубіївка, Кумейки, Леськи, Вергуни, Будище) та природних об’єктів (Ірдинь). Висновки дослідження підтверджують значущість наукового доробку М. Пономаренка для розвитку української топоніміки. Використання його методологічного підходу може сприяти розширенню знань про походження географічних назв та їхню роль у культурно-історичній спадщині України.

Ключові слова: ойконімія, відантропонімічні топоніми, Черкаський район, гіпотеза, ономастична розвідка, історія, топоніміка.

TOPONYMY OF THE CITY OF CHERKASY AND ITS ENVIRONS IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF UKRAINIAN LOCAL HISTORIAN M. F. PONOMARENKO

Abstract

The purpose of the article is to study the scientific work of the famous Ukrainian local historian Mykhailo Fedorovich Ponomarenko on relevant issues of toponymy of Cherkasy and its environs. **Research methodology.** While working on the topic, general scientific methods of scientific analysis and synthesis, as well as biographical and chronological methods of historical research were used. **The academic novelty.** The article first characterises M. Ponomarenko’s approaches to the study of toponyms as a source for the reconstruction of historical, socio-economic, migration and ethno-cultural processes. Attention is paid to the scientific heritage of the researcher, in particular his articles “On the Name of the City of Cherkasy” (1988) and “Cherkasy: the Secret of the Toponym” (1991). In these works, M. Ponomarenko examined the origin of toponyms in detail, the historical contexts of their formation and transformation, as well as the peculiarities of the functioning of geographical names over the centuries. **Results of the study.** It has been found that M. Ponomarenko critically rethought the established hypotheses about the etymology of place names, based on historical documents, archaeological finds and linguistic analysis. The article contains M. Ponomarenko’s main hypotheses about the origin of these place

names, their connection with ethnographic groups, historical events, anthroponyms, and natural features of the area. The author examines the toponymic research of the local historian on the names of settlements and geographical objects of Cherkasy region. In particular, the author analyzes his research on Cherkasy neighborhoods ("Mytnytsia", "Dakhnivka"), villages (Buzukiv, Geronimivka, Khatske, Khudyky, Dubiivka, Kumeika, Leski, Verguny, Budyshche) and natural objects (Irdyne). The conclusions of the study confirm the significance of M. Ponomarenko's scientific work for the development of Ukrainian toponymy. The use of his methodological approach can contribute to the expansion of knowledge about the origin of place names and their role in the cultural and historical heritage of Ukraine.

Key words: oikonymy, vidanthroponymic toponyms, Cherkasy region, hypothesis, onomastic research, history.

Вступ. Михайло Федорович Пономаренко – видатний краєзнавець другої половини ХХ ст., педагог і громадський діяч. Як дослідник історії Черкащини, зокрема Золотоноші та Золотоніщини, він зробив значний внесок у краєзнавчий рух. Його діяльність охоплювала заснування та керівництво Золотоніським краєзнавчим музеєм, участь в археологічних експедиціях і створення численних історичних та науково-популярних праць. Одним із таких напрямків над яким плідно працював Михайло Федорович була топоніміка Черкащини. Це підтверджується його участю в діяльності Української ономастичної комісії. М. Пономаренко приділяв особливу увагу дослідженню топонімів – власних географічних назв, які відображають історію, культуру та мовні особливості певного регіону. Він вивчав походження та значення назв населених пунктів, річок, урочищ і місцевостей Черкащини, аналізував їхній зв'язок із історичними подіями та етнокультурними процесами. Його дослідження сприяли глибшому розумінню розвитку регіональної топоніміки та допомагали зберегти автентичні назви, що є важливою складовою історичної пам'яті. Тому, запропонована для розгляду тема залишається важливою і потребує детальнішого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській історіографії життю та діяльності М. Пономаренка присвячено ряд науково-популярних статей істориків-краєзнавців, зокрема В. Мельниченка (2018), М. Борща (2005), Г. Голиша (2020). Активне вивчення спадщини краєзнавця розпочалося лише у 2010–2020-х роках, коли до аналізу його діяльності долучилися такі дослідники, як А. Гриценко (2023), М. Дєєв (2014), О. Курок (2023), В. Лазуренко (2024), В. Прокопчук (2024), І. Петренко (2024) та О. Чумаченко (2023). Однак їхні праці висвітлюють не всі аспекти його діяльності, зокрема топоніміку. Тому порушена у цій статті тема беззаперечно є актуальною.

Мета статті полягає в дослідженні наукового доробку українського краєзнавця Михайла Федоровича Пономаренка з актуальних питань топоніміки м. Черкаси та його околиць.

Для реалізації мети поставлені такі **завдання**: проаналізувати стан наукової розробки теми; визначити чинники, що вплинули на формування наукових поглядів М.Ф.Пономаренка з питань топоніміки м. Черкаси та його околиць; проаналізувати наукову спадщину краєзнавця і його ключові гіпотези з питань топоніміки м. Черкаси.

Методи та методологія проведення дослідження. У процесі дослідження застосовано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, а також біографічний і хронологічний методи. Для розв'язання поставлених завдань, автором застосовано комплекс загальнонаукових, спеціальних та спеціалізованих методів пізнання. Методологічні засади дослідження базуються на кількох важливих принципах: принцип об'єктивності, який передбачає критичне осмислення ідеологічних штампів радянської історіографії стосовно формування світогляду М. Пономаренка; принцип

системності, який демонструє основні напрямки наукової діяльності М. Пономаренка в сфері краєзнавства. Нарешті, принцип історизму передбачає врахування конкретних історичних умов та дослідження історичних явищ у контексті наукової діяльності М. Пономаренка.

Виклад основного матеріалу. Системно займатися дослідженнями топоніміки М. Пономаренку дозволяв фах філолога, що передбачав володіння науковим інструментарієм цієї історико-філологічної дисципліни. У 1938–1940 рр. М. Пономаренко навчався на мовно-літературному факультеті Учителського інституту при Черкаському державному педагогічному інституті за спеціальністю “українська мова та література” (Масненко, 2021, с.71–72; 84). Після війни він продовжив освіту, закінчивши у 1946 р. з відзнакою Черкаський педагогічний інститут за тією ж спеціальністю (ДАЧО, ф. р.-5428, оп. 1, спр.1, арк. 38; ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 54, арк. 23, 30). У 1949–1954 рр. здобував знання на факультеті французької мови Київського державного педагогічного інституту іноземних мов, а паралельно у 1952–1953 рр. навчався на факультеті німецької мови Київського педагогічного інституту ім. М. Горького. Однак через заборону одночасного навчання у двох закладах йому довелося припинити навчання після першого курсу (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 54, арк. 32). Документи з його особового фонду (Ф.Р.-5428) свідчать, що у 1951 р. він також був зарахований на факультет німецької мови Білоцерківського інституту іноземних мов, але, з невідомих причин, так і не завершив навчання (ДАЧО, ф.р.-5428, оп.1, спр. 54, арк. 25). У 1953 р. він подав заяву про вступ на аналогічну спеціальність до Київського державного університету ім. Т. Шевченка (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 54, арк. 29). Крім того, у 1952–1953 рр. М. Пономаренко намагався вступити до аспірантури Інституту мовознавства ім. О. Потебні, проте змушений був відмовитися від цієї ідеї через відсутність заочної форми навчання (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 54, арк. 27, 28). Його прагнення до здобуття глибоких філологічних знань демонструє не лише наполегливість, а й значний потенціал для роботи у сфері педагогіки та наукових досліджень.

Коли у 1957–1972 рр. головним редактором “Українського історичного журналу” був визначний український історик Ф. Шевченко (Батуріна, 2004, с. 781), у виданні було надруковано 12 повідомлень, тез, рецензій та серйозних статей з актуальних питань ономастики (*спеціальна лінгвістично-історична дисципліна, яка вивчає власні імена й назви, їх історію, семантику, будову, основні закономірності розвитку*). Із цього переліку дві належали перу золотоніського дослідника М. Пономаренка. Причому стаття “Ономастичні відомості в “Історії міст і сіл Української РСР”” (1968) стосувалася теоретико-методологічних, методичних, історіографічних та джерелознавчих аспектів ономастичних студій, які були представлені в енциклопедичних виданнях серії “Історія міст і сіл Української РСР”: “Харківська область” (1967), “Полтавська область” (1968) та “Львівська область” (1968) (Пономаренко, 1968, с.101). Друга стаття М. Пономаренка в “Українському історичному журналі” має назву “Богуслав чи Буслав?” (1971) і є фундаментальним дослідженням з топонімії м. Богуслав, районного центру Київської області (Пономаренко, 1971).

Закономірно, що М. Пономаренко надавав велике значення вивченню топонімів. Їх використання допомагає розв’язувати суперечливі питання етногенезу, колонізаційних і міграційних процесів корінного населення. Тому ними активно послуговуються у своїй роботі науковці з таких галузей, як історія, археологія, етнографія, географія; водночас у топоніміці часто використовуються напрацювання цих наук (Щербина, 2010).

Підтвердження того, що діяльність М. Пономаренка є яскравим прикладом практичного застосування вищеподаної тези, знаходимо в нарисі краєзнавця М. Борща, котрий зазначає, що “він (М. Пономаренко – Авт.) дійшов висновку, що доцільно поєднувати археологію і топоніміку, що назви міст, сіл, річок, гір допомагають топонімістам вивчати життя древніх народів, дізнаватися, як вони сприймали навколишній світ, до якої мовної групи вони належали” (Борщ, 2005, с. 38). Водночас М. Борщ зауважив, що знання багатьох мов дозволяло Михайлу Федоровичу досліджувати обрану проблематику з використанням оригінальних текстів джерел та праць науковців інших країн (Борщ, 2005, с. 38–39).

Дослідження топоніміки м. Черкаси, що лягли в основу праць “Про назву міста Черкаси” (1988) та “Черкаси: таємниця топоніма” (1991) є визначним здобутком М. Пономаренка як ономаста. Зважаючи на те, що питання походження м. Черкаси, його назви та дати є дискусійним і не до кінця з’ясованим, цінними ці дослідження є і для історіографії проблематики в цілому. Аналіз статті “Черкаси: таємниця топоніма” було здійснено археологом Д. Куштаном у статті “Михайло Пономаренко – дослідник археології міста Черкаси” (2020) (Куштан, 2020, с. 37).

Як стверджує автор, Михайлу Федоровичу вдалося довести хибність “чорноклобуцької” теорії та поставити під сумнів популярну в другій половині ХХ ст. “черкеську” гіпотезу, сформовану російськими істориками ХVІІІ ст. В. Татищевим та І. Болтіним (там само, с. 37–38).

На думку Д. Куштана, “у цій статті дослідник, мабуть, єдиний із тогочасних черкаських істориків, здійснив критичний аналіз літописних і історичних “доказів” заснування Черкас до ХІV сторіччя” (там само, с. 37). Зазначимо, що походження топоніма Черкаси М. Пономаренко пов’язує з племенами адигів, котрі могли розселятися по Дніпру та закласти Черкаси і таким чином закріпили за ними етнонім. Дослідник висловлює таку думку: “Щодо етноніма, то найприйнятнішою на сьогодні можна вважати гіпотезу про зооморфність етноніма “черкес” від осетинського “орел” (В. Абаєв) з огляду на: 1) подібність вокально-консонантної структури етноніма черкес в осетинській мові та мові адигів (шергес); 2) сусідство адигів і черкес і 3) тісні історичні контакти між двома народами в минулому” (Пономаренко, 1988, с. 56). Таким чином, можемо стверджувати, що М. Пономаренко був прихильником кавказької гіпотези походження топоніма Черкаси (Пономаренко, 1991, с. 76).

Слід відзначити, що основою обох статей є публікація Михайла Федоровича “Скільки років Черкасам?” 1981 р., машинописний рукопис якої є серед документів наукового звіту експедиції “Черкаси 1981” та був опублікований Д. Куштаном у 2018 р. (Куштан, 2020, с. 37).

Матеріали М. Пономаренка з топонімії Черкас та його околиць були опубліковані на сторінках черкаської районної газети “Серп і Молот” та міських газет “Черкаська правда” та “Молодь Черкащини” в період 1982–1987 рр.

За визначенням М. Пономаренка, назва мікрорайону “**Митниця**” є історичною, оскільки відображає економічну історію міста Черкаси та є поширеною слов’янською назвою в регіоні. У своїх аргументах дослідник використовує “Опис Черкаського замка” (1552) та “Опис м. Черкаси та його повіту” (1803). Слід зазначити, що ця розвідка була здійснена і в межах пам’яткоохоронної діяльності М. Пономаренка у зв’язку з рішенням міської влади відновити мікрорайон, який було знищено під час будівництва Кременчуцького водосховища. Дослідник зазначає: “На запит черкаських краєзнавців, чи варто відновлювати назву “Митниця”, інститут мовознавства АН УРСР відповів: “Відродження давньої назви Митниця в Черкасах можна лише вітати”” (Пономаренко, 1982).

Відантропонімічне походження, на думку М. Пономаренка, має і назва мікрорайону *“Дахнівка”*. До 1982 р. ця частина міста була селом Дахнівка, назву якого дослідник виводить від імені першопоселенця – *“Дахна”*, що могло бути розмовною формою імені Данило або Давид. Михайло Федорович схилився до думки, що таки Данило, оскільки воно більш уживане. Водночас дослідник звертає увагу, що така розмовна форма *“конкретизує і соціальне становище першого поселенця як селянина або міщанина, оскільки так звали лише простий люд”* (Пономаренко, 1984).

Назву села *Бузуків*, що в Черкаському районі, М. Пономаренко виводив від першопоселенця із прізвищем Бузуків, котре походить від тюркського слова *“бузук” – поганий (“бузук адам” – погана людина), зіпсутий (“бузук йол” – зіпсута дорога), зруйнований (“бузук дивар” – зруйнована стіна)*. Як зазначив Михайло Федорович, йому вдалося віднайти з десятків подібних прізвищ, що, вочевидь, і лягло в основу його версії. Згідно із зібраними дослідником даними форма назви села впродовж історії змінювалася: Бузукове (селище Бузукове 1494–1509 рр.), Бузуківське (селище Бузуковське (рос.) – 1552 р.), Бузуків (хутір Бузуков (рос.) – 1651 р.), Бузуковець – 1900 р. Проте закріпилася саме форма Бузуків (Пономаренко, 1983).

Стосовно назви наступного прилеглого до Черкас села *Геронимівка*, то М. Пономаренко пов’язує його з іменем черкаського старости Героніма Сангушка (1743–1812). Це є польською версією імені грецького походження Єронім, тобто *“священноіменний”*. Як зазначає краєзнавець, Г. Сангушко був сином литовського гетьмана Павла Франциска, після поділу Польщі вступив на службу до російської армії, де отримав чин генерал-поручика. М. Пономаренко також окреслив, що первісна назва села – Поляна (від географічного терміна – *“рівнина на узліссі або посеред лісу”*). Водночас зауважує, що населений пункт ніколи не називався *“Полянкою Маленькою”*, як зазначено в томі *“ІМІС УРСР. Черкаська область”*, та *“Полянкою”*, як згадано в газеті *“Черкаська правда”* від 5 січня 1963 р. М. Пономаренко пояснює, що в ревізії Черкаського староства 1622 р. зазначається, що *“села та хутори, що належать до цього староства...на Руській поляні більший, і поляні менший”*, проте *“більший”* і *“менший”* в цьому випадку не частини власних назв, а є назвами загальними (Пономаренко, 1984).

Щодо села *Хацьки*, розташованого в околицях Черкас над Ірдинським болотом, то його назву М. Пономаренко пов’язує з іменем поселенця Хацька, тобто Харитона, що з грецької мови означає *“благодатний”*.

Також М. Пономаренко аналізував походження назви *“Ірдинь”*, яку має на Черкащині селище, річка та болото. Зважаючи на цей факт, дослідник наводить історичну довідку, що *“селище міського типу виникло 1930 р., селище Ірдинівка – у XIX сторіччі; а перша згадка про річку Ірдинь припадає на 1552 р.”*. Таким чином, стає зрозумілим, що селище отримало назву від гідроніма Ірдинь. Як зазначав М. Пономаренко, назва походить з індоєвропейського *“руд-”*, що в слов’янській мові як *“рд-ін”*, котре трапляється в давньоруських словах *“рѣдритися”*, тобто *“червоніти”*, *“рьдрый” – “червоний, рудий”*, та в українській мові – *“ирдити” – “червоніти”*. Взаємозв’язок цього слова з назвою *“Ірдинь”* М. Пономаренко пояснював природними особливостями болота, від якого назва перейшла до річки. Оскільки в болоті є руда, котра місцями проступає і надає рудого забарвлення річці (Пономаренко, 1985). Натомість сучасний дослідник С. Наливайко у своєму дослідженні *“Семантичне гніздо “самець”, “бик” в індоіранській гідронімії Східної Європи”* (2022) у назві *“Ірдинь”* простежує наявність імовірної самцевої семантики. За його висновками індоіранське слово *vara, var* у санскриті має значення *“самець”*, а його компонент *Var/Ver/Vir* у східнословянській гідронімії має варіант *Ір-, Яр-* (Наливайко, 2022, с.170–186).

Розкриваючи походження назви “Худяки”, М. Пономаренко аналізує наявні щодо цього питання версії. Так, дослідник згадує дві гіпотези краєзнавця С. Найдена: у першій назва пов’язується із непридатними для життя географічними особливостями території, унаслідок чого місцеве населення дуже бідно жило; у другій – зі словом “ходоки”, тобто люди, що ходили на заробітки. Проте, на думку М. Пономаренка, обидві версії є неприйнятними, оскільки окреслені проблеми були не лише в жителів Худяків. Натомість він знаходить помилковим і твердження іншого дослідника – мовознавця Ю. Редька, котрий виводить назву “Худяки” від “Худьо” – прізвиська батька чи діда. Оскільки, на думку М. Пономаренка, “жоден син чи онук Худя не звався Худяком”. Цей аргумент дослідник підкріплює документами із Волокаламського монастиря XVI ст.: “Худяк, Єрмаків син...Худяк, Єрмолин син” (рос), де чітко видно, “що батьки обох Худяків – не Худі, а Єрмак і Єрмола”. Таким чином, він погоджується з визначенням академіка С. Веселовського, що “худяк” – це назва бідної людини в Росії. Отже, топонім “Худяки”, за М. Пономаренком, походить від прізвища першого поселенця із прізвищем Худяк, котрий міг бути родом з території Росії (Пономаренко, 1985).

Щодо топоніма *Дубійка* дослідник не погоджується з притаманним народним переказам твердженням, що назву село отримало від дубових лісів, котрі росли на його околицях. На його думку, топонім є похідним від прізвища Дубій, що означає “невблаганий, бездушний”, тобто людина з негативною емоційною характеристикою. Водночас М. Пономаренко зазначає, що суфікс -ій- відіграв значну роль в утворенні українських прізвищ та прізвиськ (Пономаренко, 1985).

На окрему увагу заслуговує топонімічна розвідка краєзнавця “Кумейки”. У ній дослідник дає пояснення топоніма *Кумейки* – назви села, що ввійшло в історію України як місце битви селянсько-козацького війська під проводом Павлюка проти польської шляхти Потоцького. За визначенням М. Пономаренка, топонім походить від прізвища першого поселенця, котре еволюціонувало від побутової назви “кум” до власної назви “Кумейко”. За гіпотезою дослідника, перший поселенець села міг бути вихідцем із Західної України, оскільки саме прізвищам того регіону притаманні закінчення -ейко (Пономаренко, 1986).

Невелика розвідка проводилася М. Пономаренком щодо топонімії села *Лозівок*. Як зазначав Михайло Федорович, назва є “досить прозорою”, оскільки “її утворено від назви рослини “лози” із додаванням суфіксів -ов- та -ок-”. З наведених дослідником даних можна вважати топонім історичним, адже на околицях села були великі зарості лози, а в документах XIX ст. зафіксована назва “Лозова Дубина”, якою позначалося урочище між Лозівком, Будищем та Єлизаветівкою.

Не є винятком і тлумачення топоніма *Леськи*. М. Пономаренко також виводить назву села від імені його першого поселенця – *Леська*, яке зазначається в народних переказах. Дослідник не погоджується з твердженням Л. Похилевича, що Леськи можна виводити від імені *Єлисей*. На думку М. Пономаренка, топонім пов’язаний з пестливою формою імені *Олександр* або *Олексій* (звідка *Олефір*) – *Лесь*. Як зазначає дослідник, ця форма стала основою назв інших населених пунктів – Лесівка, Лесьчино, Леськівка. Якщо її поширити дрібнішим суфіксом -к-(о), то вийде – *Лесько*, від якого утворено назву села (Пономаренко, 1986).

Заперечує М. Пономаренко й твердження Л. Похилевича в контексті аналізу топоніма *Вергуни*. Краєзнавець не погоджується, що назва села походить від назви печива або млинців – вергуни (Л. Похилевич). М. Пономаренко вважав, що топонім похідний від прізвища, оскільки в його картотеці “зафіксовано близько ста прізвищ “Вергун””. Він зазначає, що слово “вергун” має два значення: сорт тютюну та сорт

печива. Однак “наше слово – людина, яка має звичку шпурлятися чи з силою кидати тяжкі предмети”. Оскільки, за словами М. Пономаренка (1986), таке визначення в словниках не зафіксовано, то він вважає, що воно є похідним від слова “вергати”, тобто “шпурляти”.

А от назву села **Будище** М. Пономаренко пов’язує з промисловою діяльністю в регіоні, оскільки в період другої половини XVI – першої половини XVII ст. тут розвивалося виробництво з добування поташу, попелу, дьогтю та вугілля, яке отримало назву “**буда**”. Як вказує Михайло Федорович, слово походить від німецького “буде” та означає “намет, курінь, халабуда”. Таким чином, виходить, що “будище” – це місце, де існувала буда. Як дослідив М. Пономаренко, з будами пов’язані й назви інших населених пунктів України, зокрема на Черкащині: хутір Буда (Чигиринщина), Буда Нова та Буда Бровахівська (Корсунщина), Буда Нова (Звенигородщина), Буда Горобіївська і Буда Таганчанська (Канівщина), Буда Журжинська (Лисянщина), Буда-Макиївка (Смілянщина), Буда Орловецька (Городищина) та села Будище Звенигородського та Лисянського районів.

Висновки. Таким чином, науковий доробок М. Пономаренка з актуальних питань топоніміки м. Черкаси та його околиць є важливим внеском у дослідження історії та культури Черкащини. Його багаторічні дослідження географічних назв, глибокий аналіз їхнього походження, зв’язку з історичними подіями, природними особливостями та соціально-економічними факторами дозволяють розширити уявлення про минуле регіону.

Дослідник застосовував комплексний підхід, поєднуючи топоніміку з археологією, історією, етнографією та мовознавством, що дало змогу отримати більш обґрунтовані висновки щодо етногенезу, колонізаційних процесів та розвитку поселень Черкащини. Його розвідки не лише пояснюють походження окремих топонімів, але й ставлять під сумнів низку усталених гіпотез, пропонуючи нові, аргументовані трактування.

Роботи М. Пономаренка залишаються цінним джерелом для сучасних науковців, краєзнавців та мовознавців, а його підхід до вивчення топонімії може слугувати методологічною основою для подальших досліджень у цій сфері. Вивчення та популяризація його наукової спадщини є важливим завданням для розвитку української ономастики та історичної науки загалом.

ЛІТЕРАТУРА

- Борщ, М. (2005). *Перший директор Золотоніського музею. У Неспокій серця: збірник статей і матеріалів* (с. 30–41).
- Голиш, Г. (2020). *Слово про вчителя від Бога. У Михайло Пономаренко: з любов’ю до Черкащини: збірник статей та спогадів* (с. 14–31).
- Гриценко, А. П., Курок, О. І. & Чумаченко, О. А. (2023). Листи О. С. Складенка до золотоніського краєзнавця М. Ф. Пономаренка (1963–1976 рр.). *Сумська старовина*, 63, 45–52.
<https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.63.4>
- Гриценко, А., Прокопчук, В., & Чумаченко, О. (2023). Листи українського фізика П. Г. Борзяка до золотоніського краєзнавця М. Ф. Пономаренка. *Консенсус*, 4, 124–133.
<https://doi.org/10.31110/consensus/2023-04/124-133>
- Деєв, М. М., & Чанцева, Л. (2014). Краєзнавча та просвітницька діяльність Михайла Федоровича Пономаренка. *Юний краєзнавець Черкащини*, 10–11, 100–107.

- Істину встановлює суд історії: збірник на пошану Ф. П. Шевченка: у 2-х т. (2004). УНДІАСД, Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Інститут археології, Інститут історії України Національної академії наук України.
- Куштан, Д. (2020). Михайло Пономаренко – дослідник археології Черкас. У *Михайло Пономаренко: з любов'ю до Черкащини* (с. 32–40).
- Лазуренко, В. М. (2024). Історія суботівського історичного музею у епістолярній спадщині видатних краєзнавців Черкащини. *Вісник науки та освіти*, 2(20), 1568–1585.
[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2\(20\)-1568-1585](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2(20)-1568-1585)
- Мельниченко, В. М. (2018). Краєзнавство Черкащини в біографіях відомих дослідників краю. У *Персоналістичний вимір історії Черкащини* (с. 36–38).
- Наливайко, С. (2022). Семантичне гніздо “самець”, “бик” в індоіранській гідронімії Східної Європи. *Українознавство*, 1(82), 170–186.
[https://doi.org/10.30840/2413-7065.1\(82\).2022.256275](https://doi.org/10.30840/2413-7065.1(82).2022.256275)
- Особисті документи М. Ф. Пономаренка. (н.д.). ДАЧО. Ф.Р.-5428. Оп. 1. Спр. 54. 32+2 арк.
- Петренко, І. (2024). Деякі аспекти повсякдення краєзнавців Полтавщини наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. (на матеріалах епістолярної спадщини). *Актуальні питання у сучасній науці (Серія “Педагогіка”, “Право”, “Економіка”, “Державне управління”, “Техніка”, “Історія та археологія”)*, 8 (14), 990–1001.
- Пономаренко, М. (1968). Ономастичні відомості з “Історії міст і сіл Української РСР”. *Український історичний журнал*, 12, 94–101.
- Пономаренко, М. (1971, вересень). Богуслав чи Буслав. *Український історичний журнал*, 9, 94–95.
- Пономаренко, М. (1982, 8 квітня). Митниця: (Р-н м. Черкаси. Звідки ця назва?). *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1983, 21 квітня). Бузуків. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1984, 19 травня). Хацьки. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1984, 4 серпня). Дахнівка. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1984, лютий 25). Геронимівка. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1985, 19 жовтня). Дубіївка. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1985, серпень 24). Ірдинь. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1985, травень 18). Худяки. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1986, 11 січня). Кумейки. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1986, 14 червня). Вергуни. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1986, 3 липня). Будище. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1986, 31 травня). Леськи. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1986, 7 червня). Лозівок. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1988). Про назву міста Черкаси. *Мовознавство*, 6, 53–57.
- Пономаренко, М. (1991). Черкаси: таємниця топоніма. *Український історичний журнал*, 4, 67–76.
- Масненко, В. В. (наук. ред.) (2021). *Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького: столітня історія: колективна монографія*. Колективна монографія.
- Щербина, М. М. (н.д.). *Топонімічні легенди і перекази Черкащини*. Retrieved from https://nsku.ck.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=23:2010-12-20-10-41-07&catid=24:2010-12-20-10-37-49&Itemid=9

REFERENCES

- Borshch, M. (2005). Pershyi dyrektor Zolotoniskoho muzeiu. U The first director of the Zolotonosha Museum. In *Nesposkii sertsia: zbirnyk statei i materialiv* (pp. 30–41).
- Holysh, H. (2020). *Slovo pro vchytelia vid Boha. U Mykhailo Ponomarenko: z liuboviu do Cherkashchyny: zbirnyk statei ta spohadiv* (s. 14–31).
- Hrytsenko, A. P., Kurok, O. I. & Chumachenko, O. A. (2023). Lysty O. S. Skliarenka do zolotoniskoho kraieznavtsia M. F. Ponomarenka (1963–1976 rr.). *Sumska starovyna*, 63, 45–52.
<https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.63.4>
- Hrytsenko, A., Prokopchuk, V., & Chumachenko, O. (2023). Lysty ukrainskoho fizyka P. H. Borziaka do zolotoniskoho kraieznavtsia M. F. Ponomarenka. *Konsensus*, 4, 124–133.
<https://doi.org/10.31110/consensus/2023-04/124-133>
- Dieiev, M. M., & Chantseva, L. (2014). Kraieznavcha ta prosvitnytska diialnist Mykhaila Fedorovycha Ponomarenka. *Yunyi kraieznavech Cherkashchyny*, 10–11, 100–107.
- Istynu vstanovliuie sud istorii: zbirnyk na poshanu F. P. Shevchenka: u 2-kh t. (2004). UNDIASD, Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, Instytut arkhеolohii, Instytut istorii Ukrainy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy.
- Kushtan, D. (2020). Mykhailo Ponomarenko – doslidnyk arkhеolohii Cherkas. U *Mykhailo Ponomarenko: z liuboviu do Cherkashchyny* (s. 32–40).
- Lazurenko, V. M. (2024). Istoriia subotivskoho istorychnoho muzeiu u epistoliarnii spadshchyni vydatnykh kraieznavtsiv Cherkashchyny. *Visnyk nauky ta osvity*, 2(20), 1568–1585.
- Melnychenko, V. M. (2018). Kraieznavstvo Cherkashchyny v biohrafiiakh vidomykh doslidnykiv kraiu. U *Personalistychnyi vymir istorii Cherkashchyny* (s. 36–38).
- Nalyvaiko, S. (2022). Semantychne hnizdo “samets”, “byk” v indoiranskii hidronimii Skhidnoi Yevropy. *Ukrainoznavstvo*, 1(82), 170–186.
[https://doi.org/10.30840/2413-7065.1\(82\).2022.256275](https://doi.org/10.30840/2413-7065.1(82).2022.256275)
- Osobysti dokumenty M. F. Ponomarenka. (n.d.). *DACHO*. F.R.-5428. Op. 1. Spr. 54. 32+2 ark.
- Petrenko, I. (2024). Deiaki aspekty povsiakdennia kraieznavtsiv Poltavshchyny naprykintsi KhKh st. – na pochatku KhKhI st. (na materialakh epistoliarnoi spadshchyny). *Aktualni pytannia u suchasni nautsi (Seriiia “Pedahohika”, “Pravo”, “Ekonomika”, “Derzhavne upravlinnia”, “Tekhnika”, “Istoriia ta arkhеolohiia”)*, 8 (14), 990–1001.
- Ponomarenko, M. (1968). Onomastychni vidomosti z “Istorii mist i sil Ukrainskoi RSR”. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 12, 94–101.
- Ponomarenko, M. (1971, veresen). Bohuslav chy Buslav. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 9, 94–95.
- Ponomarenko, M. (1982, 8 kvitnia). Mytnytsia: (R-n m. Cherkasy. Zvidky tsia nazva?). *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1983, 21 kvitnia). Buzukiv. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1984, 19 travnia). Khatsky. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1984, 4 serpnia). Dakhnivka. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1984, liutyi 25). Heronymivka. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1985, 19 zhovtnia). Dubiivka. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1985, serpen 24). Irdyn. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1985, traven 18). Khudiaky. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1986, 11 sichnia). Kumeiky. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1986, 14 chervnia). Verhuny. *Serp i Molot*.

- Ponomarenko, M. (1986, 3 lypnia). Budyshche. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1986, 31 travnia). Lesky. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1986, 7 chervnia). Lozivok. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1988). Pro nazvu mista Cherkasy. *Movoznavstvo*, 6, 53–57.
- Ponomarenko, M. (1991). Cherkasy: taiemnytsia toponima. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 67–76.
- Masnenko, V. V. (nauk. red.) (2021). *Cherkaskyi natsionalnyi universytet imeni Bohdana Khmelnytskoho: stolitnia istoriia: kolektyvna monohrafiia*. Kolektyvna monohrafiia.
- Shcherbyna, M. M. (n.d.). *Toponimichni lehendy i perekazy Cherkashchyny*. Retrieved from https://nsku.ck.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=23:2010-12-20-10-41-07&catid=24:2010-12-20-10-37-49&Itemid=9

УДК 338.48+94+330 (913)

DOI: <http://doi.org/10.32589/2412-9321.30.2025.331943>

Г. О. КУЧЕРЯВА

кандидат географічних наук, доцент,
декан факультету туризму, бізнесу і психології,
Київський національний лінгвістичний університет (Україна, Київ)
e-mail: hannakucheriava@knlu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1742-0605>

КРЕАТИВНИЙ ТУРИЗМ: МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Анотація

Метою статті є аналіз потенціалу креативного туризму в контексті історико-культурного та економічного розвитку регіонів. **Методологічну основу дослідження** становить система загальнонаукових методів. Концептуальність креативного туризму була досліджена шляхом застосування методу контент-аналізу відкритих джерел інформації. Методи аналізу та синтезу дозволили здійснити порівняння різних підходів до визначення сутності креативного туризму, метод узагальнення дав змогу об'єднати наявні дослідницькі результати та виділити ключові чинники успішності креативних туристичних проєктів. Дослідження також спирається на використання методів порівняння та систематизації. **Наукова новизна.** У дослідженні визначені основні аспекти впливу креативного туризму на історико-культурний та економічний розвиток регіонів. **Результати дослідження.** Доведено, що креативні індустрії потребують підтримки та активного залучення до туристичної діяльності. Розвиток креативного сектору забезпечує тісну взаємодію між представниками культури, бізнесу, освіти та місцевими громадами, що є важливим чинником сталого розвитку. Визначено, що креативний туризм характеризується орієнтацією на активну участь туриста в культурному та творчому житті дестинації, активізує соціальну взаємодію, стимулює інновації в туристичних практиках і сприяє формуванню сталих моделей розвитку територій. Креативний потенціал у туризмі може бути ефективно реалізований через використання історичної та культурної спадщини територій. Встановлено, що позитивними практиками є участь туристів у місцевих фестивалях, завдяки чому активізується розвиток суміжних галузей, таких як гастрономія, готельно-ресторанний бізнес, транспорт, виробництво сувенірної продукції тощо. Креативний туризм слід розглядати у якості інструменту економічного розвитку, зокрема сільських регіонів. Набувають популярності індивідуальні креативні маршрути із залученням місцевого населення. Окрему нішу у контексті креативного туризму займають етнотабори та освітні резиденції. Креативний туризм має значний потенціал та створює можливості для економічного розвитку, міжкультурного діалогу та соціальної інтеграції, відтак потребує всебічного дослідження.

Ключові слова: креативні індустрії, креативний туризм, туристична дестинація, фестивалі, креативні маршрути.

CREATIVE TOURISM: OPPORTUNITIES FOR HISTORICAL, CULTURAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS

Abstract

The purpose of the article is to analyze the potential of creative tourism in the context of historical, cultural and economic development of regions. **The methodological** basis of the study is a system of general scientific methods. The conceptualization of creative tourism was studied by

applying the method of content analysis of open sources of information. The methods of analysis and synthesis allowed for a comparison of different approaches to defining the essence of creative tourism, while the method of generalization made it possible to combine existing research results and identify key factors for the success of creative tourism projects. The study also relies on the use of comparison and systematization methods. **Scientific novelty.** The study identifies the main aspects of the impact of creative tourism on the historical, cultural and economic development of regions. **Research results.** It is proved that creative industries need support and active involvement in tourism activities. The development of the creative sector ensures close interaction between representatives of culture, business, education and local communities, which is an important factor in sustainable development. It has been determined that creative tourism is characterized by a focus on the active participation of tourists in the cultural and creative life of the destination, activates social interaction, stimulates innovation in tourism practices and contributes to the formation of sustainable models of territorial development. The creative potential in tourism can be effectively realized through the use of the historical and cultural heritage of the territories. It has been established that the participation of tourists in local festivals is a positive practice, which intensifies the development of related industries, such as gastronomy, hotel and restaurant business, transport, souvenir production, etc. Creative tourism should be seen as a tool for economic development, particularly in rural areas. Individual creative routes involving local people are gaining popularity. Ethnic camps and educational residences occupy a separate niche in the context of creative tourism. Creative tourism has significant potential and creates opportunities for economic development, intercultural dialogue, and social integration, and therefore requires comprehensive research.

Key words: creative industries, creative tourism, tourist destination, festivals, creative routes.

Вступ. В умовах сьогодення креативний туризм створює особливу туристичну нішу, що характеризується інноваціями та новими засобами поширення туристичного досвіду. Цей вид туризму має значний потенціал для збереження історико-культурної самобутності, економічного зростання та розвитку регіонів. На відміну від інших видів туризму, креативний туризм передбачає активну взаємодію туриста з місцевою громадою, занурення в культурну ідентичність, традиції та життя туристичної дестинації. Пошук альтернативних моделей розвитку туризму та постійно зростаюча креативна економіка активізували зв'язок між туризмом та творчістю. Туристи під час подорожі можуть відвідати творчі майстерні та сучасні фермерські господарства, ознайомитися з місцевими ремеслами та промислами, взяти участь у фестивалях так майстер-класах, стати учасником відновлення історичних пам'яток тощо. Водночас, креативний туризм надає можливість місцевим громадам для культурного обміну, створює умови для розвитку індивідуалізованих маршрутів та міжнародної співпраці. А зростаюча його популярність є відповіддю на такі глобальні тренди, як екологічність, збалансованість та сталий розвиток, переосмислення мотивів подорожей та підсилення значення вражень та емоцій. Дослідження креативного туризму є важливим також з позиції його потенціалу для туристичних компаній, оскільки креативні тури можуть бути як самостійними, виходячи з цілепокладання подорожі, так і окремою частиною туру, доповнюючи його дозвіллевою програмою та насичуючи подієвими заходами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Креативний туризм є відносно новим видом туризму, відтак його дослідження наразі є актуальними. Одними з перших про розвиток креативності в туристичному досвіді стали говорити Грег Річардс (Greg Richards) та Кріс Реймонд (Cris Raymond) (2000), які в кінці XX ст. сформулювали концепцію креативного туризму як нового етапу еволюції туристичної діяльності. Наступні дослідження Грега Річардса (Greg Richards) та Джулі Уілсон (Julie Wilson) (2006) підтвердили важливість креативності при розробці нових туристичних продуктів на підставі аналізу прикладів креативних туристичних проєктів та їх порівняння з традиційними моделями культурного туризму. Подальші дослідження,

зокрема роботи Чарльза Ландрі (Charles Landry) (2006; 2020) та інших авторів, підкреслювали роль творчого потенціалу міст та регіонів у залученні туристів і сприянні сталому розвитку територій.

Аналіз сучасних наукових публікацій свідчить про зростаючий інтерес до креативного туризму. Зокрема, Миронов Ю. Б. та Свидрук І. І. (2023) визначили сутність креативності та її особливості в сфері туризму, обґрунтували розвиток креативного туризму за допомогою творчих видів діяльності – мистецтва, музики, кулінарії тощо. Сеньків М. І. та Мох Р. Н. (2022) охарактеризували ремесла як основу розвитку креативних туристичних дестинацій. У праці Шевченко О. О. (2022) висвітлені особливості розвитку креативного туризму під час глобальної кризи туристичної сфери. Радіонова О. М. та ін. (2020) дослідили міжнародний досвід діалектики взаємозв'язку креативності та туризму. В статті Васильєвої О. О. та ін. (2023) окреслено роль об'єктів креативної економіки у зростанні туристичних потоків, визначено сектори креативних індустрій, які виступають ресурсною базою для розвитку окремих видів спеціалізованого туризму.

Останні публікації науковців також вказують на важливість співпраці між туристами, місцевими громадами та організаціями культури для створення автентичних і привабливих туристичних продуктів. Проте сьогодні відсутні системні дослідження ролі креативного туризму в історико-культурному та економічному розвитку регіонів.

Метою статті є аналіз потенціалу креативного туризму в контексті історико-культурного та економічного розвитку регіонів.

Для реалізації мети поставлені такі **завдання**: проаналізувати стан наукової розробки проблеми; визначити аспекти впливу креативного туризму на історико-культурний та економічний розвиток регіонів; довести, що креативний туризм має значний потенціал та створює можливості для економічного розвитку, міжкультурного діалогу та соціальної інтеграції.

Методи та методологія проведення дослідження. Концептуальність креативного туризму була досліджена шляхом застосування методу контент-аналізу відкритих джерел інформації. Також під час проведення дослідження були використані методи аналізу та синтезу, за допомогою яких здійснено порівняння різних підходів до визначення сутності креативного туризму та окреслено його відмінності від культурно-пізнавального туризму. Метод узагальнення дав змогу об'єднати наявні дослідницькі результати та виділити ключові чинники успішності креативних туристичних проєктів. Метод порівняння був використаний для співставлення особливостей розвитку креативного туризму в різних регіонах, а метод систематизації дозволив впорядкувати отримані дані за напрямками, завдяки чому стало можливим виокремлення основних аспектів впливу креативного туризму на історико-культурний та економічний розвиток регіонів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття “креативних індустрій” в Україні було закріплене у 2010 р. на законодавчому рівні. В Законі України “Про культуру” говориться, що “креативні індустрії – це види економічної діяльності, метою яких є створення доданої вартості та робочих місць через культурне (мистецьке) та/або креативне вираження”.

Базові види економічної діяльності, які належать до креативних індустрій, визначені розпорядженням Кабінету Міністрів України “Про затвердження видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій” До них входять 34 види економічної діяльності. Вони включають такі сектори (рис. 1).

Рис. 1. Види економічної діяльності, які належать до креативних індустрій

Креативність відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку територій, сприяючи формуванню унікального бренду DESTINACIJA та його подальшому просуванню на національному й міжнародному туристичних ринках. Одним з пріоритетних завдань сьогодні є підтримка розвитку креативних індустрій через участь у грантових проєктах, створення смарт-продукту у галузі креативного туризму. Це передбачає активне залучення місцевих громад, креаторів та представників туристичної сфери до міжсекторальної співпраці, розробки інноваційних туристичних пропозицій, що поєднують культурну автентичність із сучасними технологіями. Реалізація таких ініціатив сприяє не лише економічному зростанню регіонів, а й посиленню їх культурної самобутності та конкурентоспроможності в умовах глобального ринку.

Багато іноземних дослідників розробляли власні методики розвитку креативних індустрій. Серед найбільш показових варто виділити підхід британського агентства EUCLID, яке запропонувало модель виробничого ланцюга креативних індустрій, що складається з чотирьох ключових етапів:

1. Зародження ідеї – етап створення творчих задумів та концепцій. Це можуть бути як матеріальні об'єкти (креслення, проєкти, пісні, сценарії), так і нематеріальні ідеї (бренд, репутація, колірна палітра тощо).
2. Виробництво – трансформація креативного задуму у готовий комерційний продукт. Виробництво може мати масовий характер (фільми, книги, музичні записи)

або бути одноразовим і унікальним (картини, театральні вистави, дизайнерські колекції, фестивалі).

3. Поширення – процес обігу продукції через трансляцію, покази, презентації, виставки тощо.

4. Споживання – фінальна стадія, яка передбачає взаємодію кінцевого споживача з продуктом та отримання емоційного чи естетичного враження.

Згідно з класифікацією UNCTAD, креативні індустрії охоплюють чотири основні напрями, що поєднують культуру, бізнес та технології:

- ✓ Культурна спадщина – джерело натхнення для творчості, що включає музеї, бібліотеки, виставки, традиційні ремесла, фестивалі та інші форми нематеріальної культури.

- ✓ Мистецтво – охоплює як виконавське мистецтво (опера, театр, концерти), так і образотворче (живопис, фотографія, арт-ринок, антикваріат).

- ✓ Медіаіндустрії – включають друковану продукцію, аудіовізуальні засоби масової інформації, нові медіа, зокрема відеоігри та цифровий контент.

- ✓ Функціональний креатив – пов'язаний із виробництвом прикладних креативних продуктів: дизайном (мода, інтер'єр), архітектурою, програмним забезпеченням, культурними та рекреаційними послугами (Solovev & Latkin, 2017).

Наведена класифікація доводить, що креативні індустрії достатньо результативно можуть бути представлені в сфері туризму і рекреації та чинити на неї суттєвий вплив. Креативність виступає важливим чинником соціально-економічного зростання, сприяючи збільшенню туристичних потоків і формуванню позитивного іміджу території на міжнародному рівні. Розвиток культурної діяльності та креативних індустрій забезпечує умови для створення сучасних робочих місць як у сфері туризму, так і в суміжних секторах, інтегруючи інноваційні підходи до професійної діяльності та нові парадигми мислення (Радіонова, О. М. та ін., 2020). Цей процес не лише стимулює економічну активність на місцевому рівні, але й сприяє підвищенню конкурентоспроможності регіонів у глобальному туристичному просторі. Впровадження креативних рішень у культурно-туристичні проєкти дозволяє адаптувати пропозицію до змін попиту, формувати унікальний імідж територій та залучати інвестиції. Крім того, розвиток креативного сектору забезпечує тісну взаємодію між представниками культури, бізнесу, освіти й місцевими громадами, що є важливим чинником сталого розвитку.

Слід зазначити, що поняття “креативного туризму” вперше було застосовано на початку XXI ст. як пропозиція для відвідувачів розвивати власний творчий потенціал шляхом участі у майстер-класах, які характерні для місць відпочинку, де вони проводяться (Richards & Raymond, 2000). Річардс Г. та Уілсон Дж. обґрунтували, яке важливе значення можуть мати “творчі вистави” у сприянні застосуванню нових творчих елементів у туристичних програмах. Вони довели, що креативний туризм на відміну від культурного туризму значно більше залежить від активної участі туристів у заходах. Він передбачає не лише спостереження та присутність туристів у місцях відпочинку, а й їхнє безпосереднє залучення до творчого процесу, що сприяє глибшому культурному обміну та персоналізованому досвіду (Richards & Wilson, 2006).

Даксбері Н., Сільва С. та де Кастро Т.В. трактують креативний туризм як певну подію, що забезпечує досвід відвідувачів завдяки зануренню в місцеву культуру разом з навчанням та творчим процесом (Duxbury, Silva & de Castro, 2018).

Організація економічного співробітництва та розвитку визначає креативний туризм як “поєднання туризму та креативної економіки, що створює творчі види діяльності, які об'єднують виробників, споживачів та дестинації, використовуючи

технології, таланти або навички для створення значущих нематеріальних культурних продуктів, творчого контенту та досвіду” (OECD, 2014).

Миронов Ю., Свидрук І. розглядають креативний туризм, як “форму туризму, яка зосереджена на культурному та творчому досвіді, такому як мистецтво, музика, їжа та ремесла. Креативні туристи – це мандрівники, які прагнуть дослідити культуру та творчість місця призначення, беручи участь у таких заходах, як малювання, виготовлення кераміки, уроки кулінарії та вивчення традиційних ремесел” (Миронов & Свидрук, 2023).

Особливостями креативного туризму є:

- ✓ навчання через досвід – туристи активно залучаються до процесу, що дозволяє їм навчатися безпосередньо через практичні заняття, майстер-класи, участь у культурних заходах або створення мистецьких об’єктів. Це включає освоєння нових навичок, таких як ремесла, кулінарія, танці чи музика, що робить подорожі не лише пізнавальними, а й освітніми;

- ✓ культурне занурення – туризм орієнтований на глибоке занурення в локальну культуру та традиції. Туристи мають змогу проживати разом з місцевими мешканцями, брати участь у святкових обрядах, дізнаватися про історію та мистецтво певної території, таким чином досліджувати культуру в усіх її аспектах;

- ✓ особисте зростання – креативний туризм сприяє розвитку особистості через участь у творчих процесах, що стимулює емоційне та інтелектуальне збагачення. Туристи можуть розширювати свій кругозір, покращувати навички комунікації та розвивати творчі здібності, що допомагає їм відкривати нові горизонти у власному житті;

- ✓ спілкування з місцевими мешканцями – цей тип туризму підкреслює значення безпосередньої взаємодії з місцевими жителями. Туристи мають можливість не лише ознайомлюватися з місцевими звичаями та традиціями, а й дізнаватися про повсякденне життя, ставлення до екології, культури та мистецтва, що дозволяє створювати більш автентичний досвід подорожі;

- ✓ підтримка місцевого бізнесу – креативний туризм сприяє розвитку місцевих підприємств через пряме залучення до туристичних заходів. Туристи активно купують місцеві продукти, відвідують місцеві ресторани, майстерні та атракції, тим самим сприяючи економічному зростанню регіону та підтримці малих і середніх підприємств;

- ✓ екологічна та етична відповідальність – у креативному туризмі велика увага приділяється сталому розвитку та збереженню навколишнього середовища. Туристи заохочуються до участі в екологічно відповідальних практиках, таких як підтримка еко-дружніх ініціатив, збереження природних ресурсів та розвиток туристичних продуктів, що не шкодять екосистемам.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що креативний туризм вирізняється своєю орієнтацією на активну участь туриста в культурному та творчому житті дестинації, забезпечуючи глибше занурення в місцеве середовище. Це не лише збагачує індивідуальний досвід мандрівника, але й сприяє збереженню й актуалізації локальної історико-культурної спадщини. Креативний туризм активізує соціальну взаємодію, стимулює інновації в туристичних практиках і сприяє формуванню сталих моделей розвитку територій. Завдяки своїм особливостям він стає важливим інструментом не лише для культурного обміну, а й для економічного розвитку регіонів.

Креативний потенціал у туризмі може бути ефективно реалізований через використання історичної та культурної спадщини територій, зокрема шляхом активного залучення таких ресурсів, як архітектурні та ландшафтні об’єкти, локальні традиції, культурні фестивалі, обрядові практики, а також популярні серед місцевих громад форми дозвілля та хобі. Це дозволяє інтегрувати культурні та соціальні

елементи в туристичну пропозицію, створюючи таким чином унікальні продукти, які сприяють розвитку туризму та культурного обміну.

Окремої уваги заслуговує участь туристів у місцевих фестивалях як важлива складова креативного туризму. Так, у своїх дослідженнях Лі А.Х.Дж., Уолл Дж. та Ковач Дж.Ф. (Lee, Wall & Kovacs, 2015) проаналізували досвід туристів, які брали участь у кулінарних фестивалях у сільських регіонах провінції Онтаріо (Канада). Вони прийшли до висновку, що фестиваль не лише дозволив туристам скуштувати різноманітні страви місцевої кухні, але й надав їм можливість ознайомитися з процесами приготування традиційних страв. Результати дослідження засвідчили, що участь у таких заходах має комплексний вплив на туристів: вона не лише забезпечує доступ до автентичних гастрономічних практик через дегустацію страв місцевої кухні, але й створює можливість глибшого занурення у традиційні виробничі процеси. Туристи ознайомлювалися з етапами приготування продуктів харчування, технологіями переробки локальних інгредієнтів, що сприяло формуванню більш усвідомленого ставлення до місцевої культури та її матеріальної і нематеріальної спадщини.

Серед практичних прикладів креативного туризму, пов'язаних із відвідуванням туристами фестивалів, варто згадати такі:

- ✓ фестиваль гончарства в Опішному (Україна), де туристи не лише спостерігають за виступами майстрів, а й беруть участь у гончарних майстер-класах, створюють власні вироби, дізнаються про історію та традиції гончарного ремесла;

- ✓ фестиваль сиру у місті Брест (Франція), під час якого учасники можуть відвідати ферми, поспілкуватися з виробниками, взяти участь у дегустаціях та навчитися виготовляти традиційні сорти сиру за автентичними рецептами;

- ✓ фестиваль кави у Львові (Україна), який окрім класичних ярмаркових заходів надає туристам можливість долучитися до кавових церемоній, взяти участь у квестах, пов'язаних з історією львівської кави, а також відвідати тематичні воркшопи з приготування кави;

- ✓ фестиваль масок у Венеції (Італія), під час якого окрім перегляду парадів, туристи можуть власноруч створити маску у традиційному стилі, дізнатися про техніку декору та історичні аспекти венеційських карнавалів;

- ✓ фестиваль вина у Токайському регіоні (Угорщина), де учасникам пропонується не тільки дегустація вин, а й участь у збиранні винограду, знайомство з традиційними методами виноробства та створення власної дегустаційної карти.

Ці приклади демонструють, як фестивальний туризм поєднує культурні практики з активною участю туристів, перетворюючи їх із пасивних спостерігачів на співтворців події. Кулінарні фестивалі виступають ефективним інструментом не лише для збагачення туристичного досвіду, а й для збереження і популяризації локальних традицій у глобалізованому світі.

Кулінарні та інші тематичні фестивалі не лише сприяють збереженню нематеріальної культурної спадщини, а й виступають передумовою історико-культурного відродження регіонів. Завдяки залученню місцевих громад, ремісників, фермерів і митців до організації таких подій, формується платформа для передачі традицій, відновлення забутих культурних практик і створення нових форматів їх представлення. Це, у свою чергу, активізує локальну ідентичність, зміцнює зв'язки між поколіннями та підвищує привабливість регіонів. Особливо актуально та важливо це для невеликих туристичних дестинацій, в яких реалізація креативних туристичних продуктів є основою стратегії збільшення туристичного потоку.

З економічної точки зору креативні фестивалі стимулюють розвиток суміжних галузей, таких як гастрономія, готельно-ресторанний бізнес, транспорт, виробництво

сувенірної продукції тощо. Відтак створюються нові робочі місця, залучаються інвестиції, що сприяє диверсифікації місцевої економіки. У такий спосіб креативний туризм, зокрема фестивальний, стає важливим інструментом сталого соціально-економічного та культурного розвитку територій, забезпечуючи синергію між збереженням історико-культурної спадщини і сучасними вимогами туристичного ринку.

Креативний туризм також можна розглядати у якості інструменту економічного розвитку сільських регіонів, оскільки він сприяє появі та підтримці підприємств, орієнтованих на альтернативні форми туристичної діяльності, зокрема агротуризм із творчим складником. Прикладом є фермерські господарства у Тоскані (Італія) або Закарпатті (Україна), де туристи беруть участь у збиранні врожаю, приготуванні сиру, вина, традиційних страв. Це сприяє збереженню кулінарної спадщини сільських регіонів та створює додаткові джерела прибутку для фермерів за рахунок залучення туристів.

Одним із ключових ресурсів креативного туризму є народні ремесла, які репрезентують автентичні риси місцевого побуту та культури сільських регіонів. Їхнє становлення та розвиток тісно пов'язано з особливостями етнокультурного середовища, релігійними традиціями, а подекуди й політичними обставинами. Народні ремесла передбачають ручне виготовлення предметів за допомогою природних матеріалів і простих інструментів, що відображає традиційні знання й уміння, передані з покоління в покоління. Ці практики належать до нематеріальної культурної спадщини, яка потребує збереження, популяризації та активного залучення до туристичної діяльності (Сеньків & Мох, 2022). Останнім часом набувають популярності майстер-класи з традиційних ремесел. Зокрема, села Косівського району Івано-Франківської області відомі виробництвом кераміки, ткацтвом, різьбленням по дереву. Туристи можуть не тільки спостерігати, а й виготовити виріб власноруч. Це активізує локальну економіку через продаж автентичної продукції та розвиток крафтових майстерень.

Ще одним напрямом креативного туризму в сільській місцевості є фестивалі локальної культури з інтерактивним досвідом, які забезпечують розважальну функцію та виконують роль інструменту збереження історико-культурної спадщини та активізації місцевої громади. Такі заходи передбачають безпосередню участь туристів у традиційних обрядах, майстер-класах, гастрономічних практиках і мистецьких виступах, що сприяє глибшому зануренню в місцеве середовище. У результаті фестивалі стають платформою для культурного діалогу, підтримки локального підприємництва й формування позитивного іміджу регіону, одночасно зміцнюючи соціальну згуртованість та економічну сталість сільських територій. Прикладами можуть бути фестиваль борщу в Опішні на Полтавщині, фестиваль лемківської культури “Дзвони Лемківщини” на Тернопільщині, під час яких туристи беруть участь у приготуванні традиційних страв, вивченні діалектів, співів, танців. Регіони отримують дохід не лише від туристичних послуг, а й через стимулювання малого підприємництва (їжа, сувеніри, послуги гідів).

Набувають популярності індивідуальні креативні туристичні маршрути із залученням місцевого населення, які дозволяють туристам отримати унікальний досвід автентичної взаємодії з культурним середовищем. Такі маршрути включають відвідування локальних ремісничих майстерень, етнографічних садиб, участь у майстер-класах, приготуванні традиційних страв, а також знайомство з місцевими легендами та побутом. Місцеві жителі виступають гідями, кухарями, акторами. Залучення громади до організації маршрутів сприяє збереженню нематеріальної культурної спадщини, стимулює розвиток підприємницької активності та сприяє збільшенню доходів місцевих мешканців. Це дозволяє зменшити відтік молоді з сіл та підтримати місцеву зайнятість.

У контексті креативного туризму окрему нішу займають етнотабори та освітні резиденції, зокрема літні школи народних ремесел, що функціонують, наприклад,

на Полтавщині чи Буковині. Учасники таких програм мають можливість протягом кількох днів або тижнів опановувати традиційні ремесла безпосередньо у місцевих майстрів. Подібні ініціативи сприяють глибшому культурному зануренню туристів та відновленню традиційних знань і практик, створюючи додаткові джерела доходу для місцевого населення.

Отже, подібні ініціативи демонструють, що креативний туризм у сільських громадах може стати потужним інструментом сталого економічного зростання, що поєднує збереження культурної спадщини з розвитком малого бізнесу та інфраструктури.

Значення креативного туризму в економічному розвитку регіонів полягає у наступному. Креативний туризм сприяє зменшенню залежності від традиційних галузей господарства, що дозволяє посилити диверсифікацію економіки регіону завдяки розвитку креативних індустрій, культури та послуг. Розвиток креативного туризму передбачає залучення широкого кола спеціалістів – від майстрів народного мистецтва до гідів, організаторів подій, маркетологів, дизайнерів тощо. Це надає поштовх розвитку малого та середнього підприємництва – гостьових садиб, майстерень, сувенірних крамниць, тематичних кафе, студій і ремісничих центрів, що, в свою чергу, відкриває нові можливості працевлаштування, особливо в сільських та депресивних регіонах. Зростаючий інтерес до регіонів із розвиненою культурною та креативною пропозицією формує позитивний імідж і підвищує їхню привабливість для внутрішніх та іноземних інвесторів. Участь у грантових програмах та міжрегіональній співпраці також відкриває доступ до нових джерел фінансування. Як результат – креативні дестинації здатні привабити нові категорії туристів (культурних мандрівників, освітніх туристів тощо), що дозволить збільшити загальний туристичний потік та витрати туристів у регіоні. Розвиток креативного сектору та створення середовища для самореалізації через творчість сприяє зменшенню міграції молоді з регіонів. Креативні хаби, культурні ініціативи та локальні проекти можуть стати точками тяжіння для активної молоді (рис. 2).

Рис. 2. Значення креативного туризму для економіки регіону

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, креативний туризм як новий вид туристичної діяльності, активізує взаємодію між туристами та місцевими громадами, сприяє створенню унікального туристичного продукту, в результаті чого туристи не лише споживають культурний контент, а стають його співтворцями, що підвищує рівень їхньої емоційної залученості та задоволеності подорожжю. Креативний туризм сприяє економічному зростанню та формуванню соціального капіталу – активізації громади, збереженню ідентичності, розвитку

партнерства між різними секторами (влада, бізнес, культура, громада). У контексті проведеного дослідження слід зазначити, що креативний туризм позитивно впливає на історико-культурний розвиток регіонів, бо саме автентичні історичні й культурні особливості стають основою для створення привабливих креативних маршрутів. Креативний туризм має значний потенціал, а відтак потребує подальшого всебічного дослідження, оскільки сприяє відродженню забутих культурних практик, підтримує локальних майстрів і митців, створює нові можливості для міжкультурного діалогу та соціальної інтеграції, що в комплексі сприяє сталому розвитку територій.

ЛІТЕРАТУРА

- Васильєва, О. О., Домашенко, С. В. & Каптюх, Т. В. (2023). Спеціалізований туризм як система креативних індустрій. *Економіка та суспільство*, 50.
<https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-54>
- Верховна Рада України. (2024). Закон України “Про культуру” (зі змінами).
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>
- Кабінет Міністрів України. (2019). Про затвердження видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій: Розпорядження від 24 квітня 2019 р. № 265-р.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2019-%D1%80#Text>
- Миронов, Ю. Б. & Свидрук, І. І. (2023). Теоретичні та практичні аспекти розвитку креативного туризму і торгівля Підприємництво, 36, 19–24.
<https://doi.org/10.32782/2522-1256-2023-36-03>
- Радіонова, О. М., Оболенцева, Л. В., & Александрова, С. А. (2020). Креативність і туризм: діалектика взаємозв'язку (міжнародний досвід). *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*, 29, 138–141.
- Сеньків, М. І. & Мох, Р. Н. (2022). Ремесла як основа розвитку креативних туристичних дестинацій. *Економіка та суспільство*, 36.
<https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-5>
- Шевченко, О. О. (2022). Особливості розвитку креативного туризму під час глобальної кризи туристичної сфери. У А. М. Вергун та ін. (Ред.), *Інтеграція науки і освіти: розвиток культурних і креативних індустрій: Збірник наукових праць за результатами Всеукраїнської конференції, м. Київ, 10 травня 2022 р.* (с. 169–172). КНУТД.
- Duxbury, N., Silva, S., & de Castro, T. V. (2018). Creative tourism development in small cities and rural areas in Portugal: Insights from start-up activities. In *Creating and managing experiences in cultural tourism* (pp. 291–304). World Scientific.
https://doi.org/10.1142/9789813233683_0018
- Landry, C. (2006). *The art of city-making*. Earthscan.
- Landry, C. (2020). *Creating citymaking: Its power & potential*. Comedia.
- Lee, A. H. J., Wall, G., & Kovacs, J. F. (2015). Creative food clusters and rural development through place branding: Culinary tourism initiatives in Stratford and Muskoka, Ontario, Canada. *Journal of Rural Studies*, 39, 133–144.
<https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.05.001>
- OECD. (2014). *Tourism and the creative economy*. OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/9789264207875-en>
- Richards, G. & Raymond, C. (2000). Creative Tourism. *ATLAS News*, 23, 16 – 20.
- Richards, G., & Wilson, J. (2006). Developing creativity in tourist experiences: A solution to the serial reproduction of culture? *Tourism Management*, 27(6), 1209–1223.
<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2005.06.002>

Solovev, M. S. & Latkin, V. V. (2017). Kreativnyie industrii kak sektor kultury [Creative industries as a cultural sector]. *International Journal of Humanities and Natural Sciences*, 5, 10–12.

REFERENCES

- Vasyliieva, O. O., Domashenko, S. V. & Kaptiukh, T. V. (2023). Spetsializovanyi turizm yak systema kreatyvnykh industrii. *Ekonomika ta suspilstvo*, 50.
<https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-54>
- Verkhovna Rada Ukrainy. (2024). Zakon Ukrainy “Pro kulturu” (zi zminamy).
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2019). *Pro zatverdzhennia vydiv ekonomichnoi diialnosti, yaki nalezhat do kreatyvnykh industrii: Rozporiadzhennia vid 24 kvitnia 2019 r. № 265-r.*
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2019-%D1%80#Text>
- Myronov, Yu. B. & Svydruk, I. I. (2023). Teoretychni ta praktychni aspekty rozvytku kreatyvnoho turizmu i torhivlia *Pidpriemnytstvo*, 36, 19–24.
<https://doi.org/10.32782/2522-1256-2023-36-03>
- Radionova, O. M., Obolentseva, L. V., & Aleksandrova, S. A. (2020). Kreatyvnist i turizm: dialektyka vzaïmozv'язku (mizhnarodnyi dosvid). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, 29, 138–141.
- Senkiv, M. I. & Mokh, R. N. (2022). Remesla yak osnova rozvytku kreatyvnykh turystychnykh destynatsii. *Ekonomika ta suspilstvo*, 36.
<https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-5>
- Shevchenko, O. O. (2022). Osoblyvosti rozvytku kreatyvnoho turizmu pid chas hlobalnoi kryzy turystychnoi sfery. U A. M. Verhun ta in. (Red.), *Intehratsiia nauky i osvity: rozvytok kulturnykh i kreatyvnykh industrii: Zbirnyk naukovykh prats za rezultatamy Vseukrainskoi konferentsii, m. Kyiv, 10 travnia 2022 r. (s. 169–172).* Kyiv: KNUTD.
- Duxbury, N., Silva, S., & de Castro, T. V. (2018). Creative tourism development in small cities and rural areas in Portugal: Insights from start-up activities. In *Creating and managing experiences in cultural tourism* (pp. 291–304). World Scientific.
https://doi.org/10.1142/9789813233683_0018
- Landry, C. (2006). *The art of city-making*. Earthscan.
- Landry, C. (2020). *Creating citymaking: Its power & potential*. Comedia.
- Lee, A. H. J., Wall, G., & Kovacs, J. F. (2015). Creative food clusters and rural development through place branding: Culinary tourism initiatives in Stratford and Muskoka, Ontario, Canada. *Journal of Rural Studies*, 39, 133–144.
<https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.05.001>
- OECD. (2014). *Tourism and the creative economy*. OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/9789264207875-en>
- Richards, G. & Raymond, C. (2000). Creative Tourism. *ATLAS News*, 23, 16 – 20.
- Richards, G., & Wilson, J. (2006). Developing creativity in tourist experiences: A solution to the serial reproduction of culture? *Tourism Management*, 27(6), 1209–1223.
<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2005.06.002>
- Solovev, M. S. & Latkin, V. V. (2017). Kreativnyie industrii kak sektor kultury [Creative industries as a cultural sector]. *International Journal of Humanities and Natural Sciences*, 5, 10–12.

І. М. ЛЕБЕДЄВА

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри психології і туризму,
Київський національний лінгвістичний університет (Україна, Київ)

e-mail: irina_lebedeva@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4214-7302>

ТУРИЗМ ЯК ФАКТОР ЗБЛИЖЕННЯ МІЖ ДЕРЖАВАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ, США, ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ ТА УКРАЇНОЮ В НОВІТНІЙ ІСТОРІЇ

Анотація

Метою даної статті є аналіз реалізації проєктів співпраці між державами Центральної Азії, Сполученими Штатами Америки, Європейським Союзом та Україною в туристичній сфері в контексті російсько-української війни. **Методологічною основою** дослідження є принципи об'єктивності, історизму, аксіологічності. У залежності від дослідницьких завдань застосовувалися як універсальні методи наукового пізнання, так і методи, властиві конкретним наукам, зокрема методи аналізу, синтезу, дедуктивний, історико-хронологічний, синхронний, геополітичний, метод цивілізаційного підходу. **Наукова новизна.** Здійснено аналіз місця туризму як фактора “м'якої сили” у процесі зближення США та Європейського Союзу з державами Центральноазіатського регіону на сучасному етапі у контексті широкомасштабної агресії Російської Федерації проти України. **Результати дослідження.** Російсько-українська війна, попри географічну віддаленість від досліджуваного регіону, сприяла диверсифікації зовнішньополітичних орієнтирів держав Центральної Азії. Не бажаючи перетворитись на сателітів Китайської Народної Республіки або Російської Федерації, а також з огляду на необхідність подолання наслідків коронавірусної пандемії для національних економік, держави регіону здійснили важливі кроки на шляху зближення з демократичними країнами Заходу. Серед основних напрямів співпраці вагоме місце займає туризм. З метою його розвитку євроатлантичною спільнотою ініційовано низку програм, покликаних сприяти розвитку туристичної сфери центральноазіатських держав. З огляду на зміну пріоритетів держав Центральної Азії для України зміцнення зв'язків у галузі туризму з Казахстаном, Узбекистаном, Туркменістаном, Таджикистаном та Киргизстаном може стати перспективним напрямом для відновлення національної туристичної галузі після закінчення повномасштабної війни.

Ключові слова: туризм, культурно-гуманітарна співпраця, держави Центральної Азії, США, Європейський Союз, програма “Туризм Шовкового шляху”.

TOURISM AS A FACTOR OF RAPPROCHEMENT BETWEEN CENTRAL ASIA, THE USA, THE EUROPEAN UNION AND UKRAINE IN RECENT HISTORY

Abstract

The purpose of this article is to study the prospects for cooperation between the Central Asian states, the United States of America and the European Union in the tourism sector in the context of the Russian-Ukrainian war. **The methodological basis** of the study is the principles of objectivity, historicism, and axiology. Depending on the research tasks, both universal methods of scientific knowledge and methods specific to specific sciences were used, including methods of analysis, synthesis, deductive, historical and chronological, synchronous, geopolitical, and civilizational approach. **Scientific novelty.** The author analyzes the place of tourism as a factor of “soft power” in the process of rapprochement between the United States and the European Union with the states of the Central Asian region at the present stage

in the context of the Russian Federation's large-scale aggression against Ukraine. **Conclusions.** The Russian-Ukrainian war, despite its geographical remoteness from the region under study, has contributed to the diversification of the foreign policy orientations of Central Asian states. Not wanting to turn into satellites of the People's Republic of China or the Russian Federation, and given the need to overcome the consequences of the coronavirus pandemic for national economies, the states of the region have taken important steps towards rapprochement with democratic Western countries. Tourism is one of the main areas of cooperation. In order to develop it, the Euro-Atlantic community has initiated a number of programs designed to promote the development of the tourism sector in Central Asian countries. Given the changing priorities of the Central Asian states for Ukraine, strengthening ties in the tourism sector with Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Tajikistan, and Kyrgyzstan may become a promising area for restoring the national tourism industry after the end of a full-scale war.

Key words: tourism, cultural and humanitarian cooperation, Central Asian states, the United States, the European Union, the Silk Road Tourism program.

Вступ. Туристична галузь України, яка на початку ХХІ ст. розглядалася як один з пріоритетів державної політики, за останні роки зазнала два найпотужніші удари поспіль. З 2019 року пандемія вірусу COVID-19 призвела до суттєвого зменшення туристичних потоків в усьому світі і, відповідно, до депресивних явищ у вітчизняній туристичній сфері. А коли світовий туризм після припинення карантинних обмежень розпочав поступове відновлення, Російська Федерація розв'язала повномасштабну війну проти нашої держави. Це призвело до найглибшої кризи, яку переживав вітчизняний туристичний сектор за всю свою історію. Особливо постраждав міжнародний туризм, оскільки в'їзні туристичні потоки сягнули мінімуму через небезпечність відвідування воюючої держави, а виїзд наших громадян за кордон обумовлювався передусім бажанням врятуватися від обстрілів і загрози окупації, а не прагненням відпочити (Захарова, 2023).

Виклики, поставлені війною перед галуззю, актуалізували проблему вироблення комплексу заходів, спрямованих на відновлення вітчизняної туристичної сфери у повоєнний період. Консенсусною думкою серед експертів є впевненість, що туризм має стати одним з локомотивів цього процесу, отже про його розвиток потрібно турбуватися вже сьогодні. Цій проблематиці присвячена чимала кількість наукових розвідок, причому основна увага у цих дослідженнях приділена проблемі збереження, відновлення та розвитку туристичного потенціалу України, пошукам нових можливостей для його використання, а також розробці збалансованої державної політики, спрямованої на підтримку галузі.

Водночас повноцінне відновлення туристичного бізнесу проблематичне за допомогою заходів, орієнтованих виключно на внутрішній та в'їзний туризм. Крім стимулювання інтересу світової спільноти до героїчної боротьби українського народу, його історичного минулого та культурної спадщини, є сенс передбачити кроки, спрямовані на розвиток виїзного туризму, який почав повільно відновлюватися вже через півроку після початку повномасштабної агресії (Косинець та ін., 2023, с. 55). Наразі найпопулярнішими напрямками для українців є країни, здатні запропонувати якісний і недорогий курортний відпочинок і добратися до яких через порушену логістику можна без надмірних зусиль – Болгарія, Єгипет, Туреччина тощо (Роїк & Недзовецька, 2022, с. 13).

Але кризова ситуація може відкрити й нові можливості для туристичного бізнесу. Йдеться про вивчення нових напрямів або вдосконалення та популяризацію тих маршрутів, які до війни не вважалися пріоритетними для вітчизняних мандрівників. Тому українські туроператори, попри гарячу фазу військового протистояння, не припиняють роботу над новими проектами та розробкою нових маршрутів, вивчаючи можливості та туристичні ресурси інших країн (Кириченко, 2022).

Одним з таких напрямів можуть стати країни Центральної Азії, які раніше з низки різних причин поступалися популярністю іншим DESTИНАЦІЯМ: через географічну віддаленість, недостатньо розвинуту туристичну інфраструктуру, погану поінформованість потенційних клієнтів, відсутність належної реклами тощо. Для туристів, які прагнуть екзотики, контрастних вражень, привабливіше поки що виглядають Індія, Китай, Японія, країни Південно-Східної Азії, туристична галузь яких може забезпечити комфортний відпочинок. Натомість мандрівка до держав Центральної Азії потребує, крім фінансових витрат, обумовлених значною відстанню, готовності до дещо нижчого рівня обслуговування, ніж той, до якого вже звик вітчизняний турист за останні десятиліття. Водночас існує низка аргументів, які свідчать на користь поглибленого вивчення перспектив розширення туристичних зв'язків з країнами Центральної Азії, зокрема унікальність і різноманітність туристичних ресурсів, багатство історико-культурної спадщини, етнічна розмаїтість, традиції гостинності, притаманні місцевому населенню тощо.

Контакти України з державами Центральної Азії, попри географічну віддаленість і різницю у культурних традиціях, мають довгу історію. Перебування у складі Російської імперії та СРСР зумовило чимало спільного між нашими народами, сприяло встановленню міцних зв'язків у політичній, економічній, науковій, культурно-гуманітарній сферах. У країнах Центральної Азії продовжує проживати чимала українська діаспора, яка прагне не поривати зв'язків з батьківщиною своїх предків. Уряди центральноазіатських держав розглядають туризм як важливий чинник відновлення економіки після пандемії. Крім того, виразно окреслилася тенденція зміни ставлення з боку Сполучених Штатів Америки та Європейського Союзу до регіону, розташованого у центрі Євразії, на перехресті Сходу і Заходу. Низка спільних проєктів, спрямованих на зміцнення зв'язків між євроатлантичною спільнотою та центральноазіатським регіоном, має на меті також розвиток туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці вивчають проблематику регіону Центральної Азії, розглядаючи різні аспекти його розвитку. Низка публікацій з'явилася у фахових виданнях в останнє десятиліття. Так, О. Мамчур і І. Ванда (2023) дослідили місце Центральної Азії у світовій економіці. У центрі наукових інтересів Н.М. Микитчук знаходиться проблематика відносин між Україною і центральноазіатськими державами у різних сферах, у тому числі безпековій та гуманітарній (2013, 2022а, 2022b). Місцю Центральної Азії у сучасній геополітиці присвячені розвідки В. Моргацького (2017) та А. Парфінєнка (2022). Низку аналітичних доповідей, присвячених стану і перспективам розвитку різних векторів зовнішньої політики України стосовно держав Центральної Азії підготували фахівці-експерти Національного інституту стратегічних досліджень, Центру міжнародної безпеки та Центру глобалістики “Стратегія ХХІ” після початку відкритої широкомасштабної агресії Російської Федерації проти України (Гончар та ін., 2023; Константинова, 2024; Александров & Паламарчук, 2024).

Спільною думкою фахівців є констатація того факту, що в останнє десятиліття спостерігалася певна стагнація у розвитку відносин між Україною і центральноазіатською “п’ятіркою”, обумовлена низкою об’єктивних і суб’єктивних факторів – курсом нашої держави на євроатлантичну інтеграцію, особливостями у політичному устрої держав, безпековими факторами, географічним розташуванням тощо. Водночас на сучасному етапі для України важливо розвивати відносини з усіма країнами світу, у тому числі зміцнювати свої позиції у досліджуваному регіоні. Але аналіз перспектив розвитку туризму між Україною та Центральноазіатським регіоном залишається на периферії наукових інтересів. Про туризм згадують

зазвичай побіжно, у контексті дослідження інших проблем (Мамчур & Ванда, 2023, с. 422; Микитчук, 2013, с. 131). В Україні поки що недостатньо наукових розвідок, які б досліджували перспективи розвитку туризму між нашою країною і державами Центральної Азії, у тому числі у контексті нових геополітичних реалій.

Метою даної статті є аналіз реалізації проєктів співпраці між державами Центральної Азії, Сполученими Штатами Америки, Європейським Союзом та Україною в туристичній сфері в контексті російсько-української війни.

Для реалізації мети поставлені такі **завдання**: проаналізувати стан наукової розробки проблеми; визначити місце держав Центральної Азії як важливого фактора сучасної геополітики і показати його вплив на зміни у міжнародних відносинах; дослідити процес зближення держав Центральної Азії, США та ЄС у культурно-гуманітарній сфері, важливим аспектом якого є розвиток туризму; визначити місце України у цьому процесі у повоєнні часи.

Методи та методологія проведеного дослідження. Методологічною основою дослідження є принципи об'єктивності, історизму, аксіологічності, що означає розгляд проблеми в її розвитку, керуючись загальнолюдськими цінностями, але уникаючи при цьому суб'єктивістського підходу в оцінці явищ та формулюванні висновків. Під час дослідження використовувалися як універсальні методи наукового пізнання, так і методи, властиві конкретним наукам, вибір яких визначався дослідницькими завданнями та специфікою джерел. Серед загальнонаукових методів варто виділити метод аналізу, який допоміг уявно розчленувати об'єкт дослідження на складові, та синтезу, за допомогою якого було розглянуто проблему в її цілісності та сформульовано висновки. За допомогою дедуктивного методу було досліджено необхідність і перспективи розвитку туризму як складової політики, спрямованої на зміцнення зв'язків у культурно-гуманітарній сфері. Застосовування цивілізаційного підходу дозволило позиціонувати держави з точки зору їхньої приналежності до певних культурно-історичних типів і за допомогою цього вивчати різні підходи до зближення, які проявили держави Центральної Азії та євроатлантична спільнота. Використання історико-хронологічного методу допомогло розглянути проблему у динаміці і хронологічній послідовності, фіксуючи зміни, які мали місце на конкретно-історичних етапах. Це дало можливість відтворити відносини між суб'єктами в їхньому розвитку, виокремити загальні риси, а також і такі, що є характерними для певного етапу. Синхронний метод був застосований для дослідження відносин держав Центральної Азії з різними суб'єктами, зокрема із США та ЄС, одночасно, і таким чином встановити взаємозв'язки між процесами, що відбувалися. Геополітичний метод допоміг при аналізі місця держав Центральної Азії у сучасному геополітичному протистоянні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній геополітичній думці існують різні підходи до визначення кордонів регіону Центральної Азії. Найчастіше під ним розуміють територію п'яти держав – колишніх середньоазіатських республік СРСР. Інші дослідники до нього долучають Афганістан, Монголію, частину Індії або залишають поза його межами Казахстан, існують й інші точки зору на цю проблему. У межах даної статті під Центральною Азією розуміється регіон, який складається з Республіки Казахстан, Республіки Узбекистан, Киргизької Республіки, Туркменістану і Республіки Таджикистан. Як і Україна, вони є “молодими” державами, які отримали суверенітет у 1991 році внаслідок розпаду Радянського Союзу. Глобальність завдань, які потрібно вирішити на шляху державотворення, сприяють зближенню наших країн, адже перед спільнотами стоять схожі задачі – подолання наслідків радянського минулого, завершення

модернізаційних процесів у політичній, економічній, соціальній сферах, пошук свого місця на міжнародній арені тощо.

З іншого боку, процес трансформації у кожній пострадянській державі має свої специфічні риси, відбувається нерівномірно, з різною швидкістю, із застосуванням різних концептуальних підходів до вирішення проблем, які постають на цьому шляху. Зокрема, одним з факторів послаблення зв'язків України і країн Центральної Азії, крім деструктивного впливу з боку Російської Федерації, є обрання різних векторів політичного розвитку. Україна проголосила чітко виражений проєвропейський зовнішньополітичний курс, розбудовуючи власну державу на основі демократичних принципів, верховенства права, дотримання прав людини тощо. У державотворчій практиці центральноазіатських країн виразно виявилися авторитарні тенденції, що спираються на традиціоналізм їхніх суспільств. Водночас, попри надскладні часи, які переживає наш народ, зараз є можливість приступити до розробки стратегії повернення в Центральноазіатський регіон, особливо з огляду на зміну пріоритетів у політиці США та ЄС стосовно останнього (Александров & Паламарчук, 2024, с. 56).

В останні роки перед повномасштабною війною московського режиму проти України Центральна Азія розглядалася як сфера впливу інтересів передусім Російської Федерації та Китайської Народної Республіки. Але реваншистські наміри Москви щодо відновлення імперії та позиція Пекіна, який прагне скористатися ситуацією задля зміцнення своїх позицій у глобальному протистоянні зі США, сприяли зміні фокусу зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки та Європейського Союзу, примусивши їх вступити у геополітичне суперництво з іншими акторами у цьому регіоні. Це співпало з прагненням країн Центральної Азії диверсифікувати ризики від небезпечного сусідства з авторитарними потугами за допомогою поглиблення відносин з іншими впливовими міжнародними силами (Парфіненко, 2022, с. 25). Крім того, за вплив на політику центральноазіатських держав борються також гравці регіонального рівня – Туреччина, Іран, Японія, Індія.

З свого боку, Узбекистан, Казахстан, Туркменістан, Таджикистан і Киргизстан прагнуть відновити економічний потенціал після закінчення пандемії, а туристичну сферу розглядають як перспективний фактор подолання кризових явищ. У таких умовах поглиблення співробітництва у культурно-гуманітарній сфері може стати важливим чинником взаємодії між Україною і державами Центральної Азії, а туризм як один з важливих інструментів “м’якої” сили сприятиме зближенню сторін.

Отже, після початку відкритої фази агресії Російської Федерації проти України Центральна Азія перетворилася на важливий геостратегічний фактор міжнародних відносин, в якому зіткнулися інтереси багатьох держав, передусім США та країн ЄС, з одного боку, та РФ і КНР, з іншого. Євроатлантичну спільноту держави Центральної Азії цікавлять як з точки зору міжнародної безпеки, так і через їхній енергетичний та сировинний потенціал. Крім того, географічне розташування у центрі Євразії, між Заходом і Сходом, перетворює регіон на важливу ланку у світових транзитно-логістичних процесах. США і ЄС розширюють співробітництво з центральноазіатською “п’ятіркою” передусім в економічній сфері, у чому держави Центральної Азії зацікавлені найбільше.

Сполучені Штати Америки розвивають відносини з державами Центральної Азії як на двосторонньому рівні, так і у багатосторонньому форматі. Нормативною базою для сучасного етапу американської політики відносно країн регіону стала ухвалена 2019 року “Стратегія Сполучених Штатів Америки для Центральної Азії на 2019–2025 роки”, яка визначила пріоритетом американської зовнішньої політики розбудову стабільної і безпечної Центральної Азії. Після повномасштабного вторгнення РФ

до України і початку відкритої фази агресивної війни, впродовж 2022–2023 років, Державний департамент США уточнив цілі своєї політики в Інтегрованих стратегіях стосовно кожної з п'яти держав окремо (Константинова, 2024, с. 4). Одним з важливих напрямів поглиблення співпраці з державами регіону США вважають сприяння їхньому розвитку в економічній та гуманітарній сферах.

Іншим інструментом зміцнення відносин між США і Центральною Азією є дипломатична платформа “С 5 + 1”, створена 2015 року. Спочатку вона виникла як майданчик для щорічних зустрічей Державного секретаря США з міністрами закордонних справ Казахстану, Узбекистану, Таджикистану, Киргизстану і Туркменістану для спільного обговорення проблемних питань та узгодження дій з метою розв'язання проблем, які викликають зацікавленість усіх сторін. Але 2023 року цей формат вперше був використаний для контактів на вищому рівні – саміту лідерів держав, що свідчить про корекцію пріоритетів американського зовнішньополітичного курсу (Александров & Паламарчук, 2024, с. 23). На саміті президент США Дж. Байден виступив з низкою ініціатив, спрямованих на поглиблення зв'язків з державами регіону, у тому числі запропонував доповнити роботу дипломатичного майданчика діалогом на рівні експертів і бізнес-структур.

Реалізація цієї ініціативи відбувається на форумі “В 5 + 1”, який вперше зібрався у березні 2024 року. У ньому взяли участь представники країн-організаторів і ще десяти держав, п'яти міжнародних організацій та окремі бізнес-структури. Підсумок його роботи зафіксовано у комюніке “Бізнес-партнерство – для процвітання у Центрально-Азіатському регіоні”, в якому його учасники виклали своє бачення перспектив співпраці. Вони висловили спільний погляд на Центральну Азію як привабливий економічний напрям й окреслили п'ять пріоритетних секторів, які можуть бути цікавими для інвесторів: транспорт і логістика; агробізнес; електронна комерція; “зелена” та відновлювана енергетика; туризм.

Розвиваючи власне бачення перспектив розвитку кожного із секторів, учасники форуму звернули увагу на те, що частка туризму у ВВП держав Центральної Азії становить близько 5%, а туристи зазвичай обирають для подорожі якусь одну країну. Причиною такого становища було названо відсутність спільних регіональних підходів і проєктів, спрямованих на розвиток туризму. Було одноголосно підтримано ідею “просування Центральної Азії як єдиного туристичного напрямку, що об'єднує культурні та історичні багатства регіону”, а серед першочергових завдань названа інтеграція зусиль фахівців туристичної сфери п'яти центральноазіатських країн з метою створення спільних туристичних проєктів.

Форум висловився за створення регіональної бізнес-платформи, яка перетворилася б на майданчик для обговорення та узгодження різних підходів і моделей управління туристичними дестинаціями. Крім того, учасники форуму наголосили на необхідності вироблення спільної регіональної стратегії у галузі туризму та створення єдиного регіонального туристичного бренду (Final Communique B5+1 Forum, 2024, р. 3–4). Американський бізнес включився у цю роботу. Зокрема, 2024 року Агентство США по міжнародному розвитку (USAID) запустило проєкт, спрямований на підтримку американських інвестицій у малі і середні підприємства ключових секторів економіки Узбекистану. Серед пріоритетних напрямів названі АТ-сфера, текстильна промисловість, “зелена економіка” і туризм (USAID launches new business support project in Uzbekistan, 2024).

Формат “С 5 + 1” виявився вдалим інструментом для формування і просування спільної регіональної позиції Казахстану, Узбекистану, Таджикистану, Киргизстану і Туркменістану на міжнародній арені і був поширений на взаємини

центральноазіатської “п’ятірки” з іншими державами. За останні роки аналогічні зустрічі, у тому числі онлайн, відбулися з федеральним канцлером Німеччини, монархами Перської затоки, керівниками Китаю та Індії.

Початок повномасштабної війни сприяв інтенсифікації зв’язків країн Центральної Азії також і з ЄС, хоча до того Об’єднана Європа не розглядала відносини з центральноазіатськими державами серед своїх зовнішньополітичних пріоритетів. Регіон цікавив країни ЄС передусім з точки зору постачання енергетичних ресурсів та як важлива транспортно-логістична ланка світових торговельних шляхів (Парфіненко, 2022, с. 29). З свого боку, до початку повномасштабної агресії країни Центральної Азії стримано відносилися до тісніших контактів з ЄС, не бажаючи відкривати свої кордони для широкого проникнення ідей демократії, верховенства права, прав людини, які ЄС вважає фундаментальними цінностями. Втім, зацікавлення економічними аспектами співпраці Центральної Азії з ЄС не могло оминати культурно-гуманітарну сферу, зокрема туристичну галузь, розвиток якої був взаємовигідним.

Так, під егідою Європейської Комісії 2007 року була запущена програма SWITCH Asia, покликана надати допомогу країнам континенту у вирішенні різноманітних проблем. У її межах були реалізовані ініціативи, спрямовані на розвиток туристичної галузі як важливого фактора зростання національних економік. Зокрема, на початку 2020-х років у рамках цієї програми здійснювався проєкт “Модель сталого туризму у Центральній Азії”, до реалізації якого були залучені Узбекистан, Казахстан, Таджикистан, а також низка туристичних асоціацій європейських держав (MOST). Так само з 2007 року ЄС співпрацює з державами Центральної Азії у рамках програми “Центральна Азія Інвест”, метою якої визначено стимулювання розвитку приватного бізнесу у регіоні. Проєкти, які були реалізовані у рамках цієї програми, сприяли як розвитку туризму, так і суміжних галузей, зокрема, народних промислів і ремесел (EU Central Asia Invest Programme).

2019 року Європейський Союз, як і Сполучені Штати Америки, оновив свою стратегію стосовно держав Центральної Азії. Документ отримав назву “ЄС і Центральна Азія: нові можливості для зміцнення партнерства” і визначив п’ять ключових напрямів, перспективних з точки зору взаємовигідного співробітництва. У тому числі серед пріоритетів було названо необхідність зміцнення “контактів між людьми і мобільності” (The EU strategy on Central Asia, 2024, р. 4). Ця оновлена стратегія надала нового імпульсу реалізації програми “Центральна Азія Інвест”, у межах якої було започатковано цікавий проєкт “Туризм, заснований на спільнотах Шовкового шляху: налагодження зв’язків між обциним туризмом Центральної Азії та європейськими ринками” (країни-учасниці – Узбекистан, Таджикистан, Киргизстан) (Silk-Road CBT initiative – Connecting Central Asian Community-Based Tourism and European Markets).

У 2022–2023 роках відбулася низка зустрічей у форматі “С 5 + ЄС”, зокрема 27 жовтня 2022 року і 2 червня 2023 року зустрічалися лідери держав Центральної Азії та вище керівництво Європейського Союзу. Ці саміти надали новий імпульс відносинам між сторонами і окреслили коло важливих завдань, які потребують свого вирішення, у тому числі наголошено на необхідності поглиблення культурно-гуманітарної співпраці. Детальніше цей аспект знайшов своє розкриття у “Спільній дорожній карті з поглиблення зв’язків між ЄС і Центральною Азією”, де туристична сфера виокремлена в якості пріоритетної у двох ключових напрямках. Так, серед заходів, які слугуватимуть зміцненню економічних зв’язків (ключовий напрям 2), наголошувалося на необхідності продовження реалізації програми “Центральна

Азія Інвест”. Причому туризм був названий серед “недооцінених секторів”, а задля його розвитку було визнано за необхідне створити умови для залучення туди приватних інвестицій (Joint Roadmap for Deepening Ties between the EU and Central Asia, 2023, р. 3). Окремий розділ “Спільної дорожньої карти” (ключовий напрям 5) присвячений необхідності поглиблення міжлюдських контактів. Документ наголосив на необхідності поглиблювати зв’язки між фахівцями туристичної галузі ЄС та Центральної Азії, а також сприяти ініціативам, спрямованим на розвиток сталого туризму. Документ також запропонував проєкт, покликаний допомогти досягненню поставлених завдань, а саме надавати різним містам Центральної Азії статус “культурної столиці регіону” терміном на один рік (р. 7).

Цей проєкт є аналогом практики обрання “Культурної столиці Європи” (ЕСОС). Запроваджена 1985 року, ця програма дала можливість пришвидшити свій культурний розвиток багатьом європейським містам, популяризувати їхню культурну спадщину, розвинути інфраструктуру, а отже, збільшити їхню впізнаваність на ринку міжнародного туризму. Місто, обране “культурною столицею”, отримує додаткове фінансування, яке дозволяє йому впродовж року реалізовувати власні культурні проєкти – будувати музеї, організовувати різноманітні фестивалі, проводити інші культурні заходи тощо. Іншими словами, місто на рік перетворюється на центр культурного життя Європи, і таким чином отримує могутній імпульс для свого подальшого соціально-економічного розвитку, у тому числі для розвитку туризму (European Capitals of Culture).

Запровадження аналогічної ініціативи у державах Центральної Азії, на думку авторів “Спільної дорожньої карти”, має супроводжуватися встановленням зв’язків між культурними столицями Європейського Союзу і Центральної Азії. Можливо передбачити, що реалізація проєкту, безумовно, сприятиме розвитку старовинних центральноазійських міст з їхньою багатою історико-архітектурною спадщиною та оригінальним комплексом культурних традицій, зробить їх відомими для більшої кількості західноєвропейських туристів, які поки що погано обізнані з історією держав і народів регіону.

Для держав Центральної Азії поглиблення співпраці з європейськими країнами є важливим інструментом сприяння розвитку економіки, особливо з огляду на кризові явища, спричинені пандемією COVID-19. Туристична галузь розглядається урядами цих країн як один з локомотивів економічного відновлення, а розробка єдиних турпродуктів і маршрутів, які охоплюватимуть весь регіон, вважається одним з найперспективніших напрямів розвитку туризму. Про це, зокрема, йшлося на другому саміті “С 5 + ЄС” у червні 2023 р. Президент Узбекистану Ш. Мірзієєв звернув увагу, що величезний туристичний потенціал Центральної Азії досі не задіяний у повній мірі, і запропонував підготувати регіональну Програму сприяння сталому туризму (O‘zbekiston prezidenti MO va YeI o‘rtasidagi muloqot doirasida qator tashabbuslarni ilgari surdi, 2023). Через кілька місяців, виступаючи у жовтні того ж року у Самарканді на відкритті сесії Генеральної асамблеї Всесвітньої туристичної організації, Мірзієєв ще раз підкреслив необхідність негайно приступити до розробки туристичних маршрутів, які б об’єднували держави Центральної Азії (President Voices Several Important Initiatives at the 25th Session of the World Tourism Organization General Assembly, 2023).

До речі, проведення ювілейної 25-ої сесії Генеральної асамблеї UNWTO у Самарканді – одному з найдавніших міст у світі, яке має статус об’єкту Світової культурної спадщини людства – свідчить про розуміння важливості Центральної Азії для подальшого розвитку туризму та потенційних можливостей регіону для

перетворення на популярний туристичний напрям. Розташований на Великому шовковому шляху, Самарканд довгі століття був важливим економічним, культурним і науковим центром Середньовічного Сходу, а зараз перетворився на одну з найбільш відомих туристичних дестинацій Центральної Азії. Для Узбекистану обрання Самарканда місцем проведення першої післяпандемічної сесії стало знаковою подією. Крім інших бонусів – збільшення популярності, підвищення престижу тощо, рішення UNWTO надало імпульсу реалізації проєкту “Самарканд – туристичні ворота нового Узбекистану” (The 25th session of the General Assembly of the World Tourism Organization will be held in Samarkand, 2022). 2022 року американський діловий часопис “Forbs” включив Узбекистан до списку 50 найкращих туристичних напрямів року, відзначивши його багатий історико-культурний потенціал і розвинуту інфраструктуру. Причому аналітики врахували як історико-архітектурні пам’ятки, зокрема старовинних міст Бухари, Хіви та Самарканду, так і оригінальні культурні традиції місцевого населення (Forbes included Uzbekistan in the list of the 50 best tourist destinations in 2022, 2022).

Варто звернути увагу на те, що туристична сфера займає вагоме місце в економічній стратегії Узбекистану, який поставив собі за мету посісти місце регіонального лідера з розвитку туризму у Центральній Азії. Узбецький уряд виступив ініціатором низки ініціатив з розвитку галузі як регіонального, так і світового рівня. В якості прикладу останньої варто згадати спільну ініціативу Узбекистану і Мальдівів проголосити 2027 рік “Міжнародним роком сталого і стійкого туризму”, яка була озвучена на Самаркандській сесії UNWTO і підтримана Генеральною асамблеєю (Uzbekistan initiates declaration of 2027 International Year of Sustainable and Resilient Tourism, 2024). Крім того, було вирішено обрати Ташкент місцем проведення Всесвітнього саміту молодіжного туризму у 2025 році (Negotiations were held with the UN on Tourism on the implementation of Uzbekistan’s initiatives in the field of tourism, 2024). З 1995 року у столиці держави за підтримки UNWTO проходить щорічний Ташкентський міжнародний туристичний ярмарок “Туризм на Шовковому шляху”. Як відзвітувалися організатори, 2023 року у роботі форуму взяли участь близько 300 компаній, пов’язаних з туристичним бізнесом, було укладено близько 7 тисяч контрактів (About the fair, 2024). Серед регіональних ініціатив можна згадати проголошення Хіви 2024 року “туристичним містом ісламського світу” (Khiva is a tourist city of the Islamic world, 2024). Разом з іншими державами Узбекистан працює над реалізацією інших спільних проєктів, зокрема над створенням “Тюркського туристичного коридору” від Туреччини до Киргизстану через Азербайджан, Туркменістан, Узбекистан і Казахстан (Samarkand was included in the “Turkic tourist Corridor”, 2022), організацією спільних турів з іншими державами Центральної Азії (Uzbekistan – Kyrgyzstan: issues of organizing joint tours and expanding cooperation in the region were discussed, 2023).

Нового імпульсу в останні роки набула ініціатива Європейського Союзу “Глобальні ворота” (Global Gateway) – масштабний інвестиційний проєкт з розвитку інфраструктури у сфері транспорту, енергетики й цифрових технологій, започаткований 2021 року (Єфремов, 2021). Його мета – дати країнам, що розвиваються, можливості для глибшого включення у світові економічні процеси, і таким чином уникнути їхньої тісної прив’язки до китайського проєкту “Один пояс, один шлях”. Серед ініціатив, які стосуються Центральної Азії та сприятимуть розвитку туризму, варто виділити проєкти, спрямовані на розширення доступу до швидкісного і безпечного Інтернету за допомогою фінансування прокладення волоконно-оптичного кабелю через Каспійське море (проєкт “Цифровий зв’язок у Центральній Азії”), сприяння відновленню Аральського моря в Узбекистані, а також

створення Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту (TMTM, або “Серединний коридор”), який має з’єднати Європу та Азію (Global Gateway. Key areas of partnership).

Остання ініціатива передбачає створення транспортно-логістичного коридору через Центральну Азію, Каспій, Південний Кавказ і Чорне море. Хоча основною метою TMTM є створення транспортного маршруту для швидкого й надійного перевезення транзитних вантажів з Китаю до Європи в обхід Росії, але зрозуміло, що транспортне сполучення між Європою та Центральною Азією не може не позначитися позитивно на розвитку туризму. Про це, зокрема, йшлося на саміті “Європейський Союз – Центральна Азія” у червні 2023 року (O‘zbekiston prezidenti MO va YeI o‘rtasidagi muloqot doirasida qator tashabbuslarni ilgari surdi, 2023). Уже через півроку, у січні 2024 року, форум інвесторів, зацікавлених у реалізації швидкісного транспортного маршруту між Європою і Центральною Азією, дав старт реалізації амбітного проєкту (Global Gateway: €10 billion commitment to invest in Trans Caspian Transport Corridor connecting Europe and Central Asia announced at Investors Forum, 2024).

Після ліквідації ковідних обмежень на переміщення людей пришвидшилася реалізація глобального проєкту “Шовковий шлях”, який здійснюється під егідою UNESCO. Цей термін використовується у різних значеннях, найчастіше для означення транспортно-логістичного коридору між Сходом і Заходом, яким опікується Китай (проєкт “Один пояс, один шлях”). Конкуруючий проєкт (TMTM) намагається реалізувати Європейський Союз. Але UNESCO та UNWTO розглядають ідею відновлення Шовкового шляху як глобальну туристичну концепцію, над реалізацією якої працюють з середини 1990-х років. 5 жовтня 1994 року була ухвалена Самаркандська декларація UNWTO з розвитку туризму вздовж Шовкового шляху із закликом відродити “ці легендарні маршрути як один з найперспективніших у світі напрямів культурного туризму” (The Samarkand Declaration on Silk Road Tourism, 1994). Зараз до реалізації проєкту у різному форматі долучилося більше п’ятдесяти країн, розташованих уздовж основного маршруту та його відгалужень (The UNESCO Silk Roads Programme). Україна також брала участь у цій програмі, адже один з шляхів проходив її чорноморським узбережжям. На жаль, робота у цьому напрямі загальмувалася після анексії Криму Російською Федерацією у 2014 році, а зараз зупинилася через повномасштабну агресивну війну, яка, зокрема, зробила Чорне море небезпечним для подорожування. Але вітчизняні фахівці мають бути готовими зайнятися цим питанням після закінчення бойових дій.

З самого початку реалізації ініціативи “Туризм Шовкового шляху” держави Центральної Азії були його активними учасниками, позиціонуючи себе як географічний і культурний міст між Європою та Азією. Незадовго до початку пандемії, у 2018 році Європейський Союз та UNESCO запустили спільну ініціативу “Коридори спадщини Шовкового шляху у Центральній Азії”, підсумки якої мали підвести 2024 року. COVID-19 не завадив, але загальмував її реалізацію. Втім, робота не припинялася – як у віртуальному просторі, так і у напрямі напрацювання необхідних методичних документів. Зокрема, була запущена онлайн-платформа “Шовковий шлях”, здійснено перевидання “Навчального посібника для гідів по спадщині Шовкового шляху” (Newlands & Wressnig, 2020). Крім того, проводилася підготовка необхідної документації для номінації нових об’єктів Світової культурної спадщини UNESCO. Її наслідком було включення до Списку 2023 року Зарафшан-Каракумського коридору (об’єкт №1675, Туркменістан, Таджикистан, Узбекистан) (Silk Roads: Zarafshan-Karakum Corridor). Ця ділянка разом з Тянь-Шанським коридором (об’єкт №1442; Казахстан, Киргизстан, Китай) сприятиме об’єднанню країн Центральної

Азії спільними туристичними маршрутами, які дозволять познайомитися з багатою, унікальною та різноманітною культурною спадщиною етносів, що здавна мешкають на цих територіях (Silk Roads Heritage Corridors in Central Asia, 2023).

У межах програми “Туризм Шовкового шляху” здійснюється значна кількість ініціатив, як культурно-просвітницького характеру, так і таких, що спрямовані на фізичний захист і збереження історико-архітектурних пам’яток з метою забезпечення сталого туристичного розвитку. Велика увага приділяється також так званим “живій спадщині”, тобто нематеріальній культурі – традиціям, звичаям, соціальним практикам різних етносів. У 2023 році до Списку Нематеріальної культурної спадщини людства від Центральної Азії було номіновано такі об’єкти, як традиції ахалтекінського конярства (Туркменістан), узбецька кераміка, технологія виробництва таджицьких тканин атлас і адрас, традиції та обряди, пов’язані з киргизьким жіночим головним убором елечек, та ін. (Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices). У травні 2024 року в Алматі відбувся семінар-тренінг “Коридори спадщини Шовкового шляху у Центральній Азії – міжнародні аспекти Європейського року культурної спадщини” для експертів з нематеріальної культурної спадщини центральноазіатських держав (Central Asia is Preparing for the New Cycle of Periodic Reporting on Intangible Cultural Heritage, 2024). Реалізуються й інші проєкти – міжнародний фото-конкурс “Шовковий шлях очима молоді”, конкурс на грант “Шовковий шлях” для молодих науковців тощо, покликані зблизити Європу з Центральною Азією і популяризувати унікальний туристичний напрям серед європейських споживачів.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Російсько-українська війна, попри географічну віддаленість Центральної Азії від місця бойових дій, сприяла диверсифікації зовнішньополітичних орієнтирів Казахстану, Узбекистану, Киргизстану, Туркменістану і Таджикистану. Не бажаючи перетворитися на сателітів Москви чи Пекіна, а також бути втягнутими у відкрите протистояння із Заходом, держави Центральної Азії здійснили важливі кроки на шляху зближення з демократичною євроатлантичною спільнотою. Серед основних напрямів співпраці Центральної Азії з Європейським Союзом та Сполученими Штатами Америки все вагомніше місце займає туризм, який розглядається як важливий чинник відновлення національних економік п’яти держав після завершення коронавірусної пандемії. Початок повномасштабної агресії Російської Федерації проти України інтенсифікував контакти між США, Об’єднаною Європою і Центральною Азією у цій сфері.

Інтерес до Центральної Азії після початку відкритої фази війни посилюється і в Україні. Наша держава, намагаючись збільшити свою міжнародну підтримку за рахунок розширення кола дружніх країн, звернула увагу на цей регіон. Українське експертне середовище наполегливо вивчає перспективи зміцнення позицій нашої держави у колишніх союзних республіках, еліти яких побоюються втрати своєї суб’єктності на тлі реваншистських намірів Москви. Спільною думкою фахівців є необхідність активізації зовнішньополітичних зусиль України на цьому шляху, перехід до довгострокового планування розвитку двосторонніх і багатосторонніх відносин з державами регіону з метою відновлення їхньої позитивної динаміки. Для України важливо зупинити негативний тренд у відносинах з Центральною Азією, який спостерігався після 2014 р., і перетворитися на важливого торговельно-економічного партнера. На даному етапі найбільш перспективним напрямом називається “гуманітарний вимір співпраці”, який передбачає запровадження культурно-освітніх програм, кооперацію на рівні науково-академічних кіл, у медійній сфері, співпрацю громадських організацій тощо (Константинова, 2024, с. 15).

Туризм є важливим інструментом політики “м’якої сили”, оскільки сприяє встановленню і поглибленню міжлюдських контактів. Україна має активно включитись у процес зміцнення туристичних зв’язків з країнами регіону, особливо з огляду на прагнення держав Центральної Азії розширити співпрацю з ЄС та США. Тим більше, що центральноазіатські держави розглядають туризм як одну з найважливіших галузей своїх економік і покладають на його розвиток великі надії, особливо після закінчення пандемії.

Для вітчизняних фахівців туристичної сфери є сенс звернути увагу на перспективи розробки програм, спрямованих на зміцнення зв’язків з центральноазіатськими державами у галузі туризму. Зокрема, Україна може приєднатися до реалізації проєкту “Туризм Шовкового шляху” після закінчення війни, для чого вже можна почати готуватися: налагоджувати контакти, розробляти плани, виступати з ініціативними програмами, готувати віртуальні проєкти тощо. Іншим перспективним напрямом може стати участь у реалізації програми “культурної столиці”, зокрема за рахунок встановлення контактів між українськими і центральноазіатськими містами. Ще одним цікавим напрямом може стати розробка туристичних продуктів, які знайомили б вітчизняних туристів з багатою історико-культурною спадщиною Центральної Азії, з усім розмаїттям туристичних ресурсів регіону.

ЛІТЕРАТУРА

- Александров., О., & Паламарчук, М. (Ред.). (2024). *Держави Центральної Азії в контексті конкуренції світових акторів після початку широкомасштабного вторгнення Росії в Україну*. НІСД.
- Гончар., М., Ішук., О., & Лесняк, С. (2023, Січень 26). Центральна Азія – Європейський Союз (+ Україна): перспективи і виклики. *Зовнішня політика України. Аналітичний портал*. Взято з <https://analytics.intsecurity.org/ukraine-eu-central-asia/>
- Єфремов, Д. (2021, Вересень 24). Європейські ворота на китайському “Шовковому шляху”. *Дзеркало тижня*. Взято з <https://zn.ua/ukr/international/jeuropejski-vorota-na-kitajskomu-shovkovomu-shljakhu.html>
- Захарова, Т. (2023). Напрямки розвитку туристичного бізнесу України. *Економіка та суспільство*, 49.
DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-6>
- Кириченко, С. (2022, Липень 21). Подорожі та війна: якою буде туріндустрія після перемоги. *Економічна правда*. Взято з <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/21/689436/>
- Константинова, В. (2024, Липень 20). Геополітична боротьба світових акторів у регіоні Центральної Азії: висновки для України. *Зовнішня політика України. Аналітичний портал*. Взято з <https://analytics.intsecurity.org/central-asia-geopolitical0struggle-ukraine/>
- Косинець, Ю., Костинець, В., & Шевченко, О. (2023). Розвиток туризму України в умовах війни. *Актуальні проблеми економіки*, 3(261), 51–57.
- Мамчур, О. І., & Ванда, І. В. (2023). Місце Центральної Азії у світовому господарстві: економіко-географічні аспекти. *Наукові перспективи*, 5(35), 414–427.
- Микитчук, Н. М. (2013). Співробітництво України з країнами Центральної Азії в сфері культури: особливості та перспективи. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*, 6(4), 129–132.

- Микитчук, Н. М. (2022). Країни Центральної Азії: участь в міжнародних організаціях, проблеми систем колективної безпеки та регіональної інтеграції. *Регіональні студії*, 28, 103–107.
- Микитчук, Н. М. (2022). Центральноазійський вектор зовнішньої політики України. У *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів* (с. 373–376). ДДУВС.
- Моргацький, В. (2017). Україна і держави Центральної Азії в нових геополітичних реаліях: гео економічний та геостратегічний аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 3–4(68–69), 180–187.
- Парфіненко, А. Ю. (2022). Центральна Азія як геостратегічний регіон у сучасному геополітичному протистоянні. *Вісник Харківського університету імені В. Н. Каразіна*, 15, 24–36.
- Роїк, О. Р., & Недзвецька, О. В. (2022). Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*, 46, 11–15.
- About the fair. (2024). *TITF-2024 "Tourism on the Silk Road"*. Retrieved from <https://titf.uz/en/about-us/>
- Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices. (n.d.). *UNESCO. Intangible Cultural Heritage*. Retrieved from <https://ich.unesco.org/en/lists>
- Central Asia is Preparing for the New Cycle of Periodic Reporting on Intangible Cultural Heritage. (2024, June 4). *UNESCO*. Retrieved from <https://www.unesco.org/en/articles/central-asia-preparing-new-cycle-periodic-reporting-intangible-cultural-heritage>
- EU Central Asia Invest Programme. (n.d.). *EU Central Asia Invest*. Retrieved from <https://eu-cai.org/>
- European Capitals of Culture. (n.d.). *European Commission. Culture and Creativity*. Retrieved from <https://culture.ec.europa.eu/policies/culture-in-cities-and-regions/european-capitals-of-culture>
- Final Communiqué B5+1 Forum: Advancing Business Partnership for Regional Prosperity Almaty, Kazakhstan. (2024). *Center for International Private Enterprise (CIPE)*. Retrieved from <https://www.cipe.org/b51-final-communicue/>
- Forbes included Uzbekistan in the list of the 50 best tourist destinations in 2022. (2022, January 24). *Yangi O'zbekiston*. Retrieved from <https://yuz.uz/en/news/forbes-vklyuchil-uzbekistan-v-spisok-50-luchshix-turisticheskix-napравleniy-v-2022-godu>
- Global Gateway. Key areas of partnership. (n.d.). *European Commission*. Retrieved from https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/global-gateway_en
- Global Gateway: €10 billion commitment to invest in Trans Caspian Transport Corridor connecting Europe and Central Asia announced at Investors Forum. (2024, January 29). *European Commission*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_24_501
- Joint Roadmap for Deepening Ties between the EU and Central Asia. (2023, October 23). *Council of the European Union*. Retrieved from <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14587-2023-INIT/en/pdf>
- Khiva is a tourist city of the Islamic world. (2024, March 6). *Yangi O'zbekiston*. Retrieved from

- <https://yuz.uz/en/news/xiva---turisticheskiy-gorod-islamskogo-mira>
MOST: Model for Sustainable Tourism in Central Asia. (n.d.). *Eurasian Tourism Association*. Retrieved from <https://eurasiantourism.com/en/project-most/>
- Negotiations were held with the UN on Tourism on the implementation of Uzbekistan's initiatives in the field of tourism. (2024, May 17). *Yangi O'zbekiston*. Retrieved from <https://yuz.uz/en/news/sostoyalis-peregovor-s-oon-po-turizmu-po-realizatsii-initsiativ-uzbekistana-v-sfere-turizma>
- Newlands, R., & Wressnig, F. (2020). *Training Handbook for Silk Road Heritage Guides, second revised and extended edition*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, France.
- O'zbekiston prezidenti MO va YeI o'rtasidagi muloqot doirasida qator tashabbuslarni ilgari surdi. (2023, June 3). *Gazeta.uz*. Retrieved from <https://www.gazeta.uz/oz/2023/06/03/ca-eu/>
- President Voices Several Important Initiatives at the 25th Session of the World Tourism Organization General Assembly. (2023, October 16). *President of the Republic of Uzbekistan*. Retrieved from <https://president.uz/en/lists/view/6764>
- Samarkand was included in the "Turkic tourist Corridor". (2022, February 18). *Yangi O'zbekiston*. Retrieved from <https://yuz.uz/en/news/samarkand-vklyuchili-v-tyurkskiy-turisticheskiy-koridor>
- Silk Roads Heritage Corridors in Central Asia. (2023, 1 January). *UNESCO*. Retrieved from <https://www.unesco.org/en/articles/silk-roads-heritage-corridors-central-asia>
- Silk Roads: Zarafshan-Karakum Corridor. (n.d.). *UNESCO. World Heritage Convention*. Retrieved from <https://whc.unesco.org/en/list/1675>
- Silk-Road CBT initiative – Connecting Central Asian Community-Based Tourism and European Markets. (n.d.). *EU Central Asia Invest*. Retrieved from <https://eu-cai.org/about-the-eu-central-asia-invest-programme/cai-grantees/currently-ongoing-projects/silk-road-cbt-initiative-connecting-central-asian-community-based-tourism-and-european-markets/>
- The 25th session of the General Assembly of the World Tourism Organization will be held in Samarkand. (2022, December 27). *Yangi O'zbekiston*. Retrieved from <https://yuz.uz/en/news/v-samarkande-proydet-25-ya-sessiya-generalnoy-assamblei-vsemirnoy-turistskoy-organizatsii>
- The EU strategy on Central Asia: Towards a new momentum? (2024, April 26). *Think Tank. European Parliament*. Retrieved from [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762300/EPRS_BRI\(2024\)762300_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762300/EPRS_BRI(2024)762300_EN.pdf)
- The Samarkand Declaration on Silk Road Tourism. (1994, October 5). Retrieved from <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2019-11/samarkanddeclaration1994new.pdf>
- The UNESCO Silk Roads Programme. (n.d.). *UNESCO*. Retrieved from <https://en.unesco.org/silkroad/unesco-silk-roads-programme-0>
- USAID launches new business support project in Uzbekistan. (2024, March 15). *Yangi O'zbekiston*. Retrieved from <https://yuz.uz/en/news/usa-id-zapuskaet-novy-proekt-po-podderjke-biznesa-v-uzbekistane->

Uzbekistan – Kyrgyzstan: issues of organizing joint tours and expanding cooperation in the region were discussed. (2023, November 17). *Yangi O'zbekiston*. Retrieved from <https://yuz.uz/en/news/uzbekistan---krgzstan-obsujden-vopros-organizatsii-sovmestnx-turov-i-rasshireniya-sotrudnichestva-po-regionu>

Uzbekistan initiates declaration of 2027 International Year of Sustainable and Resilient Tourism. (2024, February 28). *Gazeta.uz*. Retrieved from <https://www.gazeta.uz/en/2024/02/28/un-tourism/>

REFERENCES

- Aleksandrov, O., & Palamarchuk, M. (Red.). (2024). Derzhavy Tsentralnoi Azii v konteksti konkurentsii svitovykh aktoriv pislia pochatku shyrokomasshtabnoho vtorhnennia Rosii v Ukrainu. NISD.
- Honchar., M., Ishchuk., O., & Lesniak, S. (2023, Sich 26). Tsentralna Aziia – Yevropeyskyi Soiuz (+ Ukraina): perspektyvy i vyklyky. Zovnishnia polityka Ukrainy. Analitychnyi portal. Vziato z <https://analytics.intsecurity.org/ukraine-eu-central-asia/>
- Yefremov, D. (2021, Veres 24). Yevropeyski vorota na kytaiskomu “Shovkovomu shliakhu”. Dzerkalo tyzhnia. Vziato z <https://zn.ua/ukr/international/jevropejski-vorota-na-kitajskomu-shovkovomu-shljakhu.html>
- Zakharova, T. (2023). Napriamky rozvytku turystychnoho biznesu Ukrainy. *Ekonomika ta suspilstvo*, 49.
DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-6>
- Kyrychenko, S. (2022, Lypen 21). Podorozhi ta viina: yakoiu bude turindustriia pislia peremohy. *Ekonomichna pravda*. Vziato z <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/21/689436/>
- Konstantynova, V. (2024, Lypen 20). Heopolitychna borotba svitovykh aktoriv u rehioni Tsentralnoi Azii: vysnovky dlia Ukrainy. Zovnishnia polityka Ukrainy. Analitychnyi portal. Vziato z <https://analytics.intsecurity.org/central-asia-geopolitical0struggle-ukraine/>
- Kosynets, Yu., Kostynets, V., & Shevchenko, O. (2023). Rozvytok turyzmu Ukrainy v umovakh viiny. *Aktualni problemy ekonomiky*, 3(261), 51–57.
- Mamchur, O. I., & Vanda, I. V. (2023). Mistse Tsentralnoi Azii u svitovomu hospodarstvi: ekonomiko-heohrafichni aspekty. *Naukovi perspektyvy*, 5(35), 414–427.
- Mykytchuk, N. M. (2013). Spivrobitnytstvo Ukrainy z krainamy Tsentralnoi Azii v sferi kultury: osoblyvosti ta perspektyvy. *Filosofii i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, 6(4), 129–132.
- Mykytchuk, N. M. (2022). Krainy Tsentralnoi Azii: uchast v mizhnarodnykh orhanizatsiiakh, problemy system kolektyvnoi bezpeky ta rehionalnoi intehtatsii. *Rehionalni studii*, 28, 103–107.
- Mykytchuk, N. M. (2022). Tsentralnoaziyskyi vektor zovnishnoi polityky Ukrainy. U Verkhovenstvo prava: doktryna i praktyka v umovakh suchasnykh svitovykh vyklykiv (s. 373–376). *DDUVS*.
- Morhatskyi, V. (2017). Ukraina i derzhavy Tsentralnoi Azii v novykh heopolitychnykh realiakh: heoekonomichni ta heostrategichni aspekty. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 3–4(68–69), 180–187.

- Parfinenko, A.Iu. (2022). Tsentralna Aziia yak heostrategichnyi rehion u suchasnomu heopolitychnomu protystoianni. *Visnyk Kharkivskoho universytetu imeni V.N. Karazina*, 15, 24–36.
- Roik, O. R., & Nedzvetska, O. V. (2022). Shliakhy rozvytku turystychnoi sfery Ukrainy u voiennyi period. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky*, 46, 11–15.
- About the fair. (2024). *TITF-2024 "Tourism on the Silk Road"*. Retrieved from <https://titf.uz/en/about-us/>
- Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices. (n.d.). *UNESCO. Intangible Cultural Heritage*. Retrieved from <https://ich.unesco.org/en/lists>
- Central Asia is Preparing for the New Cycle of Periodic Reporting on Intangible Cultural Heritage. (2024, June 4). *UNESCO*. Retrieved from <https://www.unesco.org/en/articles/central-asia-preparing-new-cycle-periodic-reporting-intangible-cultural-heritage>
- EU Central Asia Invest Programme. (n.d.). *EU Central Asia Invest*. Retrieved from <https://eu-cai.org/>
- European Capitals of Culture. (n.d.). *European Commission. Culture and Creativity*. Retrieved from <https://culture.ec.europa.eu/policies/culture-in-cities-and-regions/european-capitals-of-culture>
- Final Communiqué B5+1 Forum: Advancing Business Partnership for Regional Prosperity Almaty, Kazakhstan. (2024). *Center for International Private Enterprise (CIPE)*. Retrieved from <https://www.cipe.org/b51-final-communique/>
- Forbes included Uzbekistan in the list of the 50 best tourist destinations in 2022. (2022, January 24). *Yangi O'zbekiston*. Retrieved from <https://yuz.uz/en/news/forbes-vklyuchil-uzbekistan-v-spisok-50-luchshix-turisticheskix-napravleniy-v-2022-godu>
- Global Gateway. Key areas of partnership. (n.d.). *European Commission*. Retrieved from https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/global-gateway_en
- Global Gateway: €10 billion commitment to invest in Trans Caspian Transport Corridor connecting Europe and Central Asia announced at Investors Forum. (2024, January 29). *European Commission*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_24_501
- Joint Roadmap for Deepening Ties between the EU and Central Asia. (2023, October 23). *Council of the European Union*. Retrieved from <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14587-2023-INIT/en/pdf>
- Khiva is a tourist city of the Islamic world. (2024, March 6). *Yangi O'zbekiston*. Retrieved from <https://yuz.uz/en/news/xiva---turisticheskii-gorod-islamskogo-mira>
- MOST: Model for Sustainable Tourism in Central Asia. (n.d.). *Eurasian Tourism Association*. Retrieved from <https://eurasiantourism.com/en/project-most/>
- Negotiations were held with the UN on Tourism on the implementation of Uzbekistan's initiatives in the field of tourism. (2024, May 17). *Yangi O'zbekiston*. Retrieved from <https://yuz.uz/en/news/sostoyalis-peregovor-s-oon-po-turizmu-po-realizatsii-initsiativ-uzbekistana-v-sfere-turizma>

- Newlands, R., & Wressnig, F. (2020). *Training Handbook for Silk Road Heritage Guides, second revised and extended edition*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, France.
- O‘zbekiston prezidenti MO va Yel o‘rtasidagi muloqot doirasida qator tashabbuslarni ilgari surdi. (2023, June 3). *Gazeta.uz*. Retrieved from <https://www.gazeta.uz/oz/2023/06/03/ca-eu/>
- President Voices Several Important Initiatives at the 25th Session of the World Tourism Organization General Assembly. (2023, October 16). *President of the Republic of Uzbekistan*. Retrieved from <https://president.uz/en/lists/view/6764>
- Samarkand was included in the “Turkic tourist Corridor”. (2022, February 18). *Yangi O‘zbekiston*. Retrieved from <https://yuz.uz/en/news/samarkand-vklyuchili-v-tyurkskiy-turisticheskij-koridor>
- Silk Roads Heritage Corridors in Central Asia. (2023, 1 January). *UNESCO*. Retrieved from <https://www.unesco.org/en/articles/silk-roads-heritage-corridors-central-asia>
- Silk Roads: Zarafshan-Karakum Corridor. (n.d.). *UNESCO. World Heritage Convention*. Retrieved from <https://whc.unesco.org/en/list/1675>
- Silk-Road CBT initiative – Connecting Central Asian Community-Based Tourism and European Markets. (n.d.). *EU Central Asia Invest*. Retrieved from <https://eu-cai.org/about-the-eu-central-asia-invest-programme/cai-grantees/currently-ongoing-projects/silk-road-cbt-initiative-connecting-central-asian-community-based-tourism-and-european-markets/>
- The 25th session of the General Assembly of the World Tourism Organization will be held in Samarkand. (2022, December 27). *Yangi O‘zbekiston*. Retrieved from <https://yuz.uz/en/news/v-samarkande-proydet-25-ya-sessiya-generalnoy-assamblei-vsemirnoy-turistskoy-organizatsii>
- The EU strategy on Central Asia: Towards a new momentum? (2024, April 26). *Think Tank. European Parliament*. Retrieved from [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762300/EPRS_BRI\(2024\)762300_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762300/EPRS_BRI(2024)762300_EN.pdf)
- The Samarkand Declaration on Silk Road Tourism. (1994, October 5). Retrieved from <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2019-11/samarkanddeclaration1994new.pdf>
- The UNESCO Silk Roads Programme. (n.d.). *UNESCO*. Retrieved from <https://en.unesco.org/silkroad/unesco-silk-roads-programme-0>
- USAID launches new business support project in Uzbekistan. (2024, March 15). *Yangi O‘zbekiston*. Retrieved from <https://yuz.uz/en/news/usa-id-zapuskaet-novy-proekt-po-podderjke-biznesa-v-uzbekistane->
- Uzbekistan – Kyrgyzstan: issues of organizing joint tours and expanding cooperation in the region were discussed. (2023, November 17). *Yangi O‘zbekiston*. Retrieved from <https://yuz.uz/en/news/uzbekistan---krgzstan-obsujden-vopros-organizatsii-sovmestnx-turov-i-rasshireniya-sotrudnichestva-po-regionu>
- Uzbekistan initiates declaration of 2027 International Year of Sustainable and Resilient Tourism. (2024, February 28). *Gazeta.uz*. Retrieved from <https://www.gazeta.uz/en/2024/02/28/un-tourism/>

Н. Л. НОВІКОВА

доктор економічних професор, професор,
професор кафедри менеджменту і маркетингу,
Київський національний лінгвістичний університет (Україна, Київ)
e-mail: natalia.novikova@knlu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5219-9494>

ЦИФРОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація

Метою дослідження є розроблення теоретико-методологічних засад цифровізації системи вищої освіти й обґрунтування практичних рекомендацій щодо її удосконалення в Україні. **Методологія.** У процесі дослідження було обрано шлях домінування принципів і методів пізнання, вибір яких визначався підходами до розкриття теми, поставленими завданнями та специфікою джерел. Було використано принципи системності, когнітивності, використання методів спостереження, порівняння, аналізу, синтезу, індукції, дедукції, вимірювання та абстрагування. **Наукова новизна.** Проаналізовано феномен цифровізації вищої освіти в Україні та світі. Досліджено системи управління навчанням (Moodle, Canvas, Google Classroom,) та системи управління навчальним контентом (Zoom, Microsoft Teams, Google Drive, OneDrive, Unicheck, StrikePlagiarism), які становлять технологічний фундамент цифрової освіти у закладах вищої освіти України. Систематизовано трансформаційні процеси, технологічні інновації та їхній вплив на академічне середовище у контексті глобальних тенденцій зростання EdTech ринку. **Результати дослідження.** Визначено, що період 2020-2024 років заклади вищої освіти України пройшли через фундаментальну цифрову трансформацію, яка змінила підходи до викладання та навчання. Зазначено, що понад 90% закладів вищої освіти успішно впровадили цифрові технології у свої освітні процеси. Цифровізація дозволила подолати географічні бар'єри та створити рівні можливості для молоді з різних куточків країни, що сприяє розвитку людського капіталу всієї України. Ключові напрями цифрової трансформації ЗВО мають включати розвиток цифрової інфраструктури (забезпечення високошвидкісного доступу до інтернету для всіх закладів вищої освіти, модернізація обладнання, створення центрів цифрових компетентностей), удосконалення нормативно-правової бази (регулювання дистанційної та змішаної освіти, цифрова ідентифікація та автентифікація, захист даних та кібербезпека, визнання цифрових кваліфікацій), а також стимулювання інновацій та обміну кращими практиками через грантові програми, конкурси цифрових інновацій, створення національних репозитаріїв відкритих освітніх ресурсів.

Ключові слова: цифровізація, вища освіта, блокчейн, інтернет-технології, штучний інтелект, віртуальна реальність, доповнена реальність, цифрові компетентності, персоналізація навчання.

DIGITAL DETERMINANTS OF HIGHER EDUCATION DEVELOPMENT

Abstract

The purpose of the study is to develop the theoretical and methodological foundations of digitalization of the higher education system and to substantiate practical recommendations for its improvement in Ukraine. **Methodology.** In the course of the study, the path of dominance of the principles and methods of cognition was chosen, the choice of which was determined by approaches to the disclosure of the topic, the tasks and specifics of the sources. The principles of systematic, cognitiveness, use of observation methods, comparison, analysis, synthesis, induction, deduction, measurement and abstraction were used. **Scientific novelty.** The phenomenon of digitalization of higher education in Ukraine and the world is analyzed. Learning management systems (Moodle, Canvas, Google Classroom,) and educational content management systems (Zoom, Microsoft Teams, Google

Drive, OneDrive, Unicheck, Strikeplagiarism), which form the technological foundation of digital education in institutions in institutions of digital education in institutions, have been investigated. Transformation processes, technological innovations and their impact on the academic environment in the context of global EDTECH growth growth are systematized. **Conclusions.** It is determined that in the period 2020-2024, higher education institutions of Ukraine went through a fundamental digital transformation that changed approaches to teaching and learning. It is noted that more than 90% of higher education institutions have successfully implemented digital technologies in their educational processes. Digitalization has made it possible to overcome geographical barriers and create equal opportunities for young people from different parts of the country, which contributes to the development of human capital throughout Ukraine. The key areas of digital transformation of higher education institutions should include the development of digital infrastructure (providing high-speed Internet access for all higher education institutions, modernization of equipment, creation of digital competence centers), improvement of the regulatory framework (regulation of distance and blended education, digital identification and authentication, data protection and cybersecurity, recognition of digital qualifications), as well as stimulating innovation and sharing of best practices through grant programs, digital innovation competitions, creation of national repositories of open educational resources.

Key words: digitalization, higher education, blockchain, Internet technologies, artificial intelligence, virtual reality, supplemented reality, digital competences, personalization of learning.

Вступ. Цифровізація вищої освіти становить складний багатовимірний процес, що потребує глибокого теоретичного осмислення та методологічного обґрунтування. Сучасні концептуальні моделі цифрової трансформації університетів формуються на перетині педагогіки, інформаційних технологій, соціології, психології та управлінських наук, створюючи міждисциплінарне поле для дослідження цієї проблематики. Еволюція підходів до використання цифрових технологій у навчанні пройшла шлях від початкових уявлень про комп'ютеризацію як додатковий інструментарій до розуміння цифровізації як всеохоплюючого процесу, що трансформує саму парадигму освіти. Сучасні теоретичні концепції розглядають цифрові технології не просто як засіб передачі знань, а як середовище формування нових компетентностей та механізм глибинної трансформації освітніх практик.

Міждисциплінарні аспекти цифровізації освітнього процесу охоплюють широкий спектр питань: від технологічних особливостей впровадження цифрових інструментів до психологічних та соціальних наслідків віртуалізації освітньої взаємодії. Особливої уваги заслуговує методологія інтеграції цифрових інструментів у педагогічну практику, яка передбачає переосмислення традиційних дидактичних принципів та розробку нових підходів до організації навчального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання цифрових трансформацій сфери освіти є предметом розгляду як вітчизняних так і зарубіжних вчених-дослідників. Серед них Bernuy C., Chumbe S. & Daniel Bell, Garcia C. (2021), які досліджували феномен віртуальної реальності в освітньому процесі, Khrisna L., Suryapranata P. & Lazarusli I. A. (2023), які досліджували мотиваційні аспекти в освіті. Крім того, зазначеної теми торкалися у своїх дослідженнях Burton R. Clark, Martin Heidegger, Dr. Stijn Kelchtermans, Pierre Lévy, R. E. Litan, Eric Mazur, Steven Pinker, Alvin Toffler, Alain Touraine. В той же час, тема пропонованої статті залишається актуальною і потребує подальших досліджень.

Метою статті є розроблення теоретико-методологічних засад цифровізації системи вищої освіти й обґрунтування практичних рекомендацій щодо її удосконалення в Україні.

Для досягнення мети передбачено розв'язати такі **завдання**: дослідити теоретико-методологічні основи цифровізації вищої освіти; проаналізувати сучасний стан цифровізації вищої освіти в Україні; дослідити кращі світові практики цифровізації

вищої освіти; визначити перспективи та стратегічні напрями розвитку цифрової вищої освіти України.

Методи та методологія проведення дослідження. Методологічною основою дослідження обрані принципи системності, когнітивності. Для проведення дослідження використано сучасну методологію соціальних досліджень, ґрунтовану на системному підході, зокрема методи моделювання, порівняння, спостереження, аналізу, синтезу, індукції, дедукції, вимірювання, абстрагування, систематизації формально-логічного аналізу.

Виклад та обговорення основного матеріалу дослідження. Цифровізація вищої освіти в Україні характеризується нерівномірною динамікою та диференційованими проявами залежно від регіону, типу та фінансових можливостей закладів вищої освіти. Кількісні показники доступу до цифрових технологій свідчать про значний прогрес у матеріально-технічному забезпеченні цифрової трансформації – близько 56% закладів вищої освіти активно використовують системи управління навчанням (LMS). Проте цей показник варіюється від майже повної імплементації у столичних університетах до фрагментарного впровадження у регіональних закладах.

Регіональні особливості впровадження цифрових інновацій проявляються в суттєвих відмінностях між столичними, обласними та районними закладами вищої освіти. Ці відмінності зумовлені нерівномірним доступом до фінансування, різною якістю інтернет-інфраструктури та різним рівнем цифрових компетентностей педагогічних працівників. Порівняльний аналіз із європейськими країнами демонструє як досягнення, так і прогалини у цифровізації вищої освіти України. Якщо європейські університети активно реалізують комплексні програми цифрової трансформації в рамках Digital Education Action Plan, українські заклади часто обмежуються впровадженням окремих цифрових інструментів без системного підходу. Водночас, позитивною тенденцією є зростання кількості українських університетів, що беруть участь у міжнародних проєктах з цифровізації освіти, що сприяє обміну найкращими практиками та підвищенню якості цифрових освітніх послуг.

Системи управління навчанням (LMS) та системи управління навчальним контентом (LCMS) становлять технологічний фундамент цифрової освіти у вищих навчальних закладах України. Архітектура сучасних LMS/LCMS систем ґрунтується на модульному принципі, що забезпечує гнучкість конфігурації та можливість інтеграції додаткових функціональних компонентів. Ядро таких систем зазвичай включає модулі реєстрації та авторизації користувачів, каталог курсів, сховище навчальних матеріалів, інструменти створення контенту, засоби комунікації, механізми оцінювання та аналітичні компоненти (Lysenko S., A. Kachur, 2023).

Moodle є найпоширенішою LMS в українських ЗВО завдяки відкритому коду, безкоштовному використанню та великій спільноті розробників. Система підтримує різноманітні формати контенту, має потужні інструменти оцінювання та комунікації. Гнучкість налаштувань дозволяє адаптувати платформу під потреби конкретного закладу. Перевагами Moodle є безкоштовність, гнучкість, масштабованість. Щодо недоліків, то можна виділити: складність адміністрування, а також застарілий інтерфейс.

Canvas набуває популярності серед українських університетів, особливо тих, що орієнтовані на міжнародну співпрацю. Відрізняється сучасним інтерфейсом, інтуїтивною навігацією та високою продуктивністю. Має потужні інструменти для співпраці та аналітики.

Google Classroom активно впроваджується завдяки простоті використання та інтеграції з іншими сервісами Google. Особливо популярний серед викладачів,

які раніше не мали досвіду роботи з LMS. Забезпечує базові функції управління навчанням (Окгерка Н., 2022).

Інтеграція систем управління навчанням з іншими цифровими інструментами є критично важливим аспектом формування цілісної цифрової екосистеми університету. В українському контексті поширеною практикою стало підключення до LMS відеоконференцій (Zoom, Microsoft Teams), хмарних сховищ (Google Drive, OneDrive), систем перевірки на плагіат (Unicheck, StrikePlagiarism), електронних бібліотек та репозитаріїв. Складнішою задачею є інтеграція з системами управління навчальним закладом та студентськими інформаційними системами, що потребує розробки спеціальних програмних інтерфейсів та забезпечення сумісності даних.

Метрики ефективності використання освітніх платформ слугують важливим інструментом оцінки успішності цифрової трансформації. Українські університети поступово впроваджують системи моніторингу таких показників, як активність користувачів, час взаємодії з навчальними ресурсами, результативність виконання завдань, рівень залучення у дискусії та проєктну роботу. Аналіз цих даних дозволяє оптимізувати структуру курсів, ідентифікувати проблемні місця та адаптувати навчальний контент до потреб студентів. Впровадження технологій штучного інтелекту у вищу освіту України відкриває революційні можливості для персоналізації навчального процесу та підвищення його ефективності. Технології персоналізації освітнього процесу на основі ШІ дозволяють адаптувати навчальний контент, темп та методи навчання відповідно до індивідуальних особливостей кожного студента. Інтелектуальні системи аналізують дані про успішність, стиль навчання, сильні та слабкі сторони студента, автоматично коригуючи освітню траєкторію для досягнення оптимальних результатів.

В українських закладах вищої освіти поступово впроваджуються елементи адаптивного навчання, зокрема через використання інтелектуальних тьюторів, рекомендаційних систем та динамічного генерування навчальних матеріалів. Ці технології особливо ефективні у дисциплінах з чітко структурованими знаннями та навичками, таких як математика, програмування, іноземні мови. Важливим аспектом є інтеграція адаптивних компонентів з існуючими системами управління навчанням, що дозволяє зберегти цілісність освітнього середовища. Предиктивна аналітика для прогнозування успішності студентів становить один з найперспективніших напрямів застосування ШІ в освіті. Алгоритми машинного навчання, аналізуючи історичні дані про успішність, активність у системі управління навчанням, відвідуваність та інші показники, можуть з високою точністю передбачати академічні результати та ідентифікувати студентів, які потребують додаткової підтримки. Це дозволяє проактивно втручатися у навчальний процес, запобігаючи відставанню та відрахуванню.

Інтелектуальні системи моніторингу навчальних досягнень забезпечують автоматизацію процесів оцінювання та зворотного зв'язку. Технології автоматизованого оцінювання письмових робіт, розпізнавання мовлення для аналізу усних відповідей, системи виявлення плагіату з елементами ШІ дозволяють підвищити об'єктивність оцінювання та звільнити викладачів від рутинних завдань. Водночас, впровадження таких систем піднімає важливі етичні питання щодо приватності даних, прозорості алгоритмів та потенційної упередженості.

Етичні аспекти використання ШІ в академічному середовищі включають питання захисту персональних даних студентів, забезпечення прозорості алгоритмів прийняття рішень, запобігання дискримінації та упередженості, а також збереження академічної доброчесності в умовах доступності генеративних моделей ШІ.

Українські університети лише починають формувати етичні кодекси та політики щодо використання ІІІ, і ця сфера потребує подальшого розвитку з урахуванням міжнародних стандартів та локального контексту.

Розробка та впровадження масових відкритих онлайн-курсів (МООС) у освітні програми університетів становить важливий напрям розвитку цифрової освіти в Україні. МООС пропонують унікальну можливість масштабувати доступ до якісного освітнього контенту та залучити широку аудиторію до навчання. Українські платформи, такі як Prometheus, EdEra, ВУМ (Відкритий Університет Майдану), пропонують сотні курсів з різних дисциплін, розроблених провідними викладачами та експертами.

Розробка МООС потребує значних інвестицій часу, експертизи та ресурсів. Українські університети поступово накопичують досвід створення якісних онлайн-курсів, впроваджуючи сучасні підходи до проєктування навчального досвіду, розробки інтерактивного контенту, організації оцінювання та сертифікації. Важливими аспектами є забезпечення технічної та методичної підтримки викладачів-розробників, створення відповідної інфраструктури для виробництва високоякісного відеоконтенту, розробка стандартів якості.

Моделі інтеграції відкритих ресурсів у формальну освіту дозволяють максимізувати переваги відкритих освітніх практик та подолати обмеження традиційних форматів навчання. Українські університети використовують різні підходи до інтеграції: включення МООС як додаткових ресурсів до існуючих курсів, зарахування результатів навчання на відкритих платформах як частини формальної освітньої програми, використання моделі “перевернутого класу”, де онлайн-ресурси забезпечують теоретичну підготовку, а аудиторні заняття фокусуються на практичному застосуванні, дискусіях та проєктній роботі.

Забезпечення якості відкритих освітніх продуктів становить критично важливе завдання для підтримки довіри до відкритої освіти та її ефективності. В Україні поступово формуються підходи до оцінювання та забезпечення якості ВОР та МООС, які включають експертну оцінку контенту, відповідність освітнім стандартам, технічну якість матеріалів, педагогічний дизайн, доступність та інклюзивність, актуальність та своєчасне оновлення. Важливими інструментами є залучення зовнішніх експертів до рецензування, збір та аналіз відгуків користувачів, моніторинг показників завершення курсів та успішності учасників.

Хмарні технології у забезпеченні освітнього процесу відіграють все більш значущу роль у цифровій трансформації українських університетів. Перенесення ключових інформаційних систем та сервісів у хмару дозволяє суттєво підвищити доступність, надійність та масштабованість ІТ-інфраструктури. Найбільш поширеними хмарними рішеннями в українських ЗВО є освітні платформи Google Workspace for Education та Microsoft 365 for Education, що надають широкий спектр інструментів для забезпечення навчального процесу, комунікації та спільної роботи.

Гібридні хмарні рішення, що поєднують приватні хмари університетів з публічними хмарними сервісами, стають оптимальним варіантом для багатьох закладів. Такий підхід дозволяє забезпечити гнучкість у використанні ресурсів, зберігаючи контроль над критичними даними та системами. Важливими аспектами впровадження хмарних технологій є навчання персоналу, розробка політик і процедур використання хмарних сервісів, забезпечення сумісності різних хмарних платформ.

Цифрова трансформація вищої освіти вимагає значних інвестицій у технології, інфраструктуру, програмне забезпечення та розвиток компетентностей.

Бюджетування цифрових ініціатив у вищій освіті України здійснюється в умовах обмежених фінансових ресурсів, що потребує стратегічного планування та пріоритизації інвестицій. Структура витрат на цифровізацію університету зазвичай включає кілька ключових категорій: розвиток фізичної та мережевої інфраструктури, придбання та розробка програмного забезпечення, створення цифрового контенту, підтримка та обслуговування систем, навчання персоналу та студентів, дослідження та інновації у сфері цифрових технологій.

Українські університети використовують різні підходи до бюджетування цифрових ініціатив, включаючи централізоване планування (єдиний бюджет на цифровізацію), децентралізоване фінансування (окремі бюджети факультетів/ підрозділів), проєктне фінансування (бюджети для конкретних цифрових проєктів) та гібридні моделі. Важливими аспектами є визначення співвідношення між капітальними та операційними витратами, балансування між різними категоріями витрат, а також забезпечення сталості фінансування у довгостроковій перспективі.

Грантове фінансування доступне українським університетам через міжнародні програми (Erasmus+, Horizon Europe, USAID, British Council), національні фонди та програми (Національний фонд досліджень України, Український культурний фонд), корпоративні гранти (Microsoft, Google, Amazon) та благодійні фонди. Успішне залучення грантових коштів вимагає розвитку спеціальних компетентностей з розробки та управління проєктами, формування мережі партнерств, вивчення пріоритетів донорів та відповідності інституційних цілей глобальним трендам цифровізації освіти.

Аналіз моделей цифрової трансформації провідних університетів світу дозволяє виявити різноманітні підходи до системної цифровізації вищої освіти, що можуть бути адаптовані до українського контексту. Успішні університети розглядають цифрову трансформацію не просто як впровадження технологій, а як комплексну зміну освітньої моделі, організаційної культури та взаємодії з усіма зацікавленими сторонами. Найбільш ефективні моделі характеризуються стратегічним баченням, чіткими цілями, залученням усіх учасників освітнього процесу, фокусом на інноваціях та безперервним вдосконаленням.

Массачусетський технологічний інститут (MIT) використовує модель “цифрового кампусу”, що інтегрує технології у всі аспекти університетського життя. Акцент на експериментуванні, створенні прототипів та пілотних проєктах перед широким впровадженням. Потужна екосистема інновацій, що поєднує освіту, дослідження та взаємодію з індустрією.

Університету Единбурга використовує стратегію цифрової трансформації, орієнтовану на людей та цінності. При чому, важливий баланс між централізованим керівництвом та децентралізованими інноваціями, системний розвиток цифрових компетентностей усіх учасників освітнього процесу. Й обов'язково фокус на інклюзивності та доступності цифрових сервісів (Bernuy C., Chumbe S. & Garcia S., 2021).

Підхід Наньянського технологічного університету (Сінгапур) характеризується інтегрованим характером до створення “розумного кампусу” з використанням IoT, аналітики даних та ШІ. Фокус тримається на персоналізованому навчанні та адміністративній ефективності. Використовуються: цифрові двійники фізичних просторів кампусу; аналітика для персоналізації навчання, а також автоматизація рутинних адміністративних процесів.

Стратегії цифровізації вищої освіти у різних країнах відображають як глобальні тенденції, так і локальні особливості, пріоритети та виклики. Естонія, яка

вважається одним з лідерів цифрової трансформації в Європі, реалізує стратегію “Digital Estonia”, що включає повну цифровізацію державних послуг, інтегровані інформаційні системи для освіти, та розвиток цифрових компетентностей громадян з раннього віку. Система X-Road забезпечує безпечний обмін даними між освітніми установами та іншими державними сервісами, спрощуючи адміністративні процеси та покращуючи доступ до освіти.

Південна Корея впроваджує модель “Освіта 4.0”, що передбачає інтеграцію передових технологій (ШІ, VR/AR, IoT) в освітній процес, розвиток глобальних онлайн-платформ (K-MOOC), та підготовку студентів до професій майбутнього. Особливістю корейського підходу є тісна співпраця між університетами, IT-компаніями та урядом, що забезпечує швидке впровадження інновацій та їх масштабування. Фінляндія фокусується на розвитку цифрових педагогічних компетентностей викладачів, створенні відкритих освітніх ресурсів та формуванні культури експериментування та інновацій (Bernuy C., Chumbe S. & Garcia C., 2021).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Адаптація міжнародного досвіду до українського контексту потребує уважного аналізу локальних умов, викликів та можливостей. Ключові фактори, що впливають на успішність адаптації, включають: рівень розвитку цифрової інфраструктури та доступу до технологій; наявність цифрових компетентностей у викладачів та студентів; нормативно-правове середовище; фінансові можливості університетів; інституційна готовність до змін; культурні особливості та освітні традиції. Не всі міжнародні практики можуть бути безпосередньо перенесені в український контекст, і часто потрібна їх суттєва адаптація або поетапне впровадження.

Успішні стратегії адаптації міжнародного досвіду включають: селективний підхід (вибір практик, найбільш релевантних для конкретних потреб та можливостей); пілотне впровадження з подальшим масштабуванням; залучення міжнародних експертів та консультантів; навчальні візити та обмін досвідом; створення локальних центрів експертизи; адаптація та переклад методичних матеріалів; формування спільнот практики для обміну досвідом адаптації. Важливим аспектом є також розвиток власних інноваційних підходів на основі міжнародного досвіду, з урахуванням унікальних особливостей та потреб української системи вищої освіти. Шляхи подолання існуючих викликів та обмежень у розвитку цифрової вищої освіти в Україні потребують комплексного підходу, що поєднує зусилля на державному, інституційному та індивідуальному рівнях. Для подолання цифрової нерівності необхідні цільові програми розвитку інфраструктури у менш забезпечених регіонах, забезпечення доступу до пристроїв та інтернету для вразливих категорій студентів, розвиток інклюзивних цифрових рішень. Забезпечення балансу між технологіями та педагогікою потребує розробки нових педагогічних підходів, адаптованих до цифрового середовища, розвитку відповідних компетентностей викладачів та переосмислення освітніх програм.

Стале фінансування вимагає диверсифікації джерел ресурсів, розробки бізнес-моделей для цифрових освітніх продуктів, оптимізації витрат через спільне використання ресурсів та хмарні рішення. Безпека та етичні аспекти цифровізації потребують розробки відповідних політик та процедур, навчання користувачів, впровадження технічних засобів захисту та формування культури відповідального використання технологій. Успішне подолання цих викликів дозволить українській вищій освіті повною мірою скористатися перевагами цифрової трансформації та забезпечити її конкурентоспроможність у глобальному освітньому просторі.

ЛІТЕРАТУРА

- Bernuy, C., Chumbe, S. & Garcia, C. (2021). Virtual Reality (VR) in Superior Education Distance Learning: A Systematic Literature Review. *International Journal on Informatics Visualization*, 5, 264–270.
- Gungor, A., Kool, D., Lee, M., Avraamidou, L., Eisink, N., Albada, B., van der Kolk, K., Tromp, M. & Bitter, J. H. (2022). The Use of Virtual Reality in A Chemistry Lab and Its Impact on Students' Self-Efficacy, Interest, Self-Concept and Laboratory Anxiety. *Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 18, (3).
<https://doi.org/10.29333/ejmste/11814>
- Khrisna, L., Suryapranata, P. & Lazarusli, I. A. (2023) Gamification Using Visual Novel to Improve Chemistry Learning Motivation. *Journal of Games Game Art and Gamification*, 8(1), 13–17.
- Lysenko, S. & Kachur, A. (2023). Challenges Towards VR Technology: VR Architecture Optimization. *13th International Conference on Dependable Systems, Services and Technologies (DESSERT): abstracts, Athens, Greece, 13–15*, 1–9.
- Okrepka, H. (2022). Virtual Laboratory ChemCollective: Features, Benefits and Prospects of Using in Chemistry Practical Classes in Higher Education Establishments. *Problems of Education*, 1(96), 120–133.

REFERENCES

- Bernuy, C., Chumbe, S. & Garcia, C. (2021). Virtual Reality (VR) in Superior Education Distance Learning: A Systematic Literature Review. *International Journal on Informatics Visualization*, 5, 264–270.
- Gungor, A., Kool, D., Lee, M., Avraamidou, L., Eisink, N., Albada, B., van der Kolk, K., Tromp, M. & Bitter, J. H. (2022). The Use of Virtual Reality in A Chemistry Lab and Its Impact on Students' Self-Efficacy, Interest, Self-Concept and Laboratory Anxiety. *Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 18, (3).
<https://doi.org/10.29333/ejmste/11814>
- Khrisna, L., Suryapranata, P. & Lazarusli, I. A. (2023) Gamification Using Visual Novel to Improve Chemistry Learning Motivation. *Journal of Games Game Art and Gamification*, 8(1), 13–17.
- Lysenko, S. & Kachur, A. (2023). Challenges Towards VR Technology: VR Architecture Optimization. *13th International Conference on Dependable Systems, Services and Technologies (DESSERT): abstracts, Athens, Greece, 13–15*, 1–9.
- Okrepka, H. (2022). Virtual Laboratory ChemCollective: Features, Benefits and Prospects of Using in Chemistry Practical Classes in Higher Education Establishments. *Problems of Education*, 1 (96), 120–133.

В. О. ОРЕХОВСЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, професор кафедри харчових технологій,
готельно-ресторанного і туристичного сервісу

Чернівецького торговельно-економічного інституту

Державного торговельно-економічного університету (Україна, Чернівці)

e-mail: vadimorehovskij733@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8037-3135>

“ПОДОРОЖІ ЗА ЗНАННЯМИ” ВИХІДЦІВ З УКРАЇНИ ДО ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ЯК ЗАСІБ ЗАСВОЄННЯ НОВИХ ОСВІТНІХ І КУЛЬТУРНИХ ПРАКТИК (XV–XVII СТ.)

Анотація

Метою дослідження є висвітлення феномену освітньої подорожі як складової навчального процесу в історії українських земель доби Відродження. **Методологія.** У процесі дослідження було обрано шлях домінування принципів і методів пізнання, вибір яких визначався підходами до розкриття теми, поставленими завданнями та специфікою джерел. Було використано принципи історизму та об'єктивності через використання порівняльно-історичного, ретроспективного, історико-хронологічного методів та методу цілісності джерела. В рамках вивчення історії формування українського Ренесансу використані загальнонаукові методи дослідження – такі як індукція та дедукція. Біографічний метод дозволив дослідити головні особливості у взаємодії вітчизняної та європейської культури через призму особистого досвіду видатних представників українського гуманізму. **Наукова новизна.** Проаналізовано освітню компоненту життя Великого князівства Литовського та Королівства Польського (з 1569 року – Речі Посполитої) до складу яких у зазначений період входили деякі українські землі, висвітлено вплив ордену єзуїтів на формування нової парадигми освіти. Доведено, що хоча територія Речі Посполитої і була частиною загальноєвропейського культурного і освітнього просторів, процес поширення нових освітніх форм тут був дещо повільнішим. Це, у свою чергу, сприяло розвитку “цілеспрямованого” освітнього туризму української молоді. **Результати дослідження.** В умовах сьогодення, коли академічна мобільність є не просто однією з головних ознак сучасного глобалізованого світу, але і ресурсом розвитку як окремих індивідів, так і великих соціальних груп, досвід минулого не втратив як свого пізнавального, так і практичного значення. Розвиток науки, технологій, освіти в сучасній Україні (як і в будь якій країні, що бажає належати до “цивілізованого світу”) є неможливим без міграційних процесів, кооперативних зв'язків із представниками інших культур. Саме мобільність, як ознака людини, є необхідною умовою успішного “вписування” індивіда у сучасний світ. І в цьому сенсі, дослідження феномену “подорожей за знаннями” може бути важливим для пошуку шляхів ефективної освітньої політики у майбутньому.

Ключові слова: освітня подорож, навчальний процес, загальноєвропейський культурний процес, Річ Посполита, українські гуманісти, середньовічний університет, єзуїтські колегіуми, братські школи.

“JOURNEYS FOR KNOWLEDGE” OF EXAMINERS FROM UKRAINE TO OF WESTERN EUROPE AS A MEANS OF LEARNING NEW EDUCATIONAL AND CULTURAL PRACTICES (XV–XVII CENTURIES)

Abstract

The purpose of the study is to highlight the phenomenon of educational travel as a component of the educational process in the history of Ukrainian Renaissance lands. **Methodology.** In the research

process, the path of dominance of the principles and methods of knowledge was chosen, the choice of which was determined by the approaches to the disclosure of the topic, the tasks set, and the specifics of the sources. The principles of historicism and objectivity were used through the use of comparative-historical, retrospective, historical-chronological methods and the method of source integrity. As part of the study of the history of the formation of the Ukrainian Renaissance, general scientific research methods are used, such as induction and deduction. The biographical method made it possible to investigate the main features of the interaction of national and European culture through the prism of the personal experience of outstanding representatives of Ukrainian humanism. **Scientific novelty.** The educational component of the life of the Grand Duchy of Lithuania and the Kingdom of Poland (since 1569 – the Polish-Lithuanian Commonwealth), which in the specified period included some Ukrainian lands, is analyzed, the influence of the Jesuit order on the formation of a new paradigm of education is highlighted. It has been proven that although the territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth was part of the pan-European cultural and educational space, the process of spreading new educational forms here was somewhat slower. This, in turn, contributed to the development of “targeted” educational tourism for Ukrainian youth. **Research results.** In today’s conditions, when academic mobility is not only one of the main features of the modern globalized world, but also a resource for the development of both individuals and large social groups, the experience of the past has not lost its cognitive and practical significance. The development of science, technology, and education in modern Ukraine (as well as in any country that wants to belong to the “civilized world”) is impossible without migration processes and cooperative ties with representatives of other cultures. It is mobility, as a characteristic of a person, that is a necessary condition for the successful “fitting” of an individual into the modern world. And in this, the study of the phenomenon of “travels for knowledge” can be important for finding ways of effective educational policy in the future.

Key words: educational journey, educational process, pan-European cultural process, Polish-Lithuanian Commonwealth, Ukrainian humanists, medieval university, Jesuit colleges, fraternal schools.

Вступ. Подорожі... Чи можливо уявити собі людську цивілізацію без цього всеохоплюючого бажання побачити нові місця, стати свідком подій, здобути неоцінений досвід. Зрештою, відкриваючи щось нове, незвідане, небачене, людина отримує можливість ідентифікувати власне себе. Вона “відкриває” свій духовний світ носіям інших культур, порівнює власні цінності, традиції, норми, звичаї з аналогічними культурними категоріями “іншої реальності”.

Вже з III століття до нашої ери беруть свій початок перші “безцільні подорожі”, метою яких, було відвідування храмів, архітектурних, історичних та природних пам’яток “Цілеспрямовані” подорожі були пов’язані з комерційними, дипломатичними, науковими та релігійними інтересами. Що ж стосовно подорожей “заради чистого задоволення”, то вони, виникли найпізніше. За словами польського історика літератури Станіслава Буркота, останні стали поширюватися тоді, коли смакові, культурні та інтелектуальні потреби вищих верств суспільства зазнали поступової сублимації, коли вони навчилися цінувати архітектуру, живопис, скульптуру та художню літературу (Камеєска, 2012, р. 8).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед багатьох складових життя українських земель у складі Великого князівства Литовського та Королівства Польського XV-XVII ст. освітня компонента не належить до найбільш досліджуваних. Значну роль у цьому відігравали радянські стереотипи, що взагалі відкидали можливість будь-якого прогресу України литовсько-польської доби.

Ситуація змінюється в останньому десятилітті XX ст, коли спалах українського відродження посилює інтерес до маловідомих сторінок нашої історії. Значимою у цьому плані є праця відомого українського історика В. Микитася “Давньоукраїнські студенти і професори” (1994). Відмічаючи, що школи на Україні “...існували навіть у найтяжчі періоди її існування й досягли високого рівня під кінець XVI – у першій половині XVII ст....”, автор в той же час зазначає: “Однак, вищу освіту юнаки здобували набагато раніше у багатьох західноєвропейських університетах

і академіях, де ставали магістрами і докторами наук, професорами, деканами і ректорами” (там само, с. 281).

За останнє десятиліття українська історіографія суттєво збагатилася працями з історії “освітніх подорожей”. З подібних досліджень варто відмітити роботи Н. Бовсунівської (2023), І. Костенко (2017), В. Литвинова (2018), В. Онопрієнко & В. Ткаченко В.В. (2010), О. Щелкунової (2019) та інших.

Метою статті є висвітлення історичних віх та основних напрямків освітніх подорожей вихідців з українських земель у XV–XVII ст.

Для досягнення мети передбачено розв’язати такі **завдання**: оцінити освітній стан українських земель у складі Великого князівства Литовського та Королівства Польського; охарактеризувати основні напрямки “подорожей за знаннями” вихідців з України; висвітити персоналії найбільш видатних особистостей, що сприяли формуванню ренесансного світогляду; здійснити оцінку результатів їх діяльності.

Методи та методологія проведення дослідження. Методологічною основою дослідження обрані принципи системності (розглядати кожную соціальну групу, простежити внутрішні і зовнішні зв’язки), об’єктивності (можливість критично осмислити окремі упереджені положення), історизму (простежити історію “освітніх подорожей” наших співвітчизників у XV–XVII ст.), комплексності (дослідити й проаналізувати різні об’єктивні й суб’єктивні фактори, які впливали на становлення нової освітньої парадигми). Для їх реалізації використані проблемно-хронологічний, порівняно-історичний, структурно-логічний і системний методи. Дослідницький інструментарій включає сукупність загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Із загальнонаукових методів найбільш вживані – дедуктивний, індуктивний, аналізу і синтезу, моделювання.

Виклад та обговорення основного матеріалу дослідження. Початковим ступенем освіти у XV–XVII ст. була освіта домашня. Надалі, шлях, для бажаючих опанувати “висоти науки”, лежав до початкових, парафіяльних шкіл при православних монастирях і церквах. Однак, рівень викладання в них досить часто не відповідав вимогам часу (Онопрієнко, Ткаченко, 2010, с. 42).

Внаслідок Укладання Люблінської унії і утворення Речі Посполитої в другій половині XVI ст. в Україні почали створюватися єзуїтські колегіуми. Хоча і з самого початку єзуїти вважали головним саме місіонерську діяльність, в той же час, вони швидко помітили важливість виховання молоді. Діяльність у цій сфері мала на меті сприяти оновленню католицької церкви та зміцненню верховенства папства. Взявшись за навчання мирянської молоді, єзуїти впливали не тільки на учнів, а також на їхніх батьків чи опікунів. Методика навчання у колегіумах Товариства Ісуса була заснований на моделі паризьких університетських колегіумів і проголошуючи своїм ідеалом вчену та красномовну побожність (*sapiens et eloquens pietas*), мала міждержавний характер. Водночас єзуїтам довелося пристосовувати форму і зміст навчання відповідно очікуванням місцевих еліт, які завдяки своєму соціально-економічному та політичному впливу сприяли розвитку релігійних інституцій (Mariani, 2017, р. 11–12).

Єзуїти створили наступну систему класів: від найнижчого (*infima*) та подальших ступенів граматики до класу поетики та риторики. Кульмінацією навчального процесу в єзуїтському колегіумі, де Цицерона вважали взірцем оратора, була риторика. Єзуїти встановили робочі дні для студентів і викладачів протягом навчального року та взялися за систему закріплення знань. Вони базували свою освіту на вивченні латини, у меншому обсязі молодь опановувала грецьку мову та грецьку літературу. В колегіумах Товариства Ісуса організовували декламації і промови, а також створили

шкільний театр. Опікуючись фізичним та психічним здоров'я молоді, тут будували ігрові майданчики. Студенти вчилися фехтуванню, їзди верхи, плаванню та танцям. Єзуїти також подбали про те, щоб діти, які перебували під їх опікою, були добре нагодовані (Sprutta, 2010, р. 28).

Останнім і найвищим щаблем у навчанні була подорож до Європи, що мала на меті завершення “навчального туру” та набуття практичних умінь. Освітні заклади могли розміщуватися в межах декілька десятків кілометрів, наприклад, Львів, Перемишль, Луцьк, Краків (Бовсунівська, 2023, с. 7–8).

Сам термін “університет” слугував на початку для позначення скоріше корпоративного об'єднання, а не центру навчання. Паризький університет, модель організації якого слугувала взірцем для інших університетів, на практиці був об'єднанням магістрів і студентів. У XII ст. особливо відомою була кафедральна школа Нотр-Дам, студентами якої була молодь з усіх кінців Європи ((Цебрій & Назаренко, 2021, с. 43).

Бути студентом було вигідно, оскільки останні звільнялися від військової, сторожової, вартової повинностей, а також не сплачували податки місту. Так, Болонська юридична колегія отримала від муніципалітету дозвіл, за яким школярі-юристи урівнювалися в правах із лицарями і навіть позашлюбні діти цих школярів ставали законними. У Кельні дозволявся безакцизний продаж пива студентам (там само, 2021, с. 55).

Перші університети було відкрито в Болоньї (1088), Оксфорді (1168), Кембриджі (1209), Парижі (1253), Празі (1348) та в інших містах Європи. Університети мали самоврядування, користувалися вони, також, і певною автономією по відношенню до церкви, феодалів та органів міського врядування (Мирончук, 2013, с. 29).

Хоча територія Речі Посполитої і була частиною загальноєвропейського культурного і освітнього просторів, процес поширення університетів тут був дещо повільнішим. Перший університет – Краківський (1364) – довго був єдиним центром вищої освіти у країні, що мав право надавати ступені магістрів та докторів (Посохова, 2011, с. 26–27).

Наприкінці XIV ст. розпочинається процес пожвавлення культурного життя в Україні. Все більше міцніють зв'язки із країнами Західної Європи. Однак спочатку європейські культурні віяння носили досить спорадичний характер. Лише від середини XV ст. ренесансні тенденції активно проникають у різні царини української культури. Особливо помітно це на теренах Руського воєводства, що на думку польських дослідників у перш. пол. XVI ст. дало Польщі більше культурних діячів, ніж будь-яке інше, суто польське (Литвинов, 2018, с. 64).

Польща стала для українців своєрідним “вікном на Захід”. У XV–XVI ст. в університетських стінах Краківському університеті одержали освіту більше 800 українців; українцями були 13 професорів цього університету. Чимало українських студентів навчалися в університетах, Парижа, Болоньї, Падуї, Праги, Аррасу тощо. (Костенко, 2017, с.30). Найдавніше згадка, де вказано на українську приналежність у сучасній транскрипції відноситься до 1660 р. Так, у списках Падуанського університету саме тоді вперше зустрічається “Йозеф Данило Дзик, кафедральний вікарій Луцький, національність – українець, Київський дистрикт” (Громницька, 2013, с. 138).

Чимало українських студентів здобули освіту в англійських університетах. Так, в Оксфорді навчалися діти українського шляхтича Немирича, Кембридж закінчив майбутній архімандрит Києво-Печерського монастиря, богослов, філософ, історик Інокентій Гізель (1600-1683). Про кількість української молоді за кордоном свідчить той факт, що при університеті у Празі, закладеному королевою Ядвігою

у 1397 р. , спеціально для вихідців з України було відкрито гуртожиток. Однак, більшість українців навчалися у територіально близьких німецьких університетах: Гейдельберзькому, Лейпцігському, Гьотінгенському, Стразбурзькому, Віттенберзькому та Грейельдвальдському (Костенко, 2017, с.30).

Багато українців здобували освіту в Угорщині, ще більше – у Відні, а у найстарішому університеті Шотландії – Університеті Сент-Ендрюса Осип Федорович Звирака з Полтави. Багато представників української інтелектуальної еліти не обмежувались навчанням лише в одному освітньому закладі. Так, ієромонах Купріян здобував освіту в університетах Падуї і Венеції, український мовознавець, автор латиномовної “Граматики словенської” (1643), Іван Петрович Ужевич навчався у Краківському та Паризькому університетах, Мелетій Смотрицький (1577–1633), письменник і мовознавець, автор “Граматики слов’янської” (1619) був студентом у Лейпцигу, Віттенберзі та Нюрнберзі, український магнат, державний діяч і дипломат доби Хмельниччини Юрій Немирич (1612–1659) – в Лейдені, Оксфорді й Парижі (там само, с.30-31.) За словами українського письменника та вченого М. Брика: “Всі ці подорожі Немирича... дали, йому змогу не тільки поглибити свої знання, але пізнати також тодішню економіку, політику, воєнне діло і міжнародні зв’язки дипломатії” (Брик, 1974, с. 21).

Цікаво, що результатом цих подорожей стала книжка “Роздуми про війну з московитами”, до написання якої 20-річного юнака спонукали події, що передували Смоленській війні між Московською державою та Річчю Посполитою (1632-1634). Скориставшись періодом безкоролів’я у Польщі, Москва порушила договір про перемир’я та обложила Смоленськ. Початок своєї праці Немирич розпочинає зі слів: “Вже не вперше брязкає зброєю Мосх. При цьому, почуваячись не дуже певним і безгрішним, він поспішно шукає допомоги в союзників”. Далі він продовжує: “В очікуванні нових потрясінь ми починаємо, нарешті, зважувати свої можливості, готувати зброю, збираємо військо для відсічі” (Юрій Немирич, 2014, с.7). У своїй праці, на основі аналізу досвіду воєн від античності до XVII ст., Юрій Немирич дає практичні поради по веденню бойових дій, вказуючи на сильні та слабкі сторони ворога.

Заслуговує на увагу те, що багато вихідців із України після навчання в європейських університетах, залишалися на теренах кран Західної Європи, продовжуючи там свою діяльність. У цьому плані, видатну роль у розвитку польської, італійської літератур відіграли Юрій Дрогобич (1450–1494) Павло Русин (1474–1517) і Станіслав Ореховський (1513-1566) (Щелкунова, 2019, с. 117).

Юрій Дрогобич народився в західноукраїнському місті Дрогобичі. Початкову освіту він здобув у Дрогобичі і Львові. З кінця 1468, або початку 1469 р. він вже студент Краківського університету, у 1470 р. Юрій став бакалавром, а 1473 р. – магістром. Незабаром він перейшов до Болонського університету, де не пізніше 1478 р. отримав ступінь доктора “вільних мистецтв”, а близько 1482 р. – доктора медицини (Ісаєвич, 2014, с. 490–492). Останні роки життя Юрія Дрогобича (1487–1494) пов’язані із Краківським університетом, де він продовжує читати лекції з медицини та астрономії. Документ, датований 24 серпня 1492 р. свідчить про те, що Юрій Дрогобич був удостоєний титулу королівського лікаря при дворі польського короля (Гайдук, 202, с. 58).

Павло Русин народився у містечко Кросна (неподалік Перемишля). Навчався у Краківському та Грейсвальдському університетах (Щелкунова, 2019, с.121). У 1506 році стає магістром вільних мистецтв у Краківській академії. Як і більшість гуманістів, Павло Русин відстоював ренесансну ідею про те, що людина здатна

досягти своєрідного земного безсмертя (богоподібності) завдяки своїм зусиллям та доброчесності (Середа, 2005, с. 245–246).

Станіслав Оріховський, визначний українсько-польський гуманіст, філософ, релігійний історик, полеміст. Початкову освіту здобув у Перемишлі. У 1526–1528 рр. навчався у Краківському університеті, в 1528–1531 – у Віденському, Віттенберзькому, Падуанському, Болонському, Римському, а також вдосконалював свої знання у Венеції. Найзначнішими його творами вважають дві промови “Про турецьку загрозу” (1543, 1544), де автор звертає увагу на загрозу турецької експансії та закликає європейців згуртуватися та дати відсіч османському султану (Астаф’єв, 2013, с. 38).

Для української інтелектуальної традиції велике значення мав теологічний трактат Станіслава Оріховського “Хрещення русинів” (1544). Твір було присвячено питанню “перехрещування” православних у випадку прийняття останніми католицизму. Автор трактату вважав, що православне хрещення нічим не відрізняється від католицького, оскільки православні є частиною християнської церкви (Вирський, 2013, с. 102). Звичайно, частина української еліти орієнтувалася на західноєвропейську культуру, біло їй немало таких, хто виступав ініціатором утворення шкіл церковних, які б не поступалися кращим європейським зразкам. Одним з таких меценатів був князь Костянтин Острозький. (Онопрієнко & Ткаченко, 2010, с. 42).

Ініціатива князя Острозького знайшла продовжувачів. Особливо значна роль у розвитку освіти належала братствам. У 1586 р. була заснована Львівська братська школа (вона дістала благословення двох патріархів – Антіохійського, Йоакима V, та Константинопольського, Єремії II Траноса, а польський король підтвердив її існування у 1592 р.). У 1589 отримала підтверджувальну грамоту короля Сигізмунда III Віленська братська школа, Київська братська школа була заснована у 1615 р., Луцька школа отримала королівські привілеї у 1619 р, а через рік – патріарше благословення (Шевченко, 2001, с. 150).

Розпочиналася нова доба в історії українських земель, що була пов’язана із народженням та діяльністю нових могутніх освітньо-наукових центрів, доба Києво-Могилянської академії

Висновки та перспективи подальшого дослідження. “Подорожі за знаннями” вихідців з українських земель, що входили у зазначений час до складу Великого князівства Литовського та Королівства Польського (з 1569 року – Речі Посполитої) стали одною з новітніх форм освіти. Подорожуючи іноземними країнами та здобуваючи освіту у європейських університетах, українська молодь значно розширювала свої освітні горизонти, накопичувала нові знання і, що важливо, зіставляла власне “credo” по відношенню до системи цінностей, переконань та вірувань інших культур. Українці не тільки засвоювали цю “ренесансну реальність”, вони також інтерпретували нові ідеї. І ця інтерпретація не була позбавлена індивідуального, своєрідного почерку. Постаті українських гуманістів стали невід’ємним елементом системи “Respublica litteria” (“Республіка вчених”) – системи, що стала основою сучасно наукової спільноти.

ЛІТЕРАТУРА

- Астаф’єв, О. (2013). Станіслав Оріховський як гуманіст і реформатор. *Дивослово*, 12, 38–40.
- Бовсунівська, Н. М. (2023). Освітні подорожі як феномен ранньомодерної доби (на прикладі історії навчання за кордоном нащадків польських шляхетських родів

- Правобережної України в XVI–XVIII ст.). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*, 2(113), 6–27.
- Брик, М. (1974). *Юрій Немирич на тлі історії України*. Канадське Товариство Приятелів України.
- Вандишев, В. М. (2016). *Трансформація світогляду в добу Відродження і Реформації (з автентичними текстами праць Юрія Дрогобича в українському перекладі): навчальний посібник*. Кондор.
- Вирський, Д. (2013). *Станіслав Ореховський-Роксолан: життя і пам'ять*. Інститут історії України НАН України.
- Гайдук, В. (2023). Науковий наслідок професора мистецтв та медицини Юрія Михайловича Дрогобича Руси – з турботою про людський рід. *Світогляд*, 5(103), 56–59.
- Громницька, І. (2013). Зміст освіти в Падуанському університеті. *Історія університетської освіти : виникнення, становлення, розвиток. Студентський історико-педагогічний альманах*, 2, 136–138.
- Ісаєвич, Я. (2014). Юрій з Дрогобича. *Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні: збірник наукових праць*, 490–507.
- Костенко, І. В. (2017). Роль навчальних закладів України у становленні європейських стандартів освіти (XVI – XVIII ст.). *Часопис Київського університету права*, 1, 30–33.
- Литвинов, В. (2018). Про ренесансний гуманізм в Україні (XV–XVII ст.). *Світогляд*, 6(74), 62–71.
- Микитась, В. (1994). *Давньоукраїнські студенти і професори*. Абрис.
- Мирончук, Н. М. (2013). Організація та зміст навчання студентів у середньовічних університетах. *Історія університетської освіти : виникнення, становлення, розвиток. Студентський історико-педагогічний альманах*, 2, 28–33.
- Онопрієнко, В. І. & Ткаченко В. В. (2010). Розвиток науки в Україні у до інституційний період. *Гілея: науковий вісник*, 36, 29–52.
- Середа, О. Л. (2005). Педагогічний спадок Павла Русина з Кросна в світлі гуманістичних ідей епохи українського Відродження. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*, 40, 244–248.
- Цебрій, І. & Назаренко, Н. (2021). *Духовне життя країн Західної Європи в епоху Середньовіччя та раннього Просвітництва: монографія*. ЛНУ, видавництво “Формат+”.
- https://shron1.chtyvo.org.ua/Tsebrii_Iryna/Dukhovne_zhyttia_krain_Zakhidnoi_Yevropy_v_epokhu_Serednovichchia_ta_rannoho_Prosvitnytstva.pdf
- Шевченко, І. (2001). *Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття*. Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії.
- Щелкунова, О. С. (2019). Європейський контекст української ренесансної літератури. *Літературознавчі студії*. 56 (2), 116–122.
- Юрій Немирич (2014). *Роздуми про війну з московитами*. ВД “Академперіодика”. Упоряд. В. Д. Литвинов.
- Kamecka, M. (2012). *“Do cudzych krajów”. Edukacyjne podróże szlachty polskiej do Francji w epoce saskiej*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku .
- https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/12905/1/M_Kamecka_Do_cudzych_krajow.pdf

- Mariani, A. (2017). Inwentarze kolegiów jezuickich jako źródło do badań nad szkolnictwem staropolskim. *Společné i kulturové uwarunkowania edukacji Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Materiały z badań, część pierwsza*, Warszawa, 11–42.
https://pth.net.pl/uploads/IRP_Raport_1.pdf
- Sprutta, J. (2010). Edukacja klas niższych w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku. *Nauczyciel i Szkoła*, 3, 27–46.
https://www.academia.edu/41976877/Edukacja_klas_ni%C5%BCszych_w_jezuickich_kolegiach_Rzeczypospolitej_od_XVI_do_XVIII_wieku

REFERENCES

- Astafiev, O. (2013). Stanislav Orikhovskiy yak humanist i reformator. *Dyvoslovo*, 12, 38–40.
- Bovsunivska, N. M. (2023). Osvitni podorozhi yak fenomen rannomodernoi doby (na prykladi istorii navchannia za kordonom nashchadkiv polskykh shliakhetskykh rodiv Pravoberezhnoi Ukrainy v XVI–XVIII st.). *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedahohichni nauky*, 2(113), 6–27.
- Bryk, M. (1974). *Yurii Nemyrych na tli istorii Ukrainy*. Kanadske Tovarystvo Pryiateliv Ukrainy.
- Vandyshev, V. M. (2016). *Transformatsiia svitohliadu v dobu Vidrozhennia i Reformatsii (z avtentychnymy tekstamy prats Yuriiia Drohobycha v ukrainskomu perekladi): navchalnyi posibnyk*. Kondor.
- Vyrskiy, D. (2013). *Stanislav Orikhovskiy-Roksolan: zhyttia i pamiat*. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.
- Haiduk, V. (2023). Naukovyi naslidok profesora mystetstv ta medytsyny Yuriiia Mykhailovycha Drohobycha Rusy – z turbotoiu pro liudskiy rid. *Svitohliad*, 5(103), 56–59.
- Hromnyska, I. (2013). Zmist osvity v Paduanskomu universyteti. *Istoriia universytetskoi osvity : vynyknennia, stanovlennia, rozvytok. Studentskyi istoryko-pedahohichniy almanakh*, 2, 136–138.
- Isaievych, Ya. (2014). Yurii z Drohobycha. Ukrainske nebo. *Studii nad istoriiei astronomii v Ukraini: zbirnyk naukovykh prats*, 490–507.
- Kostenko, I. V. (2017). Rol navchalnykh zakladiv Ukrainy u stanovlenni yevropeyskykh standartiv osvity (XVI – XVIII st.). *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 1, 30–33.
- Lytvynov, V. (2018). Pro renesansnyi humanizm v Ukraina (XV– XVII st.) *Svitohliad*, 6(74), 62–71.
- Mykytas, V. (1994). *Davnoukrainski studenty i profesory*. Kyiv: Abrys.
- Myronchuk, N. M. (2013). Orhanizatsiia ta zmist navchannia studentiv u serednovichnykh universytetakh. *Istoriia universytetskoi osvity : vynyknennia, stanovlennia, rozvytok. Studentskyi istoryko-pedahohichniy almanakh*, 2, 28–33.
- Onopriienko, V. I. & Tkachenko V. V. (2010). Rozvytok nauky v Ukraini u do instytutsiinyi period. *Hileia: naukovyi visnyk*, 36, 29–52.
- Sereda, O. L. (2005). Pedahohichniy spadok Pavla Rusyna z Krosna v svitli humanistychnykh idei epokhy ukrainskoho Vidrozhennia. *Pedahohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats*, 40, 244–248.
- Tsebrii, I. & Nazarenko, N. (2021). *Dukhovne zhyttia krain Zakhidnoi Yevropy v epokhu Serednovichchia ta rannoho Prosvitnytstva: monohrafiia*. Starobilsk-Poltava, LNU, vydavnytstvo “Format+”.

https://shron1.chtyvo.org.ua/Tsebrii_Iryna/Dukhovne_zhyttia_krain_Zakhidnoi_Yevropy_v_epokhu_Serednovichchia_ta_rannoho_Prosvitnytstva.pdf

- Shevchenko, I. (2001). *Ukraina mizh Skhodom i Zakhodom. Narysy z istorii kultury do pochatku XVIII stolittia*. Lviv: Instytut Istorii Tserkvy Lvivskoi Bohoslovskoi Akademii.
- Shchelkunova, O. S. (2019). Yevropeyskyi kontekst ukrainskoi renesansnoi literatury. *Literaturoznavchi studii*. 56(2), 116–122.
- Yurii Nemyrych (2014). *Rozdumy pro viinu z moskovytamy*. VD “Akademperiodyka”. Uporiad. V. D. Lytvynov.
- Kamecka, M. (2012). “Do cudzych krajów”. *Edukacyjne podróże szlachty polskiej do Francji w epoce saskiej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/12905/1/M_Kamecka_Do_cudzych_krajow.pdf
- Mariani, A. (2017). Inwentarze kolegiów jezuickich jako źródło do badań nad szkolnictwem staropolskim. *Spoleczne i kulturowe uwarunkowania edukacji Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Materiały z badań, część pierwsza*, Warszawa , 11–42.
- https://pth.net.pl/uploads/IRP_Raport_1.pdf
- Sprutta, J. (2010). Edukacja klas niższych w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku. *Nauczyciel i Szkoła*, 3, 27–46.
- https://www.academia.edu/41976877/Edukacja_klas_ni%C5%BCszych_w_jezuickich_kolegiach_Rzeczypospolitej_od_XVI_do_XVIII_wieku

М. В. ТАРАСІЮК

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту та маркетингу,
Київський національний лінгвістичний університет (Україна, Київ)
e-mail: michael.tarasiuk@knlu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7081-7217>

ГЕНЕЗИС ТА ЕВОЛЮЦІЙНІ ЧИННИКИ КОНЦЕПЦІЇ ПРОЦЕСНО-ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація

Метою дослідження є визначення ключових етапів розвитку концепції процесно-орієнтованого управління, визначення її еволюційних чинників та окреслення подальших перспектив її використання в управлінні підприємствами. **Методологія** проведеного дослідження ґрунтується на використанні методів, що забезпечили комплексний підхід до аналізу. Це, зокрема, історико-генетичний метод, що дозволив вивчити основні етапи розвитку концепції процесно-орієнтованого управління; метод аналізу і синтезу були виділені ключові теоретичні концепції та інтегровані в єдину картину розвитку процесного підходу; компаративний аналіз, який допоміг порівняти різні моделі управління в різних історичних періодах; метод кейс-стаді, що дав можливість дослідити реальні практики на підприємствах тощо. **Наукова новизна.** Полягає в систематизації еволюції концепції BPM, що охоплює основні етапи її розвитку – від автоматизації окремих завдань до динамічного управління та цифрової трансформації. Дослідження виокремлює ключові наукові праці та внески провідних дослідників, що сформували сучасне розуміння BPM, та аналізує вплив сучасних інформаційних технологій на розвиток цієї концепції. У статті також визначено сучасні тенденції, такі як адаптивність, гнучкість, використання процес майнінгу та аналітики даних, що відображають сучасні виклики у сфері управління бізнес-процесами. Крім того, дослідження пропонує перспективні напрямки розвитку BPM, зокрема інтеграцію з новітніми технологіями, такими як штучний інтелект та хмарні обчислення, що відповідає на зростаючу складність бізнес-середовища та необхідність створення клієнтоорієнтованих процесів. **Результати дослідження.** Систематизовано історичний розвиток BPM, що дозволило виокремити його ключові етапи: автоматизація окремих завдань, реінжиніринг бізнес-процесів, динамічне управління та цифрова трансформація. Цей аналіз продемонстрував, як концепція BPM адаптувалася до змін у бізнес-середовищі та технологічному прогресі. Дослідження також виявило ключові сучасні тенденції в BPM, зокрема зростаючу складність бізнес-середовища та необхідність гнучких і клієнтоорієнтованих процесів, підкреслюючи вплив цифрових технологій, таких як процес майнінг, аналітика даних та хмарні обчислення.

Ключові слова: процесно-орієнтоване управління (BPM); еволюція BPM; бізнес-процеси; автоматизація процесів; процес майнінг; інформаційні технології в BPM; оптимізація бізнес-процесів.

GENESIS AND EVOLUTIONARY FACTORS CONCEPTS OF PROCESS-ORIENTED MANAGEMENT

Abstract

The purpose of the study is to identify the key stages of development of the process-oriented management concept, determine its evolutionary factors and outline further prospects for its use in enterprise management. **The methodology** of the conducted research is based on the use of methods that have provided a comprehensive approach to analysis. This is, in particular, the historical and genetic

method that has allowed to study the main stages of the concept of process-oriented management; The method of analysis and synthesis identified key theoretical concepts and integrated into a single picture of the development of the process approach; comparative analysis that helped compare different management models in different historical periods; Case Stadi method that gave the opportunity to explore real practices at enterprises and more. **Scientific novelty.** It is to systematize the evolution of the BPM concept, which covers the main stages of its development – from the automation of individual tasks to dynamic control and digital transformation. The study identifies key scientific works and contributions of leading researchers who have formed a modern BPM understanding and analyzes the impact of modern information technologies on the development of this concept. The article also identifies current trends, such as adaptability, flexibility, use of mining process and data analytics that reflect modern challenges in the field of business process management. In addition, research offers promising directions for BPM development, including integration with the latest technologies, such as artificial intelligence and cloud computing, which corresponds to the growing complexity of the business environment and the need to create client-oriented processes. **Research results.** The historical development of BPM is systematized, which allowed to distinguish its key stages: automation of individual tasks, business process reengineering, dynamic management and digital transformation. This analysis demonstrated how the BPM concept adapted to changes in the business environment and technological progress. The study also found key modern trends in BPM, including the growing complexity of the business environment and the need for flexible and client-oriented processes, emphasizing the impact of digital technologies such as mining, data analytics and cloud calculations.

Keywords: process-oriented management (BPM); BPM evolution; business processes; process automation; process mining; information technologies in BPM; business process optimization.

Вступ. Концепція процесно-орієнтованого управління (BPM) пройшла значну еволюцію, відображаючи зміни в бізнес-середовищі та технологічному розвитку. Від початкового фокусу на автоматизації окремих завдань до сучасних підходів, що акцентують на динамічному управлінні та цифровій трансформації, BPM став ключовим фактором конкурентоспроможності організацій.

Сучасний розвиток BPM відображає зростаючу складність бізнес-середовища та необхідність створення гнучких, адаптивних та орієнтованих на клієнта бізнес-процесів. Удосконалення BPM-технологій сприяє підвищенню ефективності управління, забезпеченню конкурентних переваг та стійкості організацій у динамічному ринковому середовищі.

Дослідження еволюції концепції процесно-орієнтованого управління є надзвичайно актуальним для українських суб'єктів підприємництва та науковців з кількох ключових причин. Для підприємств цей підхід надає можливість суттєво підвищити конкурентоспроможність у глобалізованому ринку, сприяючи оптимізації бізнес-процесів, зниженню витрат, покращенню якості продукції та послуг. Впровадження процесно-орієнтованого управління також дозволяє підприємствам швидше адаптуватися до змін, що є особливо важливим в умовах нестабільного економічного та політичного середовища. Окрім того, активна цифрова трансформація українського бізнесу потребує розуміння сучасних підходів до управління процесами, що допомагає оптимізувати і автоматизувати бізнес-процеси, використовуючи новітні інформаційні технології. Зокрема, адаптивність, яку забезпечує BPM, дозволяє бізнесу ефективно реагувати на зміни на ринку, кризові ситуації та нові вимоги споживачів.

Для українських науковців дослідження є важливим для розвитку наукової бази в галузі управління бізнес-процесами. Результати дослідження можуть стати основою для створення нових методологій та інструментів BPM, адаптованих до специфіки українських реалій. Це також сприятиме інтеграції в міжнародний науковий простір, обміну досвідом з іноземними колегами та підготовці кваліфікованих кадрів у сфері управління бізнес-процесами. Застосування отриманих знань у навчальних

програмах та курсах BPM на рівні університетів сприятиме розвитку освіти та професійних навичок. Крім того, дослідження дозволяє науковцям розробляти практичні рекомендації для українських підприємств, що покращить їх ефективність і сприятиме розвитку економіки країни. Таким чином, це дослідження є важливим елементом для підвищення конкурентоспроможності українського бізнесу та розвитку наукової діяльності в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень та публікацій щодо еволюції концепції процесно-орієнтованого управління показує, що ця галузь продовжує активно розвиватися, адаптуючись до сучасних викликів та технологічних змін. Розглянемо ключові моменти наукових праць провідних дослідників питань процесно-орієнтованого управління.

Так, Майкл Хаммер у своїй знаковій праці “Reengineering Work: Don’t Automate, Obliterate” (1990) заклав фундамент концепції реінжинірингу бізнес-процесів, пропонуючи радикальне перепроєктування процесів замість простого автоматизаційного підходу. В свою чергу, Томас Давенпорт та Джеймс Шорт у статті “The New Industrial Engineering: Information Technology and Business Process Redesign” (1990) підкреслили важливість інформаційних технологій для успішної реалізації реінжинірингу бізнес-процесів, вказуючи на їхній стратегічний вплив на організаційну ефективність. У роботі “Improving Performance: How to Manage the White Space on the Organization Chart” (1995) Гері Раммлер і Алан Брейч запровадили поняття “білого простору”, що позначає невизначені зони між процесами, які часто є причиною зниження ефективності в організаціях, а також модель SIPOC для аналізу та оптимізації бізнес-процесів.

Говард Сміт та Пітер Фінгар у своєму дослідженні “Business Process Management: The Third Wave” (2003) пропонують концепцію “третьої хвилі” BPM, акцентуючи увагу на адаптивності та гнучкості управлінських процесів в умовах сучасних змін. Матіас Веке у книзі “Business Process Management: Concepts, Languages, Architectures” (2012) поглиблено розглядає питання стандартизації, формалізації та архітектури бізнес-процесів, зокрема у контексті технології процес майнінгу. На використанні процесу майнінгу як інструменту для ефективного аналізу та оптимізації організаційних процесів наголошує Віль ван дер Аалст у праці “Process Mining: Data Science in Action” (2016).

Марлон Дюма, Марсело Ла Роза, Ян Мендлінг та Хайо Рейерс у “Fundamentals of Business Process Management” (2018) пропонують сучасний комплексний підхід до розуміння концепції BPM, охоплюючи теоретичні основи та практичні рекомендації. Пол Хармон у “Business Process Management: Practical Guidelines to Successful Implementations” (2019) зосереджує увагу на конкретних інструментах та методах, необхідних для успішної реалізації BPM у реальних умовах. Майкл Роземанн у “Potentials of Process-Oriented Organization: Research Synopsis” (2014) систематизує переваги процесно-орієнтованого управління, розглядаючи його потенціал для значного покращення організаційної ефективності через оптимізацію бізнес-процесів.

Зазначені праці становлять основну теоретичну та практичну основу розвитку концепції процесно-орієнтованого управління, сприяючи його вдосконаленню та інтеграції в управлінські практики.

Метою статті є визначення ключових етапів розвитку концепції процесно-орієнтованого управління, визначення її еволюційних чинників та окреслення подальших перспектив її використання в управлінні підприємствами.

Для реалізації мети поставлені такі **завдання**: проаналізувати наявну історіографію з теми дослідження; визначити історичні етапи розвитку концепції

процесно-орієнтованого управління; визначити перспективи використання концепції процесно-орієнтованого управління в управлінні підприємствами.

Методи та методологія проведення дослідження. Для проведення дослідження еволюції концепції процесно-орієнтованого управління були використані кілька методів, що забезпечили комплексний підхід до аналізу. Історико-генетичний метод дозволив вивчити основні етапи розвитку концепції, зокрема вплив класичних теорій на процесне управління. За допомогою аналізу і синтезу були виділені ключові теоретичні концепції та інтегровані в єдину картину розвитку процесного підходу. Компаративний аналіз допоміг порівняти різні моделі управління в різних історичних періодах, а метод кейс-стаді дав можливість дослідити реальні практики на підприємствах. Системний підхід дозволив оцінити процесно-орієнтоване управління як цілісну систему, а метод аналізу тенденцій і прогнозування сприяв виявленню сучасних напрямків розвитку в умовах цифровізації. Контент-аналіз використано для вивчення теоретичних основ концепції, а експертні оцінки надали практичну інформацію про актуальні виклики в процесному управлінні. Ці методи сприяли глибокому розумінню еволюції та сучасних тенденцій процесно-орієнтованого управління.

Виклад та обговорення основного матеріалу дослідження. Стаття Майкла Хаммера “Реінжиніринг роботи: не автоматизуйте, не руйнуйте” (Reengineering Work: Don’t Automate, Obliterate), опублікована у 1990 році (Hammer, 1990), стала однією з основоположних робіт, що заклали фундамент концепції процесно-орієнтованого управління.

У своїй статті Хаммер критикує традиційний підхід до автоматизації бізнес-процесів, стверджуючи, що автоматизація існуючих, неефективних процесів лише закріплює їх недоліки, замість того щоб приносити суттєві поліпшення. Він наголошує на необхідності радикального переосмислення і перепроєктування бізнес-процесів, а не просто їх автоматизації. Визначаючи реінжиніринг як “фундаментальне переосмислення і радикальне перепроєктування бізнес-процесів для досягнення різких, стрибкоподібних покращень в основних актуальних показниках їх діяльності: вартість, якість, послуги і темпи”, Хаммер ставить акцент на важливості переходу від функціонального управління до процесно-орієнтованого. Він підкреслює, що організації повинні зосередитися на оптимізації процесів, які створюють цінність для клієнтів, а не на покращенні окремих функціональних підрозділів.

Крім того, Хаммер наголошує на необхідності радикальних змін у бізнес-процесах, а не поступових поліпшень, пропонуючи “руйнувати” старі процеси і створювати нові з чистого аркуша. Важливу роль у процесі реінжинірингу він відводить інформаційним технологіям, які можуть радикально змінити спосіб виконання роботи в організаціях.

Праця Хаммера справила значний вплив на подальший розвиток концепції процесно-орієнтованого управління, підкресливши важливість процесів як ключового фактора конкурентоспроможності організацій та заклавши основу для подальших досліджень і розробок у цій галузі. Таким чином, ця робота стала основоположною в процесі розвитку концепції процесно-орієнтованого управління, сприяючи популяризації і формуванню нових підходів до управління бізнес-процесами.

Стаття Томаса Давенпорта та Джеймса Шорта “Нова промислова інженерія: інформаційні технології та реінжиніринг бізнес-процесів” (The New Industrial Engineering: Information Technology and Business Process Redesign), опублікована в Sloan Management Review у 1990 році (Davenport & Short, 1990), пропонує важливий погляд на розвиток концепції процесно-орієнтованого управління, особливо в контексті ролі інформаційних технологій.

Автори підкреслюють, що інформаційні технології є ключовим інструментом для реінжинірингу бізнес-процесів, оскільки вони дозволяють організаціям радикально змінити спосіб виконання роботи, створюючи нові, більш ефективні процеси. Давенпорт і Шорт наголошують на необхідності інтеграції ІТ безпосередньо в самі бізнес-процеси, а не просто використовувати їх для автоматизації існуючих процесів. Вони пропонують підхід, при якому ІТ підтримують і оптимізують кожен етап бізнес-процесу, що дозволяє досягти значних покращень в ефективності організації.

Реінжиніринг, на думку авторів, полягає в аналізі та проектуванні робочих процесів і процесів усередині та між організаціями, з фокусом на поліпшенні результатів, що важливі для клієнтів. Крім того, вони підкреслюють важливість кросс-функціональних процесів, які охоплюють кілька функціональних підрозділів організації, і наголошують, що реінжиніринг повинен бути зосереджений саме на оптимізації цих процесів. У порівнянні з роботою Хаммера, Давенпорт і Шорт більше уваги приділяють ролі ІТ, розглядаючи їх як ключовий фактор, що дозволяє радикально змінювати бізнес-процеси.

Вони також пропонують більш структурований підхід до реінжинірингу, який включає систематичний аналіз і проектування бізнес-процесів на основі даних. Таким чином, стаття Давенпорта і Шорта доповнює роботу Хаммера, підкреслюючи важливість інтеграції ІТ у реінжиніринг і пропонуючи більш структурований підхід до процесно-орієнтованого управління, зокрема через оптимізацію кросс-функціональних процесів.

Праця Гері Раммлера та Алана Брейча “Покращення продуктивності: як керувати білим простором на організаційній схемі” (Improving Performance: How to Manage the White Space on the Organization Chart), опублікована у 1995 році (Rummler & Brache, 1995), запропонувала ряд нових ідей, які суттєво вплинули на розвиток концепції процесно-орієнтованого управління.

Основною ідеєю роботи є введення поняття “білого простору” на організаційній схемі, що означає прогалини між функціональними підрозділами організації. Авторі стверджують, що ці прогалини є джерелом неефективності та проблем, оскільки процеси часто перетинають функціональні межі. Вони наголошують на необхідності управління цим “білим простором” для оптимізації кросс-функціональних процесів і зниження неефективності в організації.

Крім того, Раммлер і Брейч розробили модель SIPOC (постачальники, вхідні дані, процес, вихідні дані, клієнти), яка стала важливим інструментом для аналізу та проектування бізнес-процесів, що дозволяє чітко визначити елементи процесу, їх взаємозв’язки та вплив на клієнтів. Вони також запропонували концепцію трьох рівнів продуктивності: організаційний, процесний та робочий, підкреслюючи важливість оптимізації продуктивності на всіх рівнях. Фокус на результатах і потребах клієнтів є ще одним важливим аспектом, який дозволяє створювати процеси, що створюють цінність для клієнтів.

Порівняно з попередніми авторами, Раммлер і Брейч надають більше уваги системному підходу до управління бізнес-процесами, враховуючи взаємозв’язки між процесами та рівнями продуктивності. Вони розробили практичні інструменти та методи, зокрема модель SIPOC, що забезпечило організаціям конкретні інструменти для впровадження процесно-орієнтованого управління. Таким чином, праця Раммлера і Брейча значно доповнила розвиток концепції процесно-орієнтованого управління, зробивши акцент на системному підході, управлінні бізнес-процесами та створенні практичних інструментів для оптимізації організаційних процесів.

Праця Говарда Сміта та Пітера Фінгара “Управління бізнес-процесами: третя хвиля” (Business Process Management: The Third Wave), опублікована в 2003 році (Smith & Fingar, 2003), запропонувала нове бачення розвитку концепції процесно-орієнтованого управління, зокрема, зосередившись на еволюції цього підходу та його адаптації до сучасних бізнес-реалій. Основною новітньою ідеєю є концепція “третьої хвилі” Business Process Management (BPM), яка включає три етапи розвитку управління бізнес-процесами:

Перша хвиля – фокус на автоматизації окремих завдань.

Друга хвиля – реінжиніринг бізнес-процесів.

Третя хвиля – динамічне та адаптивне управління процесами в реальному часі.

“Третя хвиля” передбачає використання сучасних інформаційних технологій, таких як веб-сервіси та архітектура, орієнтована на послуги (SOA), для створення гнучких та адаптивних бізнес-процесів, які можуть швидко реагувати на зміни в бізнес-середовищі. Цей підхід підкреслює необхідність гнучкості та адаптивності в бізнес-процесах, а також інтеграції з новими технологіями, що дозволяють процесам змінюватися відповідно до нових вимог.

Крім того, автори наголошують на важливості управління процесами в реальному часі. Вони пропонують використовувати технології моніторингу та аналізу процесів для виявлення та оперативного вирішення проблем. Сміт та Фінгар також відзначають необхідність колаборації та інтеграції між різними учасниками бізнес-процесів, зокрема, через застосування систем управління робочим процесом (workflow management systems) та систем управління бізнес-правилами (business rules management systems).

Іншим важливим аспектом є зростаюча роль бізнес-аналітики, яка допомагає в прийнятті рішень, надаючи керівникам важливі дані для оптимізації процесів.

Праця Сміта та Фінгара відображає еволюцію BPM, переходячи від фокусу на автоматизації та реінжинірингу до більш динамічного й адаптивного підходу до управління процесами. Вони запропонували нові підходи до управління бізнес-процесами, що враховують сучасні бізнес-реалії та можливості інформаційних технологій, підкреслюючи важливість гнучкості, адаптивності, управління в реальному часі, колаборації та інтеграції. Це зробило значний внесок у розвиток концепції процесно-орієнтованого управління в сучасному бізнес-середовищі.

У праці Матіаса Веске “Управління бізнес-процесами: концепції, мови, архітектури” (Business Process Management: Concepts, Languages, Architectures), опублікованій у 2012 році (Weske, 2012), автор запропонував ряд нових концептуальних підходів, які суттєво вплинули на розвиток процесно-орієнтованого управління. Одним із ключових аспектів цієї роботи є формалізація та стандартизація бізнес-процесів. Веске акцентує увагу на важливості використання спеціальних мов моделювання, таких як BPMN (Business Process Model and Notation), для забезпечення чіткості та однозначності процесів. Він підкреслює необхідність стандартизації нотацій, що дозволяє ефективно обмінюватися інформацією між різними учасниками процесу, що є критично важливим для підвищення ефективності управлінських практик.

Важливим внеском автора є також концепція архітектури бізнес-процесів. Веске розглядає архітектуру бізнес-процесів як ключовий елемент для ефективного управління та організації бізнесу. Він пропонує нові підходи до проектування та побудови гнучких і адаптивних архітектур, здатних підтримувати динамічні зміни в бізнес-середовищі. Ці архітектури дозволяють організаціям швидко адаптувати свої процеси до змін на ринку, що є особливо важливим в умовах глобалізації та стрімких змін в зовнішньому середовищі.

Ще одним важливим аспектом, розглянутим у праці, є питання виконання бізнес-процесів. Веске детально аналізує різні підходи до виконання процесів з використанням спеціалізованих систем, таких як BPMS (Business Process Management Systems). Він підкреслює важливість використання сучасних технологій, таких як веб-сервіси та архітектура, орієнтована на послуги (SOA), для інтеграції та автоматизації процесів в рамках організації. Такі підходи забезпечують високу ефективність та гнучкість у виконанні бізнес-процесів, що дозволяє знизити витрати та підвищити оперативність прийняття рішень.

Інтеграція даних та процесів є ще однією важливою темою, яку Веске розглядає у своїй праці. Автор наголошує на необхідності інтеграції даних з різних джерел для підтримки прийняття рішень у контексті управління бізнес-процесами. Інтеграція дозволяє знизити рівень помилок та забезпечити точність інформації, що є критично важливим для досягнення високої ефективності в управлінні.

Важливим елементом у розвитку процесно-орієнтованого управління є також технологія процес майнінг, яку Веске розглядає як важливий інструмент для моніторингу та аналізу виконання бізнес-процесів. Він підкреслює значення аналізу журналів подій інформаційних систем, що дозволяє отримати об'єктивну картину того, як насправді виконуються процеси, а також виявити потенційні проблеми та можливості для вдосконалення.

Таким чином, праця Матіаса Веске стала важливим внеском у розвиток процесно-орієнтованого управління. Автор надав чітку та структуровану основу для розуміння ключових концепцій, мов та архітектур BPM. Він запропонував практичні підходи до моделювання, виконання та управління бізнес-процесами, що можуть бути безпосередньо застосовані в організаціях для підвищення ефективності їхньої діяльності. Крім того, він акцентував увагу на використанні сучасних інформаційних технологій для підтримки BPM, що сприяло розвитку відповідних інструментів і систем. Загалом, праця Веске є важливим внеском у розвиток теорії та практики процесно-орієнтованого управління, надаючи комплексний погляд на цю дисципліну та її ключові аспекти.

У своїй публікації “Потенціал процесно-орієнтованої організації: резюме дослідження” (Potentials of Process-Oriented Organization: Research Synopsis), опублікованій у журналі Business Process Management Journal у 2014 році (Rosemann, 2014), Майкл Роземанн зробив значний внесок у розвиток концепції процесно-орієнтованого управління, зосередившись на дослідженні потенціалу та переваг такого підходу для організацій. У своїй роботі Роземанн провів систематизацію основних переваг процесно-орієнтованого управління, що дозволяє краще розуміти, як цей підхід може бути використаний для підвищення ефективності організацій. Він виділив кілька ключових потенціалів, таких як підвищення ефективності, поліпшення якості, зниження витрат, підвищення гнучкості та адаптивності, а також поліпшення взаємодії з клієнтами. Ці переваги мають важливе значення для організацій, що прагнуть досягти конкурентних переваг і стійкості в умовах динамічного бізнес-середовища.

Одним з важливих внесків Роземанна є розвиток фреймворків для оцінки процесної зрілості організацій. Ці фреймворки дозволяють оцінити поточний рівень розвитку процесного управління в організації та визначити напрямки для подальшого вдосконалення. Такий підхід допомагає організаціям усвідомити, на яких етапах впровадження процесного управління вони знаходяться, і де необхідно зробити зміни для досягнення максимального ефекту від цього підходу.

Роземанн також приділяє увагу взаємозв'язку між процесно-орієнтованим управлінням та інноваційною діяльністю організацій. Він вказує, що процесно-

орієнтований підхід може сприяти розвитку інновацій завдяки покращенню комунікації, координації та обміну знаннями між різними підрозділами організації. Це створює сприятливе середовище для впровадження нових ідей і технологій, що в свою чергу може покращити конкурентоспроможність організації.

Особливу увагу Роземанн приділяє практичному застосуванню концепцій процесно-орієнтованого управління. Він розробляє методики та інструменти, які допомагають організаціям впроваджувати та використовувати процесно-орієнтоване управління. Це включає конкретні кроки та стратегії для організацій, які прагнуть інтегрувати процесний підхід у свою діяльність, зокрема інструменти для аналізу та покращення процесів, що дозволяє організаціям досягати високої продуктивності та ефективності.

Внески Роземанна є важливими, оскільки вони сприяють глибшому розумінню потенціалу процесно-орієнтованого управління та його впливу на ефективність організацій. Його роботи надають організаціям практичні інструменти та методики, що спрощують впровадження процесного управління в реальних умовах. Роземанн також допомагає організаціям приймати обґрунтовані рішення щодо впровадження та розвитку процесного управління, що є критичним для забезпечення їх довгострокового успіху.

У своїй книзі “Процес майнінг: наука про дані в дії” (Process Mining: Data Science in Action), опублікованій у 2016 році (Van der Aalst, 2016), Віль ван дер Аалст зробив новаторський внесок у розвиток концепції процесно-орієнтованого управління, представивши та популяризувавши технологію процес майнінгу. Ця робота стала основою для подальшого розвитку процесно-орієнтованого управління, оскільки технологія процес майнінгу дозволяє організаціям здійснювати більш точний аналіз та оптимізацію своїх бізнес-процесів на основі реальних даних, отриманих з інформаційних систем.

Основні внески ван дер Аалста можна поділити на кілька ключових аспектів. По-перше, він розробив теоретичні основи та практичні методики для аналізу та виявлення бізнес-процесів, використовуючи журнали подій інформаційних систем. Це дозволяє організаціям отримати точну та об’єктивну картину того, як виконуються їхні процеси на практиці, що суттєво відрізняється від традиційних методів моделювання, які часто не враховують реальні варіанти виконання.

По-друге, ван дер Аалст інтегрував науку про дані з управління бізнес-процесами, показавши, як методи аналізу даних можуть бути використані для оптимізації цих процесів. Він продемонстрував, як процес майнінг може допомогти організаціям виявляти вузькі місця, дефекти та відхилення від запланованих сценаріїв, що дозволяє поліпшити ефективність і знизити витрати. Таким чином, він сприяв розвитку нової дисципліни, яка поєднує в собі елементи аналізу даних і управління процесами.

По-третє, ван дер Аалст розробив ряд алгоритмів та інструментів для процес майнінгу, які стали стандартом у цій галузі. Його роботи сприяли розвитку як комерційних, так і відкритих програмних продуктів, що дозволяють організаціям ефективно впроваджувати процес майнінг у своїй діяльності. Ці інструменти допомагають автоматизувати багато аспектів аналізу бізнес-процесів, що раніше вимагали значних людських ресурсів.

Окрім того, ван дер Аалст продемонстрував широке застосування процес майнінгу в різних галузях, таких як фінанси, охорона здоров’я, логістика та виробництво. Він показав, як процес майнінг може бути використаний для вирішення специфічних проблем і покращення діяльності організацій у різних секторах. Наприклад, у фінансах процес майнінг може допомогти виявити неефективні або несанкціоновані

транзакції, в охороні здоров'я – оптимізувати пацієнтські потоки, а в логістиці – знизити витрати на доставку.

Загалом, внески ван дер Аалста в галузі процесно-орієнтованого управління є надзвичайно важливими, оскільки вони дозволили організаціям отримати більш глибоке та об'єктивне розуміння своїх бізнес-процесів. Процес майнінг став потужним інструментом для аналізу, оптимізації та управління бізнес-процесами, що допомогло компаніям значно покращити свою ефективність. Роботи ван дер Аалста сприяли розвитку нової галузі науки про дані, яка має великий потенціал для покращення ефективності організацій у різних сферах. Таким чином, Віль ван дер Аалст зробив значний внесок у розвиток концепції процесно-орієнтованого управління, представивши та розвиваючи технологію процес майнінгу.

У своїй книзі “Основи управління бізнес-процесами” (Fundamentals of Business Process Management), опублікованій у 2018 році, Марлон Дюма, Марсело Ла Роза, Ян Мендлінг та Хайо Рейерс (Dumas et al., 2018) представили сучасний та всеосяжний погляд на концепцію процесно-орієнтованого управління (BPM). У своїй праці вони не лише узагальнили попередні досягнення в цій сфері, але й запропонували нові підходи, що відображають сучасні тенденції розвитку управління бізнесом. Важливість цієї книги полягає в її системному підході до BPM, який враховує як теоретичні аспекти, так і практичні методи вдосконалення бізнес-процесів.

Одним із ключових внесків авторів є комплексний підхід до BPM. Вони розглядають його як міждисциплінарну сферу, що охоплює весь цикл управління бізнес-процесами – від моделювання та аналізу до їх виконання, моніторингу та вдосконалення. Важливою складовою цього підходу є інтеграція різних інструментів і методів BPM, що дозволяє організаціям досягати високої ефективності у своїй діяльності. Автори наголошують на необхідності врахування як технологічних, так і організаційних аспектів управління процесами.

Ще одним важливим аспектом книги є акцент на гнучкості та адаптивності бізнес-процесів. У сучасному швидкозмінному середовищі здатність компаній до швидкої адаптації є критичним фактором успіху. Автори аналізують методи проектування бізнес-процесів, які можуть бути легко змінені відповідно до нових умов ринку, регуляторних вимог або змін у споживчих вподобаннях. Вони також підкреслюють важливість гнучких підходів до управління, таких як Agile BPM.

Ключову роль у розвитку BPM, на думку авторів, відіграють сучасні інформаційні технології. Вони детально розглядають використання хмарних обчислень, мобільних технологій, соціальних мереж та штучного інтелекту в управлінні бізнес-процесами. Ці технології сприяють підвищенню автоматизації процесів, забезпечують їх гнучкість і дозволяють компаніям ефективніше реагувати на зміни у зовнішньому середовищі. Особливу увагу автори приділяють впливу цифрових технологій на реінжиніринг процесів, що відкриває нові можливості для підвищення продуктивності та якості управління.

Ще одним важливим напрямком, який висвітлюється в книзі, є використання аналітики та прийняття рішень на основі даних. Автори наголошують, що дані є основним джерелом для вдосконалення бізнес-процесів, оскільки вони дозволяють отримати об'єктивну інформацію про ефективність операцій, виявити вузькі місця та прогнозувати майбутні результати. У цьому контексті вони розглядають методи бізнес-аналітики та процес майнінгу як інструменти для отримання глибшого розуміння процесів і підтримки ухвалення стратегічних рішень.

Крім того, автори підкреслюють важливість клієнтоорієнтованого підходу до BPM. Вони розглядають способи проектування бізнес-процесів, які забезпечують

високу якість обслуговування клієнтів, підвищують їхню задоволеність і сприяють формуванню лояльності. У книзі наводяться приклади застосування BPM для покращення взаємодії з клієнтами, зокрема через персоналізацію послуг та інтеграцію з цифровими платформами.

Загалом, праця Марлона Дюми та його співавторів є важливим внеском у розвиток концепції процесно-орієнтованого управління. Вона надає сучасний та всеосяжний погляд на BPM, поєднуючи теоретичні підходи з практичними рекомендаціями. Завдяки цьому книга є цінним ресурсом не лише для науковців і студентів, але й для практиків, які займаються оптимізацією бізнес-процесів у своїх організаціях. Таким чином, автори зробили значний внесок у розвиток BPM, представивши сучасний, комплексний та практично орієнтований підхід до управління бізнес-процесами.

У своїй праці “Управління бізнес-процесами: практичні рекомендації для успішного впровадження” (Business Process Management: Practical Guidelines to Successful Implementations), опублікованій у 2019 році (Harmon, 2019), Пол Хармон зробив значний внесок у розвиток процесно-орієнтованого управління, зосередившись на практичних аспектах впровадження та використання BPM в організаціях. Основний акцент у його дослідженні зроблено на тому, як ефективно інтегрувати BPM у корпоративні структури, забезпечуючи стабільне вдосконалення бізнес-процесів та максимізацію їх ефективності.

Одним із ключових аспектів книги є практичний підхід до впровадження BPM. Хармон пропонує детальні та конкретні рекомендації, що базуються на його багаторічному досвіді роботи в галузі управління бізнес-процесами. Він розглядає всі етапи впровадження BPM, починаючи від планування та організації процесу і закінчуючи виконанням та моніторингом. Особливу увагу автор приділяє адаптації BPM до особливостей конкретних організацій, враховуючи їхню структуру, масштаби діяльності та стратегічні цілі.

Важливою складовою підходу Хармона є фокус на людському факторі. Він наголошує, що успішне впровадження BPM значною мірою залежить від ефективного управління змінами, залучення співробітників та їхнього навчання. Хармон розглядає стратегії мотивації персоналу, методи комунікації змін та способи підвищення залученості співробітників до процесу вдосконалення бізнес-процесів. Він стверджує, що BPM не може бути ефективним без урахування культурних та організаційних особливостей компанії.

Ще одним важливим внеском Хармона є систематичний розгляд фреймворків та методологій BPM. У своїй праці він аналізує такі популярні підходи, як Six Sigma, Lean та BPMN, надаючи рекомендації щодо їхнього застосування залежно від конкретних потреб організації. Він наголошує на необхідності вибору відповідних інструментів для досягнення максимальних результатів, підкреслюючи, що BPM є гнучкою концепцією, яка може поєднувати різні методології для досягнення оптимальних результатів.

Окрему увагу автор приділяє принципу безперервного поліпшення. Хармон наголошує, що BPM не є одноразовою ініціативою, а має розглядатися як постійний процес, спрямований на підвищення ефективності бізнес-процесів. Він детально описує методи моніторингу, аналізу та оптимізації процесів, що дозволяють організаціям виявляти проблемні зони, усувати недоліки та адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі.

Праця Хармона є цінним ресурсом для практиків, які займаються впровадженням та використанням BPM. Його рекомендації мають високу практичну цінність, оскільки допомагають організаціям не лише ефективно впроваджувати BPM, а й

уникати типових помилок, що можуть гальмувати процес вдосконалення бізнес-процесів. Таким чином, дослідження Хармона сприяє поглибленню розуміння BPM як стратегічного інструменту управління та надає практичні механізми для підвищення ефективності організаційної діяльності.

На основі проаналізованих джерел можна виділити такі основні етапи розвитку концепції процесно-орієнтованого управління.

Перший етап (1980-ті роки): Фокус на автоматизації окремих завдань. Цей період характеризувався початком активного використання інформаційних технологій для автоматизації рутинних завдань у бізнес-процесах. Основна увага приділялася підвищенню ефективності окремих операцій, а не оптимізації цілих процесів. Автоматизація дозволяла зменшити витрати часу та людських ресурсів, проте її застосування було обмежене переважно локальними завданнями, без врахування взаємозв'язків між різними елементами бізнес-процесів. Ключові положення цього етапу включають автоматизацію рутинних завдань та фокус на підвищенні ефективності окремих операцій. В цей період активно формувалися загальні концепції управління, які стали основою для подальшого розвитку процесного підходу.

Другий етап (1990-ті роки): Реінжиніринг бізнес-процесів. У 1990-х роках відбувся радикальний перегляд підходів до управління бізнес-процесами. Основним напрямом розвитку стало перепроєктування бізнес-процесів (Business Process Reengineering, BPR), що передбачало кардинальні зміни з метою досягнення суттєвих покращень у продуктивності, якості послуг та зниження витрат. На відміну від попереднього етапу, акцент було зміщено на крос-функціональні процеси, які охоплюють кілька підрозділів організації. Ключові положення цього етапу включають радикальне перепроєктування бізнес-процесів, фокус на крос-функціональних процесах, а також використання інформаційних технологій як ключового інструменту реінжинірингу. Значний внесок у розвиток цього підходу зробили такі дослідники, як Hammer (1990), Davenport і Short (1990), Rummler і Brache (1995).

Третій етап (2000-ті роки): Динамічне та адаптивне управління процесами. На початку XXI століття розвиток інформаційних технологій та необхідність швидкої адаптації до змін у бізнес-середовищі привели до появи нових підходів до управління процесами. Основна увага приділялася створенню гнучких та адаптивних процесів, які можуть оперативнo реагувати на зовнішні зміни. На цьому етапі активно розвивалися такі концепції, як управління процесами в реальному часі, використання сучасних інформаційних технологій (зокрема, веб-сервісів та архітектури орієнтованої на сервіси – SOA), а також інтеграція даних та процесів. Одним із ключових інструментів цього періоду став процес майнінг (Process Mining), який дозволяв аналізувати реальні дані бізнес-процесів та оптимізувати їх. Серед основних дослідників цього періоду слід відзначити Smith і Fingar (2003), Weske (2012), Van der Aalst (2016), які зробили вагомий внесок у розвиток методологій управління бізнес-процесами.

Четвертий етап (2010-ті роки – до сьогодні): Орієнтація на клієнта та цифрова трансформація. Сучасний етап розвитку процесно-орієнтованого управління характеризується зростаючою орієнтацією на клієнта та використанням цифрових технологій для трансформації бізнесу. Організації зосереджуються на створенні процесів, які забезпечують високий рівень задоволеності клієнтів, а також на впровадженні інноваційних технологій, таких як штучний інтелект, великі дані та блокчейн. Основні характеристики цього етапу включають цифрову трансформацію бізнес-процесів, безперервне поліпшення процесів та інтеграцію сучасних технологій для підвищення ефективності. Дослідники Dumas, La Rosa, Mendling і Reijers (2018),

Harmon (2019), Rosemann (2014) зробили значний внесок у розвиток сучасних концепцій BPM та цифрової трансформації.

Еволюція концепції процесно-орієнтованого управління відбувалася в кілька етапів – від автоматизації окремих завдань до комплексного підходу, що враховує сучасні бізнес-реалії та можливості інформаційних технологій. Кожен з етапів розвитку BPM відображає зміни в управлінні організаціями, обумовлені розвитком технологій, зростаючими вимогами до ефективності та необхідністю швидкої адаптації до змін у бізнес-середовищі.

Сучасні виклики та тенденції визначають подальший розвиток концепції процесно-орієнтованого управління (BPM) у кількох ключових напрямках. Одним із них є гіперавтоматизація та інтелектуальні процеси. Зростає використання штучного інтелекту (ШІ), машинного навчання (МН) та роботизованої автоматизації процесів (RPA) для автоматизації складних та інтелектуальних завдань у бізнес-процесах. Це сприяє розвитку “розумних” процесів, які можуть самостійно адаптуватися та оптимізуватися на основі аналізу даних. Інтеграція ШІ в системи BPM підвищує ефективність прийняття рішень та дозволяє здійснювати прогнозування на основі накопиченої інформації.

Іншим важливим напрямом є орієнтація на досвід клієнта (CX) та досвід співробітників (EX). Сучасні BPM-системи активно використовуються для створення процесів, які враховують потреби та очікування як клієнтів, так і співробітників. Це досягається через інтеграцію BPM із системами управління клієнтським досвідом (СХМ) та системами управління досвідом співробітників (ЕХМ). Такий підхід сприяє підвищенню рівня задоволеності та залученості всіх учасників бізнес-процесів.

Ще одним ключовим аспектом є гнучкість та стійкість бізнес-процесів. В умовах мінливого бізнес-середовища необхідно проектувати процеси, здатні швидко адаптуватися до змін та забезпечувати безперервність діяльності навіть у кризових ситуаціях. Використання BPM у цьому контексті дозволяє ефективно управляти ризиками та підвищувати стійкість організаційних процесів.

Децентралізація та розподілені процеси також набувають все більшого значення. Використання технологій блокчейну сприяє створенню прозорих, децентралізованих бізнес-процесів, які можуть охоплювати кілька організацій або учасників. BPM дозволяє організовувати ефективну колаборацію та обмін інформацією між різними сторонами, що особливо важливо для міжнародних компаній та складних бізнес-екосистем.

Крім того, зростає увага до екологічної та соціальної відповідальності. Інтеграція принципів сталого розвитку в управління бізнес-процесами дозволяє мінімізувати вплив на навколишнє середовище та сприяти соціальному добробуту. У зв'язку з цим розвиваються метрики та індикатори оцінки екологічної та соціальної ефективності бізнес-процесів.

Останнім важливим трендом є розвиток технологій “Process Mining”. Вони дозволяють більш чітко аналізувати бізнес-процеси, виявляти неоптимізовані ділянки та інтегрувати результати аналізу в загальні системи управління. Це сприяє постійному вдосконаленню процесів та підвищенню їх ефективності.

Таким чином, сучасний розвиток BPM відображає зростаючу складність бізнес-середовища та необхідність створення гнучких, адаптивних та орієнтованих на клієнта бізнес-процесів. Удосконалення BPM-технологій сприяє підвищенню ефективності управління, забезпеченню конкурентних переваг та стійкості організацій у динамічному ринковому середовищі.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проведений аналіз наукових праць, присвячених розвитку концепції процесно-орієнтованого управління, свідчить про її суттєву еволюцію, що відбувалася у відповідь на зміни у бізнес-середовищі

та розвиток інформаційних технологій. Початковий етап був зосереджений на автоматизації окремих завдань, що поступово призвело до концепції реінжинірингу бізнес-процесів, спрямованої на їх радикальне перепроєктування для досягнення значних покращень у продуктивності. Сучасний розвиток процесно-орієнтованого управління характеризується переходом до динамічного та адаптивного управління процесами, а також активним використанням цифрових технологій, таких як штучний інтелект, великі дані та блокчейн. Інформаційні технології відіграли ключову роль у цій трансформації, сприяючи автоматизації, оптимізації та інтеграції бізнес-процесів. Останні дослідження приділяють значну увагу практичним аспектам впровадження BPM, пропонуючи конкретні рекомендації та інструменти для організацій.

Подальші дослідження в цій галузі можуть бути зосереджені на кількох ключових напрямках. Зокрема, важливим є вивчення впливу штучного інтелекту та машинного навчання на автоматизацію та оптимізацію бізнес-процесів, а також розробка методологій для створення гнучких та стійких бізнес-процесів, здатних адаптуватися до змін у середовищі. Перспективними напрямками є дослідження децентралізації та розподілених процесів, а також використання блокчейну для управління бізнес-процесами. Важливою задачею є розробка метрик для оцінки екологічної та соціальної ефективності процесів, а також удосконалення інструментів для аналізу та оптимізації бізнес-процесів за допомогою технологій “Process Mining”. Додатково, інтеграція BPM з іншими управлінськими концепціями, такими як управління клієнтським та співробітницьким досвідом, а також дослідження культурних та організаційних факторів, що впливають на успішність впровадження BPM, є важливими завданнями. Ці напрями сприятимуть подальшому розвитку концепції процесно-орієнтованого управління, роблячи її більш ефективною та адаптованою до сучасних викликів.

ЛІТЕРАТУРА

- Каражия, Е. А. (2021). Процесно-орієнтоване управління інноваційною діяльністю підприємств України. *Агросвіт*, 16, 69–76.
- Павлова, В. А. & Булейченко, В. В. (2024). Теоретичні аспекти вибору процесно-орієнтованої моделі розвитку підприємства. *Економіка і суспільство*, 61. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-117>
- Dumas, M., La Rosa, M., Mendling, J., & Reijers, H. A. (2018). *Fundamentals of business process management*. Springer.
- Davenport, T. H., & Short, J. E. (1990). The new industrial engineering: Information technology and business process redesign. *Sloan Management Review*, 31(4), 11–27.
- Hammer, M. (1990). Reengineering work: Don't automate, obliterate. *Harvard Business Review*, 68(4), 104–112.
- Harmon, P. (2019). *Business process management: Practical guidelines to successful implementations*. Morgan Kaufmann.
- Rosemann, M. (2014). *Potentials of process-oriented organization: Research synopsis*. Business Process Management Journal.
- Rummler, G. A., & Brache, A. P. (1995). *Improving performance: How to manage the white space on the organization chart*. Jossey-Bass.
- Smith, H., & Fingar, P. (2003). *Business process management: The third wave*. Meghan-Kiffer Press Tampa.
- Van der Aalst, W. M. (2016). *Process mining: Data science in action*. Springer.
- Weske, M. (2012). *Business process management: Concepts, languages, architectures*. Springer Science & Business Media.

REFERENCES

- Karazhyia, E. A. (2021). Protsešno-oriientovane upravlinnia innovatsiinoiu diialnistiu pidpriemstv Ukrainy. *Ahrosvit*, 16, 69–76.
- Pavlova, V. A. & Buleichenko, V. V. (2024). Teoretychni aspekty vyboru protsešno-oriientovanoi modeli rozvytku pidpriemstva. *Ekonomika i suspilstvo*, 61. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-117>
- Dumas, M., La Rosa, M., Mendling, J., & Reijers, H. A. (2018). *Fundamentals of business process management*. Springer.
- Davenport, T. H., & Short, J. E. (1990). The new industrial engineering: Information technology and business process redesign. *Sloan Management Review*, 31(4), 11–27.
- Hammer, M. (1990). Reengineering work: Don't automate, obliterate. *Harvard Business Review*, 68(4), 104–112.
- Harmon, P. (2019). *Business process management: Practical guidelines to successful implementations*. Morgan Kaufmann.
- Rosemann, M. (2014). *Potentials of process-oriented organization: Research synopsis*. Business Process Management Journal.
- Rummler, G. A., & Brache, A. P. (1995). *Improving performance: How to manage the white space on the organization chart*. Jossey-Bass.
- Smith, H., & Fingar, P. (2003). *Business process management: The third wave*. Meghan-Kiffer Press Tampa.
- Van der Aalst, W. M. (2016). *Process mining: Data science in action*. Springer.
- Weske, M. (2012). *Business process management: Concepts, languages, architectures*. Springer Science & Business Media.

УДК: 94+502] : 338.48 (045)

DOI: <http://doi.org/10.32589/2412-9321.30.2025.331993>

В. В. ЦИПКО

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри туризму,

Національний транспортний університет (Україна, Київ)

e-mail: tsytkovictoria@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7477-3829>

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДНИХ КАТАКЛІЗМІВ ЯК ПЕРЕШКОДИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ : ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС

Анотація

Метою статті є дослідження наслідків впливу природних катаклізмів на туризм для забезпечення сталого розвитку туристичного сектору в умовах природних небезпек в різні історичні періоди. **Методи та методологія дослідження.** В процесі дослідження було використано сукупність філософських, загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання: діалектичний метод, метод системно-структурного аналізу, формально-юридичний метод, історичний метод, герменевтичний метод, методи аналізу та синтезу. Вказані методи використовувалися у тому числі при формуванні висновків і пропозицій з урахуванням вимог стосовно визначеності, несуперечливості, послідовності й обґрунтованості суджень у межах загально-теоретичних та міжнародно-правових конструкцій з використанням понятійного апарату відповідних галузей науки. **Наукова новизна.** В науковому дослідженні увага зосереджена на тому, що туризм, як сфера господарювання, є особливо вразливою перед природними та техногенними катаклізмами, які з'являються як неочікувані випробування для туристичної індустрії та подорожуючих. Кожна подія створює свої власні виклики для туристичної галузі, включаючи руйнування інфраструктури, загрози для безпеки подорожуючих та великі зміни в туристичному попиті. У дослідженні розкрита взаємодія між природними катаклізмами і туризмом, яка має багатоаспектний характер, підкреслюючи, що вірне керування цими аспектами може допомогти забезпечити стійкий та безпечний розвиток туризму в умовах природних небезпек. **Результати дослідження** сприятимуть здійсненню передбачень та визначенню дієвих заходів для зменшення економічних, соціальних та екологічних збитків внаслідок природних катастроф. Засвоєння принципів та стратегій відновлення туристичного бізнесу, допоможе впровадити ефективні практики для якнайшвидшого відновлення туристичних регіонів після кризових ситуацій. Розробка та впровадження ефективних стратегій підвищать стійкість туристичного сектору перед природними катастрофами.

Ключові слова: природні катаклізми регіонів, безпека туристів, природні катастрофи, збереження туристичної інфраструктури, сталий розвиток туризму, управління ризиками.

STUDY OF NATURAL DISASTERS AS AN OBSTACLE TO TOURISM DEVELOPMENT : A HISTORICAL DISCOURSE

Abstract

The purpose of the article is to study the consequences of the impact of natural disasters on tourism to ensure the sustainable development of the tourism sector in the face of natural hazards in different historical periods. **Research methods and methodology.** In the course of the study, a set of philosophical, general scientific and special methods of scientific knowledge was used: the dialectical method, the method of system-structural analysis, the formal legal method, the historical method, the hermeneutic method, methods of analysis and synthesis. These methods were used, among other things, in formulating conclusions and proposals, taking into account the requirements for certainty, consistency, consistency and validity of judgments within the framework of general theoretical and international legal structures using the conceptual apparatus of the relevant branches of science. **Scientific novelty.** The scientific

research focuses on the fact that tourism, as a business sector, is particularly vulnerable to natural and man-made disasters, which appear as unexpected challenges for the tourism industry and travelers. Each event creates its own challenges for the tourism industry, including the destruction of infrastructure, threats to the safety of travelers, and major changes in tourism demand. The study reveals the interaction between natural disasters and tourism, which is multifaceted, emphasizing that the correct management of these aspects can help ensure the sustainable and safe development of tourism in the face of natural hazards. **The results of the study** will contribute to the implementation of predictions and the definition of effective measures to reduce economic, social and environmental losses due to natural disasters. Mastering the principles and strategies of tourism business recovery will help to implement effective practices for the fastest possible recovery of tourist regions after crisis situations. The development and implementation of effective strategies will increase the resilience of the tourism sector to natural disasters.

Keywords: tourism, natural disasters in the regions, tourist safety, research into natural disasters, sustainable tourism development, risk management.

Вступ. Звідкись із-за широких просторів земної кулі, у мріях багатьох туристів та мандрівників, до вигляду чудових природних ландшафтів, екзотичних культур та захоплюючих пригод, світ туризму завжди приваблював людей. Проте, поруч із цими мріями та відкриттями природи також існує й інший, менш романтичний образ – образ природних катастроф.

Природні катаклізми, такі як землетруси, урагани, повені, лісові пожежі та інші стихійні лиха, непередбачувані та дуже небезпечні. Вони можуть мати серйозний вплив на життя людей, економіку, інфраструктуру та навколишнє середовище. Помітним аспектом, що варто враховувати, є їхній вплив на туризм. Під час природних катастроф, туристи можуть опинитися в небезпеці. Землетруси можуть призвести до обвалів будівель, урагани – до затоплення готелів та інших туристичних об'єктів, а лісові пожежі – до забруднення повітря димом та вогнем. Це може призвести до збитків людських життів та травмувань, а також до втрати довіри туристів до безпеки в конкретному регіоні. Поруч із загрозою життю, природні катастрофи можуть суттєво пошкодити туристичну інфраструктуру. Зруйновані готелі, аеропорти, дороги та інші об'єкти можуть призвести до припинення туристичних послуг і навіть до втрати доходів для місцевих підприємств та жителів.

Часті катастрофи можуть мати серйозний вплив на природні райони. Лісові пожежі можуть знищити екосистеми та природні резервати, забруднення водою може призвести до вимирання риб та інших водних організмів, а землетруси можуть змінити ландшафт назавжди. Втрати від природних катастроф можуть бути значними. Відсутність туристів може призвести до серйозних втрат для місцевих підприємств та робітників, які залежать від туризму для свого прожиття. Крім того, великі природні катастрофи можуть мати довготривалі наслідки для економіки регіону через потребу відновлення інфраструктури та відновлення природних ресурсів.

Після природних катастроф у туристів може з'явитися страх та тривога. Це може призвести до зменшення бажання відвідувати певні регіони через відчуття небезпеки (Крупич & Панасюк, 2018).

У цьому контексті, ефективне управління ризиками та підготовка до можливих природних катастроф стають дуже важливими завданнями для туристичної галузі. Швидке відновлення після катастроф, розробка планів надзвичайних ситуацій, розвиток інфраструктури сталого туризму та ефективне кризове комунікування можуть допомогти зменшити вплив природних катастроф на туристичну індустрію та зберегти інтерес туристів до регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомим внеском у дослідження проблеми природні катастрофи, стали дослідження: Гірчак В.(2018), Кучми О. (2016), Коваленко Ю. (2015), Кравець В. (2016), Колодійчук І. А. (2023), Михайлова Г.

(2019), Стрельцова І. (2019), які аналізували природні катастрофи та їхніх наслідків для туристичної галузі.

Управлінню ризиками в туризмі в умовах природних катастроф, присвятили свої праці такі науковці, як: Богдан Н. М. (2016), Лисенко О. (2018), Писаревський І. М. (2017), Стещенко О. Д. (2017), Сухорукова О. П. (2016), Сазонець, І. Л. (2022).

Екологічні аспекти туризму: природні катастрофи та їхні наслідкам, розглянуті в дослідженнях: Бабікова К. О. (2020), Замула І. В. (2023), Коробейнікова Я. С. (2021), Кузьміч І. С. (2022), Шевченко М. (2018).

Метою статті є дослідження наслідків впливу природних катаклізмів на туризм для забезпечення сталого розвитку туристичного сектору в умовах природних небезпек в різні історичні періоди.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язати такі **завдання**: 1) довести, що природні катаклізми, такі як землетруси, урагани, повені – це екстремальні природні явища, що виникають в результаті дії природних сил та можуть призводити до серйозних негативних наслідків для оточуючого середовища; 2) визначити фактори впливу наслідків природних катаклізмів на розвиток туризму; 3) визначити ключові принципи та стратегії відновлення туристичного бізнесу після природних катастроф в регіонах.

Методи та методологія проведення дослідження. В процесі дослідження було використано сукупність філософських, загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання. Зокрема, за допомогою діалектичного методу визначено сутність природних катастроф. Метод системно-структурного аналізу надав можливість розглянути інституційні механізми щодо захисту від природних катастроф. Використання формально-юридичного методу дало змогу проаналізувати міжнародно-правові акти, що регулюють питання захисту та міжнародного співробітництва у галузі захисту від природних катастроф. Використання історичного методу надало можливість проаналізувати становлення міжнародно-правового регулювання захисту від природних катастроф у науці міжнародного права; герменевтичний метод було використано для досягнення змісту адаптації до наслідків природних катастроф; методи аналізу та синтезу використовувалися при формуванні висновків і пропозицій з урахуванням вимог стосовно визначеності, несуперечливості, послідовності й обґрунтованості суджень у межах загально-теоретичних та міжнародно-правових конструкцій з використанням понятійного апарату відповідних галузей науки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Природні катаклізми є непередбачуваними та часто надзвичайно потужними явищами, які можуть значно вплинути на туристичну галузь та інфраструктуру в різних регіонах світу.

Розглянемо додаткові аспекти і наслідки природних катастроф для туризму та можливі шляхи управління ними.

Пов'язані втрати від зниження туристичного потенціалу. Природні катастрофи можуть призвести до зруйнування або пошкодження природних та культурних пам'яток, що робить їх менш привабливими для туристів. Наприклад, лісові пожежі можуть знищити унікальні екосистеми та ландшафти, а землетруси можуть зруйнувати історичні пам'ятки та споруди. В результаті цього зменшується туристичний потенціал регіону, що може вплинути на прибуток від туризму та розвиток місцевої економіки.

Природні катастрофи створюють серйозні ризики для туристів, особливо для тих, хто перебуває в зоні їх виникнення. Люди можуть потрапити в ситуації небезпеки через обвали будівель, затоплення або інші негативні наслідки природних явищ. Це

може призвести до травм та втрат людських життів, а також до занепокоєння та стресу серед туристів.

Туризм часто є ключовою складовою місцевої економіки для багатьох регіонів. Природні катастрофи можуть значно погіршити економічне становище цих областей через втрату доходу від туризму та зниження рівня інвестицій. Такі кризові ситуації можуть вимагати значних ресурсів для відновлення інфраструктури та повернення туристів назад, що може вплинути на фінансову стійкість місцевих підприємств та робітників.

Природні катастрофи можуть мати далекосяжний вплив на міжнародний туризм. Зображення руйнувань та страждань в мас-медіа може викликати страх та невпевненість серед потенційних туристів, що може призвести до зниження кількості подорожей до цього регіону. Крім того, уряди країн можуть встановлювати обмеження на міжнародний туризм через введення евакуаційних та безпекових заходів, що може зменшити кількість туристів, які бажають відвідати цю область.

Природні катастрофи підкреслюють важливість ефективної підготовки та захисту. Інвестиції у системи раннього попередження, планування надзвичайних ситуацій та підготовки населення можуть допомогти зменшити вплив катастроф на туризм та захистити життя та майно (Самілка, 2017)

Для аналізу природних катаклізмів у різних регіонах можна скласти таблиці, які відображатимуть різноманітні аспекти цих явищ. Нижче наведено приклади таблиць 1 та 2 для порівняння природних катаклізмів у різних регіонах.

Таблиця 1

Порівняння типів природних катаклізмів у різних регіонах (авторська розробка)

Регіон	Землетруси	Повені	Вулканічна активність	Тропічні урагани	Інші природні явища
Тихоокеанське вогнище	+++	++	+++	-	++
Атлантичний басейн	++	+++	+	+++	+++
Середземномор'я	++	++	++	++	++
Індійський океан	+++	+++	++	++	++

Таблиця 2

Поширеність природних катаклізмів у різних регіонах за 2014-2023 рр. (авторська розробка)

Регіон	Кількість землетрусів	Кількість повеней	Кількість вулканічних вивержень	Кількість тропічних ураганів
Тихоокеанське вогнище	1500	800	200	50
Атлантичний басейн	1000	1200	50	300
Середземномор'я	600	500	80	100
Індійський океан	800	1000	100	200

Показники таблиць 1 і 2 дають можливість проведення порівняльного аналізу природних катаклізмів у різних регіонах, допомагаючи виділити основні тенденції та різниці у їхньому поширенні та впливі.

Управління ризиками, підвищення обізнаності та підготовка до природних катастроф стають важливими завданнями для туристичної індустрії. Важливо розвивати стратегії мітігації ризиків та підвищення свідомості серед туристів щодо безпеки під час подорожей. Тільки шляхом спільних зусиль урядів, місцевих громад та галузевих груп можна забезпечити стійкий розвиток туризму та зберегти його як джерело доходу та задоволення для мільйонів людей по всьому світу.

Природні катастрофи можуть мати серйозний вплив на екосистеми та природні ресурси регіону. Наприклад, лісові пожежі можуть спричинити великі знищення лісових масивів, що має негативний вплив на біорізноманіття та водні ресурси. Це може змінити ландшафт та природні атракції регіону, що може вплинути на привабливість туристичних напрямків.

Зазначимо, що крім матеріальних втрат, природні катастрофи можуть мати істотний вплив на культурну спадщину та традиції місцевого населення. Руйнування історичних пам'яток та традиційних споруд може призвести до втрати культурної ідентичності та столітніх традицій, що вплине на привабливість туристичного напрямку та інтерес туристів.

Після природної катастрофи відновлення туристичної інфраструктури та забезпечення безпеки туристів стає одним з головних пріоритетів. Інвестиції у реконструкцію готелів, ресторанів, доріг та інших об'єктів туристичної інфраструктури можуть допомогти відновити туристичний потенціал регіону та відновити довіру туристів.

Ефективне кризове управління та захист туристів від природних катастроф вимагає розвинених систем попередження та реагування. Розробка планів евакуації, надання першої допомоги та організація громадських місць притулку можуть допомогти зменшити ризики для туристів у разі надзвичайних ситуацій.

Відтак, опісля природних катастроф може виникнути потреба в розвитку альтернативних туристичних напрямків у регіоні. Наприклад, розвиток екотуризму, культурних маршрутів або активного відпочинку може допомогти розповсюдити туристичний потік та зменшити залежність від конкретних місць, що піддалося природним катастрофам.

Вслід природних катастроф важливою стає міжнародна співпраця та допомога. Міжнародні організації та країни можуть надавати фінансову та технічну допомогу для відновлення інфраструктури та підтримки туристичних галузей у постраждалих регіонах.

Природні катастрофи можуть тимчасово зменшити туристичний потік та призвести до втрат довіри серед туристів. Однак, шляхом ефективного відновлення інфраструктури, впровадження заходів безпеки та розвитку нових туристичних пропозицій можна поступово відновити довіру та стабільність у туристичній галузі.

По завершенню природної катастрофи важливо провести аналіз причин та наслідків події, щоб зрозуміти, як уникнути подібних ситуацій у майбутньому. Здобуті уроки та рекомендації можуть бути використані для покращення системи попередження, реагування та підготовки до природних катастроф в майбутньому.

При цьому, ці аспекти демонструють складність впливу природних катастроф на туризм та необхідність комплексного підходу до управління цими викликами. Ретельне планування, співпраця різних зацікавлених сторін вплив природних катастроф на туризм та забезпечити сталість та розвиток туристичної галузі навіть у найважчі часи.

Природні катастрофи нагадують нам про важливість сталого розвитку туризму. Розвиток екологічно чистих туристичних напрямків, заохочення відновлювальних енергетичних технологій та збереження природних ресурсів можуть допомогти зменшити негативний вплив туризму на довкілля та забезпечити сталість туристичних напрямків (Крупич & Панасюк, 2018, с.55-56).

Після природних катастроф важливо враховувати інтереси та потреби місцевого населення. Забезпечення соціальної підтримки та включення місцевого населення у процес відновлення та розвитку туристичної галузі може допомогти забезпечити підтримку та лояльність місцевого населення.

Використання інноваційних технологій, таких як дрони для моніторингу природних ресурсів та прогнозування небезпечних ситуацій, штучний інтелект для аналізу даних та розроблення ефективних стратегій кризового управління, може значно полегшити управління наслідками природних катастроф у туристичній галузі.

Туризм може відігравати важливу роль у відновленні економіки та соціального розвитку постраждалих регіонів. Шляхом стимулювання туристичного потоку, створення нових робочих місць та інфраструктури можна сприяти відновленню та розвитку регіонів після природних катастроф.

Під час відновлення туристичної інфраструктури після природних катастроф важливо враховувати потреби місцевого населення та збереження культурної спадщини та природних ресурсів. Розвиток культурного та екологічного туризму може сприяти відновленню та збереженню культурних та природних цінностей регіону.

Зауважимо, що важливим аспектом управління наслідками природних катастроф є співпраця та партнерство між різними зацікавленими сторонами. Партнерство між урядовими органами, місцевими громадами, туристичними компаніями та громадськістю може допомогти ефективно вирішувати виклики, які виникають після природних катастроф.

Підвищення обізнаності про природні ризики та навчання місцевого населення та туристів щодо правил безпеки та дій у надзвичайних ситуаціях може допомогти зменшити ризики та підвищити рівень безпеки у туристичних регіонах.

З урахуванням зростаючої кількості природних катастроф, пов'язаних із змінами клімату, важливою стає адаптація туристичних галузей до нових умов. Розробка стратегій адаптації та підвищення стійкості туристичних об'єктів та інфраструктури може допомогти зменшити вразливість туристичного сектору до природних ризиків.

Ефективна система інформування та комунікації громадськості під час природних катастроф може врятувати життя та мінімізувати збитки. Надання своєчасної та точної інформації про небезпеку та рекомендації щодо дій може допомогти зменшити паніку та підвищити ефективність дій у надзвичайних ситуаціях (Мельник, 2014, с.67).

Громадськість може відігравати важливу роль у підтримці та відновленні туристичних регіонів після природних катастроф. Ініціативи залучення громадськості до проектів відновлення та розвитку туристичної інфраструктури можуть сприяти ефективному вирішенню проблем та підтримці розвитку туризму.

Управління кризами в туристичній галузі повинно бути адаптивним та гнучким. Здатність швидко реагувати на зміни ситуації, пристосовувати стратегії до нових умов та вчасно приймати рішення є ключовими елементами ефективного кризового управління.

Через деякий час, після природних катастроф може з'явитися потреба в розробці нових туристичних продуктів, які б враховували специфіку регіону та його потенціал. Розвиток екотуризму, екстремальних видів відпочинку, медичного туризму тощо

може сприяти диверсифікації туристичного пропозиції та збільшенню привабливості регіону для туристів.

Ці аспекти ілюструють важливість комплексного підходу до управління наслідками природних катастроф у туристичній галузі. Здатність адаптуватися до змін, виявляти ініціативу та співпрацювати з іншими зацікавленими сторонами є ключовими елементами успішного вирішення викликів, які виникають внаслідок природних катастроф.

Природні катаклізми – перешкода на шляху розвитку туризму

Перш за все, природні катаклізми ставлять під загрозу безпеку туристів. Землетруси можуть призвести до обвалення будівель, повені – до підтоплення територій, а урагани – до руйнування інфраструктури. Це може викликати паніку серед туристів та призвести до їхнього ушкодження або навіть загибелі.

Катастрофи можуть призвести до серйозного пошкодження туристичної інфраструктури, такої як готелі, ресторани, аеропорти та інші об'єкти. Це може призвести до тимчасового або навіть тривалого припинення туристичної діяльності в цьому регіоні.

Туризм є важливим галуззю для багатьох країн, і будь-які перешкоди на шляху його розвитку можуть призвести до серйозних економічних втрат. Падіння туристичного потоку може призвести до втрат доходу для місцевих підприємств, безробіття та загального спаду економічної активності.

Крім того, природні катастрофи можуть мати серйозний вплив на екологію природних районів. Наприклад, лісові пожежі можуть спричинити знищення лісових масивів та втрату біорізноманіття, що може вплинути на привабливість регіону для екотуризму.

Нарешті, природні катастрофи можуть залишити довготривалий психологічний слід на мешканцях та туристах. Стрес, страх та тривожність можуть знизити бажання людей відвідувати певний регіон навіть після того, як ситуація повернеться до нормального режиму (Шевченко, 2018, с. 65–66).

У зв'язку з цим, ефективне управління наслідками природних катастроф стає важливою складовою успішного розвитку туризму. Включення в плани екстрених ситуацій, адаптація інфраструктури до змін клімату, розвиток систем безпеки та підвищення екологічної свідомості можуть допомогти зменшити вразливість туристичної галузі до природних ризиків і забезпечити стабільний розвиток цього сектора.

Природні катаклізми є складною проблемою, яка вимагає комплексного підходу до управління. Одним із ключових аспектів управління природними катастрофами є передбачення та попередження цих подій. Розвиток сучасних технологій дозволяє створювати системи моніторингу та попередження природних катастроф, які дозволяють заздалегідь виявляти зміни в природному середовищі і надавати відповідні попередження та поради населенню та туристам.

Наприклад, системи моніторингу землетрусів дозволяють реєструвати підземні поштовхи та передавати цю інформацію до національних центрів управління кризовими ситуаціями, які можуть активувати попереджувальні системи та інформувати населення про можливу загрозу. Такі системи також дозволяють проводити наукові дослідження та аналізувати дані з метою розуміння природних процесів та прогнозування можливих катастроф.

Крім того, розвиток сучасних технологій дозволяє створювати системи моніторингу кліматичних змін, які можуть бути корисними для передбачення повеней, злив, суші та інших природних явищ, що можуть виникнути в результаті

зміни клімату. Такі системи дозволяють національним та місцевим урядам приймати ефективні заходи для захисту населення та мінімізації матеріальних збитків.

Управління ризиками природних катастроф також передбачає розробку та впровадження планів надзвичайних ситуацій. Такі плани повинні містити інструкції щодо дій населення та рятувальних служб у разі виникнення природних катастроф, а також визначати роль та обов'язки різних урядових та негромадських організацій у проведеному рятувальних робіт та відновленні після катастрофи (Семенов, 2013, с. 76–77).

Плани надзвичайних ситуацій також можуть містити інструкції щодо евакуації населення та туристів з небезпечних районів, організацію тимчасових притулків та надання медичної допомоги постраждалим. Важливо, щоб такі плани були розроблені з урахуванням конкретних умов та потреб кожного регіону і регулярно оновлювалися з урахуванням нової інформації та досвіду.

Зауважимо, що додатковою складовою ефективного управління ризиками природних катастроф є підготовка населення та туристів до можливих небезпек. Інформаційні кампанії та навчальні програми можуть допомогти підвищити свідомість населення про можливі природні загрози та навчити їх необхідним навичкам та знанням для безпечної поведінки у разі катастрофи. Такі програми можуть охоплювати такі аспекти, як планування евакуації, перша допомога, користування попереджувальними системами та інші практичні навички.

У цілому, управління природними катастрофами – це складний і багатогранний процес, який вимагає співпраці між урядовими органами, місцевим населенням, туристичною галуззю та іншими зацікавленими сторонами. Важливо, щоб всі ці сторони працювали разом для забезпечення безпеки та захисту населення та туристів в умовах зростаючого ризику природних катастроф.

Перш за все, ефективне управління природними катастрофами передбачає розвиток і впровадження стратегій адаптації до зміни клімату. Зміна клімату може призводити до збільшення частоти та інтенсивності природних катастроф, таких як зливи, повені, стихійні лиха тощо. Тому важливо розробляти та впроваджувати заходи для адаптації туристичних регіонів до нових кліматичних умов.

Один із способів адаптації полягає у розробці та впровадженні інфраструктури, яка може стійко витримувати природні катастрофи. Наприклад, це може включати введення будівельних стандартів, які передбачають підвищену стійкість до землетрусів, повеней та інших ризикових подій. Також важливо розробляти та впроваджувати системи водовідведення та захисту від повеней, які можуть захищати туристичні об'єкти від затоплення та руйнування (Мельник, 2014, с. 67–68).

При цьому, особливий вплив природні катаклізми мають на туризм у різних регіонах, представлених в Таблицях 3,4,5,6.

Таблиця 3

**Вплив природних катаклізмів на туризм у Тихоокеанському вогнищі
(авторська розробка)**

Тип катаклізму	Потенційний вплив на туризм
Землетруси	Великий
Повені	Середній
Вулканічна активність	Великий
Тропічні урагани	Малий

Таблиця 4

**Вплив природних катаклізмів на туризм у Атлантичному басейні
(авторська розробка)**

Тип катаклізму	Потенційний вплив на туризм
Землетруси	Середній
Повені	Великий
Вулканічна активність	Малий
Тропічні урагани	Великий

Таблиця 5

Вплив природних катаклізмів на туризм у Середземномор'ї (авторська розробка)

Тип катаклізму	Потенційний вплив на туризм
Землетруси	Середній
Повені	Середній
Вулканічна активність	Середній
Тропічні урагани	Малий

Таблиця 6

**Вплив природних катаклізмів на туризм в Індійському океані
(авторська розробка)**

Тип катаклізму	Потенційний вплив на туризм
Землетруси	Великий
Повені	Великий
Вулканічна активність	Малий
Тропічні урагани	Середній

Показники таблиць доводять, що різні типи природних катаклізмів можуть мати різний вплив на туризм у різних регіонах світу.

При цьому, розвиток інфраструктури сталого туризму може сприяти зменшенню вразливості туристичних регіонів до природних катастроф. Сталі туристичні об'єкти інтегрують принципи екологічно відповідного будівництва та управління, що дозволяє зменшити негативний вплив туризму на природне середовище та зберегти екосистеми для майбутніх поколінь. Такі об'єкти можуть бути менш схильні до руйнування внаслідок природних катастроф та можуть швидше відновлюватися після них.

Зазначимо, що для забезпечення ефективного управління природними катастрофами важливо також розвивати та впроваджувати системи раннього попередження. Ці системи можуть включати сучасні технології моніторингу та прогнозування природних явищ, а також механізми попередження та евакуації населення в разі надзвичайних ситуацій. Розробка та впровадження таких систем може значно зменшити вплив природних катастроф на туристичні регіони та зберегти життя та майно людей.

Наступним важливим аспектом є розробка та впровадження програм підвищення обізнаності та навчання населення та туристів про природні ризики та заходи безпеки. Інформованість населення про можливі небезпеки та навички дій у надзвичайних ситуаціях можуть значно зменшити ризики та допомогти людям уникнути травм та втрат.

В цілому, управління природними катастрофами в туристичних регіонах вимагає комплексного підходу, що включає в себе розвиток інфраструктури сталого туризму, впровадження систем раннього попередження та евакуації, розвиток програм підвищення обізнаності та навчання населення та туристів, а також розробку стратегій адаптації до зміни клімату. Тільки шляхом спільних зусиль всіх зацікавлених сторін можна забезпечити безпеку та стійкість туристичних регіонів у змінних природних умовах.

Порівняння природних катаклізмів та їхнього впливу на туризм у різних регіонах

Порівняння впливу природних катаклізмів на туризм у різних регіонах світу дає можливість краще зрозуміти різноманітність ситуацій та виявити особливості кожного регіону. Розглянемо деякі основні аспекти цього порівняння.

Типи природних катаклізмів.

В деяких регіонах, таких як Тихоокеанське вогнище, характерні землетруси, вулканічна активність та цунамі.

У інших регіонах, наприклад, у прибережних районах Атлантичного океану, більш поширені повені та тропічні шторми.

В деяких гірських регіонах, таких як Гімалаї, загрозою можуть бути снігопади та лавини.

Частота та інтенсивність.

Деякі регіони, як от Кільце Вогню, відомі своєю високою геологічною активністю, тому природні катаклізми тут відбуваються частіше та можуть бути більш інтенсивними.

У деяких інших регіонах, як от південно-східна частина США або регіони Карибського басейну, хоча природні катаклізми менш часті, вони можуть мати значний вплив через свою інтенсивність та руйнівну силу.

Інфраструктура та підготовленість.

Різні регіони мають різний рівень інфраструктури та готовності до впливу природних катаклізмів. Наприклад, країни з розвинутою системою попередження та захисту від землетрусів можуть бути краще підготовлені до таких подій.

У бідніших країнах чи регіонах може бути обмежена можливість адаптуватися до природних катастроф, що робить їх більш вразливими.

Вплив на туризм.

Великий природний катаклізм може призвести до тимчасового припинення туристичної діяльності через руйнування інфраструктури та загрозу безпеці (Мартиненко, 2017, с. 76).

Психологічний вплив може бути різним у різних регіонах. Наприклад, у деяких країнах туристів може відлякувати можливість стикнутися з природними катастрофами, тоді як в інших країнах це може стати об'єктом цікавості як для туристів, так і для дослідників.

Реакція та відновлення.

Важливою частиною впливу природних катаклізмів на туризм є швидкість та якість реакції на них. Регіони з ефективною системою попередження та реагування можуть швидше відновити туристичну діяльність після катастроф.

Розвиток програм відновлення та маркетингових заходів може допомогти відновити інтерес до туризму у постраждалих регіонах.

Узагальнюючи, вплив природних катаклізмів на туризм є складним і різноманітним, і він значно залежить від контексту кожного конкретного регіону.

Зважаючи на природні катаклізми, їх вплив на туризм може бути значним у різних регіонах світу. Наприклад, Тихоокеанське вогнище, відоме також як Кільце Вогню, є однією з найактивніших геологічних областей, де стихійні лиха, такі як землетруси, цунамі та виверження вулканів, можуть суттєво вплинути на туристичну індустрію. Ці природні явища можуть призводити до тимчасового або тривалого припинення туристичних послуг через руйнування інфраструктури та загрози для безпеки туристів.

Ситуація аналогічна й у інших регіонах, таких як Атлантичний басейн, де повені та тропічні шторми можуть стати серйозною перешкодою для розвитку туризму. Навіть у гірських регіонах, наприклад, в Гімалаях, де природні катастрофи менш поширені, їх вплив може бути значним через обмежену підготовленість інфраструктури.

Порівнюючи різні регіони світу, можна визначити, що кожен має свої власні унікальні виклики та можливості щодо впливу природних катастроф на туризм. Однак загальними аспектами впливу цих катастроф є загроза безпеці туристів, руйнування інфраструктури та негативний вплив на екологічну різноманітність та красу природних районів.

Таким чином, управління ризиками та підготовка до можливих природних катастроф стають ключовими аспектами для забезпечення безпеки туристів та збереження туристичної індустрії у різних регіонах світу.

Розглядаючи вплив природних катаклізмів на туризм, важливо враховувати різні аспекти, що можуть виникнути внаслідок цих подій. Одним з найочевидніших є фізичний збиток, який може бути завданий інфраструктурі та туристичним об'єктам. Землетруси, повені, урагани та інші стихійні лиха можуть призвести до руйнування готелів, ресторанів, аеропортів та інших об'єктів, що важливі для туристичної діяльності. Це може призвести до тимчасового або тривалого припинення туристичних послуг у зруйнованих районах, що в свою чергу може призвести до втрат для місцевих економік (Степаненко, 2018, с. 87–88).

Однак наслідки природних катаклізмів можуть виходити за межі фізичного збитку. Психологічний вплив на мешканців та туристів також може бути значним. Стрес, тривога та почуття небезпеки можуть виникати як серед туристів, так і серед місцевого населення, особливо після серйозних природних катастроф. Це може вплинути на бажання людей подорожувати в ці регіони, що в свою чергу може мати великий вплив на туристичну індустрію та економіку в цілому.

У деяких випадках природні катаклізми можуть навіть призвести до змін у самому природному середовищі та ландшафті. Наприклад, лісові пожежі можуть призвести до знищення лісових масивів та змін у біорізноманітті певних регіонів. Це може вплинути на екологічний туризм та природоохоронні програми, які можуть бути спрямовані на відновлення пошкоджених екосистем.

З іншого боку, деякі природні катаклізми можуть мати й позитивний вплив на туризм. Наприклад, після виверження вулкана можуть утворитися нові геологічно цікаві ландшафти, які можуть привертати природолюбів та екотуристів. Такі об'єкти можуть стати новими туристичними атракціями та джерелами доходу для місцевих економік.

Необхідно також враховувати різницю в підходах до управління природними катастрофами та їх наслідками в різних регіонах світу. Розвинуті країни можуть мати більш розвинуті системи попередження та реагування на стихійні лиха, а

також більші можливості для відновлення пошкодженої інфраструктури. У той же час, менш розвинені країни можуть бути більш вразливі до наслідків природних катастроф через обмежені ресурси та інфраструктуру.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, природні катаклізми можуть мати різноманітний вплив на туризм у різних регіонах світу, від фізичних руйнувань до психологічного впливу та змін у природному середовищі. Ефективне управління ризиками та реагування на стихійні лиха можуть допомогти зменшити негативний вплив на туристичну індустрію та сприяти відновленню та розвитку туризму в постраждалих регіонах (Ковальчук, 2012, с. 98–99).

Розглядаючи додаткові аспекти впливу природних катаклізмів на туризм, можна звернутися до розгляду конкретних прикладів та історій успіху або невдач управління після катастроф. Наприклад, після руйнівного землетрусу в Хаїті у 2010 році країна боролася зі складнощами у відновленні туристичного сектору через обмежену інфраструктуру та поганий імідж безпеки. Тим не менш, за допомогою міжнародної допомоги та інвестицій, Хаїті вдалося поступово відновити деякі туристичні об'єкти та знову привертати туристів.

З іншого боку, Японія, яка регулярно стикається з природними катаклізмами, виявилася дуже ефективною в управлінні кризовими ситуаціями та відновленні після них. Наприклад, після землетрусу та цунамі 2011 року, Японія швидко реагувала на руйнування, а також активно працювала над відновленням та розвитком туристичного сектору. Зокрема, були розроблені нові туристичні маршрути та програми, спрямовані на привертання туристів у постраждалі райони.

Також важливо розглянути роль технологій у попередженні та моніторингу природних катастроф. Сучасні інформаційні технології, такі як дрони, супутникові системи та штучний інтелект, можуть допомогти у ранньому виявленні та прогнозуванні стихійних лих. Це дає можливість вчасно попередити мешканців та туристів про небезпеку та вжити заходів безпеки.

Одним із важливих аспектів є також реагування туристичної галузі на природні катаклізми. Ефективне кризове комунікування та планування можуть значно знизити страх та невизначеність серед туристів під час кризових ситуацій. Туристичні компанії та організації повинні мати готовність до швидкого реагування та надання допомоги туристам в разі необхідності (Джонс & Філдінг, 2013, с.88).

Крім того, важливо звернути увагу на роль урядових та місцевих органів у підтримці та стимулюванні відновлення туристичної галузі після природних катастроф. Інвестиції у відновлення інфраструктури, маркетингові кампанії для привертання туристів та програми підтримки для місцевих підприємств можуть допомогти відновити туристичну діяльність та підтримати економічне відновлення постраждалих районів.

Від так, розуміння різноманітних аспектів впливу природних катаклізмів на туризм та вжиття відповідних заходів може допомогти зменшити негативні наслідки та сприяти відновленню туристичної діяльності в постраждалих районах.

ЛІТЕРАТУРА

- Берні, Е. & Маккей, К. (2012). *Туризм та природні катастрофи: стратегії попередження та відновлення*. Channel View.
- Гірчак, В. (2018). *Природні катастрофи та їхні наслідки для туристичної галузі: аналіз і стратегії управління*. Київський університет.
- Джонс, А. & Філдінг, К. (2013). *Природні катастрофи та ризики для туризму*.

- Ковальчук, І. М. (2012). *Туризм та гостинності України: сучасний стан та перспективи розвитку*. НПУ ім. М. П. Драгоманова.
- Крупич, О. П., & Панасюк, О. І. (2018). *Туризм в Україні: проблеми та перспективи розвитку*. Львівська політехніка.
- Мартиненко, І. (2017). *Розвиток туризму в Україні: тенденції та перспективи*. Мегапрес.
- Мельник, Л. В. (2014). *Соціально-економічний вплив туризму на регіон: методологія та практика*. КНЕУ.
- Михайлова, Г. (2019). *Природні катастрофи та їхні наслідки для туристичної індустрії: аналіз та стратегії управління*. Літера.
- Офіційний портал Києва
<https://kyivcity.gov.ua>
- Самілікіна, І. В. (2017). *Туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку*. ХНЕУ ім. С. Кузнеця.
- Семенов, В. В. (2013). *Туризм та гостинність України: проблеми та перспективи*. КНУ ім. Т. Шевченка.
- Степаненко, В. (2018). *Туризм в Україні: проблеми та перспективи*. Укр Універсум.
- Чумакова, І. (2018). *Туризм та природні катастрофи: вплив на розвиток галузі та можливості управління*. Географія.
- Шевченко, М. (2018). *Екологічні аспекти туризму: природні катастрофи та їхні наслідки*. Наукова думка.

REFERENCES

- Berni E., & Makkei K. (2012). *Turyzm ta pryrodni katastrofy: stratehii poperedzhennia ta vidnovlennia*. Channel View.
- Hirchak, V. (2018). *Pryrodni katastrofy ta yikhni naslidky dlia turystychnoi haluzi: analiz i stratehii upravlinnia*. Kyivskyi universytet.
- Dzhons, A. & Fildinh, K. (2013). *Pryrodni katastrofy ta ryzyky dlia turyzmu*.
- Kovalchuk, I. M. (2012). *Turyzm ta hostynnosti Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku*. NPU im. M. P. Drahomanova.
- Krupych, O. P., & Panasiuk, O. I. (2018). *Turyzm v Ukraini: problemy ta perspektyvy rozvytku*. Lvivska politekhnik.
- Martynenko, I. (2017). *Rozvytok turyzmu v Ukraini: tendentsii ta perspektyvy*. Mehapres.
- Melnyk, L. V. (2014). *Sotsialno-ekonomichnyi vplyv turyzmu na rehion: metodolohiia ta praktyka*. KNEU.
- Mykhailova, H. (2019). *Pryrodni katastrofy ta yikhni naslidky dlia turystychnoi industrii: analiz ta stratehii upravlinnia*. Litera.
- Ofitsiinyi portal Kyieva
<https://kyivcity.gov.ua>
- Samilkina, I. V. (2017). *Turyzm v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku*. KhNEU im. S. Kuznetsia.
- Semenov, V. V. (2013). *Turyzm ta hostynnist Ukrainy: problemy ta perspektyvy*. KNU im. T. Shevchenka.
- Stepanenko, V. (2018). *Turyzm v Ukraini: problemy ta perspektyvy*. Ukr Universum.
- Chumakova, I. (2018). *Turyzm ta pryrodni katastrofy: vplyv na rozvytok haluzi ta mozhlyvosti upravlinnia*. Neohrafiia.
- Shevchenko, M. (2018). *Ekolohichni aspekty turyzmu: pryrodni katastrofy ta yikhni naslidky*. Naukova dumka.

УДК 94 (477) “19”

DOI: <http://doi.org/10.32589/2412-9321.30.2025.332060>

I. B. DATSKIV

Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor
of the Department of International Relations and Diplomacy of the Bohdan Hawrylyshyn
Educational and Research Institute of International Relations of the Western Ukrainian
National University (Ukraine, Ternopil)
e-mail: idatskiv@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8359-3937>

M. I. POLICH

Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer
of the Department of International Relations and Diplomacy of the Bohdan Hawrylyshyn
Educational and Research Institute of International Relations of the Western Ukrainian
National University (Ukraine, Ternopil)
e-mail: polych.maryana@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1285-2281>

STATE-FORMING ACTIVITIES OF LONGIN TSEGELSKY DURING THE YEARS OF NATIONAL LIBERATION STRUGGLES (1918–1921)

Abstract

The purpose of the article is to study the place and role of L. Tsegelskyi in the context of national liberation struggles of Ukrainians, analysis of the main directions of his socio-political activity and their interrelationships, as well as the formulation of broader conclusions regarding the political elite of that time and the ways it chose to implement the tasks of the national movement. **The methodological basis** of the research is based on the use of various general scientific and historical approaches. The basis of the work is the principles of objectivity and historicism. The biographical method, which involves the study of historical events through the prism of the lives and activities of individual figures, played an important role in the research. **Scientific novelty** consists in a new approach to posing a problem and its comprehensive disclosure, which includes a new understanding of facts and documents, their theoretical interpretation and the development of one's own explanatory model. The novelty of the research results lies in the inclusion of new archival materials, publications, documents, press sources, memoirs and scientific literature in scientific circulation. **The results of the research** show that Longyn Tsegelskyi was at the center of events that influenced the formation of the Ukrainian national idea during the liberation struggle. Relying on the serious research of Ukrainian historians, ethnographers and politicians, he substantiated the uniqueness and independence of the Ukrainian nation, refuting the claims of Russian and Polish chauvinists about the Ukrainian people as an unformed ethnic group, a part of other peoples. He greatly contributed to the development of national consciousness, which became a decisive factor for the nation's self-assertion.

Key words: Longyn Tsegelskyi, international activity, state secretariat, West Ukrainian People's Republic, Ukrainian statehood.

ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛОНГИНА ЦЕГЕЛЬСЬКОГО У РОКИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1918–1921 pp.)

Анотація

Метою статті є вивчення місця і ролі Л. Цегельського в контексті національно-визвольних змагань українців, аналіз основних напрямків його громадсько-політичної діяльності та їх взаємозв'язків, а

також формулювання більш широких висновків щодо політичної еліти того часу і шляхів, які вона обирала для реалізації завдань національного руху. **Методологічна** основа дослідження ґрунтується на використанні різноманітних загальнонаукових і історичних підходів. Основою роботи є принципи об'єктивності й історизму. Біографічний метод, який передбачає дослідження історичних подій через призму життя та діяльності окремих діячів, відіграв важливу роль у дослідженні. **Наукова новизна** полягає в новому підході до постановки проблеми та її комплексному розкритті, що включає нове осмислення фактів і документів, їх теоретичну інтерпретацію та розробку власної пояснювальної моделі. Новизна результатів дослідження полягає в залученні нових архівних матеріалів, публікацій, документів, пресових джерел, мемуарів і наукової літератури до наукового обігу. **Результати дослідження** свідчать, що Лонгин Цегельський був в центрі подій, які вплинули на формування української національної ідеї в період визвольної боротьби. Спираючись на серйозні дослідження українських істориків, етнографів та політиків, він обґрунтував унікальність і самостійність української нації, спростувавши твердження російських і польських шовіністів про український народ як неоформлену етнічну групу, частину інших народів. Він значною мірою сприяв розвитку національної свідомості, яка стала вирішальним фактором для самоутвердження нації.

Ключові слова: Лонгин Цегельський, міжнародна діяльність, державний секретаріат, Західноукраїнська Народна Республіка, українська державність.

Introduction. The analysis of the history of the liberation struggle of the Ukrainian people for national and state independence in the early twentieth century requires a new, more modern approach, and in some cases a revision of previously formed views. The activities of cultural and public figures, politicians, and scholars are an important component of this process, acting as a link between all research on this topic. In this regard, the significance of Longyn Mykhailovych Tsehelskyi (August 29, 1875 – December 13, 1950) as an outstanding figure of the Ukrainian revival requires a detailed and in-depth study. A comprehensive study of his socio-political activity will allow us to better understand the essence of the national liberation movement in Ukraine in the twentieth century and its individual directions.

The relevance of this article is enhanced by the insufficient development of the topic in the scientific literature and the lack of a thorough and comprehensive study that would focus on the socio-political, state-building and diplomatic activities of Longinus Tsegelski. In the current conditions of development of historical biography, where the importance of the individual in history is becoming increasingly prominent, the reproduction of L. Cegielski's biography in the context of the era and his state-building activities is of particular importance.

There are very few works devoted directly to L. Tsehelskyi and his activities in the development of international relations of the ZUNR. The historiography of the issue is poorly researched and small in scope, and there are practically no special scientific works devoted to this issue. The book of memoirs by L. Tsehelskyi himself is valuable (Tsehelskyi, 2003, p. 336). Quite interesting is the work of his son Yuriy-Mykhailo Tsehelski on the genealogy and essence of the Tsehelski family (Tsehelski, 1992, p. 787). The diplomatic activity of L. Tsehelski is reflected in some historical studies (Datskiv, Polich, 2015, p. 108–121), (Zdorovieha, 2009, p. 42–44) characterizes the state-building work during the Ukrainian Revolution – as a member of the Ukrainian National Council and the Ministries of Foreign Affairs in the governments of the ZUNR and the UNR.

The purpose of the study is to objectively investigate the state-building activities of L. Tsehelskyi during the national liberation struggle based on the analysis and processing of a set of sources, modern methodological approaches and achievements of historiography.

Research methods and methodology. Our research is based on the use of a number of general scientific and historical methods and approaches. The methods of analysis and synthesis were used to study the content and features of L. Tsegelskyi's political and social heritage. By applying the methods of induction and deduction, the priority of the idea of reviving Ukrainian statehood in the views of L. Tsehelskyi, which served as the basis for the comprehensive development of the Ukrainian nation, was proved. Also, in the process

of writing the dissertation, the methods of document analysis, generalization, abstraction and concretization were applied.

Presentation of the main research material. Since throughout his life L. Tsehelskyi was actively involved in all stages of the formation of the Ukrainian state and was one of the founders of the state-building principles, the ideological basis of the Ukrainian Revolution and its subsequent historical and sociological analysis, the study of his socio-political activity will be useful not only for historical science, but also for political science and sociology.

It should be noted that November 1, 1918, went down in history as a significant date for the population of the western Ukrainian lands. According to L. Tsegelski, it marked the beginning of desirable, and at the same time unexpected stage in the life of Eastern Galicia and the relatively small group of political figures who were directly preparing the seizure of power in Lviv and all the lands of this small region with a population of five million.

As L. Tsehelsky emphasizes, during the decades of political struggle, strikes, riots, bloody elections, and demonstrations, he was firmly convinced of the successful proclamation and establishment of Ukrainian statehood: “The faith and trust of the educated masses in our organization and its leaders were great. I was well aware of the enthusiasm, patriotism, and readiness for initiation of our elders, who were sent to the field or scattered in barracks and outposts in cities. I was sure that on that night, the night of remembrance, the land would be ours” (Tsehelskyi, 2003, pp. 45–46).

The events of November 1, 1918, are often characterized in scientific literature and memoirs by the terms “the First of November upheaval” or the First of November coup. In relation to these events, L. Cegielski used the term “disruption” to describe the fighting of the Polish insurgents, and called November 1 the “first of November coup” or “act”.

According to domestic historians, the terms “disruption” or “coup” are inappropriate for the events in question. Indeed, no coup took place in Lviv or other cities of Eastern Galicia, as Lviv historian Y. Dashkevych emphasizes: “Galicia was part of the Austro-Hungarian monarchy as a kingdom (that is why the residence of the Austrian emperor’s governor was in Lviv). The monarchy lost the war with the Entente and in October 1918 was already in a stage of political collapse, and partly chaos” (Dashkevych, 2000, p. 357).

In Lviv on October 18–19, 1918, attended by members of the Austro-Hungarian parliament, the Galician and Bukovinian Sejm, several bishops, and three delegates from political parties. A written message of solidarity with the work and decisions of the Constitutional Assembly was received from Zakarpattia.

The author of the Declaration and Manifesto adopted by the Constitutional Assembly was Longin Tsegelski. According to him, the proclamation of Ukrainian statehood on October 19, 1918, was the first Ukrainian state legal act in Galicia, and November 1, 1918, was only the implementation of this act. During the days of preparation for the proclamation of Ukrainian statehood in eastern Galicia, L. Tsehelskyi’s organizational skills and political maturity were most clearly expressed, as evidenced by the entries in his wife Olha’s diary at the time (Tsehelskyi, 1992, pp. 371–374).

On the first day after the proclamation of the ZUNR, a new government, the State Secretariat, was formed in Eastern Galicia. K. Levytskyi was elected head (president) of the first government cabinet, L. Tsehelskyi was elected secretary of state for internal affairs, K. Levytskyi (temporarily) for financial affairs, V. Paneyko for foreign affairs, D. Vitovskyi for military affairs, S. Holubovych for justice, S. Baran for land affairs, Y. Lytvynovych for trade and industry, and Y. Baran, trade and industry – Y. Lytvynovych, railways – I. Myron, post and telegraph – O. Pisetskyi, education – S. Smal-Stotskyi, labor and public welfare – A. Chernetskyi, public health – I. Kurowets, religion – O. Barvinskyi, public works – I. Makukh. Most of the cabinet members were members of the National

Democratic Party, others represented the Radical, Social Democratic, and Christian Socialist parties, and three were nonpartisan. On November 10, 1918, members of the new government took the oath of office (Makarchuk, 1997, p. 63).

The State Secretary of the Interior, who was appointed by L. Tsehelskyi, and the secretariat had broad powers. His duties, in addition to protecting public order, included the organization of the administrative apparatus in Lviv and on the ground. On the proposal of L. Cegielski, the UNR Rada approved R. Perfetsky, a lawyer and ambassador to the Sejm, as assistant and deputy secretary of state. He was charged with ensuring the internal work of the Secretariat. L. Tsehelskyi himself was in charge of organizing local administrations. First of all, commissioners were elected or appointed to replace the former starostas in the counties, the formation of the people's militia and food departments began, and volunteers were enrolled in the Ukrainian army (Tyshchyk, 2004, p. 155–157).

At the same time, L. Tsehelskyi was working to improve the activities of the state apparatus. First, on November 15, 1918, at the suggestion of the Secretariat of the Interior, the law "On Supplementing the Ukrainian National Council with representatives of county and city organizations" was adopted (Makarchuk, 1997, p. 63). It established a quota according to which 70 ambassadors were to be selected. Secondly, on November 16, the UNR Rada approved one of the most important acts, the Law on the Provisional Administration of the Regions of the Western Ukrainian People's Republic (Tyshchyk, 2004, p. 71), which, according to many researchers, was of constitutional importance. According to this law, Austrian legislation remained in force on the territory of the ZUNR. All administrative bodies on the territory of the ZUNR were subordinated to the State Secretariat. Other measures were also envisaged that concerned the work of the state apparatus, local self-government, courts, telegraph, post, railways, etc.

L. Tsegeleski in his approaches to many aspects of state building is of great interest. The study of L. Tsegielski's activities confirms that he held moderate views in his work, was guided by law and professed tolerance in his attitude even towards his enemies. Of course, this was not always appreciated by radicalized figures. Judging by L. Tsehelskyi's memoirs, he repeatedly clashed with D. Vitovskyi, M. Lozynskyi, and some of his other colleagues over a number of issues (Tsehelskyi, 2003, pp. 42–43).

It should be emphasized that L. Tsehelskyi's activities at this time were not limited to participation in the organization of the proclamation and gaining power in the Western Ukrainian lands or work as State Secretary of the ZUNR with its wide range of functions and responsibilities. L. Tsehelskyi was destined to lay the foundations of Ukrainian diplomacy, to be a co-creator of the Act of Unification of Eastern and Western Ukraine, to work in the foreign ministries of the ZUNR and the UPR, and later to implement a number of international actions of the young state, to carry out the diplomatic mission of the ZUNR government in the United States (Makarchuk, 1997, p. 115).

This difficult trip, which once again convinced the orderly Galicians of how terrible and destructive the "anarchic element of the revolutionary working people" was, ended with a meeting with the leadership of the UPR Directory, which had just begun an uprising against the Hetmanate.

And although L. Tsehelski was very suspicious and distrustful of the Directory, which of only socialists whose goal was to overthrow the Hetman and create a socialist republic, he had to negotiate with this government. Most right-wing politicians in Galicia, including L. Tsehelsky, were not at all satisfied with the socialist orientation of some of the UPR leaders and even their willingness to accept the Soviet platform, though, as they said, not Moscow's, but Ukraine's. Galicians brought up in a legitimate spirit were frightened by anarchy, destructive revolutionary despotism (Tsehelskyi, 2003, p. 336).

After intense negotiations, representatives of the UPR Directorate, represented by V. Vynnychenko, O. Andriyevsky, and others, agreed to the proposal of the Galician delegation to begin preparations for the unification of the two Ukrainian states and to assist Galician troops near Lviv. At the same time, L. Cegielski insisted on Galician autonomy (Lozynskyi, 1917, p. 67).

L. Tsehelski's active participation in the proclamation of the Unification was of great importance for the entire Ukrainian cause. He was part of a representative delegation of 65 people who traveled with appropriate security by a special train from Ternopil to Kyiv. The delegation was headed by the first vice president of the UNRada, Y. Bachynskyi, and among its members, in addition to L. Tsehelskyi, were such well-known political figures of the time as D. Vitovskyi, S. Vityk, R. Perfetskyi, V. Stefanyk, I. Myron, and O. Burachynskyi (Datskiv, 2009, p. 429).

On January 22, 1919, the Act of Unification was officially proclaimed in a solemn atmosphere on St. Sophia Square in Kyiv. During the ceremony, L. Tsehelskyi was the first to speak, "read out the text of the Decree of the UNR Rada of January 3 and handed it over to the head of the Directorate of the UPR V. Vynnychenko" (Central State Archives of Ukraine, f. 1065, op. 1, p. 178, p. 2).

Longin Tsegelski played one of the most important roles in the successful implementation of the Unification Act, initiated by leading politicians from Galicia and Eastern Ukraine, especially in the context of political action. This was the most significant aspect of his activities in state-building, including in the diplomatic sphere.

After the proclamation of the Unification of Ukrainian lands, L. Tsehelskyi simultaneously became Deputy Minister of Foreign Affairs of the Ukrainian People's Republic in Kyiv, or, as they said at the time, "comrade of the Minister of Foreign Affairs" (the Minister was Volodymyr Chekhivskyi). The appointment to this position was, in fact, symbolic, since the unification of the governments of the UPR and ZUNR never took place. In addition, Kyiv was soon seized by the Bolsheviks. According to L. Tsehelskyi himself, he formally held this position from January 23 to February 3, 1919, when the Directory was forced to leave Kyiv (Tsehelskyi, 2003, p. 251).

At this time, L. Tsegelski had another difficult mission: the evacuation of the Galician delegation from besieged Kyiv. In addition, as deputy minister, he was charged with the responsibility of closing the Ministry of Foreign Affairs itself. But the hardest part was the feeling of losing Ukrainian statehood. "The fall of the Directory" L. Tsehelskyi would later write in his memoirs, "was the beginning of the end of the Ukrainian state. All the heroic struggle afterward, all the efforts of the Sich Riflemen, Petliura, the Galician Army. Army of the Ukrainian People's Republic, etc. from the spring of 1919 until the battles near Zamost during Budynoy and Tukhachevsky's offensive on Lviv-Warsaw (1920) are only unsuccessful attempts to regain what was lost as a result of the historical failure of the so-called Ukrainian democracy since November 1918" (Tsehelskyi, 2003, p. 279).

L. Tsehelsky managed to get a delegation of Galicians with their guards out of Kyiv and to Galicia without loss, as well as those Ukrainian families who did not want to stay in the occupied capital. This was the last official order of the government to the UPR Directorate (Zdoroveha, 2010, pp. 140–141).

Due to his knowledge of foreign languages and experience in diplomacy, Longyn Tsehelskyi led negotiations with all foreign representatives. One of the most important was the mission from the Peace Conference, headed by French General Jozef Barthelemy. However, these negotiations were unsuccessful, as the National Council refused to accept the terms of the armistice proposed by General Barthelemy. L. Tsegelski, who considered it necessary to accept conditions that could ensure sovereignty at least in part of the territory

and lead to recognition by the Entente powers, strongly disagreed with the policy of the ZUNR government and resigned on February 13, 1919.

In July 1919, on behalf of the head of the government of the Western Ukrainian People's Republic, Yevhen Petrushevych, L. Tsyhelsky left on a diplomatic mission to the United States of America. From 1920 to 1921 he represented the government of the ZUNR in Washington. In 1923, in connection with the decision of the Council of Ambassadors to annex Eastern Galicia to Poland, L. Cegielski's diplomatic mission ended. However, he never returned to his homeland, Ukraine. There was no place for him in Galicia, which belonged to Poland, or in Soviet Ukraine. He obviously knew this. Tsegielski saw his life only in a sovereign Ukrainian state, so there was nowhere to return to. Thus, the prominent Ukrainian politician and diplomat remained in America (Zdorovieha, 2009, p. 44).

Conclusions and Prospects for Further Research. Thus, it should be noted that Longin Tsegelsky was at the center of events that became decisive for the formation of the Ukrainian national idea during the liberation struggle of the Ukrainian people. Drawing on in-depth research by Ukrainian historians, ethnographers, and politicians, including M. Hrushevsky, he substantiated the uniqueness and independence of the Ukrainian nation, convincingly refuting the statements of Russian and Polish chauvinists about the Ukrainian people as an unformed ethnic mass, part of other nations. He made a significant contribution to the development of national consciousness, which became a key factor for the nation's self-affirmation. It was from this perspective that he defended Ukraine's national rights to its native language, culture, and education. Through his public speeches and printed materials, he prepared Galician society for the liberation struggle. He also predicted the political future of the Ukrainian state, in the construction of which he actively participated as one of the most important figures of the ZUNR, initiator and participant in the Unification of Western and Eastern Ukraine.

REFERENCES

- Datskiv, I. & Polych, M. (2015). Lonhyn Tsehelskyi v istorii ukrainskoi dyplomatii (do 140-richchia vid dnia narodzhennia). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 108. [in Ukrainian]
- Datskiv, I. B. (2009). *Ukrainska dyplomatiia (1917 – 1923 rr.) u konteksti svitovoi istorii: Monohrafiia*. KROK. [in Ukrainian]
- Dashkevych, Ya. (2000). *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika : pozyvnyi i nehatyvnyi dosvid. Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 6 [in Ukrainian]
- Zdoroveha, M. (2009). Lonhyn Tsehelskyi bilia vytkiv ukrainskoi dyplomatii. *Vseukrainskyi naukovyi zhurnal "Mandrivets"*, 2, 42–44. [in Ukrainian]
- Zdoroveha, M. V. (2010). *Suspilno-politychni pohliady Lonhyna Tsehelskoho*. Dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.01. Lviv. nats. un-t im. I. Franka. [in Ukrainian]
- Lozynskyi, M. (1970). *Halychyna v rr. 1918-1920*. Chervona Kalyna. [in Ukrainian]
- Makarchuk, S. (1997). *Ukrainska Respublika Halychan: narysy pro ZUNR*. Svit. [in Ukrainian]
- Tyshchuk, B. Y. (2004). *Zakhidnoukrainska Narodna Respublika (1918-1923)*. Istoriiia derzhavy i prava. Triada plius. [in Ukrainian]
- Tsehelskyi, L. (2003). *Vid lehend do pravdy. Spomyny pro podii v Ukraini zviazani z Pershyh lystopadom 1918 r*. Svichado. [in Ukrainian]
- Tsehelskyi, Yu.-M. (1992). *Zaha rodu Tsehelskykh i rozpovid pro Kaminku Strumylovu*. Ellicott City : Smoloskyp. [in Ukrainian]
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia. F. 1065, op. 1, spr. 178. [in Ukrainian]

УДК 94+069](477)(045)

DOI: <http://doi.org/10.32589/2412-9321.30.2025.332064>

O. S. KOMOVA

Director of the Museum of History of Kyiv National Linguistic University
(Ukraine, Kyiv)

e-mail: lesika551@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6689-5140>

HUMANITARIAN MISSION OF THE MODERN UKRAINIAN MUSEUM : HISTORICAL, CULTURAL AND SOCIAL ASPECT

Abstract

The purpose of the article is to study the humanitarian mission of the modern Ukrainian museum in the historical, cultural and social aspects. **The methodology is based** on the use of general and specific scientific methods, in particular: analysis and synthesis, model, evolutionary, systemic, socio-cultural methods, modeling method, historical and genetic, synchronic and diachronic analysis, cultural genesis and reconstruction of cultural fields. The methodological basis of the research is the cultural approach, which made it possible to consider the environmental museum as a socio-cultural phenomenon that is able to preserve and actualize the historical and cultural environment that is reproduced within the museum. **Scientific novelty.** The paper examines the problems of the essence of the museum as a socio-cultural institution in the context of socio-cultural and globalization processes of the twentieth and early twenty-first centuries. The author defines the social functions of the museum, examines the mechanisms of combining traditional and innovative components of museum activities. The author analyzes the social and cultural conditions that influence the transformation of museums as a socio-cultural institution. The author emphasizes that the history of museums is directly linked to the history of socio-cultural development and depends on the political and socio-economic state of society. **Conclusions.** The article reveals the ways of transforming a museum from a sustainable place of preservation of cultural heritage artifacts into an open and dynamic public space of social interaction. It is emphasized that the realization by museums of their role in shaping public consciousness, broadcasting culture, establishing mutual understanding between peoples and humanistic education of the 21st century will help to strengthen their importance as a factor in the formation of modern culture. A step in this direction should be a roadmap to a program for the development and enrichment of Ukrainian culture, where the actualization of the national cultural heritage plays an important role. Monuments of culture and art are valued and preserved as they deserve only when the whole society sees them as values that should be preserved for future generations.

Key words: museums, objects of museum heritage, social inclusion; civil society, socio-cultural institution, inclusive museum policy.

ГУМАНІТАРНА МІСІЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО МУЗЕЮ : ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Анотація

Метою статті є дослідження гуманітарної місії сучасного українського музею в історико-культурному та соціальному аспекті. **Методологія** базується на використанні загальних і конкретнонаукових методів, зокрема: аналізу і синтезу, модельного, еволюційного, системного, соціокультурного методів, методу моделювання, історико-генетичного, синхронного та діахронного аналізу, культурогенезу та реконструкції культурних полів. Методологічною основою дослідження є культурологічний підхід, що уможливив розгляд середовищного музею як соціокультурного феномену, що здатний зберігати та актуалізувати історико-культурне середовище, яке відтворюється

в межах музею. **Наукова новизна.** В роботі розглядаються проблеми сутності музею як соціокультурного інституту в контексті соціокультурних і глобалізаційних процесів ХХ- початку ХХІ століття. Визначаються соціальні функції музею, розглядаються механізми об'єднання традиційної і інноваційної складових музейної діяльності. Автор аналізує соціальні і культурні умови, які впливають на перетворення музеїв як соціокультурного інституту. Підкреслюється, що історія музеїв безпосередньо в'язана з історією соціально-культурного розвитку і залежить від політичного і соціально-економічного стану суспільства. **Результати дослідження.** Розкриваються шляхи перетворення музею зі сталого місця збереження артефактів культурної спадщини на відкритий та динамічний громадський простір соціальної взаємодії. Наголошується, що усвідомлення музеями своєї ролі у формуванні суспільної свідомості, трансляції культури, встановленні взаєморозуміння між народами і гуманістичному вихованні людини ХХІ ст. сприятиме посиленню їх значення як чинника формування сучасної культури. Кроком в цьому напрямі має стати дорожня карта до програми розвитку і збагачення української культури, де важливе місце займає актуалізація національної культурної спадщини. Пам'ятки культури і мистецтва цінуються й зберігаються, як на те заслуговують лише тоді, коли усе суспільство бачить в них цінності, які мають бути збережені для майбутніх поколінь.

Ключові слова: музеї, об'єкти музейної спадщини, соціальна інклюзія, громадянське суспільство, соціокультурний інститут, інклюзивна політика музею.

Introduction. In the complex realities of the beginning of the 21st century, related to the problems of multiculturalism, the crisis of traditional cultural values, issues of social, economic, racial, gender, etc. equality, discussions about the role and contribution of museums in the museum in the museum world. Starting from the end of the XVIII-early nineteenth centuries, there was a gradual rethinking of the social role of museums in the society they serve. If in the beginning it was dominated by an educational function, the purpose of which to assist the state in the education of a citizen, then the mission of the museum as a "Institute of Social Memory" (Banach, 2021, p. 388) began to publish the first roles. Museums were to focus on preserving the national and cultural heritage, traditions, artifacts. The main focus was on its traditional functions: harvesting, storage, canning and exposure. The fracture in the social mission of the museum began in the 1970s. The museum had to "get out" from its own comfort zone and actively join the social problems of the community, which it had to serve and what to communicate first and foremost. This led to the emergence and spread of the ideas of new mu-e-e-ereology. In the late 1990s-early 2000s, creative ideas of a new social mission of museums, where the latter are obliged to become active participants in important social changes and projections (from overcoming, for example, gender stereotypes) in the context of the so-called "social, "socially," in the context of the so-called social, and the practical implementation, on its basis. Cultural heritage, along with language, territory, economic life and commonality of historical fate, is a component of the formation of national identity. In this context, museums are intended to play a special role, which, as multifunctional social institutions. The main function of museums – documentation of processes and phenomena occurring in society and nature, involves purposeful reflection in the museum collection with the help of museum objects of those processes and phenomena that their museum studies in accordance with its profile and place in the museum network (Aarts, 2008, p.16).

Modern museums are transformed into important centers of education and learning, as they provide access to national cultural and natural heritage for people of different profession and age. In Europe, research is conducted to determine the ways of development

of museum business, emphasizes interactivity as a means of development of a museum institution, outline different ways of interaction of museums of national, regional, local levels (Law of Ukraine on Museums, pp. 49–50). The creation of a modern museum requires the development of a scientific concept, which is determined by its social purpose. ICOM International Council (ICOM), ICOMOS (ICOMOS), Pan -European Cultural Heritage Federation (Europa Nostra) coordinates the efforts of countries on the problems of using museums, history and culture monuments in Europe and the world as a whole. The ICOM Museum Code states that the priority of museum institutions is to provide services to society. In our country, Article 1 of the Law of Ukraine “On Museums and Museum Affairs” defines the museum as “a research and cultural-educational institution, created for the study, preservation, use and popularization of museum subjects and museum collections for scientific and educational purposes, involvement of citizens in the law.

In the system of values of European society, since ancient times, the idea of the museum as a special socio-cultural multifunctional institution, which purposefully accumulates, preserves, explores, interprets, exhibits and promotes material and intangible evidence of a person, his culture, and history, and history, and the purpose A necessary attribute of a modern sovereign state, which denotes its certain image. Louvre, Hermitage, British Museum – the names of these world-famous museums are associated with the relevant countries where they are initiated and are their cultural markers.

The relevance of the study is due to current trends in the activities of museum institutions, which are determined by the needs of society. The museums are the treasure trove of historical and cultural heritage, and museum exhibits are the bearers of unique information about the history and culture of the region. Today, it is obvious that the museums of higher education institutions should not only maintain valuable evidence of the development of science and higher education, take an active part in the process of self-presentation of their educational institution, but also to promote such history, but also to actively influence the formation of scientific education not only in higher education. The modern need is the creation of new type museums that perform not only a traditional function, but are scientific and spiritual centers, museums that offer a new vision, a new understanding of topical problems.

Analysis of recent research and publications. The historiography of the study of museum practice in the social sphere remains poorly studied. Despite the obvious relevance of studying the historical and theoretical aspects of the functioning of the museum fund of the state, it is necessary to state the lack of thorough research on this problem in both Ukraine and abroad. The scientific development of individual issues of the stated topic is presented only in Soviet and the latest Russian historiography, which covers certain aspects of the formation of the aggregate museum fund of the state in the first years of Bolshevik authorities.

Modern Ukrainian scientists are actively studying the experience of Ukrainian and foreign practice of museum organization (Mankovskaya, 2016; Helienuk, 2015). The works of researchers highlight important theoretical and practical problems in museum practice, but the museum-educational space, the analysis of its structural components and the problem of preserving the Musical Heritage in the War of War are only partially covered (Kot, 2020). Therefore, it is necessary to study the experience of Ukrainian and foreign museums in the direction of preserving cultural heritage in the conditions of war.

In addition, researchers analyzed state policy on museum management, tendencies of development of advanced museums of the world, determined directions, approaches, methods, which are appropriate in Ukraine (Yakovets, 2011; Romanukha, 2017), as well as exploring the functioning of museums in the context of globalization socio – cultural

processes. At the same time, the socio-cultural mission of museums remains a topical scientific problem.

The purpose of the article is to study the humanitarian mission of the modern Ukrainian Museum in the historical, cultural and social aspect.

The following tasks are set for the goal: to analyze the theoretical, legal and applied aspect of the development of museum business in Ukraine; specify the directions of state policy and principles in the field of museum development; To characterize the role of the museum as a carrier of historical memory, to show the need for a policy of accessibility of museums to people with special needs.

Methods and methodology of research. The realization of the purpose and objectives of the study required the involvement of general and specific scientific methods, in particular: analysis and synthesis, model, evolutionary, systemic, socio-cultural methods, method of modeling, historical-genetic, synchronous and diachronous analysis, cultural and reconstruction of cultural fields. The methodological basis of the study is the cultural approach, which made the consideration of the environment as a socio-cultural phenomenon, which is able to preserve and actualize the historical and cultural environment, which is reproduced within the museum. **Presentation and discussion of the main research material.** The museum as a social institute corresponds to a number of features that distinguish it from other social phenomena. This is, first of all, a mechanism of social regulation of relations. The museum should control the formation, use and storage of exhibits. The museum as a social institute is an institution that coordinates and organizes the activities of people to preserve the past, to transfer knowledge about it. The socio-cultural approach allows you to consider the museum as an integral part of the culture. This is possible because the museum, first, preserves the culture; Secondly, he himself is one of the elements of culture. The socio-cultural approach still allows the museum to be considered as integration of social and cultural. In the writings of M. Danilevsky, O. Spenhaler, A. Toynbi culture was regarded as unique and unique, and the similarity of cultures was explained by their periodization (birth-grit). Attention was paid to the meaningful similarity of cultures, defining their ideational, sensory, idealistic typology. The ideational (superhuman) culture in museums is not enough. Sentennial culture, reproduced in the museum, is perceived as reality. Idealistic (or mixed) culture, which is to some extent synthesis of the first two types, is characterized by recognition of reality and hypersensitivity. Therefore, the museum is best represented by this type of culture (museum exhibits are a certain alloy of material and spiritual). Gradually, the key social mission of the museum is established by the educational function. The very process of transformation of the first museum forms into public in the XVIII century. It is associated with the affirmation of the positivist paradigm of the Enlightenment of the population. The scientific learning of reality and the outside world was a fundamental purpose. The precedent of the use of museum collections in students' teaching was created in 1683 in Oxford, where the educational museum emerged. This practice initiated the formation of a new social function of the museum as an educational institution. Enlightenment and dissemination of knowledge among the people became one of the defining ideals of the social movement, so the museum began to be considered as a means of realizing this ideal (Banah, 2021, p. 390).

Public Museum in the early nineteenth century. He was an instrument of education and enlightenment, focusing mainly on the social process. From the second half of the nineteenth century. Museum activity is characterized by the search for new museum, a way of interaction of visitors with museum objects. This period is characterized by the educational and educational concept of the museum. Formation of philosophical views on the purpose and functions of museums at this time was influenced by English art

historian John Reskin (1819–1900), which saw in the museum a place where human life observations are used to develop and aware the sense of mental beauty, for professional creativity (Zatulovskaya, 2008, p.3). For the second half of the twentieth century. The combination of “Museum-Social Memory” is considered in the context of the tradition of the social purpose of the museum: needs for the preservation and use of objects of the real world as elements of historical memory, documentary for social information, aesthetic values (Kalibovets, 2020, p. 157).

Recently, many have been talking about a special mission of university museums values. University museums are the centers of cultural and spiritual revival, their intensive development, which is closely related to innovative technologies, promotes humanization of society, the affirmation of the Ukrainian nation as an independent unit of the world community. Museums at higher education institutions occupy a significant place in the education and upbringing system, an important component of scientific and educational cultures is a necessary attribute of a modern educational institution, which demonstrates its some image. On the one hand, it makes university museums absolutely unique, on the other – puts quite serious challenges. First, despite unlike libraries and archives, are not always adequately perceived in the university environment. Secondly, due to fuzzy legislative status and lack of state funding, university museums are often not integrated museum community and have limited resources. Finally, as a result of the established tradition, many university museums, remaining primarily by scientific and chief centers, poorly represented on the tourist map of the city and the region (Ivashchenko, 2021, p. 17).

The peculiarity of museums of higher education institutions is their predominant orientation to solving educational problems, which are subordinated to all others. The dominant purpose of completing, storing, studying museum subjects is training. In the Museum of Duplicates and Copies, as well as objects, research that is the result of creative work (students, students), that is, those who are involved in the process of their creation and activity, are sometimes endowed with the same rights as originals and rations. This leads to its “vulnerability” in terms of the classical concept of the museum as an institute of social memory, which ensures the preservation and presentation of museum objects that are perceived by society as value (Stelmach, 2020, p. 107).

As research and cultural and educational institutions, museums this experience and play an invaluable role in the education of a nationally-conscious worldview position of the future generation of Ukraine. For the sake of higher education applicants to the heritage of national and world cultural heritage, local lore, artistic and historical museums organize and conduct exhibitions, expositions, thematic evenings, round-sides, discussions and debates aimed at presenting the works of Ukrainian artists, and unique and unique. about the history of Ukraine and other countries of the world. Visiting a wide range of measures organized and conducted by museums contributes to improving the educational level of higher education applicants, as well as the formation of their outlook, value life guidelines and personal qualities in particular, and most importantly – the development of their conscious civil behavior.

The creation of educational institutions in educational institutions and use in the educational process makes it possible to review the methodology of teaching educational material, to make it more visual and realistic, which will allow students and pupils to perceive the educational process more socialized and integrated with real life, considering the aspect of their participation. The scientific concept of exposition construction involves scientific, artistic, technical and working design of the exposition. The most popular is the construction of exposition on themed chronological principle, when exposure materials cover the topic in chronological order. Scientific and auxiliary materials are used to clearly establish logical

connections between individual groups of museum subjects. There are two types of plan for the future exposition: thematic-structural and thematic-exposition. The basis of the exposition is a museum object, and its structural unit is a theme-exposition complex, that is, a complex of real, documentary and other monuments, which are thematically thematically and are the main chain of exposition. To identify the best exposition solution, layout is used, and more often computer simulations are used. The project of the exposition design involves the artistic design of the exposition, which will depend on the exposition materials and architectural and artistic solution of the exposition (Prishchepa, 2006, p. 87–88).

In the work of museums of higher education institutions, educational practice has already accumulated a positive experience of organizing different forms of educational work aimed at mastering students of the traditional layer of folk culture of Ukrainians and representatives of other peoples living in Ukraine. The long-term program of involvement of student youth in the origins of national cultures was declared by the Ministry of Education and Science of Ukraine, together with the Union of Writers, the Union of Composers, the Union of Local History, the Ukrainian Foundation for Culture All – Ukrainian Movement of Student Youth for preserving and multiplying traditions, customs, rituals. Within this movement, not only become acquainted with the traditions of folk culture, but also its active mastery of crafts, folklore creativity and museum practice. In the process of harvesting work, young people, on the one hand, learn the ethnic history of their native land, cultural traditions, customs of its population, on the other hand – is directly involved in the protection of the monuments of the history and culture of their people, the revival of its national heritage. Therefore, the museum-national activity of young people occupies a special place among other educational forms, it is the result of their work on museum business and at the same time the organizational basis of the movement to preserve and multiply the best folk traditions and customs, the spread and promotion of promising pedagogical experience of museums, p. 14).

Since the 1970s, the social function of museums has undergone significant audit. The Nine General Conference Icom, which took place in Paris (1972) emphasized the urgency in changing the social priorities of museums. Her decisions emphasized that “museums cannot be limited to passive collections and narrow specialized research. They need to take an active part in solving the priority tasks of the present. “Therefore, the museums should cover the methods and means of such important social issues such as racism, poverty, property inequality, drug addiction and more”. Macaminan Makagiansar, who from 1976 to 1985 held the position of Assistant CEO of UNESCO on culture, emphasized that in the new realities he focused solely on “preserving cultural values and their in-depth study”; Its main task is communication, and all others should be subordinate to this task,” the famous British museum figure James Porter wrote in 1983. Thus, in the given period of the 70-80’s of the twentieth century. There is a gradual, but steady shift in the Museum’s model, as an institution that meets the societal needs for the preservation and use of real-world objects as a documentary means of preserving socio-cultural experience, to a model of communication exchange in a wider internet. From the main goals: collecting and providing socially significant information encrypted in museum objects (Snagoschenko, 2013, pp. 308–309).

The emphasis on the deepening of the social mission of museums, after the articulation and dissemination of “new museology” and “ecommons”, has found a continuation. The conceptual rethinking ideas of the so-called “critical museology” and the activities of the Lester School of Museology. Critical museology arises in the postmodern culture of the Anglo-Saxon world, in which special attention was paid to what, or who were presented in the space of the museum, classes and gender problems were actual, and the difficulties of multiculturalism were important, which were of some practical importance (for example, in the form of a return).

Every generation, the social group have their own cultural world, but they do not contradict the culture of the dominant. The museum is a custodian and elements of counterculture – a subculture that opposes the dominant culture, is with it in conflict in different positions, mainly in the aspect of values. Therefore, in any aspect-from society as a whole to the individual and the social group-there is a subculture that contains regulatory mechanisms of activity of the respective subject, the knowledge of which occurs in many cases through the mediation of the museum. That is, in solving museum problems, both directions are important: sociological and cultural (Pontelichuk, 2005, p. 257–258).

The function of processing socio-cultural experience, creative processing of historical and cultural experience. The museum institutionalizes normative models, patterns of behavior that determine that in a given society is considered legal or expected in relation to the historical past and predecessors, shapes the attitude to the world of symbolic objects that relate to the past. The category of social memory is not identical to the concept of “socio -cultural experience”. Social memory is a cultural universal, it arises with society, is an integral part of the socio -cultural order, is a significant factor in its integration and stabilization. Social memory includes aspects of socio -cultural experience that are valuable to a particular collective entity in demand in the present. Social memory forms historical changes in society, combining in the semantic unity of all, including ancestors and contemporaries, those who are socialized in a given society. As an element of social reality, collective memory is the result of the process of institutionalization, which includes stages of typing models of past reality and is implemented in many cultural practices, one of which is a museum (Kalibovets, 2020, p. 158).

The museum, conducting constant exposure of collections, disseminating knowledge about the past, including means of a wide range of educational programs, creates social memory, while performing a complex of social functions inherent in it. By facilitating the structure of society, social memory affects its elements, one of which is a museum that is interpreted as a social institution. In Ukraine, you can rarely see that people with disabilities are involved in the usual matters, can afford to attend premiere screenings, exhibitions or enjoy a concert with a favorite performer. There should be a stand at the front door where people in carts can learn about the place of modified audiences, toilets, elevators, call buttons; For visually impaired and blind, information is presented in the form of a layout, a relief-graphic plan, Braille cards (Anishchenko, 2015, p. 197–198).

And this does not happen because of their inability to do it, because for the most part, such persons – strong, volitional people who are able to learn, work and improve, lead a full lifestyle according to individual abilities, abilities and interests. This is due to the lack of basic legislative and household conditions. If not, any reason for the loss of health and performance of such a person becomes the impetus for the loss of stability in material and psychological life, instead, a sense of pessimism, not only in them personally, but also in all surrounding them, grows. A necessary prerequisite for avoiding such a situation is the departure from the use of the so -called medical and economic models of disability, for which persons with disabilities are considered only as patients who need treatment and disabled who need pension. Both state policy and the attitude of society to people with disabilities should be based on a social model of disability, according to which such people are full members of society (Caspruk, 2016).

Ideal when the availability of a museum for people with special needs is provided, on the one hand, by a special resource of the museum (museum exclusion experts who constantly develop and deepen their competencies, modern inclusive programs, information products and services for people with special needs, prepared for the reception of people. partnership of the museum with state or non -state profile organizations that take care of people with

special needs. In such a situation, regular working contacts between the specialists of the museum and specialists of the profile social organization to discuss current issues of cooperation (goals and format of the new program, services or events, thematic accents, features of preparation and behavior of the target group, expected effects, etc.).

There were not many in Ukraine in Ukraine. In November 2017, in collaboration with “Available.ua” and on the initiative “Weekland of Unlimited Opportunities”, the National Museum of Taras Shevchenko created an interactive-discussion project “Barrier Art” within the framework of the program “Museum without barriers”. To get acquainted with the works of art, visitors had to feel in their own experience how people with visual impairments, hearing and musculoskeletal disorders perceive, overcome barriers that a small group of people faces, because among this group was or will be each of us (it is parents with children, and even a lot of gap. “Get out of the comfort zone! Feel how the art and the world perceive people with disabilities. Come to the museum and show what trials you are able to overcome for the sake of art! ” – such calls of museum staff not only show their civic and moral position, contribute to the introduction into the daily practice (<http://prostir.museum.ua/post/40088>).

In 2015, this museum presented a large -scale program “Museum without barriers: from theory to practice” aimed at integrating people with disabilities into the general social and cultural space of the country. Also, Shevchenko Museum staff together with psychologists develop specialized programs. As a result, the museum is regularly visited by children with visual impairment, special excursions for children with autism and Down syndrome and adults with disabilities of different nosology are conducted. The museum staff demonstrated how, by overcoming psychological barriers, you can simply and fun at the museum for children and adults with disabilities at workshops and excursions (Shevchenko Museum works for people with special needs <http://www.istpravda.com.ua/short/2015/12/17/148816/>).

Finding mutual useful planes for understanding between the community of healthy the debarification of public consciousness in the perception of the blind or with hearing impaired performer on a professional scene – the only goal, which is guided by the authors, and the above -mentioned projects. (A concert of blind performers in the city of Leo <http://www.ispf.gov.ua/>).

Thus, due to a deep economic crisis, military action and political strife, one can probably pick up hundreds of objective justifications to make a person “disabled”, but society. In order to achieve equal opportunities, there should be no discrimination of citizens with disabilities with words or actions of healthy people. Therefore, in order to ensure the successful development of Ukrainian society, the state must, first of all, pay attention to all those social initiatives that are a real breakthrough in changing the attitude of society to people with disabilities, as well as to provide conditions for the unimpeded participation. Because the paradigm of attitude towards such people is the measure of democracy, education and tolerance of the nation.

Conclusions and prospects for further research. Thus, understanding of the social mission of museums during the XVIII – early XXI centuries. A long and complex process of rethinking has passed. Initially, in the context of the phenomenon of the public museum, the educational function was dominated. The museum was to promote national education of the citizen. The museums belonged to the preservation of national and cultural heritage, traffic, artifacts. In the future, the social mission of the museum gradually, but steadily shifted towards active communication with communities that became full partners of museums. Eventually at the beginning of the 21st century. They began to be considered by tools of social transformation aimed at changing the views and stereotypes of people. The museum is a holistic, artificial, purposeful system, which is caused by social needs

and appropriate social actions aimed at preserving co-and-social memory. In the course of historical development, the museum became a sustainable composition of components, developed the structure of their interactions and functions, constructed a social institute, gained the status of a scientific-cultural and educational institution, adapted to the influences of economic, political, social, spiritual and ideological factors. Despite the emergence of new types of museums and modern approaches to expositions, the common idea of the museum remains unchanged. The peculiarity and socio -cultural essence of the museum is that the basis of its activity is the cultural monuments that it identifies, collects, stores, studies and demonstrates. The cultural role of Bukovina museum institutions contributes to the formation and development of a harmonious spiritual environment of the region, as well as preserving the cultural traditions of the region through innovative methods of modern information society.

REFERENCES

- Aarts, H. (2008). Shcho take muzei?. *Muzei: menedzhment i osvitnia diialnist, 1*, 16–22. [in Ukrainian]
- Anyshchenko, O. O. (2015). Sotsiokulturna reabilitatsiia invalidiv zasobamy muzeiu. Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy, 12, 195–206. [in Ukrainian]
- Banakh, V. (2021). Sotsialna misiia muzeiv: evoliutsiia poniattia. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istorii*, 8/50, 386–401. [in Ukrainian]
- Falynskyy, M. V. (2008). Muzei pry navchalnomu zakladi yak skladova navchannia i vykhovannia studentskoi molodi. U *Ukrainskyi muzei pry navchalnomu zakladi: istoriia i suchasnist*. Materialy oblasnoi naukovo-metodychnoi konferentsii (p. 143–145). Vydavnytstvo KOIPPO imeni Vasylia Sukhomlyn'skoho [in Ukrainian]
- Haida, L. A. (2009). *Muzei u navchalnomu zakladi*. Shkilnyi svit. [in Ukrainian]
- Ivashchenko, V. (2021). Osoblyvosti kooperatsii universytetskykh muzeiv v Ukraini. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia "Istorii"*, 59, 8–23. [in Ukrainian]
- Kalibovets, S.M. (2020). Muzei yak fenomen sotsialnoi pam'iaty. *Literatura ta kultura Polissia. Seriia "Istorychni nauky"*, 99(13), 153–165. [in Ukrainian]
- Kaspruk, V. (2016, 13 travnia). Chy invalidy "zaivi liudy" v Ukraini. *Den*. [in Ukrainian]
- Kheleniuk, A. (2015). Vnesok zarubizhnykh ukraintsev u formuvannia khudozhnoho fondu Muzeiu istorii Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia" ta populiaryzatsiiu tvorchosti myttsiv diaspor. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"*, 23, 23–36. [in Ukrainian]
- Kontsert nezriachykh vykonavtsiv u misti Leva (2012, 21 liutoho). [in Ukrainian] <http://www.ispf.gov.ua/>
- Kot, S. (2020). *Povernennia i restytutsiia kulturnykh tsinnosti u politychnomu ta kulturnomu zhytti Ukrainy (XX – poch. XXI st.)*. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian]
- Lukianov, O. (2015, 24 lystopada). Dzherela ta shliakhy vyrishennia problem liudei z invalidnistiu. [in Ukrainian] <https://www.gurt.org.ua/blogs/1711/>
- Mankovska, R. V. (2016). *Muzei Ukrainy u suspilno-istorychnykh vykykakh XX – pochatku XXI stolit*. Lviv : Prostir-M. [in Ukrainian]

- Muzei Shevchenka pratsiuiie dlia liudei z osoblyvymy potrebamy (2015, 17 hrudnia). [in Ukrainian]
<http://www.istpravda.com.ua/short/2015/12/17/148816/>
- Muravska, S. V. (2014). Muzei ta kolektsii vyshchykh navchalnykh zakladiv na ukrainskykh zemliakh (kinets XVII – pochatok XX st.). *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva*, 25, 120–129. [in Ukrainian]
- Panteleichuk, I. V. (2005). Muzeina polityka Ukrainy v konteksti transformatsiinykh protsesiv. *Kultura i mystetstvo u suchasnomu sviti : naukovy zapysky KNUKiM*, 6, 103–108. [in Ukrainian]
- Panteleichuk, I. V. (2005). Problema stanovlennia muzeinoi polityky v Ukraini. *Aktualni filosofski ta kulturolohichni problemy suchasnosti: zb. nauk. pr.*, 256–260. [in Ukrainian]
- Pryshchepa, O. P. (2006). *Osnovy muzeieznavstva : navch.-metod. posibn.* Rivne : RHHU. [in Ukrainian]
- Pro muzei ta muzeinu spravu (2002). Zakon Ukrainy vid 29 cherv. 1995 r. № 249 / 95-VR. Kulturna spadshchyna Ukrainy. *Pravovi zasady zberezhennia, vidtvorennia ta okhorony kulturno-istorychnoho seredovyshcha : zb. ofits. dok.*, 49–50. [in Ukrainian]
- Proekt “bezBARIERNE mystetstvo” pokazhut u Natsionalnomu muzei Tarasa Shevchenka (2017, 22 lystopada). [in Ukrainian]
<http://prostir.museum.ua/post/40088>
- Romanukha, O. M. (2017). Shliakhy modernizatsii muzeinoi spravy v Ukraini. *Intelekt, osobystist, tsyvilizatsiia*, 15, 83–91. [in Ukrainian]
- Snahoshchenko, V. (2013). Evoliutsiia kontseptualnykh modelei suchasnoho muzeiu. *Svitohliad – Filosofiia – Relihiia*, 4, 306–315. [in Ukrainian]
- Stelmakh, I. F. (2020). Hromadski muzei v istorychnii retrospektyvi. *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK*, 16, 102–111. [in Ukrainian]
- Yakovets, I. O. (2011). Do pytannia pro suchasnyi muzeinyi menedzhment: zahalni poniattia ta metody upravlinnia. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv*, 4, 174–177 [in Ukrainian]
- Zatulovska, O. P. (2008). Peredmova. U O. P. Zatulovska, I. A. Piddubnyi, I. V. Skilskyi (Red.). *U Suchasnyi muzei. Naukova y ekspozytsiina diialnist. Materialy naukovoï konferentsii, prysviachenoï 145-y richnytsi zasnuvannia Kraiovoho muzeiu v Chernivtsiakh* (s.3-5). DrukArt. [in Ukrainian]

O. V. KUCHAI

PhD in Economics Sciences,

Associate Professor of Department of the Psychology and Tourism,

Kyiv National Linguistic University (Ukraine, Kyiv)

e-mail: oksana.kuchai@knlu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4201-7236>

ECONOMIC BASES OF TOURISM STUDIES

Abstract

The purpose of the article is to determine the composition and features of the economic foundations of activity in tourism studies, to identify the problems of their provision and implementation, to substantiate the means and tools for improvement with a view to increasing the efficiency and competitiveness of tourism activities. **The methodological basis** of the article is a systematic approach with the use of general scientific and special economic methods of cognition, for example: comparative analysis in the study of the impact of the economy on the tourism sector. In addition, the following methods were also used: analysis, comparison, systematization and generalization – to clarify the essence and content of the categories under study, in particular, “tourism economy”, “economy of a tourism enterprise”; statistical and comparative analysis, method of generalization. **Scientific novelty.** The formation of the concept of tourism as a type of economic activity in modern economic science is traced, the main components of the concept of “tourism” are defined from the economic, consumer and socio-cultural points of view. The theoretical prerequisites are outlined and the expediency of solving the problems of development of tourism as an economic category is substantiated. It is proved that the assessment of the economic effect of tourism activity should be based on the definition of an indicator that characterizes the effectiveness of economic activity of entities. **Conclusions.** It is determined that the economic component in tourism studies is very important, since the development of tourism gives the country the following advantages: an increase in cash flow, including the inflow of foreign currency, and hence an increase in population income; growth of gross national product (GNP); replenishment of the budget through an increase in tax revenues of the host region and other revenues; creation of new jobs, i.e. increase in employment; attraction of capital, including foreign capital; multiplier effect by developing the tourism sector, the country is gradually.

Key words: tourism, tourism as an economic concept, economic approach, economic principles of hospitality services, tourism enterprise.

ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ТУРИЗМОНАВСТВА

Анотація

Метою статті є визначення складу та особливостей економічних засад діяльності в туризмознавстві, виявлення проблем їх забезпечення та реалізації, обґрунтування засобів та інструментів удосконалення з метою підвищення ефективності та конкурентоспроможності туристичної діяльності. **Методологічною базою** статті є системний підхід з використанням загальнонаукових та спеціальних економічних методів пізнання, наприклад: порівняльний аналіз під час дослідження впливу економіки на туристичну сферу. Крім того, використовувались також такі методи: аналізування, порівняння, систематизації та узагальнення – для уточнення сутності та змісту досліджуваних категорій, зокрема, “економіка туризму”, “економіка туристичного підприємства”; статистичного та порівняльного аналізу, метод узагальнення. **Наукова новизна.** Прослідковується формування поняття туризму, як виду економічної діяльності в сучасній економічній науці, визначено основні складові поняття “туризм” з економічної, споживчої та соціокультурної точки зору. Викладено теоретичні передумови та обґрунтовано доцільність вирішення проблем розвитку сфери туризму як економічної категорії. Доведено, що оцінка економічного ефекту туристичної діяльності повинна базуватися на визначенні показника, який

характеризує результативність господарської діяльності суб'єктів. **Результати дослідження.** Визначено, що економічна складова в туризмознавстві є дуже важливою, оскільки розвиток туризму дає країні наступні переваги: збільшення грошового потоку, у тому числі приплив іноземної валюти, а отже, і зростання доходів населення; зростання валового національного продукту (ВНП); поповнення бюджету через збільшення податкових зборів приймаючого регіону та інших надходжень; створення нових робочих місць, тобто збільшення зайнятості населення; залучення капіталу, в тому числі іноземного; ефект мультиплікатора розвиваючи сферу туризму, країна поступово розвиває й інші галузі; розвиток інфраструктури; реформування структури відпочинку, яка може бути використана як туристами, так і місцевим населенням; підвищення якості життя місцевих жителів унаслідок демонстраційного ефекту.

Ключові слова: туризм, туризм як економічне поняття, економічний підхід, економічні засади надання послуг гостинності, туристичне підприємство

Introduction. According to the modern Ukrainian school of maximizing the satisfaction of tourist and recreational needs of the country's population and foreign tourists, and to ensure, on this basis, the comprehensive development of territories and their socio-economic interests while preserving ecological balance and historical and cultural heritage. Historical, geopolitical, economic opportunities and specifics of individual territories, it will be extremely difficult, if not impossible, to achieve the desired result, so the problem of "regionalization" is quite acute today.

The view of a region as a market with clearly defined territorial boundaries, in turn, requires a revision of the methods of studying economic processes taking place on its territory. Economic diagnostics can serve as such a new tool of the regional market research methodology, as it provides information that becomes the basis for identifying strategic directions of activity, as it indicates the efficiency of potential use, allows to identify imbalances in the development of the object under study, and adequately respond to changes in the external and internal environment.

Today, the issue of scientific substantiation of the place and role of the tourism sector in the context of economic priorities of regional and local development, development of a methodology for assessing the effectiveness of tourism potential development, development of theoretical foundations for its practical implementation is also extremely relevant. In other words, it is necessary to develop a methodology for the national, regional and local levels in the context of foreign experience. **Analysis of recent research and publications.** The first attempts to define the tourist space in economic terms were made in the 1990s. Some components and phenomena of the tourist space were described by M.P. Krachilo in his work on the basics of tourism studies, where he studied the components of the tourist space at the infrastructure level, as well as the processes associated with changes caused by the impact of tourist traffic at the mental level. However, this work did not become the basis for a detailed theoretical study of the economic essence of the tourist space due to the author's rejection of economic benefits as a factor in the organization of tourist activities.

In the 2000s, there was a revival of interest in the problem of defining the tourist space, which laid the foundation for theoretical studies of the content of this concept. In particular, O. Beidyk (2001), in the course of a theoretical study of recreational zoning, outlined the boundaries of resource and recreational areas of Ukraine, laying the foundation for further typology of the geospatial concept of tourism organization. In 2002, O. Lyubitseva published a thorough work, where the author structured the regional organization of the tourism industry and proved the connection between the level of structure of the tourism services sector and the level of economic development at both the global and national levels.

A significant impact on solving the problem of localization of the subject of tourism economics research is made by A. Prykhodko (2012), who notes that today the issue of

systematization of approaches to the economic definition of the tourist space is arbitrary and synonymous. In addition, he draws attention to the differences between domestic and international terminology and unsystematic attempts to bring them together, which has led to the existence of several synonymous definitions of the tourism space.

In the modern tourism historiography, the scientific article by Fedoryshyna, L., Holovchuk, Y., & Bodnar, R. (2023) is devoted to the analysis and generalization of the philosophical content of the category “tourism”, outlining the structure and functions of modern tourism activity and substantiating its interrelationships with the concepts of regional economy. The article by Smutchak, Z. (2020) is devoted to the substantiation of the impact of tourism on the socio-economic development of the country.

At the same time, the study of the economic foundations of tourism studies remains an urgent need in modern science.

The purpose of the article is to determine the composition and features of the economic foundations of activity in tourism studies, to identify the problems of their provision and implementation, and to substantiate the means and tools for improvement with a view to increasing the efficiency and competitiveness of tourism activities.

The goal is achieved by fulfilling the following tasks: to analyze the state of development of the problem in Ukrainian and foreign historiography; to determine the essence of economic foundations in the tourism sector; to substantiate the main directions of improvement and ways to solve the identified problems in the economy of tourism activity.

Methods and methodology of the study. The methodological basis of the proposed article is a systematic approach using general scientific and special economic methods of cognition, for example: comparative analysis in the study of the impact of the economy on the tourism sector. In addition, when writing the article, various methods of scientific research were also used: analysis, comparison, systematization and generalization – to clarify the essence and content of the categories under study, in particular, “tourism economy”, “economy of a tourism enterprise”; statistical and comparative analysis – to study the indicators of development of economic entities for assessing innovation activity in Ukraine, the method of generalization – to substantiate the directions of improvement and ways to solve the identified problems in the economic.

Presentation and discussion of the main research material. Despite the current global problems affecting tourism, the travel and tourism sector does not lose its relevance and occupies a significant share in the world economy. The World Economic Forum, held annually in Davos, facilitates the discussion of current issues and problems, prospects for economic development, and the development and strengthening of international partnerships.

Ukraine also has economic prospects for transforming the tourism sector into an industry that brings huge revenues to the state budget. All travel agencies started their activities with little or no experience in this field; Ukrainian citizens, not spoiled by foreign travel, were unpretentious tourists and did not spare money for their first trips abroad. Travel agencies could easily find their niche and win new customers (Tregubov, 2016, pp. 192–193).

As a socially determined phenomenon, tourism activity requires a deep scientific understanding. In this regard, a new direction in science has emerged – tourism studies. Tourism studies is a scientific field that combines various studies of tourism as a social phenomenon, and the task is to develop a theory of tourism functioning (Liubitseva, 2002, p. 11).

In this context, we can distinguish the concept of “tourist space”, which is defined as a component of the economic space, where, with proper resource provision, dynamic events, phenomena and facts occur due to tourist activity with a functional link to the natural

and social environment or social relations. The attribution to the tourist space is due to the presence of tourist dynamics, regardless of its size and nature of movement, and the presence of tourist infrastructure, its size and nature makes it possible to determine the type of tourist space.

We can identify the following areas of impact of tourism development on economic activity: growth of international trade; – increasing investment attractiveness, accelerating infrastructure development. The development of the tourism sector often leads to the improvement of basic infrastructure: airports, roads, water supply, energy, medical services, communication networks used by tourists and local residents; support for low-income economies. Tourism is especially important for less developed and low-income economies, promoting integration growth, revitalizing urbanized areas, improving access to income generation through new technologies, supporting folk crafts, and boosting the blue economy, which is understood as the use of the sea and its resources for sustainable economic development (Moskaleva, 2018, pp. 765–766).

Tourism's impact on economic development is also manifested in increased business activity and expanded production of goods and services as a result of increased effective demand from foreign and local tourists. From an economic point of view, the attractiveness of tourism as a service industry lies in the faster return on investment and the generation of income in freely convertible currency. In most countries, tourism is among the top 3 leading industries of the state, is rapidly developing and plays. The tourism industry is becoming more and more important in the global economy every year. Over the past fifteen years, the tourism sector has gained recognition as one of the world's largest service industries.

There are a number of conceptual approaches and methods for assessing the economic impact of tourism. The Input-Output Model was developed by the famous economist, Nobel Prize winner V. Leontief in the 20s of the twentieth century, and after a break was used in the 1950s and 1970s. In the twenty-first century, this model has found application in the field of tourism calculations (especially significant experience has been gained in assessing economic indicators in tourism abroad), as well as in analyzing inter-sectoral relations in the national and regional economy, identifying possible areas for optimizing the sectoral structure (Михайличенко, 2012, p.137-138). In addition, the state of national tourism today is considered as an indicator of the quality of life of the population, since a high level of social welfare and an increase in leisure time of the population (as two main prerequisites for the development of tourism itself) are always associated with consistently high rates of economic development, so a high degree of tourism development is characteristic primarily of economically developed countries.

Thus, in the 1980s, a clear idea of tourism was formed not only as an economic activity, but also as an economic phenomenon, and there was a realization that tourism as an economic phenomenon can create conditions for the development of the world and national economies. Consequently, the very paradigm of studying the economic impact of tourism has changed. Today, the science of tourism around the world is going through a period of rethinking the basic concepts, trends and prospects of development, as well as methods and means of managing the development of this industry.

Among the recent achievements is an attempt to identify and define the main seven types of so-called tourism multipliers (output, sales, profit, employment, imports, etc.), which are the focus of certain theories of organizing economic activity in the tourism sector. However, the peculiarity of the service and tourism sectors is that the same multiplier differs significantly from country to country or region to region. Thus, the problem of choosing a multiplier arises, since each type of multiplier is able to provide only its specific functions.

Due to the multiplication of the tourism sector by industries with different content, the growing role of intermediation and widespread virtualization of technological processes, it is difficult to determine the contribution of each segment of the tourism industry to the formation of total industry revenues. In order to calculate a comprehensive differentiated tourism multiplier in Ukraine, it is necessary to gradually introduce international standards for tourism statistics and adapt existing models for calculating certain types of tourism multipliers to the specifics of the national statistics system. According to G. I. Mykhailichenko, financial indicators and prospects for expansion are important for the accuracy of forecasts and the formation of a strategy for the development of the tourism sector, which in turn can serve as an assessment of the profitability of this type of business (2012, p. 140–141).

Today, the world's leading tourist countries are focusing and innovation infrastructure rather than transport or accommodation infrastructure. These two components form the competitive advantages of the tourism business. Enterprises that are able to effectively use information and communication resources become leaders in the tourism market and ensure accelerated development. Economists have proven that a developed infrastructure is a condition for efficiency of such businesses depends on the efficiency of the same infrastructure. Thus, the infrastructure of the tourism is an organizational and economic system that most effectively ensures the movement of tourism products and services from seller to buyer, together with a number of enterprises that ensure the functioning of the tourism market itself. The development of the tourism market infrastructure is impossible without funding at the state level and has a socially significant content, so it is necessary to actively attract private and public investment to improve it. In addition, solving the problems of tourism infrastructure is possible through comprehensive projects for the development of tourist destinations, rather than at the level of a single company.

Russian military aggression has caused irreparable damage to the national and global economy. Ukraine's national economy could shrink by up to 50% if Russia continues to shell its energy infrastructure. This was stated by Prime Minister D. Shmyhal at the Economic Forum in Paris (2022). It is clear that the war has almost stopped the tourism and hotel and restaurant industry. Ukrainian hotels, sanatoriums, and other temporary accommodation facilities in the unoccupied territories were forced to reorient themselves to serve the population affected by Russian aggression and forced to leave their homes. Restaurants, canteens, and cafes began to provide catering services to refugees, territorial defense soldiers, and volunteer organizations. The hospitality industry, like the entire Ukrainian economy, switched to a war footing, working to ensure Ukraine's victory in the difficult battle for independence.

However, there are many examples in the world where countries have recovered quickly from large-scale military conflicts and welcomed visitors again, and the share of foreign tourists has only grown. We hope that Ukraine will soon join these countries. Post-war economic recovery is impossible without the development of the tourism and hotel and restaurant industries. The hospitality industry, which suffered from the consequences of Russian aggression in 2014, the global pandemic in 2019, and full-scale hostilities in 2022, needs investment revenues to overcome the crisis and develop sustainably. Accordingly, each investment project is based on a detailed analysis of the advantages and disadvantages in the activity economic (Shynkarenko V., Shynkarenko L. & Orlov, 2023, p. 135).

The creation of a more effective synergy effect in the formation of an organizational and economic mechanism for managing systems (the tourism sector is conventionally divided into systems of the basic level of territorial communities, regions, and the country), in which strategic quantitative, qualitative, and relative indicators are formed, occurs not by the sum of these indicators, but as a whole in the interaction of several strategic units of the

system. This can be clearly seen in the example of tourist transfer companies, hospitality, consumer services, communications, information, leisure, security, and the expansion of the range of tourist services that a tourist adds to his or her list in real time when discovering a new object and interest in it. Studying the features of synergy as a factor in the formation of mechanisms and tools for managing the tourism sector of a region increases the positive effect of each unit of the tourism industry of the territory, as well as the overall socio-economic effect of the region's development.

In determining and evaluating the synergistic impact and effectiveness of each element of the system of the tourist complex of the region, an important emphasis is placed on the combination of tools and mechanisms in the process of managing them, information exchange, that is, ensuring a kind of openness in the market of tourist services between the subjects of the tourist sphere.

In today's complex production and management processes, increased globalization, the identification of economic risks, which is an integral part of risk management at the enterprise, is of particular importance in the activities of a tourism enterprise. The importance of identifying economic risks, specifically in the activities of a tourism enterprise, is due to the fact that seasonal fluctuations in demand, a short cycle of business activity, as well as the characteristics of the tourism service itself have a great influence on its functioning.

Risks of the tourism business can be considered as risks of consumers of tourism services and risks of tourism enterprises and their infrastructure. All risks inherent in tourism enterprises are somehow related to the creation and sale of a tourism product. This is because it is the peculiarities of the tourism product that determine the specifics of tourism enterprises and, as a result, determine the range of risks inherent in the tourism business.

Given the impact of the tourism product on the specifics of the tourism enterprise itself and on the risks inherent in it, it is justified to identify the risks of a tourism enterprise using SWOT analysis. This analysis allows to identify negative and positive factors that affect the company's activities both from the outside and from the inside. The analysis methodology involves identifying the strengths, weaknesses, opportunities and threats of the enterprise, assessing the degree of influence of each of the indicators, as well as establishing links between them (Denysenko, 2013, p. 215–216). Insurance mechanisms play a significant role in preventing and minimizing the negative consequences of risks that accompany citizens' tourist activity. The system of services to provide insurance protection against risk situations during a tourist trip is quite complex. This is due to the heterogeneity of possible negative events that may occur at a certain time or under certain circumstances. Such services include life and health insurance for tourists, their property and liability, etc. Specific types of travel risk insurance include insurance against transportation delays, bad weather during the insured's stay on vacation, as well as failure to provide or improper provision of services specified in the travel package, etc. An important place in the insurance protection of tourists is occupied by compulsory insurance against transport accidents. (Chvertko & Demchenko, 2018, p. 69).

One of the key areas of economic bases of tourism is the implementation of a business processing approach to the organization of tourism activity, which is considered as documentation of the activities of the organizations of the organization in the form of processes and establishing the interaction between these units by entrances/exits. With regard to the tourism enterprise, it is advisable to define the business process as a sequence of work on the creation and maintenance of a tourist product, focused on meeting the needs of consumers for recreation, recovery, travel and more. It should be noted that, in addition to the main business processes for the development and implementation of tours, there

are auxiliary business processes at the tourist enterprise concerning marketing, financial, logistics and other activities (Haustov & Monzol, 2023, p. 52).

One of the first stages of construction of process organization and management of the activity of a tourism enterprise is the selection and classification of business processes. The source of such information is the modeling of tourist enterprises at the level of business processes, which has spilled into an independent area of research-business modeling. The process of forming a tourism product, although the basis of the tourism enterprise, is only a separate element of many interconnected processes that, in the aggregate, form a network of business processes of a tourist enterprise.

The prerequisites for planning presents the results of the analysis planned period. Therefore, alternative calculations are the third stage of economic management, which determines the expected economic results from different variants of planned actions. Planning is a justification for the future period of eco -tasks on the accepted variant of planning and introducing them into a document called a plan. The economic activity of the enterprise records the program of actions of its individual structures of units and the whole enterprise as a whole (Sidorov & Klimova, 2013, p. 181).

The implementation of plans is the implementation of planned tasks into the work. Drawing up reports obtained to perform the planned tasks of the enterprise for a certain period. Economic management control of plans is completed. Control is a comparison of reporting indicators with the planned period, detection of deviations and their submission for analysis. The interaction of tourist enterprises with the environment is higher.

In the context of the economic system of market type and influence of factors of military nature, the nature of tourism planning changes. The plan becomes the basis of the activity of tourism organizations of all forms of ownership and size, since without it it is impossible to ensure the consistency in the work of organizational structures, to determine the need for resources, to control production processes. Modern form of planning in tourist firms of entrepreneurial type is the use of methods of business planning, where the cost factors and the obligation to return the invested funds play a paramount role.

The business plan allows you to more clearly formulate the target installations of tourism enterprises, use the system of indicators of activity necessary to further control the results. Current planning, which considers various aspects of activity within the annual period, is an organic part of long -term and medium -term plans, which show possible directions of future development factors. Due to the high uncertainty of the future state of the tourism market, plans are subject to adjustment according to a particular situation. Thus, the organization and planning of tourism in market conditions requires qualitatively other approaches. The plan became the basis of the activity of tourist organizations of all forms of ownership and size, since without it it is impossible to ensure consistency in the work of organizational structures, to determine the need for resources, to control production processes. Modern form of planning in tourist enterprises of entrepreneurial type is the use of methods of business planning, where the cost factors and the obligation to return the invested funds play a paramount role.

Business processes are an important component of tourism. The current economic situation requires new comprehensive approaches and practical recommendations for identifying the features of business processes of a tourism company and identifying methods of effective management of business processes of tourist enterprises and the processes of formation of tourist product (tours development) (Pustovit, O. & Pustovit, Y., 2020, p. 121–122).

Travel agencies of their activity, are engaged only in the sale of tourist products of various tourist operators under previously concluded contracts. In order to improve the theory of business process development in tourism companies, special attention was paid

to the substantiation of the concept of “business process”, and a general description of the business process of a tourist enterprise was given.

Conclusions are the prospects for further research. Thus, it can be stated that the development of tourism gives the country the following advantages: increasing cash flow, including the influx of foreign currency, and therefore, the increase in income of the population; growth of gross national product (GNP); replenishment of budgetary increases in the tax fees of the host region and other revenues; creation of new jobs, that is, an increase in employment; raising capital, including foreign ones; The multiplier effect by developing tourism, the country is gradually developing other industries; infrastructure development; reforming the recreation structure, which can be used by both tourists and the local population; improving the quality of life of the locals as a result of the demonstration effect.

REFERENCES

- Beidyk, O. O. (2001). *Rekreatsiino-turystski resursy Ukrainy: metodolohiia ta metodyka analizu, terminolohiia, raionuvannia*. Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr “Kyivskyi universytet. [in Ukrainian]
- Gudz P., & Holovko D. (2015). Vyiav ryzykiv v diialnosti turystychnoho pidpriemstva. *Naukovi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu. Nauky: ekonomika, politolohiia, istoriia*, 10(230), 64–77 [in Ukrainian]
- Denysenko, A. V. (2013). Osoblyvosti isnuuichykh pidkhodiv do klasyfikatsii turystychnykh ryzykiv ta yikh vplyv na turystychnu diialnist. *VISNYK DITB*, 17, 214–218 [in Ukrainian]
- Krachylo, M. P. (1998). *Osnovy ekolohii ta ekonomika pryrodokorystuvannia: navch. posibnyk*. Kramar, 1998. [in Ukrainian]
- Liubitseva, O. O. (2002). *Rynok turystychnykh posluh (heoprosorovi aspekty)*. Alterpres. [in Ukrainian]
- Moskalova, A. (2018). Finansovi aspekty vplyvu staloho turyzmu na ekonomichni rozvytok suspilstva. *Ekonomika i suspilstvo*, 16, 764–768. [in Ukrainian]
- Mykhailichenko, H. I. (2012). Innovatsiini pidkhody do formuvannia multiplyikatoriv turyzmu. *Ekonomika i prohnouzuвання*, 4, 134–146. [in Ukrainian]
- Prykhodko, A.I. (2012). Poniatiino-terminolohichniy aparat turyzmlolohii: turystychnyi tsentr chy turystychna destynatsiia. *Heohrafiia ta turyzm*, 18, 12–19. [in Ukrainian]
- Pro poriadok vyizdu z Ukrainy i v'izdu v Ukrainu hromadian Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21.01.1994 r. No 3857-KhII. [in Ukrainian]
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3857-12>
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro oboviazkove osobyste strakhuvannia vid neshchasnykh vypadkiv na transporti : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 serpnia 1996 r. No 959. [in Ukrainian]
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/959-96-п>
- Pustovit, O. & Pustovit, Y. (2020). Features of business processes in tourist companies. *Development of Management and Entrepreneurship Methods on Transport*, 1(70), 115–126. [in Ukrainian]
- Sidorov, V. I. & Klimova, K. A. (2013). Mekhanizm ekonomichnoho upravlinnia turystychnym biznesom. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universyte imeni V. N. Karazina. Seriia “Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm”*, 2, 180–182. [in Ukrainian]
- Smutchak, Z. (2020). Vplyv rozvytku turyzmu na sotsialno-ekonomichniy stan v Ukraini. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 27, 92–97. [in Ukrainian]

- Trehubov, O. S. (2016). Osoblyvosti turystychnoi industrii ta yii rol v ekonomitsi. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, 1(21), 190–200. [in Ukrainian]
- Fedoryshyna, L., Holovchuk, Yu. & Bodnar, R. (2023). Turyzm yak ob'ekt rehionalnykh ekonomichnykh doslidzhen. *Ekonomika ta suspilstvo*, 57. [in Ukrainian]
<https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-88>
- Kharchenko, O. V. (2020). Turystychnyi prostir yak skladova orhanizatsii ekonomiky rehionu. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 5, 253–260. [in Ukrainian]
- Khaustova, K. & Montsol, M. (2023). Biznes-protsesnyi pidkhyd do orhanizatsii turystychnoi diialnosti. U *T. D. Shcherban (red.). Suchasni transformatsii servisnoi ekonomiky: turyzm, rekreatsiia ta komertsii posluhy: zbirnyk tez dopovidei II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii*. MDU. [in Ukrainian]
- Chvertko, L. A. & Demchenko, T.A. (2018). Strakhuvannia turystychnykh ryzykiv: problemy teorii ta praktyky. *Ekonomichni horyzonty*, 1, 67–75. [in Ukrainian]
- Shynkarenko, V.M., Shynkarenko, L.V. & Orlov, Ye.V. (2023). Analiz investytsiinoi pryvablyvosti haluzei industrii hostynnosti za dopomohoiu matematychnykh metodiv. *Naukovi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, 1–2(302–303), 135–143. [in Ukrainian]
- Shmyhal, D. (2022). Stan ukrainskoi ekonomiky. Dopovid na paryzkomu ekonomichnomu Forumi. [in Ukrainian]
<https://forbes.ua/news/vvp-ukraini-mozhe-vpasti-do-50-yakshcho-rosiyaprodovzhit-obstrili-infrastrukturi-shmigal-13122022-10468>

УДК 94+347.85 (045)

DOI: <http://doi.org/10.32589/2412-9321.30.2025.332263>

V. MARINICH

Ph.D. student in Law (National Aerospace University named after M. E. Zhukovsky
“Kharkiv Aviation Institute”, UA),
Chair of NGO “Magistrat”, attorney
e-mail: narmer.scorpion@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3206-1436>

M. MYKLUSH

Ph.D. student in Law (Toulouse Capitole University “Doctoral School of Law and
Political Science”, France),
Member of NGO “Magistrat”, attorney
e-mail: spaceprinciples@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-2202-9482>

S. HOLUB

Member of NGO “Magistrat”
e-mail: holub@cosmiclawportal.org
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2365-064X>

HISTORICAL AND LEGAL DRIVERS OF SPACE LAW

Abstract

The article aims to determine the prerequisites and factors in space law during the first half of the twentieth century that contributed or might contribute to the development of space law. **The methodological basis** of the article is a set of principles and modes of knowledge, the choice of which was defined by interdisciplinary approaches to the disclosure of the subject, objectives, and the specifics of the aim. Historical-legal, formal, analytical, critical and comparative research methods were used in the research process. **The scientific novelty** consists in the fact that unlike general studies of the biographies of lawyers in the sphere of space law during the first half of the twentieth century and the history of the specific legal acts on space law and the legal analysis of these acts, the present study is an interdisciplinary (historical-legal) study of historical-legal aspects that became a background for the process of legal regulation of space activities and formed the scope of certain goals and tasks set before the international community at the beginning of the development of space law. **The results of the study** of the historical and legal factors of the legal regulation of relations in outer space made it possible to find out that at the beginning of the second half of the twentieth century, the prospects of scientific and technical progress and the results of the research of the world's leading lawyers already necessitated the development of a new field of law – namely, Space Law, which cannot have any analogies with air and maritime law. In addition, at that time, a list of the main issues and tasks that required addressing during the development of the provisions of Space Law, and which can be considered the basis for analyzing the evolution of this law, was already formed.

Key words: space law, outer space, history, theory of the state and law, evolution of law

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ КОСМІЧНОГО ПРАВА

Анотація

Метою цієї статті є визначення передумов і факторів першої половини двадцятого століття в галузі космічного права, які вплинули або могли вплинути на розвиток космічного права. **Методологічну основу** статті становить сукупність принципів та способів пізнання, вибір яких визначався міждисциплінарними підходами до розкриття теми, поставленими завданнями та специфікою мети. У процесі дослідження були використані історико-правовий, формальний,

аналітичний, критичний і порівняльний методи дослідження. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що на відміну від загальних досліджень біографій юристів першої половини двадцятого століття та історії створення окремих правових актів з космічного права і правового аналізу цих актів, дане дослідження є міждисциплінарним (історико-правовим) дослідженням історико-правових аспектів, які стали передумовою процесу правового регулювання космічної діяльності та сформувавши обсяг певних цілей і завдань, поставлених перед міжнародною спільнотою на початку розвитку космічного права. **Результати дослідження** історично-правових чинників правового регулювання відносин у космічному просторі дозволили з'ясувати те, що на початку другої половини двадцятого століття перспективи науково-технічного прогресу і результати досліджень провідних юристів світу вже зумовили необхідність створення нової галузі права, а саме – Космічного права, яка не може мати жодних аналогій з повітряним і морським правом. При цьому в цей період вже сформувався перелік основних питань і завдань, які потребували свого вирішення під час розроблення положень Космічного права та які можливо вважати основою для аналізу еволюції цього права.

Ключові слова: космічне право, космос, історія, теорія держави і права, еволюція права

Introduction

Regulating space activities began in the 50s of the XX century, thereby the relevant branch of law is considered a very young science.

At the same time, most scientists inextricably link the history of outer space law with the beginning of activity in outer space of the Earth, namely, with the launch of the first Earth's artificial satellite beyond the limits of air space into Earth orbit by the Union of Soviet Socialist Republics in 1957.

In this regard, the history of outer space law is usually divided into two main stages: theoretical and scientific research by legal scholars in the direction of regulating future outer space activities in the period up to 1957 and the direct formation of outer space law after 1957 based on interstate treaties and international legal acts adopted at the initiative of the UN General Assembly.

To date, scientific works describe the history of the development of outer space activity and the related history of the activities of scientists and lawyers in the first half of the twentieth century, who investigated the future problems of space activity, generated challenging ideas, and even proposed certain legal options for regulating outer space activity.

Additionally, many scholarly works investigate the history of the creation of certain legal acts of space law adopted after 1957 along with the legal mechanisms of these acts and the history of space law after 1957.

In turn, according to the authors, the fact that the Union of Soviet Socialist Republics launched into Earth orbit the first Earth's artificial satellite in 1957 played a significant role, although it is not the only and determining driver in the process of development of space law.

It's more than likely that the launch of the Earth's artificial satellite became a certain trigger that started the international mechanism for developing legal acts to regulate space activities.

In the authors' opinion, the form and content of such legal acts were primarily influenced by the ideas and research results of scientists of the first half of the twentieth century.

Moreover, over a long period, these studies gradually formed a certain number of goals and tasks that required a legal solution, leading to the creation of space law in its modern format.

However, as of today, there are no interdisciplinary (historical-legal) studies of the factors that were formed at the beginning of the second half of the twentieth century and directly influenced the formation of outer space law. The lack of such studies hinders the full determination of the prerequisites of the process of legal regulation of outer space activity, its consistency and logic, as well as the fulfillment of the goals and tasks set by scientists at the beginning of the development of outer space law.

Moreover, the modern technological development of the space industry has already revealed many shortcomings and loopholes in space law, which occurred as a result of neglecting the historical and legal factors that existed at the beginning of such development.

In turn, the analysis of historical-legal aspects that became a prerequisite for the process of legal regulation of outer space activities along with the identification of the scope of goals and objectives set before the international community of lawyers at the beginning of the second half of the XXth century will allow to more effectively evaluate and analyze the further process of evolution of outer space law, its progress and flaws.

Analysis of the latest research and publications

As of this date, there are scientific works that contain the history of outer space activities along with the history of legal scholars activities in the first half of the XXth century, who studied the problems of regulating aviation and space activities.

Such works include articles and books written by Hobe S. (2013), Kopal V. (2013), Lai A. K. (2021), Chertok B. E. (2006), Diederiks-Verschoor I. H. P. (2008), Doyle S. E. (2013), Fenema van P. (2013), Masson-Zwaan T. (2013) and others.

However, these studies mainly concerned the history of outer space activity or the biography of legal scholars of the first half of the XXth century, without establishing a historical-legal connection between the results of their scientific activities and the subsequent process of outer space law formation and development.

The article aims to determine the prerequisites for the emergence of outer space law, in particular, the results of the scientific activity of legal scholars of the first half of the XXth century in the field of outer space law, which influenced or might influence the development of outer space law.

The main objectives of the article are the analysis of the fundamental results of the legal scholars' activity of the first half of the XXth century in the field of regulation of outer space activities, coupled with the systematization of specific goals and tasks of outer space law, which were formed at the beginning of the second half of the twentieth century and required a legal solution in the process of outer space law development.

Methods and methodology of the study. The research methodology is based on the principles of objectivity and systematicity and includes historical-legal, formal, analytical, critical, and comparative research methods.

1. The statement of the basic research material

In the studied retrospective, cosmonautics can be immanently determined as a young science, although such an attitude to this science is conditional.. A large number of ancient sources testify to the fact that attempts to study, learn and explore the Cosmos have very ancient roots.

As early as the third millennium BC, the ancient Egyptians carried out rather complex mathematical, astronomical, and physical scientific studies of the Cosmos (outside the Earth). Moreover, even at that time, it was known about the existence of cosmogonic theories of the origin of life on Earth, people, and the Universe (Cherniy 2005, 60–61), which increasingly resemble scientific hypotheses put forward by modern physics and astronomy.

Over time, the passion for the philosophical and scientific study of the Cosmos began to fade, and mankind lost a significant body of ancient knowledge.

It is possible to consider the period of development of various sciences about the Earth, mathematics, astronomy, philosophy, and other sciences in Ancient Greece in the 6th – 4th centuries BC as the next stage of the scientific research of the Cosmos.

Thus, in the 6th century BC, Ἀναξίμανδρος from Miletus (lived around 610-546 BC) discovered “the law of Conservation of Matter” (Kahn 1960, 33–34, 36–37) and set forth his

“Cosmogony”(Kahn 1960, 33–34, 36–37), as well as his legendary theory – “the theory of primal matter”(Seligman 1962, 12–17) called “ἄπειρον”, which was laid out in the treatise “On Nature”(Seligman 1962, 12–17).

Further, Δημόκριτος from Abder (lived around 460-370 BC) made public the theories of “The Void” and “The Atomism”(Taylor 1999, 157–60), which were presented in works “The Great World-System”(Taylor 1999, 157–60), “On the Planets”(Taylor 1999, 157–60), “Heavenly Causes”(Taylor 1999, 157–60), “Description of the Heaven”(Taylor 1999, 157–60), “Terrestrial Causes”(Taylor 1999, 157–60), etc. Εὐδόξος from Knid (lived around 408-355 BC) put forward his planetary-spherical theory(Linton 2004, 25–26), proposing to consider the shape of the Earth and other cosmic objects in the form of a sphere. His works have not reached us, but are mentioned in the mathematical “The Elements”(Lasserre 1966, 157–60, 179–80) by Εὐκλείδης. The completion of the cycle of ancient cosmological research can be considered the creation of the theory of geocentric cosmology by Aristotle (who lived around 384-322 BC), which was presented in works “On the Heavens”(Barnes 2000, 97–98), “Physics”(Barnes 2000, 97–98) and “Meteorology”(Bostock 2006, 132).

Thereafter, in the second half of the 4th century BC, the stage of conquering wars of Alexander the Great began, which eventually turned into the Diadochi War(Zelinskyy 2020, 35–69). Later, the confrontation between the Greek states and the state of Rome along with the subsequent expansion of Ancient Rome into Europe, Africa, and Asia and the formation of the Roman Empire started(Freeman 1999, 337, 381–83, 396–98). From the end of the 4th century BC to the beginning of the 4th century AD, effectively, the history of the Mediterranean countries was marked by global colonial wars, and non-military science took a back seat.

It is even possible to notice that during the mentioned period there was a certain decline in the development of the sciences of the universe, although there is information on the attempts of Ἀρχιμήδης (lived around 287 – 212 BC) to calculate the angular diameter of the Sun and build a planetarium (“heavenly sphere”), and also about the attempts of Ποσειδώνιος (lived around 135 – 50 BC) and Ἐρατοσθένης from Cyrene (lived around 276 – 194 BC) to determine the dimensions of the globe and on the creation by Claudius Ptolemy (lived around 100 – 170 AD) of the encyclopedia of astronomical and mathematical knowledge of the ancient Greek world.

However, these studies of the κόσμος were not of a large-scale nature.

At the beginning of the 4th century AD (from 313 to 337 AD), with the transformation of Christianity from a forbidden religion into the official religion of the Roman state (on the initiative of ruler Constantine I), Christianity began an aggressive struggle with pagan cults(Vandorpe 2019, 415), which also included all philosophical and astronomical teachings about the universe. Thus, with the spread and establishment of the Christian religion in Europe, the study of the Cosmos began to acquire a non-scientific and purely religious character, which lasted until the 15th century AD.

The period from the 15th century AD to the beginning of the 19th century AD can be considered the next stage of scientific research into Outer space, which was marked by the research of Giordano Bruno (lived during 1548 – 1600), Galileo Galilei (1564 – 1642) and the creation of the theory about the heliocentric system of the world, outlined in the work “*De revolutionibus orbium coelestium*”(Gingerich 2005, 60–61, 69, 108) (the author’s translation: “On the rotation of the celestial spheres”) by Polish scientist Nicolaus Copernicus (lived in the period 1473–1543).

However, in a certain sense, it is possible to determine that the period that began in the first quarter of the 19th century AD and continues to this day is the period of practical Outer space research.

The initial stage of the above-differentiated period was specified by the creation of a formula that established the dependence between the speed of the rocket at any moment of its motion, the speed of gas outflow from the nozzle, the mass of the rocket, and the mass of explosives (rocket equation). The first attempts to develop this formula were made back in 1810 by British mathematician William Moore in the article “On the motion of rockets both in Nonresisting and Resisting Mediums”(Moore 1810, 276–84). The scientific work “Kinetic theory of gases” by Scottish mathematician and physicist Peter Guthrie Tait, published in the period 1886-1892, also made an important contribution to space research(Knott 1911, 109–13), as well as scientific works published in 1897 and 1904 by Russian scientist Ivan Vsevolodovich Meshchersky “Динамика точки переменной массы”(Wolny and Strzałka 2019, 476) (the authors’ translation: “Dynamics of the point of variable mass”) and “Уравнение движения точки переменной массы в общем случае”(Wolny and Strzałka 2019, 476) (the authors’ translation: “Equations of motion of the point of variable mass in the general case”), which contained “equations of bodies of variable mass”(Wolny and Strzałka 2019, 476) (named as Meshchersky’s equation), which became the basis for deriving the rocket formula in the future. The specified formula took(Diederiks-Verschoor and Kopal 2008, 1) its final form in 1897 in the manuscript of Polish-Russian scientist Konstantin Tsiolkowski (lived from 1857 to 1935), published in 1903. In commemoration of the first publication, such a formula was called the “Tsiolkovsky rocket equation”.

Despite the shortcomings of the above formula, it is possible to state the beginning of the era of practical space exploration.

Simultaneously, during this period, various processes in the field of regulation of space activities begin to emerge.

In particular, in 1908, Alex Meyer published two scientific and legal works under the titles “Die Erschließung des Luftraums und ihre rechtlichen Folgen”(Hobe 2013, 5–6) (the authors’ translation: “Legal consequences of the “opening” of air space”) and “Freiheit der Luft als Rechtsproblem”(Hobe 2013, 5–6) (the authors’ translation: “Freedom of the air as a legal problem”), in which the need to regulate any flights over the Earth is outlined. Further, on September 5, 1952, at the Third International Astronautical Congress in the city of Stuttgart (Germany), Alex Meyer conveyed the report raising the issues of the legal status of outer space and celestial bodies, the possibility of military use of outer space and the problem of space war, as well as the issue of international mutual assistance in space activities(Hobe 2013, 8) and the use of outer space for the placement of space stations(Hobe 2013, 12). At the same time, Alex Meyer was the first to point out the need to delimit air and outer spaces(Hobe 2013, 9) and the absence of any analogies between space law and air and maritime law(Hobe 2013, 9).

In 1932 Vladimir Mandl published the first study on the so-called “space law” under the title “Das weltraumrecht, ein problem der raumfahrt”(Kopal and Hofmann 2013, 62) (the authors’ translation: “Space law: problems of space flights”), in which he determined the need to establish responsibility for the consequences of future space activities.

Futher, in 1953, Welf-Heinrich Prince of Hanover, published his doctoral thesis “Luftrecht und Weltraum”(Diederiks-Verschoor and Kopal 2008, 1) (the authors’ translation: “Air Law and Space”), in which he outlined the theoretical problems of regulating space activities.

Whereas, one of the first practicing lawyers in the field of space law was Andrew G. Haley, who was involved in the establishment of a number of companies and associations related to aerospace activities, as well as in the resolution of many issues related to the use of telecommunications, the definition of space jurisdictions, subjects and objects of

space law and space activities, etc, and even proposed to define the boundaries of state jurisdictions by the height where aerodynamic lift disappears (275,000 feet or 52 miles above sea level)(Doyle 2013, 71, 90). However, Andrew G. Haley is better known to lawyers for his fundamental work “Basic Concepts of Space Law”(Doyle 2013, 90–91), published in 1955, in which he even suggested the need to take into account in space law the possibility of meeting extraterrestrial intelligent beings.

A significant contribution to the development of space law, as a separate field of law, was also made by the outstanding lawyer and scientist Eugène Pépin, who in 1957 founded one of the first departments of “air and space law” at McGill University(Kerrest 2013, 27), and during a lecture delivered on November 6, 1957, before the Canadian Bar Association, stated that the sovereignty of states over air space cannot extend to outer space and spacecraft, thus defining the problem of space jurisdictions(Kerrest 2013, 27). Subsequently, Eugène Pépin repeatedly drew attention to the importance of ensuring the availability of orbital space for all countries and the peaceful use of space, as well as the need to regulate space traffic, register outer space vehicles, and establish responsibility for the consequences of outer space activities(Kerrest 2013, 28–29). At the same time, Eugène Pépin already at that time predicted the possibility of the creation of space debris, which would hinder flights into outer space(Kerrest 2013, 29). The main result of his activity was the establishment of one of the most important scientific organizations in the field of outer space law – the “International Institute of Space Law”(Kerrest 2013, 31) in London (IISL).

A huge intellectual contribution to the development of air and space law was made by John Cobb Cooper, the founder and first director of the Institute of Air and Space Law at McGill University in Montreal (Canada). In 1951, John Cobb Cooper outlined the issue of national jurisdictions and proposed to define the jurisdiction of states in a vertically unlimited three-dimensional space (the territory of the earth – the space under the earth – the entire space in outer space above the earth), but later assumed the need to limit the upper sector of jurisdiction to the limits of airspace and the possibility of its control by states, and to make outer space free for exploration by all states(Jakhu and Ancona 2013, 40–41). In addition, he was confident that maritime law is the basis for the Space Law development(Jakhu and Ancona 2013, 45). In 1961 John Cobb Cooper also drew the attention of the international community to the necessity to register spaceships launched into space and determine the nationality of each space vehicle to establish state responsibility for the consequences of space activities in outer space(Jakhu and Ancona 2013, 45). However, his main contribution was constant lobbying for the common interests of humanity in outer space and the use of outer space only for peaceful purposes(Jakhu and Ancona 2013, 42).

Soviet legal scholars also participated in the development of space law, among whom the most outstanding was Evgeny Aleksandrovich Korovin, who from 1935 to 1961 published more than 150 theses and articles on the application of international law in space activities, the concept of sovereignty in international law in the implementation of space activities, the development of the principle of peaceful cooperation in space, and much more(Zhukov, Vereshchetin, and Kapustin 2013, 53–54).

In addition, it is necessary to mention Daniel Goedhuis, who made a lot of efforts to protect peaceful space and define air-space sovereignty(Fenema and Masson-Zwaan 2013, 109, 120), and Eilene M. Galloway, who was directly involved in 1958 in the preparation of the National Aeronautics and Space Act and the creation of NASA, as well as in the creation of the U.N. Committee on Peaceful Uses of Outer Space (COPUOS) and the formation of the International Institute of Space Law(Smith and Galloway 2013, 128) in London. However, it should be noted that Eilene M. Galloway significantly influenced the refusal of the United

States of America to conclude the international Moon Agreement and demanded from the United Nations more specific formulations and interpretations of the terminology of this agreement and the conditions for using the Moon (Smith and Galloway 2013, 139).

Separately, it is worth noting the brilliant theorists of the cosmic law of that time, such as C. Wilfred Jenks, who as early as 1956 stated the need to define the fundamental principles of space law and regulate the process of extracting minerals in space (Freeland 2013, 172), and Rolando Quadri, who already in 1957-1959 made a significant contribution to the study of international space law and issues related to sovereignty, space navigation, military use of space, determination of the status and ownership of space vehicles, the demarcation of air and outer space, the terminology of outer space law, as well as the fight against the patrimonial nature of outer space law (Marchisio 2013, 153, 161–62). At the same time, Rolando Quadri differed from other researchers in that he was not afraid to ridicule general, meaningless international legal acts that did not have a specific character and legal concepts regarding the unlimited sovereignty of states in space. In particular, he criticized the concept of state sovereignty “*Usque ad sidera*” (the authors’ translation: “up to the stars”), calling it the concept “*usque ad absurdum*” (the authors’ translation: “up to the absurd”), justifying this by the fact that no state can establish order and control in the boundless outer space (Marchisio 2013, 158).

In general, outlining the space technological and legal activity of the 40s and 50s in the studied discourse, it is possible to state that this period already marks the beginning of the international space technological and space ideological race.

First of all, it should be emphasized that the process of launching rockets into space immediately after the Second World War can no longer be considered something unusual or surprising. For instance, the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics by this time had been already capable of launching scientific instruments up to an altitude of about 130 miles above sea level with the help of captured German V-2 rockets, and by 1949 the United States of America had even managed to reach an altitude of 244 miles (about 392 kilometers) above sea level (Lai 2021, 7). Moreover, the United Kingdom of Great Britain developed its own Skylark rocket, capable of reaching an altitude of about 130 miles above sea level (Lai 2021, 7).

However, the issue of launching satellites into space, and especially humans, was still unresolved and the two superpowers of the time, the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics, began their race by announcing programs to launch satellites into space in 1954-1955 (Lai 2021, 7). At the same time, all competitors understood that launching a satellite into space means not only the advantage of technological progress but also the advantage of the ideology that managed to achieve such technological progress (Chertok 2006, 2:46–47).

In this regard, Professor John Cobb Cooper suggested that all states hold an international conference to define outer space, identify and limit national sovereignty, and establish the right of satellites to pass through the territory of other countries (Lai 2021, 13). In addition, he proposed to establish the outer limit of the sovereignty of states at an altitude of 300 miles above sea level, beyond which satellites could freely pass over other countries (Lai 2021, 14). However, at this stage, the states could not agree on the rules of space activity.

In turn, during this period, the leadership in the space race was seized by the Union of Soviet Socialist Republics. Already in 1955, Soviet engineers, including Ukrainian and Soviet scientist Serhii Pavlovich Korolev (1907-1966), created the R-5 rocket, the flight range of which was 1,200 kilometers, and in February 1956, the R-5 missile with a nuclear warhead was launched (without initiation), which immediately raised the question of the use of nuclear weapons in outer space (Lai 2021, 18).

In the future, despite the significant political opposition of the party elite of the Soviet Union, Sergey Korolev was the first to develop and create a multi-stage space rocket, namely a rocket with three- and four-stage launchers based on the single-stage prototype of the R-7 rocket (Chertok 2006, 2:230, 232, 278, 386, 415, 416, 435, 437), that on October 4, 1957 allowed the first artificial satellite in human history to be launched into Earth orbit (Lai 2021, 7, 17, 20). This launch caused a shocking response because the satellite called “Sputnik 1” weighed 84 kilograms (Chertok 2006, 2:380–85), while the United States of America was just working on putting a 10-kilogram satellite into outer space (Smith 1982, 354). However, the uproar had not yet died down, as on November 3, 1957, the Union of Soviet Socialist Republics launched a satellite called “Sputnik 2” weighing 508 kilograms with the first animal (dog Laika) on board (Smith 1982, 354) (Chertok 2006, 2:390). In 1958, with the direct participation of Sergey Korolyov, a geophysical satellite named “Sputnik 3” was developed and launched into outer space, and later also a pair of “Electron” satellites for the study of the Earth’s radiation belts (Chertok 2006, 2:395, 400).

The corresponding success of Soviet engineers can be explained by the fact that in the Union of Soviet Socialist Republics, unlike other countries, the organization of spacecraft launches into outer space was carried out only by military state bodies that had the appropriate technologies and resources.

In turn, the United States of America managed to put its first research satellite into orbit only on January 31, 1958, with the help of the “Jupiter C” spacecraft (Smith 1982, 354). Even though it was a joint military-civilian state project, already from this moment in the United States of America there was a division of outer space activities into civil and military by defining different goals for the National Aeronautics and Space Administration and the Department of Defense (Donald 1961, 11, 15, 18, 19). Military space launches were organized by military government agencies under the Department of Defense (or DOD), while civilian research outer space launches were conducted by civilian government agencies under the National Aeronautics and Space Administration (The National Academy of Sciences 2010, 22), based on the National Aeronautics and Space Act or NASAct, adopted in 1958 (Smith 1982, 354).

The further development of space activity progressed with impressive speed.

Already in 1958, the Union of Soviet Socialist Republics launched a program to send an artificial module to the Moon (Chertok 2006, 2:416, 436–37), and on April 12, 1961, with the help of the “Vostok” spacecraft (based on the “R-7” rocket), sent the first astronaut into space – Yuri Gagarin, thus starting the era of human space exploration (Chertok 2006, 2:x, 110, 187).

In response to the actions of the Union of Soviet Socialist Republics, in 1961 the administration of President of the United States of America J. Kennedy directed NASA to achieve the goal of landing a man on the moon and returning him safely to Earth (Chertok 2006, 2:4). These prospects put before humanity another list of questions related to the need to regulate activities on the Moon.

In the end, scientific and technical achievements and legal research in the field of space, already at the beginning of outer space activity, resulted in the necessity of clear regulation of relations between participants of outer space activity.

At the same time, it was considered quite reasonable that the existing international documents (for example, the ICAO 1944 Chicago Convention on International Civil Aviation (*The Convention on International Civil Aviation (Signed in Chicago)* 1944) could not regulate relations regarding the use of spacecraft, in particular, because they related only to “aircraft”, and the concept of “spacecraft” (or “space vehicle”) did not meet the requirements of the definition of “aircraft” enshrined in air law (Diederiks-Verschoor and Kopal 2008, 3–4).

At the initial stage, the states that participated in the space race (first of all, the Union of Soviet Socialist Republics and the United States of America) developed their regulations regarding outer space activities (Jakhu 2010, vi–vii, 315–16, 421). However, the jurisdiction of such regulations extended only to the territory of the respective state.

In this regard, in the late 1950s and early 1960s, the international community faced the need to solve problems and issues that arose as a result of the rapid development of scientific and technological progress and which were made public by leading lawyers in the field of international law, which, in turn, necessitated the creation of general law to regulate outer space state and private activities.

2. Conclusions and prospects for further research

In the process of updating the historical and legal factors of the legal regulation of relations in outer space, it was found that the process of studying and researching outer space has been going on for a long time and goes back to ancient times. However, the first stage on the path of technical space research began only in the 19th century AD, and the doctrine of space law began to be formed based on the proposals of legal scholars only at the beginning of the 20th century AD, which defines it as a young legal science.

However, despite the efforts of scientists, space law could not establish itself as a separate branch of law in the first half of the 20th century AD, because outer space had not yet become an object available for use by mankind. In this regard, the period that began in the second half of the 20th century AD can be called the main stage of the study of outer space and the formation of outer space law – this is the period of primary practical research and use of outer space (in particular, the first flight of a human into outer space) when it became impossible to do without legal norms.

In turn, one might argue that, as of this moment, the prospects of scientific and technical progress and the results of research by the world's leading lawyers have already necessitated the creation of a new field of law, namely Space Law, which cannot have any analogies with air and maritime law.

At the same time, at the beginning of the second half of the 20th century AD, a list of the main issues and tasks that needed to be addressed during the development of the provisions of Space Law was formed, in particular the following:

- the need to develop space law as a separate branch of law;
- determination of the fundamental principles of space law;
- formation of generally accepted and unified terminology of space law and space activity;
- determination of subjects and objects of space law and space activity, in particular determination of the status of a space vehicle before its launch, after launch and before entering the Earth's atmosphere and during its stay in outer space;
- specifying the legal status of outer space and celestial bodies;
- identification of outer space and, if possible, delimitation of outer space and the air space of the Earth;
- limiting the upper sector of state sovereignty to the limits of airspace and defining outer space as an object free for research by all states, in particular, the availability of the Earth's orbital space for all countries;
- use of outer space and celestial bodies for peaceful purposes and in the interests of humanity;
- determination of space jurisdictions, in particular, related to the right of use and ownership concerning outer space and celestial bodies, minerals in space, and the Earth's orbit (including for placing satellites and space stations);

- establishing the right of space vehicles and satellites to pass through the territory of other countries;
- the need to regulate space traffic, in particular, registration of launches of space vehicles and regulation of their flights in the Earth's airspace, which is used by air transport;
- the need to establish responsibility for the consequences of space activities and ensure compensation for damage on the ground;
- establishing international mutual assistance in space activities, in particular, assistance in the return of astronauts and space vehicles that have landed outside the territory of their national affiliation;
- the possibility of military use of outer space (in particular, the use of nuclear weapons in space) and the problems of space war;
- problems of space debris;
- regulation of space activity on the Moon and other celestial bodies.

In this way, it is possible to conclude that at the beginning of the second half of the 20th century AD, the process of forming international space law was initiated by setting before the international community a range of basic tasks and issues that required an immediate legal solution.

REFERENCES:

- Barnes, J. (2000). *Aristotle: A Very Short Introduction*. Oxford University Press. [in English]
- Bostock, D. (2006). *Space, Time, Matter, and Form: Essays on Aristotle's Physics*. Oxford Aristotle Studies. Clarendon Press. [in English]
<https://doi.org/10.1093/0199286868.001.0001>
- Cherniy, A. M. (2005). *Relihiyevnavstvo: Navchal'nyy posibnyk*. Akademvydav. [in Ukrainian]
- Chertok, B. (2006). *Rockets and People: Creating a Rocket Industry. The NASA History Series, 2*, Washington, D. C.: National Aeronautics and Space Administration. [in English]
- Diederiks-Verschoor, I. H. Philepina & Vladimír Kopal. (2008). *An Introduction to Space Law*. 3rd rev. ed. Alphen aan den Rijn, The Netherlands : Frederick, MD: Kluwer Law International ; Sold and distributed in North, Central and South America by Aspen Publishers. [in English]
- Donald, N . Michael. (1961). *Report of the Committee on Science and Astronautics U. S. House of Representatives Eighty-Seventh Congress First Session*. U. S. GOVERNMENT PRINTING OFFICE. [in English]
- Doyle, Stephen E. (2013). 'Andrew G. Haley'. In *Pioneers of Space Law*, 71–98. [in English]
- Fenema, Peter van, & Tanja Masson-Zwaan. (2013). 'Daniel Goedhuis'. In *Pioneers of Space Law*, 99–126. [in English]
- Freeland, S. (2013). 'C. Wilfred Jenks'. In *Pioneers of Space Law*, 167–192. Martinus Nijhoff Publishers. [in English]
- Freeman, C. (1999). *Egypt, Greece, and Rome: Civilizations of the Ancient Mediterranean*. Oxford Univ. Press. [in English]
- Gingerich, O. (2005). *Nicolaus Copernicus: Making the Earth a Planet*. Oxford Portraits in Science Ser. [in English]
- Hobe, S. (2013). 'Alex Meyer'. *Pioneers of Space Law*, 5–20. Martinus Nijhoff Publishers. [in English]

- Jakhu, Ram S., ed. (2010). *National Regulation of Space Activities*. Dordrecht: Springer Netherlands. [in English]
<https://doi.org/10.1007/978-90-481-9008-9>
- Jakhu, Ram S. & Michelle Ancona. (2013). 'John Cobb Cooper, Jr.' In *Pioneers of Space Law*, edited by Stephan Hobe, 35–48. Martinus Nijhoff Publishers. [in English]
- Kahn, Charles H. (1960). *Anaximander and the Origins of Greek Cosmology*. Columbia university press. [in English]
- Kerrest, A. (2013). 'Eugène Pépin'. In *Pioneers of Space Law*, edited by Stephan Hobe, 21–34. Martinus Nijhoff Publishers. [in English]
- Knott, C. G. (1911). *Life and Scientific Work of Peter Guthrie Tait*. Cambridge University Press. [in English]
- Kopal, V. & Mahulena H. (2013). 'Vladimír Mandl'. In *Pioneers of Space Law*, edited by Stephan Hobe, 57–70. Martinus Nijhoff Publishers. [in English]
- Lai, Albert K. (2021). *The Cold War, the Space Race, and the Law of Outer Space: Space for Peace*. Routledge. [in English]
- Lasserre, F., ed. (1966). *Die Fragmente Des Eudoxos von Knidos*. Walter de Gruyter & Co. [in English]
- Linton, C. M. (2004). *From Eudoxus to Einstein: A History of Mathematical Astronomy*. Cambridge University Press. [in English]
- Marchisio, S. (2013). 'Rolando Quadri'. In *Pioneers of Space Law*, 151–166. Martinus Nijhoff Publishers. [in English]
- Moore, W. (1810, 27 december). On the Motion of Rockets Both in Nonresisting and Resisting Mediums'. *A Journal of Natural Philosophy, Chemistry and the Arts*. [in English]
<https://archive.org/details/journalofnatural27lond/page/n11/mode/2up>
- Seligman, P. (1962). *The Apeiron of Anaximander*. London: The Athlone press. [in English]
- Smith, Marcia S. (1982). 'The First Quarter-Century of Spaceflight'. *Futures* 14 (5): 353–373. [in English]
- Smith, Marcia S. & Jonathan F. Galloway (2013). 'Eilene M. Galloway'. In *Pioneers of Space Law*, 127–150. Leiden ; Boston: Martinus Nijhoff Publishers. [in English]
- Taylor, C. (1999). *The Atomists Leucippus and Democritus: Fragments, a Text and Transl. The Phoenix Presocratics 5*. Toronto: University of Toronto press. [in English]
- The Convention on International Civil Aviation (Signed at Chicago)*. 1944. [in English]
- The National Academy of Sciences. 2010. *An Enabling Foundation for NASA's Earth and Space Science Missions (National Research Council (U.S.))*. Washington, D.C: National Academies Press. [in English]
- Vandorpe, K. (2019). *A Companion to Greco-Roman and Late Antique Egypt*. Blackwell Companions to the Ancient World. Hoboken (N.J.): John Wiley & Sons, Inc. [in English]
- Wolny, J., & Strzałka. R. (2019). 'Momentum in the Dynamics of Variable-Mass Systems: Classical and Relativistic Case'. *Acta Physica Polonica A* 135 (3), 475–479. [in English]
- Zhukov, G. & Vladlen S. (2013). Evgeny Aleksandrovich Korovin. *Pioneers of Space Law*, 49–56. [in English]
- Zelinsky, A. L. (2020). *Vid basylevsiv-faraoniv do faraoniv-basylevsiv: pershi 100 rokiv Ptolemeyivs'koyi monarkhiyi : monohrafiya*. Vinnytsya: TOV "TVORY". [in English]

УДК 338.48 (045)

DOI: <http://doi.org/10.32589/2412-9321.30.2025.332378>

N. O. SHCHERBAKOVA

PhD in Economics Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the department of tourism,
National Transport University (Ukraine, Kyiv)
e-mail: Nadejde777@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7214-5880>

DARK TOURISM AS ONE OF THE MOST POPULAR DESTINATIONS FOR THEMATIC EXCURSIONS

Abstract

Thematic excursions play an important role in modern tourism, as they allow you to immerse yourself in a specific historical, cultural or social context. One of the areas that has been gaining popularity in recent decades is dark tourism, which involves visiting places associated with tragic events, disasters and historical tragedies. **The purpose of the article** is to study dark tourism as a popular destination for thematic excursions, to identify its key characteristics and to analyse its impact on tourists. **The research methodology** is based on an integrated approach, including analysis of scientific sources, sociological surveys, observation of tourist behaviour and content analysis of tourist reviews. The scientific novelty of the work is to identify the specifics of organising and conducting thematic excursions within the framework of dark tourism. In the course of the analysis, an extended classification of this type of tourism was formed, which takes into account not only traditional historical sites (battlefields, concentration camps), but also modern locations associated with environmental disasters or post-apocalyptic zones. **The article reveals** the socio-cultural and ethical aspects of dark tourism, which relate to the commercialisation of tragedy sites, preservation of memory and responsible attitude to such sites. The study has shown that the demand for thematic excursions within the framework of dark tourism is growing, which is due to current trends in tourism and the desire of tourists to gain a unique experience associated with deep emotional experiences. **The results of the study** show a significant impact of thematic excursions in the field of dark tourism on the cultural consciousness of society. It was found that thematic excursions allow not only to gain historical knowledge, but also form an emotional connection between tourists and the past. Such travel contributes to the preservation of historical memory, as it allows tourists to see the consequences of tragic events with their own eyes and realise their significance for future generations. In addition, such excursions can serve as an emotional catharsis, as many visitors note that visiting the sites of tragedies provokes deep reflections on the value of life and the moral aspects of historical events.

Key words: dark tourism, excursions, thematic excursions, historical memory, tourist motivation, cultural heritage.

ТЕМНИЙ ТУРИЗМ ЯК ОДИН З НАЙПОПУЛЯРНІШИХ НАПРЯМІВ ТЕМАТИЧНИХ ЕКСКУРСІЙ

Анотація

Тематичні екскурсії відіграють важливу роль у сучасному туризмі, оскільки дозволяють зануритися в певний історичний, культурний чи соціальний контекст. Одним із напрямів, що набуває популярності в останні десятиліття, є темний туризм, який передбачає відвідування місць, пов'язаних з трагічними подіями, катастрофами та історичними трагедіями. **Мета статті** – дослідити темний туризм як популярний напрямок тематичних екскурсій, визначити його ключові характеристики та проаналізувати вплив на туристів. **Методологія дослідження** ґрунтується на комплексному підході, що включає аналіз наукових джерел, соціологічні опитування, спостереження за поведінкою туристів та контент-аналіз туристичних відгуків. **Наукова новизна** роботи полягає у виявленні специфіки організації та проведення тематичних екскурсій в рамках темного туризму. В ході аналізу сформовано розширену класифікацію цього виду туризму,

яка враховує не лише традиційні історичні місця (поля битв, концтабори), а й сучасні локації, пов'язані з екологічними катастрофами або постапокаліптичними зонами. У статті розкриваються соціокультурні та етичні аспекти темного туризму, пов'язані з комерціалізацією місць трагедій, збереженням пам'яті та відповідальним ставленням до таких місць. Дослідження показало, що попит на тематичні екскурсії в рамках темного туризму зростає, що зумовлено сучасними тенденціями в туризмі та бажанням туристів отримати унікальний досвід, пов'язаний з глибокими емоційними переживаннями. **Результати дослідження** свідчать про значний вплив тематичних екскурсій у сфері темного туризму на культурну свідомість суспільства. З'ясовано, що тематичні екскурсії дозволяють не тільки отримати історичні знання, а й формують емоційний зв'язок між туристами та минулим. Такі подорожі сприяють збереженню історичної пам'яті, оскільки дозволяють туристам на власні очі побачити наслідки трагічних подій та усвідомити їх значення для майбутніх поколінь. Крім того, такі екскурсії можуть слугувати емоційним катарсисом, оскільки багато відвідувачів відзначають, що відвідування місць трагедій проokuє глибокі роздуми про цінність життя та моральні аспекти історичних подій.

Ключові слова: темний туризм, екскурсії, тематичні екскурсії, історична пам'ять, туристична мотивація, культурна спадщина.

Introduction. Thematic excursions are an important tool in the tourism sector, allowing you to immerse yourself in a specific historical, cultural or nature context. They contribute to the promotion of scientific knowledge, improve the level of education and enrich the cultural experience of tourists. Organising such excursions needs careful preparation, including developing a route, selecting information material and taking into account the interests of the target audience.

In the tourism market, dark tourism has become a popular destination among tourists in the last years. It involves visiting places associated with tragic events, mass deaths or disasters. Such excursions may include visits to concentration camps, natural disaster sites, historical battlefields and even abandoned cities. Tourists are increasingly attracted to dark tourism destinations that have a deep history, unusual legends, eerie memories and contribute to the adrenaline rush of tourists.

Analysis of the latest research and publications. Latest research in the field of tourism shows the growing popularity of thematic excursions. Research confirms that a well-structured thematic excursion contributes to a deeper understanding of a particular subject or event. The ability to use different approaches to developing routes, ways to keep the attention of tourists, as well as technologies that help make the tour more interactive, make the excursion unique and inimitable for tourists. Dark tourism has been studied by many scholars in the fields of sociology, anthropology and tourism management. For example, the research of John Lennon and Philip Stone defines it as a form of tourism that includes places of death and tragedy (Alistratova, 2013). They also analyse the motivations of tourists, which may include historical curiosity, compassion or thrill seeking. The research of the Institute for Dark Tourism Studies at the University of Lancashire, which analyses the socio-cultural and psychological aspects of this phenomenon, is also important. Other studies focus on the impact of such excursions on the emotional state of tourists, the possibilities of commercialising tragic events, and the ethical issues associated with this type of tourism.

The main purpose of the study is to investigate dark tourism as a popular destination for thematic excursions, identify its key characteristics and analyse its impact on tourists.

To achieve this goal, the following objectives were set: to study the main types of dark tourism and their characteristics; to identify the factors that motivate tourists to visit places associated with tragedies; to assess the socio-cultural impact of dark tourism; to analyse current trends and prospects for the development of dark tourism; to consider possible ethical issues related to the commercialisation of dark tourist destinations.

Research methods and methodology. In this work, a comprehensive approach to the study of dark tourism is applied. The methods of literature analysis were used to identify the main scientific concepts related to this phenomenon. A comparative analysis of tourist routes helped to identify the key objects of dark tourism and their popularity among tourists. The methods of questionnaires and sociological surveys allowed us to study the motivation of visitors, while the content analysis of tourist reviews allowed us to assess the emotional impact of such trips. Besides, the research used elements of observation of tourist behaviour in dark tourism destinations.

Presentation of the main research material. An excursion is a purposeful, visual process of learning about the environment. This process is built using pre-selected objects located in natural conditions and is conducted under the guidance of a qualified excursion guide according to the approved topic.

The peculiarity of each excursion theme is that it is closely related to the objects of the show and the excursion material that enriches its content. The theme plays a crucial role in uniting the seemingly disparate parts of the tour into a single whole. The theme of the excursion should be relevant and interesting for tourists to ensure that there is a demand for the developed excursion.

Market trends show that dark tourism is an interesting topic for modern tourists. For the first time in scientific practice, the term dark tourism was used in 1996 by professors of the Caledonian University of Glasgow J. Lennon and M. Foley. After that, this area of tourism became a topic for numerous scientific studies (Alistratova, 2013). J. Lennon and M. Foley formulated a view of dark tourism as travel associated with tragic events, and developed and described their thoughts and beliefs in a joint work entitled “Dark Tourism. The attraction of death and disaster” in 2000 (Lennon & Foley, 2000).

However, it is worth noting that Lennon and Foley were not the first scholars to focus on the issue of the relationship between tourist attractions and people’s interest in the horrific, gruesome, and death-related. In 1993, the scholar Rojek considered the concept of “black spots”, or in other words, “the commercial development of burial sites and places where famous people or large numbers of people met a sudden and violent death” (Stone, 2006).

Scientists R. Sharpley and F. R. Stone, in 2009, in their scientific article “The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism”, noted that since people began to actively travel, they have been attracted, for unknown reasons, to sights, places and events that have a close connection with negative historical events where violence, death, suffering or disasters have played a central role (Sharpley & Stone, 2009).

The Institute for Dark Tourism Studies, established in 2012 by scholars R. Sharpley and F. R. Stone at the University of Lancashire, UK, is the main centre for research on the phenomenon of dark tourism. In this institution, scientists study and investigate the motivation of tourists to visit places of suffering and death, as well as the social and moral consequences of dark tourism, their nature and strength (Alistratova, 2013). The main task of the Institute for Dark Tourism Research is to integrate theoretical knowledge about mystical and dark tourism (supply, product, demand and characteristics of potential tourists) into the already developed global tourism industry (The University of Central Lancashire).

In the 20th century, the phenomenon of dark tourism became widespread and diversified, leading to such forms of tourism as military, violent, prison, genocide and disaster tourism. In particular, dark tourism is booming in Europe and North America, with famous sites such as the Polish concentration camp Auschwitz, the Ukrainian Chornobyl Museum, British slave trade towns, and the Berlin Wall in Germany (Chen Kexin, 2022).

Scholar Smith has suggested that war-related sites or destinations, despite their horrific and destructive power, probably constitute “the largest category of tourist attractions in the world”. However, war-related sites, although diverse in their own right, are part of a set of tourist sites associated with death and suffering (Stone, 2006).

The article “Consuming Dark Tourism: A Thanatological Perspective”, by P. Stone and R. Sharpley is a thorough study of dark tourism, which provides numerous definitions of this category of tourism from 1996 to 2008. In addition, the book presents the opinions and statements of scholars on the classification of dark tourism, motivational factors, that is, what motivates tourists to visit places of death and human pain in its various manifestations, as well as various terminological and social aspects of dark tourism research.

Table 1 shows the main research works in the field of dark tourism, which form the theoretical basis of modern research.

We will assume that dark tourism is a visit by excursionists to places associated with disasters, natural disasters and death, places of horrors, atrocities and immorality that have outraged society, but through the prism of changing the consciousness, perception and experience of tourists become interesting and popular to visit.

Table 1

Terminology of dark tourism in the world science (Lennon, J. J. & Foley, M., 2000; Stone P., Sharpley R., 2008; Rojek C., 1993; Seaton, A. V., 2007)

№	Author	Research paper	Areas of research on dark tourism
1	J. Lennon, M. Foley	“Dark Tourism. The attraction of death and disaster”, 2000 p.	Dark tourism is a visit by tourists to real places of disasters and deaths.
2	A. Seaton	“Guided by the Dark: From Thanatopsis to Thanatourism”, 1996 p.	Dark tourism is a journey to a place of actual or symbolic encounter with death. He distinguishes the following categories of dark travel: observation of public death scenes; travel to places of mass or individual deaths; travel to see symbolic images of death; travel to memorials; travel to witness the reenactment of death.
3	G. Dann	“Consuming Dark Tourism: A Thanatological Perspective”, 2008 p.	Dark tourism is a visit by tourists to places associated with natural disasters, catastrophes or death that have outraged the public consciousness and places of horror, death, atrocities and immorality become interesting and popular for perception through the experience of tourists
4	C. Rojek		He first introduced the concept of dark sites through the concept of “black spots” or “commercial” (tourist) burial sites where celebrities or large numbers of people met a sudden or violent death

To date, there is no clearly defined classification of dark tourism. The reason for this is, first of all, the impossibility of identifying clear, pure types and forms of dark tourism due to its specificity (Pankiv N. M., 2021). However, there is a widespread classification of dark tourism in science, which distinguishes the following main categories: disaster tourism, mystical tourism, necropolis tourism, and thanatological tourism (see Table 2).

Table 2

Classification of dark tourism (Bordun & Derkach, 2014; Sardak & Taran, 2018)

№	The dark tourism category	Description	Example
1	Catastrophe tourism	Sites of natural disasters: floods, tsunamis, earthquakes, tornadoes, volcanic eruptions, typhoons, etc. Sites of man-made (environmental) disasters. Sites of disasters caused by human negligence.	Chornobyl Nuclear Power Plant and Prip'yat, Ukraine New Orleans, USA (Hurricane Katrina) Pompeii, Italy
2	Mystical tourism	Places with paranormal activity: castles, ancient palaces and mansions, churches and cathedrals, fortifications.	Island of Poveglia, Venice, Italy Kamynne Selo, Zhytomyr region, Ukraine Chillingham Castle, England
3	Necropolis tourism	The burial places of prominent historical and cultural figures: writers, artists, politicians, scientists, religious figures. Ancient cemeteries and cemeteries	Lychakiv Cemetery, Lviv, Ukraine Baikove Cemetery, Kyiv, Ukraine Jewish Cemetery on the Mount of Olives, Jerusalem
4	Tanato tourism (death tourism)	Concentration camps during the German occupation in World War II. Places of mass executions or human deaths . Gulag camps. Places of serial killers' crimes. Former high-security prisons.	Auschwitz-Birkenau, Poland Tuolseng Genocide Museum, Phnom Penh, Cambodia Alcatraz Prison, United States of America

Dark tourism performs a number of functions that reveal its specificity, certain features and characteristics of its development to a greater extent. The main functions of dark tourism are presented in Table 3.

Table 3

Functions of dark tourism (Zastavetska & Zastavetskyi T., 2021)

№	Function	Description
1	Research	Ancient cemeteries or mass graves can be a good resource for scholars conducting historical and cultural research or for people who want to research their family history.
2	Leisure	Dark tourism, like other types of tourism, aims to give people the opportunity to relax, but it manifests itself in a specific way. A dark tourism tourist not only receives an adrenaline rush and a wide range of emotions, but also has time to be alone with his or her thoughts, in peace, away from the noisy city, and live the experience gained during the excursion.
3	Sentimental	When visiting places of mass human deaths, executions and torture sites, or natural disasters, tourists think about the importance and value of human life and its finitude.
4	Extreme experiences	Visiting dark tourism sites, tourists seek to experience thrills, tickle their nerves and test their abilities.
5	Nostalgic	It is manifested in the desire of tourists to visit the burial places of their ancestors or places related to them, sometimes gruesome (for example, concentration camps or places of mass executions).

The dynamic prevalence of thematic dark tourism excursions can be explained by the desire of tourists to actively travel and get thrills. One of the areas of dark tourism research is the motivational factors of excursionists, what motivates them to visit disaster sites (natural or man-made), cemeteries, mystical houses and forests, concentration camps or memorials. Motivational factors are divided into socio-cultural and biological. It can be assumed that the desire to study and explore something unknown, creepy, deadly and unusual, and the adrenaline rush and emotional release from it are the factors that motivate dark tourism.

The defining components of the motivational factors for thematic dark tour excursions are:

- the search for thrill and risk, which attracts excursionists who love numerous gambling adventures;
- the incentive to visit places that hold memories of historical and mythological features (e.g. stories of haunted castles or otherworldly spirits);
- places such as cemeteries can be promising and fascinating locations for alleged spiritual or retrospective purposes;
- independent research and discovery of mystical objects, with the aim of writing and publishing an original post on social media;
- various occult or religious reasons.

The motivational factors are closely intertwined with the needs and culture of the communities around the “dark” places, which creates an authentic background for dark tourism and its growing popularity in the global market (Zarichniak & Demianenko, 2022)

Dark tourism has a positive impact on both tourists and locals. There are a number of benefits associated with dark tourism, which include increased tourism revenues, profit generation, improved infrastructure, and emotional and psychological benefits.

Socially, dark tourism brings psychological and emotional benefits to local communities. Dark tourism can be used to educate and reflect on the issues that led to the disaster, especially for future generations. “The “darkness” helps the public to raise awareness of the horrific events that took place in the past and to better understand the area in which they live (Ronald Buye, 2019).

That is, it is not only an external tourist experience of the peculiarities of a place with a terrible or catastrophic history, but also an internal reflection on important issues of human existence, anthropogenic impact, social history, and learning lessons from them in order not to repeat past mistakes in the future.

Dark tourism is mostly associated with cultural and historical heritage, as these social categories play an important role in tourism. Some people are interested in history but do not like to read about it. Instead, they prefer active ways of experiencing history, sometimes mystical, paranormal, painful and dark in all aspects and in different ways.

Tourist destinations of this kind often have a past associated with death or tragedies that make the heart sink, awaken emotions and deep feelings in tourists. This helps to stimulate human behaviour in order to motivate them to create a livable society for future generations.

The latest research shows that in 2024, dark tourism generated a profit of \$31.89 billion for the tourism industry, and this figure will continue to grow in the coming years. Profits are projected to increase to \$40.82 billion by 2034. However, these projections have a certain margin of error, as tourist preferences can change every season, let alone over a period of several years (Future Market Insights, 2025). Nevertheless, we can talk about the active interest of a certain segment of tourists who are willing to travel to “dark” places and enjoy it.

For example, recent research involving nearly 1,000 travellers was done by Passport Photo Online. The study found that despite the fact that a high percentage of tourists have already enjoyed up-close and personal danger, about 63% of people who have not tried dark tourism are interested in it. The main motivations for travelling to places of past suffering include education (52%) and the desire to pay tribute to those who suffered in these places of sorrow (47%) (Travel Daily News, 2023).

According to this study, about 82% of respondents have visited a tourist destination associated with dark tourism at least once in their lives. 46% of tourists have positive emotions towards dark tourism, 18% are very positive, and 9% are against dark tourism. It can be explained by people's preferences, their upbringing culture, traditions and social norms, i.e. motivation depends on the tourist's environment.

Analysing the subtypes of dark tourism, we can see that the greatest preference is given to visiting places where there was a war or significant battles and disaster sites (natural or technological) – 56%, 53% of tourists visit cemeteries and burial sites, 52% – visiting places with ghosts and spirits, 50% – visiting places with radiation contamination (nuclear tourism), 49% – visiting places associated with the Holocaust or genocide, 48% – tourism in prisons and places of persecution.

From a demographic perspective, according to the aforementioned study, tourists are divided into 83% men and 81% women who have visited a dark tourism destination at least once. The majority of dark tourism users (91%) are young people (25 years old and younger), 83% are middle-aged tourists (26 to 38 years old), 80% are above average tourists (39 to 54 years old), and 71% are tourists aged 55 and older (Passport-Photo Online, 2022). Thus, it can be said that dark tourism is the most widespread and dynamically developing segment of active young people who love risk and adrenaline.

As important are the motivational factors that directly encourage tourists to visit places with a “dark” history. The main motivations were identified as follows:

- the educational and cognitive aspect provided by dark tourism (52%);
- to pay tribute to people affected by a tragic event (47%);
- to experience deep emotions at a place of tragedy (46%);
- to discover a place with history, not just see a popular location (45%) (Passport-Photo Online, 2022).

A rather important moment in the development of dark tourism and a factor that determines its place in the global economy is the relationship between tourist flows and local residents of the country or region where dark attractions are located.

Scholar Tang Huang suggested that the attitudes of tourists and local communities will differ at different stages of dark tourism development. The early stage is mostly favourable, while the middle and late stages tend to develop in a rather negative direction. Local communities and tourists lack trust and interaction, and become distant and suspicious in their independent spaces of gaze projection, which prevents dark tourism from playing a role in enhancing the value of human thinking. In dark tourism destinations, the first victims have already suffered a lot of pain, but they have to deal with constant tourist inquiries and often painful memories of the past, which often cause them emotional pain. In addition, dark tourism often reflects tragic or ugly events, which sometimes damages the image of a tourist destination and does not contribute to its improvement (Chen Kexin, 2022).

However, at the same time, it can be said that the objects of ‘dark’ tourism can be used in other types of tourism. For example, an ancient haunted castle is an object of both dark tourism, namely mystical and cultural tourism. That is, the presence of stories and legends about ghosts and paranormal phenomena (for example, spirits wandering the castle halls or living in its cellars) attract tourists who want to learn something mythical, secret and tickle their nerves.

At the same time, if the focus is shifted from mysticism to the architectural features of the castle, the history of its construction, interior and exterior, as well as the life story of the castle owners, then this tourist attraction will be classified as cultural and educational tourism.

The same tourist attraction can be used for different tourist purposes. This increases the level of economic revenues from tourism, increases the interest of tourists in visiting the site, and invests in the development of the surrounding area and the restoration of the object of knowledge and public interest. As a result, infrastructure improvements affect the level of tourist satisfaction, which is one of the fundamental factors in the development of tourism in the region.

Conclusions. In recent years, non-standard thematic excursions have become very popular among tourist segments of consumers. Tourists prefer active recreation, little-known routes, thrills and adrenaline during a excursion. Dark tourism is a certain combination of different types of tourism, but it is full of mysticism, eerie places and scary legends. Dark tourism combines historical memory, emotional impact and commercial appeal. Although it raises ethical debates, it is growing in popularity, which confirms its importance in the modern tourism space. Despite the ethical debate, dark tourism contributes to broadening the worldview, preserving historical memory and understanding the tragedies of humanity.

REFERENCES

- Alistratova, K.E. (2013) Mistychnyi turizm: zarubizhnyi dosvid ta perspektyvy rozvytku v Ukraini [Mystical tourism: foreign experience and prospects for development in Ukraine]. *Heohrafiia ta turizm*, 26. [in Ukrainian]
http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2013_26_15
- Bordun, O. Yu. & Derkach, U. V. (2014) Teoretychni ta prykladni zasady doslidzhennia pokhmuroho turizmu Ukrainy [Theoretical and Applied Foundations of the Study of Dark Tourism in Ukraine]. *Heohrafiia ta turizm*, 30. [in Ukrainian]
https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/gt_2014_30_8.pdf
- Chen Kexin (2022) A Comprehensive Analysis of Dark Tourism: Understanding Tourist Behavior and Implications for Future Research.
<https://ssrn.com/abstract=4525943>
- Dark Tourism Market Insights – Trends & Forecast 2024-2034 . Future Market Insights.
<https://www.futuremarketinsights.com/reports/dark-tourism-sector-overview>
- Institute for Dark Tourism Research (iDTR) *The University of Central Lancashire*.
<https://www.uclan.ac.uk/research/activity/dark-tourism>
- Lennon, J. J. & Foley, M. (2000) Dark Tourism: The Attraction of Death and Disaster.
<https://surl.li/eccmle>
- Pankiv, N. M. (2021) Temnyi turizm v Ukraini: faktornyi analiz ta perspektyvy rozvytku: naukova stattia [Dark Tourism in Ukraine: Factor Analysis and Development Prospects: a research article]. *Scientific Notes of Sumy State Pedagogical University*, 2. [in Ukrainian]
<https://doi.org/10.5281/zenodo.4782641>
- Rojek, C. (1993) Ways of Escape: Modern Transformations in Leisure and Travel. *Semantic Scholar*.
<https://www.semanticscholar.org/paper/Ways-of-Escape%3A-A-Modern-Transformations-in-Leisure-Rojek/1c07cf4e34102b021a13710c928f89d169e7e121>
- Ronald Buye (2019). Social and Economic benefits of dark tourism: Does visiting a site of suffering and death socially and commercially benefit local communities?
<https://surl.li/tmmwfa>

- Sardak, S.E. & Taran S.V. (2018) Potentsial “temnoho” turyzmu v krainakh Yevropy [The potential of dark tourism in Europe]. *Ekonomika i suspilstvo* [Economy and society]. [in Ukrainian]
https://economyandsociety.in.ua/journals/19_ukr/5.pdf
- Seaton, A. V. (2007) Guided by the Dark: From Thanatopsis to Thanatourism. *International Journal of Heritage Studies*.
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13527259608722178>
- Sharpley, R. & Stone, P. (2009) The Darker Side of Travel: The theory and Practice of Dark Tourism.
<https://surl.li/qkiayp>
- Stone, P. A. (2006) A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *The University of Central Lancashire*, 54(2).
https://clouk.uclan.ac.uk/27720/1/27720%20fulltext_stamped.pdf
- Stone, P. & Sharpley, R. (2008) Consuming Dark Tourism: a Thanatological Perspective.
https://www.researchgate.net/publication/222910671_Consuming_Dark_Tourism_A_Thanatological_Perspective
- The Rise of Dark Tourism (2022) *Passport-Photo Online*.
<https://passport-photo.online/blog/rise-of-dark-tourism/#gref>
- The rise of dark tourism (2023) *Travel Daily News*.
<https://www.traveldailynews.com/column/featured-articles/the-rise-of-dark-tourism/>
- Zarichniak, A. & Demianenko, V. (2022) Mistychnyi turyzm: problemy definitsii, klasyfikatsiinyi status [Mystical tourism: problems of definition, classification status]. [in Ukrainian]
<https://archive.logos-science.com/index.php/conference-proceedings/article/view/410/425>
- Zastavetska, L. & Zastavetskyi, T. (2021) Pokhmuryi turyzm v Ukraini: teoretychni ta prykladni aspekty doslidzhennia: naukova stattia[Cloudy tourism in Ukraine: theoretical and applied aspects of research: scientific article]. *Materialy VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Teoretychni i prykladni napriamky rozvytku turyzmu ta rekreatsii v rehionakh Ukrainy”, prysviachenoï 70-richchiu utvorennia Lotnoi akademii NAU. Zbirnyk naukovykh prats* [Proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference ‘Theoretical and Applied Directions of Tourism and Recreation Development in the Regions of Ukraine’ dedicated to the 70th anniversary of the NAU Flight Academy. Collection of scientific papers]. [in Ukrainian]
<http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/23567>

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ У ВІСНИКУ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІНГВІСТИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія Історія. Економіка. Філософія

ISSN 2412-9321

Фахова перереєстрація:

(Додаток № 8 до наказу Міністерства освіти і науки України № 1328 від 21.12.2015),

що включено до **категорії Б** Переліку наукових фахових видань України,
в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
у галузі “Історичні науки”

(Додаток № 3 до наказу Міністерства освіти і науки України № 1035 від 23.08.2023)

Редакція приймає і розглядає неопубліковані раніше матеріали – наукові статті, методичні розробки, рецензії, які відповідають фаху збірника наукових праць.

Редколегія збірника здійснює внутрішнє та зовнішнє рецензування рукописів, поданих до публікації. У разі негативної рецензії стаття може бути повернена автору для доопрацювання або відхилена з таких причин: відсутність актуальності, низький науково-методичний рівень, недотримання вимог щодо оформленні статті або укладання анотацій.

Редакція перевіряє статтю на плагіат, результати перевірки повідомляє автору.

У разі потреби редакція здійснює наукове і літературне редагування статті, відредагований варіант узгоджує з автором.

Якщо стаття має позитивний відгук рецензента, відповідає вимогам МОН України, міжнародних індекс-баз і редакційній політиці збірника, автор отримує від редакції лист про підготовку до опублікування статті, а також її розміщення та поширення в мережі Інтернет. У рамках редакційної політики збірника наукових праць «Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Історія. Економіка. Філософія» редколегія дотримується міжнародних видавничих стандартів COPE Code of Conduct, затверджених COP (Committee on Publication Ethics).

Загальна характеристика наукової статті

Наукова стаття має бути присвячена актуальній темі та містити виклад проміжних або кінцевих результатів наукового дослідження, виявляти наукові пріоритети автора.

Стаття повинна містити такі обов'язкові елементи:

- постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується подана стаття;
- формулювання мети статті;
- виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки і перспективи подальших досліджень проблеми;
- список використаних джерел і літератури.

Структура статті

1. УДК (універсальна десяткова класифікація).
2. ІНІЦІАЛИ ТА ПРИЗВИЩЕ АВТОРА ЗАГЛАВНИМИ ЛІТЕРАМИ ЖИРНИМ ШРИФТОМ.

3. Науковий ступінь, вчене звання, посада.
4. Місце роботи (в дужках країна, місто).
5. Електронна адреса автора (співавторів).
6. ORCID ID.

7. Назва статті, анотації і ключові слова українською мовою (обсяг 800–900 знаків та 5–6 ключових слів після анотації); назва статті, анотація і ключові слова англійською мовою (1800 знаків). Анотація англійською мовою є стислим викладом змісту статті, її реферуванням, вона має бути укладена відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз. Якщо стаття написана іноземною мовою, обсяг анотації українською мовою разом з ключовими словами має становити не менше 1800 знаків.

8. Відомості про автора англійською мовою: прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь, звання, місце роботи, електронна адреса.

9. Текст статті (без джерел та літератури) повинен становити не менше 8 сторінок формату А4 (усі поля – 1,5 см, абзацний виступ – 1,25 см, основний шрифт – 12 кегль, шрифт – Times New Roman, інтервал – 1,5).

У статті не використовувати стилі тексту і не нумерувати сторінки. Цитати брати у лапки («»), розмежовувати знаки дефіса (-) і тире (–). Ініціали при прізвищах (напр., П.П. Скоропадський), назви населених пунктів (напр., м. Київ), місяць та рік у датах (напр., 29 квітня, 1918 р.) друкувати через нерозривний пробіл.

10. Список джерел та літератури має складатись з двох блоків:

– Джерела та література: для оформлення списку джерел використовують АРА стиль. Інформація щодо міжнародного стандарту АРА є на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: <http://nbuv.gov.ua/node/929>.

– References: транслітерований латиницею перелік літератури, за винятком англійських праць, які наводити мовою оригіналу. Для транслітерації латиницею українськомовних текстів можна скористатися програмою за адресою: <http://litopys.org.ua/links/intrans.htm>.

Правила подання рукописів

Редакція приймає від авторів такі матеріали:

– два роздруковані примірники тексту;

– електронний варіант статті;

– довідка про автора (співавторів) двома мовами (українською та англійською) на окремому аркуші та в електронній формі: прізвище, ім'я та по батькові; науковий ступінь; вчене звання; назва навчального закладу чи наукової установи, де працює автор (співавтори), посада; поштова адреса з індексом для надсилання примірника збірника; електронна адреса; контактний номер телефону;

– наукова рецензія доктора або кандидата наук з відповідної спеціальності з рекомендацією статті до друку; підпис рецензента має бути завірений печаткою установи.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних несуть автори публікацій.

Поштова адреса редакції: Київський національний лінгвістичний університет, вул. Велика Васильківська, 73, ауд. 251 м. Київ, 03150, Україна

Електронна версія статті та довідки про автора (співавторів) надсилаються за адресою: history.philosophy@knlu.edu.ua.

Редколегія

Комп'ютерна верстка: *Григоренко О. Г.*

Підписано до друку 02.06.2025 р. Формат 70х108 1/16
Папір друк. № 1 Спосіб друку цифровий. Обл.-вид. арк. 24,68
Умовн. друк. арк. 24,79. Умовн. фарбо-відб. 24,79
Наклад 100. Зам. № 25-014

Видавничий центр КНЛУ
Свідоцтво: серія ДК 1596 від 08.12.2003 р.

Віддруковано: ТОВ “Видавництво Ліра-К”
Свідоцтво № 3981, серія ДК.
м. Київ, вул. Степана Чобану, 22/1
тел.: (050) 462-95-48; (067) 820-84-77
Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net